Tanulmányok 29.

A *HÁRMASKÖNYV* 500. ÉVFORDULÓJÁN

Szerkesztette:
Csehi Zoltán – Szabó István –
Schanda Balázs – Varga Zs. András

PÁZMÁNY PRESS

A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

TANULMÁNYOK 29.

Sorozatszerkesztő: *Szabó István*

A *HÁRMASKÖNYV* 500. ÉVFORDULÓJÁN

Szerkesztette:
Csehi Zoltán – Szabó István –
Schanda Balázs – Varga Zs. András

PÁZMÁNY PRESS
Budapest
2015

A kiadvány a Pázmány Péter Katolikus Egyetem támogatása keretében valósult meg: Központi Alapok Program KAP-1.9-14/024 azonosítószámon.

© Szerkesztők, szerzők, 2015
© PPKE JÁK, 2015

ISSN 2061-7240

ISBN 978-963-308-242-3

Kiadja: a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kara
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Varga Zs. András dékán

Korrektúra: Réti Anna

Szerkesztés, nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Nyomás: Mondat Kft.
www.mondat.hu

TARTALOM

Beköszöntő 7

Darák Péter
500 éves Werbőczy Hármaskönyve 9

Zlinszky János
Mit jelképez ma Werbőczy? 13

Lábady Tamás
A személyiségi jogok forrásai a *Tripartitumban* 21

Varga Zs. András
A közjogi autonómia előképe a *Tripartitum*ban 25

Andrási Dorottya
Werbőczy Tripartitumának horvát recepciója *(Ivan Pergošić Decretuma és a Tripartitum modern-kori recepciójának aktualitásai)* 41

Bódi Stefánia
A Szent Korona-eszme jelentősége a magyar közjogi gondolkodásban, különös tekintettel Werbőczy *Tripartitumára* 55

Csehi Zoltán
Werbőczy és a zálogos telek, mint ingóság
– adalékok az ingó–ingatlan felosztáshoz, az ingatlan szerzéséhez egykor és napjainkban 75

Csink Lóránt
Mit tanulhatunk Werbőczytől? *Gondolatok a történelem aktualitásáról* .. 97

Homoki-Nagy Mária
A magyar szerződési jog fejlődése a késő rendiség korában 103

Jakab Éva
Glosszák a *Tripartitum*hoz 117

Klicsu László
Szemelvények az adózás történetéből. Adóprivilégiumtól különadókig 137

Leszkoven László
A Hármaskönyv tanítása és az új magyar polgári jog – gondolatok
a polgári jog alapvető elveiről, avagy: miként szólna a királyi
ítélőmester a 2013. évi V. törvényt olvasva? 149

P. Szabó Béla
A *Hármaskönyv* egy 17. századi németalföldi sikerkönyvben 157

Szabó István
Történeti alkotmány a polgári korban 173

Szilágyi Csaba
Bíró és ítélet a *Hármaskönyv* prológusában 189

Völgyesi Levente
A magyar rendi szabadságeszme fejlődése, különös tekintettel
a *Hármaskönyvben* fellelhető szabályozásra 209

BEKÖSZÖNTŐ

Tisztelt Olvasó!

A magyar nemzetet egyben tartó szellemi erőket a történelem sokszor kíméletlen erői sem képesek feledtetni, ennek jó példája, amiként a II. világháború utáni politikai és ideológia erők a teljes magyar múlt átírására tettek kísérletet. Werbőczy István és műve, a *Hármaskönyv*, évtizedeken keresztül a történelemszemlélet tudatos torzításának kiemelt célpontja, s így áldozata lett, és ezt az állítást sajnos a rendszerváltást követően sem tehetjük teljesen múlt időbe. A Szentkorona-tan mellett talán Werbőczy *Hármaskönyve* említhető azon szellemi kötőerők közt, amelyek a magyar nemzetet még a legviharosabb időkben is, idegen uralom és idegen ideológiák alatt képesek voltak egyben tartani. Werbőczy szobrát le lehetett dönteni, a *Hármaskönyv* tételeit lehetett feledtetni, a történelmi tudatot lehetett manipulálni, de egy nemzetet évszázadokon át egyben tartó erőt véglegesen nem lehet eltörölni. A magyar történelem hiteles értelmezése napjaink egyik legnagyobb kihívása, amely nem valósítható meg a nemzeti szellemet alakító személyek és művek ismerete nélkül. A múlt valós megismerése nélkül az egyén és a nemzet önbecsülése csak ingatag alapokon áll. Egyetemünk hitvallása szerint nekünk oktatóknak a tudás olyan magasabb szintézisén kell munkálkodnunk, amelynek a mélyén az ember lelkébe vésett igazságvágy kielégítésének lehetősége rejlik. Ez viszont nem alapítható hamis és torzított eszmékre. Az 1514-ben, nem sokkal a mohácsi tragédia előtt elkészített *Hármaskönyvben* a magyar nemzeti vátesz megnyilvánulását látjuk, amely a valós és élő jogot, a magyar nemzet szokásjogát foglalta egységbe és jelenítette meg az írás és a könyv közvetítőtő és megőrző kultúrájával. Mintha előre lehetett volna látni azt, hogy az európai államok közt is az egyik legjelentősebb, a magyar királyság szétesése után a nemzet túlélésére és megmentésére olyan erős hálóra lesz szükség, amely magát a társadalmat összeköti és irányítja, mindennapjainak és életének közösen elfogadott szabályozását adja. Ennek az írásba foglalt szabályrendszernek különös értéke sajátos magyar karaktere, mivel nem másolat és nem átvétel, nem más nép jogának recepciója vagy átalakítása, hanem az önálló nemzeti jogalkotó erő megnyilvánulása, és ezzel az önálló nemzeti lét identitásának megjelenítője. A *Hármaskönyv* a ma-

gyar jogélet mindennapjainak szabályaiból, a szokásból csiszolódott a törvény normájává. Olyan erő, amely 1848-ig magánjogunk legfőbb kútfőjének számított, „törvény erejű szokás"-nak, amely a törvény erejét formálisan nem kapta meg születésekor, 1514-ben, de a századok megadták számára. Születésekor ugyan a törvény erejével nem ruházták fel, kiemelkedő súlyát azonban éppen ez adja. Anélkül vált a magyar jogélet meghatározó forrásává, hogy bármiféle állami kényszer állt volna mögötte. A „törvény erejű szokás" a magyar jogfejlődés olyan sajátos intézménye volt, amely több évszázados időtávlatokban stabilitást biztosított. Alkalmazása nem egyszer a magyar territóriumokon is túlnyúlt, jogot adva más népek számára is. Ismerjük a kritikákat és ismerjük azt az ideológiai szembenállást is, amit Werbőczy és műve kiváltott, talán jobban ismerjük, mit magát az opust. Ahhoz, hogy Werbőczyt és művét értékelni tudjuk, elengedhetetlen a megismerése és megértése, valamint a korunk viszonyai között történő kritikai értékelése.

Karunk ünnepi konferenciával tisztelgett az 500 éve született *Hármaskönyv* és alkotója előtt. A konferencián elhangzott előadások megjelentetésével célunk az, hogy a nemzeti jog történelmi megismerésének ezt a kincsét az egyetemi hallgatóságnak és más érdeklődő olvasóknak bemutassuk. Ezt a feladatot nem bízhattuk másokra, hiszen a mi nemes terhünk a kultúránk valós értékeinek felfedése és a következő nemzedék részére történő továbbadása. Grosschmid a *Hármaskönyvet* a nemzeti jog „hiszekegyének" nevezte, amely az intézményi tartalom mellett az állami lét szervezettségét és a magánjogi szabályainak egységét az ország szellemi erejében képes volt megtartani, fenntartani és megóvni, mint a nemzetet és a nemzeti kultúrát megjelenítő és egységesítő erő. Éljen tovább ez a nemes hagyomány, őszintén reméljük, hogy a tisztelt Olvasó is másként látja és értékeli majd Werbőczyt és művét ezen kötet olvasása után, mint előtte.

A Szerkesztők

500 ÉVES WERBŐCZY HÁRMASKÖNYVE

DARÁK Péter
a Kúria elnöke

Tisztelt Kollégák!

Mi motiválta Werbőczy Istvánt és mi motiválta Ulászló királyt abban, hogy ez a kötet megszülessen?

Werbőczy szerzői előszavában a következőket emeli ki: *„új rendeletek és új parancsnokkeletkeztek, amelyek, mivelegymástóltöbbnyirekülönböznekésegymással mintegy homlokegyenest ellenkeznek, egykönnyen egybe nem olvadhatnak, úgyszólván egy testté össze nem forrhatnak. Ide járul, hogy az ember képességét és tehetségét fölülmúló dolognak látszik mindazt emlékezetben tartani, ami akár a törvénykezési ügyekben fölmerül, akár a bírói eljárásra nézve alkalmazást nyer [...]. Nincs is semmi, amit vagy Felséged nékem nagyobb dicsőségére parancsolhata, vagy én nagyobb kedvvel vállalhatok vala fel; mert mit tehetett volna királyi fényre méltóbbat, alattvalói nyugalmára s békességére alkalmasbat, mint a hadak s fegyverzörgések után, mellyek az ellenségtőli félelmet messze elűzik, a békéről gondoskodni? Melly, ha csak jogkormányon nem alapszik, állandó és erős nem lehet."*

Ulászló király a Hármaskönyvet szentesítő levelében arról ír, hogy *„a királyok leginkább kétféle eszközzel: a törvényekkel és fegyverekkel legyenek felruházottak és ékeskedők, hogy a fegyverekkel a tovaűzött ellenséget a haza határaitól távol tartsák, a törvényekkel pedig a lakosokat és polgárokat itthon köteles engedelmességre szorítsák; a főbbeket az alsóbb és középrendűekkel, a gazdagokat és hatalmasabbakat a szegényebbekkel és gyöngébbekkel egyaránt az igazságos életre kényszerítsék".*

S talán nem véletlen, hogy Werbőczy az Előbeszéd első címében az igazság meghatározásával kezdi művét: *„Az igazság ugyanis az az állandó és örökkétartó akarat, amely mindenkinek a maga jogát megadja."*

Megtiszteltetést jelent számomra, hogy a mai napon együtt ünnepelhetem Önökkel a Hármaskönyv születésének fél évezredes évfordulóját. Meggyőződésem ugyanis, hogy a mai rendezvény nemcsak jogtudományi konferencia, hanem ünnep is: Werbőczy személyének, valamint jogi hagyományainknak az ünnepe.

Joggal merül fel a kérdés, hogy ötszáz év múltán mire taníthat bennünket egy feudális társadalmi viszonyokat tükröző kötet?

Tudvalevő, hogy Werbőczy személye és életútja szorosan kapcsolódik a bírói státushoz, a bírói léthez, ami a legkézenfekvőbb megközelítési irány egy kúriai bírói számára, ha a Tripartitum jelentőségéről kíván szólni. Mai előadásomra készülve azonban az egyik legnevesebb hazai jogtudós, Grosschmid Béni „Magánjogi előadások" című művét is fellapoztam, hiszen a közel ezer oldalas munka a magánjog kútfői között részletesen foglalkozik a Hármaskönyvvel és a döntvényjoggal is.

A fenti kérdésre Grosschmid Magánjogi előadásaiban kimerítő választ ad: *„Egy szervezett állami lét egésze volt e könyvben megírva. S ennek a törvényes rendszernek a teljes és tettleges érvénye volt a cél, amely annál bensőbb erővel élt az emberekben, minél többet kellett érette küzdeni."* Az, hogy Magyarországot nem lehetett beolvasztani az osztrák császárságba, éppen a Hármaskönyvben írt jogintézmények kidolgozottságának, jogtudat-formáló erejének köszönhető. A Hármaskönyv tanújele annak, hogy a magyar államalkotó nemzet, amely képes önállóan jogot alkotni, jogi kultúrát teremteni. S ez a szilárd jogtudat volt az egyik támasza függetlenségi törekvéseinknek és a polgári átalakulásnak a XIX. században. Ezt támasztják alá a Hármaskönyvben megtalálható jogintézmények, amelyek megváltozott formában ugyan, de alapját, részét képezik a mai magyar jogrendszernek is.

Nem feledkezhetünk meg a Hármaskönyv szerzőjének sajátos szemléletmódjáról. Werbőczy a jogot morális kérdésnek tekinti, és ez nem szakítható el az ítélkező bíró személyétől. Ez legszebben az Előbeszéd 14. Címének 6.§-ában jelenik meg: *„Az emberi ítélést pedig négyféle dolog szokta felforgatni. A félelem, mikor valakinek hatalmától tartva a valót megmondani nem merjük. A nyereségvágy, amikor valakinek lelkét ajándékkal vesztegetjük meg. A gyűlölség, amikor ellenfelünknek ellenére törünk. A szeretet, amikor barátunknak vagy rokonunknak szolgálatot tenni igyekszünk. Mindezeket a bírónak magától távol kell tartania és kerülnie."* Rendkívül tanulságos annak taglalása is, hogy a bíró miként használhatja fel a perben mindazt, amiről hivatalos minőségében, illetve amiről magánszemélyként szerzett tudomást. Werbőczy e körben különbséget tesz a legfőbb bírák (a pápa, a császár és mások, akiket a törvények nem

kötnek) és az „alantas" – kevésbé pejoratív mai szóhasználattal élve: az egyszerű – bírák között. A legfőbb bírónak mindig a valósághoz kell magát tartania, *„az alantas bíró pedig még a lelkiismeret ellenére is a perben előadottak és bizonyítottak szerint tartozik ítélni, s akkor nem vétkezik, mivel ennek cselekvésére a jog hatalma szorítja."*[1] Ha teljesen a saját lelkiismeretére lenne bízva a tények értékelése, az utat nyitna a gonosz bíráknak. E gondolatok továbbélését figyelhetjük meg Mailáth György és Juhász Andor kúriai elnökök évszázadokkal később elmondott beszédeiben is. S ez az erkölcsi mérce hatott a későbbi korok döntvényjogról alkotott felfogására is. Hiszen a döntvények a Hármaskönyvhöz hasonlóan a jogi partikularizmus elleni küzdelem jegyében születtek, s az ítélkezési gyakorlat egyöntetűségének biztosítása mellett a jogfejlődést is előmozdították.

A mai napon előadásokat hallhatunk a Hármaskönyv továbbélő jogintézményeiről, a magyar magánjog és közjog fejlődésére gyakorolt hatásáról. Ha ennek során az ötszáz éves törvénykönyv jogelvei és a mai jogrendszerünket kormányzó alapelvek között összefüggéseket fedezünk fel, akkor az annak bizonyítéka, hogy a magyar jogrendszer erős történelmi és társadalmi alapokon áll.

[1] *Hármaskönyv*, Előbeszéd 16. cím 3. §.

MIT JELKÉPEZ MA WERBŐCZY?

Előadás az „500 éves Werbőczy Hármaskönyve” című konferencián

ZLINSZKY JÁNOS
prof. emeritus (PPKE JÁK)

A 19. század végén, Budapesten hangsúlyosan törekedtünk a társmonarchia második fővárosához illő városkép kialakítására. Ennek az utolsó nagyszabású eleme volt a Lánchíd alatti Duna-szakaszon az uralkodópárról elnevezett két karcsú, technikai remeknek minősülő híd megépítése a Dunán, a Ferenc József hídé és az Erzsébet hídé. Míg a Ferenc József híd, a Lánchíd torkolatától induló kiskörút belvárost meghatározó ívét fogadta, az Erzsébet hídra a város tengelyét jelentő módon kiépített Kossuth Lajos utca – Rákóczi út – Keleti pályaudvar kapujához futó egyenese vezetett rá.

Ennek az Erzsébet hídnak a feljáróját talán régi városmag elemek oktalan feláldozása árán is, nagyvonalúnak szánt paloták szegték, a két Klotild palota. Ezeknek a város felé néző kijáratánál két oldalt két márványszobor állott. Bal oldalt Pázmány Péter alakja magasodott, jobb oldalt Werbőczy Istváné. Megnyitották-e vagy lezárták a pesti várostengelyt, tetszés szerint lehet elemezni. Mindenesetre a Pestről Budára az új egy íves hídon áthaladók e két alakban óhatatlanul a középkori Magyarország társadalmi és állami létének két fontos elemét jelképező alakok között mentek át: a kereszténységet jelképező Pázmány Péter és a rendiséget jelképező Werbőczy István szobrai között.

A háború végén, utolsó középiskolás éveim alatt, ha a közelben lévő Piarista Gimnáziumba vitt az utam, közvetlenül észlelhettem az új világrend két jelképes megnyilvánulását. Jelképértékű volt az is, ahogy az új szelek irányában vitorlázó mozgalmi emberek a Károlyi-palota előtti kertben ledöntötték Prohászka Ottokár, a magyar keresztény demokrata mozgalom szellemi vezérének az egyetemi templommal szemben álló szobrát, és rövidesen ledöntötték a Klotild-paloták előtt álló két márványszobor közül Werbőczy szobrát is.

Emlékszem rá, amikor a ledöntött szobrot először láttam, azon egy tábla lógott azzal a felirattal, hogy: „Ugye mostan lóg az orrod, meghoztuk a földreformot." A táblát ugyan rövidesen letépték annak tartalmával és hangnemével nyilván nem egyetértő személyek, de mind a szobor ledöntés, mind a tábla ráakasztása jellemezték azt a távolról sem politikai, inkább érzelmi gyűlöletet, amelyet Werbőczy István alakja, neve, munkájának társadalomtörténeti szerepe, az uralomra törő proletárdiktatúra hordozó rétegeiben ösztönösen kiváltott.

Mintegy negyven év múlva, a fordulat évében az Országgyűlés novellálta az ún. Sztálini Alkotmányt és az alkotmányosság fennmaradásának és kibontakozásának biztosítékául létrehozta az Alkotmánybíróságot, amelynek egyik első tagja voltam. Az alkotmánybírák egyetértettek abban, hogy Magyarország, történelme során általában jogállam volt, történelmi alkotmányában sok a haladó, tovább viendő, megőrzendő és kibontakoztatandó elem, és ennek jelképéül felmerült az a gondolat, hogy az Alkotmánybíróság Árpád hídi épülete elé állítsuk fel a hajdan ledöntött Werbőczy szobrot úgy, amint ugyancsak jelképes értelemmel Pázmány Péter is helyet kapott a józsefvárosi plébánia előtt, Prohászka Ottokár szobra pedig Székesfehérvárott.

Jó néhány évvel korábban, feleségem révén, aki az Iparművészeti Múzeum kutatója volt, jártam a Kiscelli Múzeum raktárként használt istállóiban és ott találkoztam azon szobrok nagy részével, amelyeket az új rend a főváros köztereiről eltávolított, de nem olvasztott be más szoborba, hanem csak raktározott. Ott láttam például Erzsébet királynő szobrát is, amit azóta az Erzsébet híd Tabáni hídfőjénél felállítottak és akkor még ott volt Prohászka bronzszobra is. Werbőczy szobra azonban nem volt az ide összegyűjtött szobrok között, emlékezetem szerint. Keresni kezdtük az Alkotmánybíróság révén, hogy hol lehet, de a leggondosabb kutatással sem sikerült megállapítanunk sem azt, hogy az Eskü térről hova vitték, sem azt, hogy utóbb mi lett vele. Fellelhetetlen és így újra felállíthatatlan volt. Most, amikor Werbőczy fogalmi, jelképi jelentőségéről elgondolkodtam, mintegy jellemző külső sorsként ötlött szemembe a márványszobor alakja. Apróra törték-e, meszet égettek-e belőle, vagy elásták valami olyan helyre, ahol nem fellelhető többé, tulajdonképpen mindegy. Tény, hogy míg Pázmány Pétert, Prohászka Ottokárt, Erzsébet királynét egyesek 'eltették' jobb időkre, Werbőczyvel, úgy tűnik, egyszer és mindenkorra végezni kívántak.

De nem csak a proletárdiktatúra hatalomra jutott és talán alkotmányos múltunk értékei felől nem kellőn tájékozott közegei álltak így ehhez a kérdéshez. Nemzeti újjáéledésünk nagy korszakának elején, a 19. század reformkorában a legnagyobb magyar, Széchenyi István mondta azt, hogy Werbőczy kilenctized részét mielőbb tűzre kéne vetni, hogy ebben az országban a francia forradalom

által átmentett polgári egyenlőség gyümölcsöző viszonyai megalapozhatók legyenek. Abban a rendi alkotmányosságban, amelyet a Hármaskönyv az akkori élő jognak megfelelő tételekben megfogalmazott és megörökített, a legnagyobb magyar, akit pedig társadalmi helyzete révén semmi esetre sem hátrányosan érintett a Hármaskönyvben megörökített társadalmi rend, a polgári egyenlőség komoly akadályát látta. A maga rendi előjogaival együtt, kész volt feláldozni a jogrendszerét annak az eszmevilágnak, amelyet az ő számára az egyenlőség, a testvériség és a szabadság rendjének kellett felváltania. Amikor Széchenyi a maga társadalmi képét irányt mutató nagy műveiben jogi igényekben is megfogalmazta, egyenlőséget és szabad érvényesülési lehetőséget követelt a magyar etnikum nagy részét kitevő földművelő parasztságnak, de egyúttal egyenlőséget követelt etnikai hovatartozásra tekintet nélkül az ország minden, más nemzetiséghez tartozó, lakójának is. Híres akadémiai beszédében világosan kimutatta, hogy ha egy olyan országban, amelynek lakói többsége vele határos államok szervezett keretei között élő saját nemzetbéliekkel csupán egy határvonal által elválasztva közvetlen kapcsolatban él, önmagában az a tény, hogy ennek a magyar országnak polgára lehessen a maga népének román, szerb, horvát vagy német államisága helyett, valamely kézzel fogható, szemmel látható, csábító többletet nem fog kínálni. Márpedig – mutatott rá Széchenyi – a jelenlegi magyar alkotmány nyújtotta helyi önkormányzati lehetőségekben ilyen többlet nem kínálkozik, hanem helyette szembeszökő, ha anyagilag nem is különösebben terhelő módon mutatkozik meg a megyei önkormányzati rendszerben a magyar nemesség köréhez tartozó országlakosok elsőbbsége.

A reformkor évtizedeit a magyar polgári egyenlőség megvalósulásának alkotmányos módon történt megszületése után belháború, majd abszolutisztikus, immár korántsem felvilágosult rendszer megvalósulása követte. A Monarchia egységének gondolatát képviselő katonai hatalom, midőn a magyar szabadságharcot leverte, messzemenően támaszkodott a nemzetiségek nacionalista törekvéseire, ugyanakkor nem vette figyelembe a polgári szabadságjogok Hármaskönyvben is rögzített teljes kiterjesztésére irányuló nemzeti készséget magyar részről, sőt iparkodott azt ott is, ahol esetleg arról tudomást szereztek az érintettek, lekicsinyíteni vagy más hátrányos következményekhez kapcsolni. Ebben az egymást követő több, a Monarchiára hátrányosan végződött háború mellett az egyre erősödő olasz és lengyel szabadságmozgalmak is közrejátszottak, és így azt, hogy a magyar alkotmányos szabadságoknak az országlakosok teljes személyi körére való kiterjesztése milyen előnnyel járhatott volna, a túlzott adókkal és szolgáltatásokkal megterhelt lakosság Magyarország határain belül, bármely nemzetiséghez tartozott is, nem érzékelhette.

Széchenyinek Werbőczy a szabadságjogok kiterjesztésének akadályát jelentette. A Magyarországon élő nemzetiségek számára, a területi önkormányzatok megyei rendszere természetszerűleg jelentette a vagyonilag függetlenebb és bizonyos tanultsággal rendelkező középnemesi réteg primátusát. Annak ellenére, hogy ez a magyar középnemesség nyitott volt idegen elemek befogadására, ha azok erre jogcímet szereztek, mégis távol állott attól, hogy a különböző etnikumoknak közösségi, csoportos függetlenséget vagy önkormányzatot biztosítson, egyes ritka kivételektől eltekintve.

Annak a magyar középnemességnek, amely a rendi világban az ország védelmének kötelezettségét és igazgatásának terheit a maga birtokadományai fejében felvállalta, a levert szabadságharc után az abszolutisztikus rendszer nem kedvezett. Végrehajtották az úrbéri rendezést, már csak azért is, hogy ezzel a szabadságharcban összetartó magyar nemzetiségű földbirtokos és úrbéres paraszt rétegeket egymással szembefordítsák, nem teremtették meg azonban valójában sem a földhöz juttatottak tényleges lehetőségét e földbirtokban való meggyökeresedésre, sem nem tettek eleget annak az ellentételezési kötelezettségnek, amely a létalapjától nagyrészt megfosztott, addigi földbirtokos réteget érintette. Deák Ferenc ezt a rendezési kötelezettséget 1848 nyarán „a nemzeti közbecsülés" védelme alá utalta az Országgyűlés előtt, és az a nemzet, amely felvállalta a kötelezettséget, az elvesztett szabadságharc után gyakorlatilag fizetésképtelenné vált. Így a nobile officium alapját képező rendi, erkölcsi vezetői szerep vállalásának maradék forgácsai felett, hosszú és változatos, egyáltalán nem a nagy ügyhöz méltó országgyűlési alkudozások sora kezdődött és ezekben a kicsinyes magánjogi, valamint a kiegyezés után az osztrák féllel folytatott ugyancsak kicsinyes közjogi vitákban őrlődött fel az az erkölcsi tartás, amely a magyar rendi középosztályt a „jó táblabírák korában" természetes egyszerűséggel tette felelőssé az igazgatásuk és irányításuk alatt álló alacsonyabb műveltségű úrbéres gazda és majorsági cseléd sorsában élő széles néprétegekről való gondoskodásért.

Az abszolutizmus évtizedeiben megkísérelték Magyarország új urai Werbőczy kilenc tized részének tényleges eltüzelését. Nem vették észre, vagy ahol észrevették, rosszallták azt az erkölcsi tartást, felelősségtudatot, amelyet a magyarság országa rendjének és épségének megőrzése miatt ráháruló feladatok kapcsán érzett. Mert volt ennek a Werbőczy nevével jelképezett rendi világnak rend eleme is, volt felelősség eleme is. Amikor a Hármaskönyv a nemzeti főhatalom két pilléreként az uralkodót és a rendeket meghatározza, meghatározza azok kölcsönös egymásrautaltságának és egymás iránti felelősségének eszméjét is. Ez az egymásra utaltság. egymásból folyó hatalmi helyzet és osztott főha-

talom jellemző a rendi magyar alkotmányosságra, és ennek törvényerőre ugyan nem emelt, de nemzeti szokásjogként rövid idő alatt elfogadott megfogalmazását hordozza Werbőczy Hármaskönyve.

A rendi Magyarország az 1848–49. évi polgári átalakuláskor jelentős részében érett és kész volt arra, hogy az egyenlőség, testvériség és szabadság francia forradalom által desztillált polgári elveit felvéve, törvényes és rendezett módon menjen át egy olyan világba, ahol az ország sorsáért és az abban élők jogbiztonságáért nem egy szűk rendi kiváltságolt csoport, hanem az ország minden, a társadalomban hasznos szerepet betöltő tagja osztozzék. Ez az átmenet Magyarországon a politikai előfeltételek szempontjából jobban elő volt készítve, mint a legtöbb nyugati, úgynevezett született uralkodók abszolút uralma alatt álló ország társadalmában. A történelem furcsa fintora, hogy a nagy értékelések során a haladó polgári Ausztria látszik hivatottnak az elmaradt rendi Magyarország határai között a polgári viszonyok megteremtésére és biztosítására. Minthogy ennek az önkényes szerepvállalásnak történelmi érvényesítését fegyverek és abszolút uralkodói hatalom eszközeivel kívánta a műveltségében és iparosodottságában kétségtelenül fejlettebb nyugati társország megvalósítani, úgy tűnt, hogy e haladás akadályát az uralkodó esküje által biztosított magyar törvényes rend, a Hármaskönyv védte szabadságok és előjogok világa képezi.

Amióta a Habsburg-ház tagjai sorban hordozták a magyar koronát, az ország részéről történő megválasztásuknak és megkoronázásuknak előfeltételeként letették és törvénybe iktatták a koronázási esküt, amellyel az ország törvényeinek és szokásainak fenntartására és megóvására kötelezték magukat. Amikor a Habsburg-házat III. Károly után a Habsburg-Lotharingiai-család váltotta fel, a Pragmatica Sanctioban az ország ezt a váltást ismét azzal a feltétellel fogadta el, hogy alkotmányos rendje és szabadságai az uralkodó által biztosítandók. Amikor az 1848–49. évi szabadságharc során a hatalom részéről e helyzet megváltoztatásának igénye, mintegy a nemzeti jogigény eljátszásának címe alatt megjelent, ennek jelképes véghez menetele során az esküt tett és megkoronázott uralkodó, a magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül lemondott, és az osztriai ház öröklési szabályai szerint adta át utódjának, a fiatal Ferenc Józsefnek a neki osztrák jog szerint kijáró abszolút uralkodói hatalmat.

Ennek a kérdésnek rendezése, hogy tudniillik volt Magyarországnak megkoronázott, esküt tett, és magyar törvényes rend szerint soha le nem mondott, élő uralkodója, aki helyett most a kiegyezés megállapodása szerint más valakit kívántak királlyá koronázni, a kiegyezés során rendezendő közjogi kérdések nem legkönnyebbike volt. Minden esetre akkor a magyar országgyűlés túltette magát ezen az akadályon, elfogadta V. Ferdinánd lemondását utólag, és a meg-

tartott választások által legitimált országgyűlés többsége által meghatalmazva megkoronázta Ferenc Józsefet, aki a maga részéről ugyancsak letette azt a koronázási esküt, amelyben az ország alkotmányának, törvényeinek és törvényes szokásainak megtartását vállalta.

Ezeknek a törvényeknek, törvényes szokásoknak összességébe akkor már századok óta beletartozott Werbőczy Hármaskönyve. Ennek egyes részei érvényessége vagy megváltoztatása felett a következő évtizedek jogfejlődése során számos jogalkotói vita folyt, de mindvégig fenntartotta a polgári Magyar Királyság azt az álláspontot, hogy jogfolytonosan és folyamatosan áll a rendi világban megalapozott alkotmányos rend talaján, s az abban megfogalmazott szabadságjogokat nem elvonta, hanem kiterjesztette.

Ennek során természetesen a jogfejlődés messze eltávolodott már a „röghöz kötött jobbágy" politikai képletétől. Werbőczy akkor, amikor a maga törvénykönyvének szövegét lezárta, élő jogként vette abba fel a Dózsa-féle parasztlázadást büntető következmények között megfogalmazott röghöz kötöttséget. Attól egyébként már negyed század múlva, meglehetős bűnbánó hangon távolodott el az új magyar törvények sora, ám ezek a Hármaskönyv szerzője által kinyomtattatott és közzé tett szövegén már csak azért sem változtathattak, mert hiszen az nem lévén törvény, nem vonatkozott rá a lex posterior derogat priori közjogi elve. Így aztán lehetővé vált az ezzel visszaélő politikai ideológusoknak Werbőczy személyében a jobbágyság elnyomásának, gyámság alatt tartásának, személyes szabadságai korlátozásának megfogalmazóját látni.

Ha Pázmány Péter nem is áll már márványba faragva Pest város bejáratánál, szobra, mint a magyar katolicizmus jelképes alakjának megörökítése, ma is fővárosunk egyik közterét díszíti. Werbőczy István márvány alakja eltűnt mellőle. Ahogy elmondtam, a legszorgosabb kutatással sem sikerült megállapítani, valójában mi is lett vele. Pedig amennyire kultúránk elemei közül a keresztény erkölcsi rendet és annak különböző gyümölcseit nem lehet kiiktatni, hozzá tartozik ehhez a magyar kultúrkincshez a magyar alkotmányosság, ezen belül a személyes szabadság és méltóság, a helyi önkormányzat és az osztott hatalom alapgondolata is. Nem a röghöz kötöttség az, ami Werbőczy munkájából számunkra jelentős, hanem ezek a máig érvényes, alkotmányosan és alapjogilag védett, a jogállam elengedhetetlen tartozékait képező elemek. Ezek távlatokra történt megfogalmazása a sajátosan magyar jogrend elemei között Werbőczy István elvitathatatlan érdeme.

Bónis György akkor, amikor egy német kézikönyv számára a magyar magánjog forrásait feldolgoztam és ismertettem, elmondta nekem, hogy fiatal éveiben egy olyan Werbőczy-kiadást tervezett, amelyben a Hármaskönyv tételei

mellett, azokkal párhuzamba állítva, megjelennek azt megelőző és azt követő dekrétumok rendelkezései vagy törvények megfogalmazásai. Aztán elállt ettől a tervtől, mert belátta, hogy még oly nagy tudós részéről sem nyerne kedvező fogadtatást egy olyan munka, amely Werbőczy művét a magyar jogfejlődés lényeges elemeként, az európai jogi kultúra jelentős teljesítményeként mutatná be. Középkori jogunk elemei munkájában Bónis tett is némi engedményt az uralkodó ideológiai irányzatnak, midőn a jogfejlődésünk Hármaskönyvön alapuló útját egy modernebb fejlődés lehetőségével vetette össze. Úgy vélem, bizonyos engedményként, mert ő tudta, amint más kiváló jogtudósaink, Grosschmidt, Frank Ignác vagy Zlinszky Imre is tudták, hogy Werbőczy műve a maga nemében koránt sem elvetendő, hanem tisztelendő kultúrérték a magyar jogállam kibontakozásának történetében.

A SZEMÉLYISÉGI JOGOK FORRÁSAI A *TRIPARTITUMBAN*

LÁBADY Tamás
címzetes egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Grosschmid Béni – aki *Szladits Károly* szerint a magánjog preaceptora és szabadságharcosa volt – *Werbőczy* hatalmas művét, a Tripartitumot *palladium* gyanánt, mintegy frigyszekrényként tisztelte, amelyet szerinte a nemzet szinte „hiszekeggyé formált", és amelyről nem kevesebbet, mint azt állította, hogy: „Hazánk fennállása a Hármaskönyvön alapszik, mert a munka egyike azon eszközöknek, amelyeket a Gondviselés küldött az országnak, hogy azt a nehéz idők és századok súlyával szemben a belső felosztástól és megsemmisüléstől megóvja". Ezáltal vált *Werbőczy* a magyar jog 'megmentőjévé' és a magyar jogegység fenntartójává. Kétségtelen, nagy érdeme *Werbőczynek,* hogy a jog hazánkban magyar maradt, mert *Werbőczy* magyarsága meghatározó volt jogászi és tudományos működésében, mert a Hármaskönyv összeállításában római jogi és kánonjogi jártassága őt segítette ugyan, de nem a feltüntetendő jog nemzeti voltának rovására, hisz az egész mű nemzeti alapon állt, nemzeti jogelveket és jogtételeket hirdetett. A Hármaskönyv latin nyelven íródott ugyan, mégis ízig-vérig *magyar,* mert „*Werbőczy* maga tudós lett ugyan, mint egy bolognai professzor, de egészében magyar maradt, mint akármelyik szabolcsi köznemes." – írja róla 1899-ben *Franknoi Vilmos.*

Werbőczy ugyanakkor reneszánsz ember volt, akinek minden gondolatát egyfelől a *hit* töltötte be, másfelől gondolkodását áthatotta a *humanizmus,* s annak alapeszméi közül az *emberi méltóság,* továbbá az ország minden rangú nemesei egyenlőségének és szabadságuk azonosságának az elve, hisz *Werbőczy* nemcsak a jogkönyvekben tömörült középkori jogtudomány utolsó méltó képviselője, de egyben az újkori hazai jogtudomány első tiszteletreméltó hírnöke, szilárd alapköve volt, és a reneszánsz korra jellemző különböző szellemi áramlatok művén maradandó nyomot hagytak. Innen van, hogy a *személyiségi jogeszme,* ahogy az a 19. század végi, 20. század eleji magánjogi kodifikációs tervezetek-

ben megfogalmazódott, és ahogy azt a személyiségi jogok elméletének hazai úttörői ebben a korban kimunkálták, *Werbőczy* művében korszakokkal korábban *archaikus előképként* már megjelent. A személy elleni iniuriák régi jogunkban – akár csak a római jogban – a *kártérítés intézményében* nyerték el méltó szankciójukat, és ezek a kártényállások voltak a személyiségi jogok történeti gyökerei. Már *Szent István* Dekrétumaiban megjelentek a *hatalmaskodások,* azután *Mátyás* törvényei a személyiség védelmét is célzó *potentia maior,* azaz nagyobb hatalmaskodásként tárgyalják az élet- és testi épség, a szabadság és a becsület megsértését a nemesek ellen, természetesen az egzisztenciális – főként birtokjogi – sérelmek mellett. *Werbőczy* munkálkodását megelőzően – aztán a Hármaskönyvbe adaptálva – legitimálta a törvényhozás *hűtlenség vétségeként* – ennek büntetéssel sújtó jogkövetkezményeivel együtt – a hatalmaskodást, csakúgy mint a „hivatalos személyek" – úgy mint a bírák, ítélőmesterek stb. – megverését, megsebzését, megölését, halállal vagy veréssel fenyegetését, illetőleg fogságba ejtését, vagyis szabadságuk elvonását.

Ugyanakkor *Werbőczynél* már tisztán megjelent a személyiségi jogsértés magánjogi szankciója, a sértettnek is – és nemcsak a bírónak, a nádornak vagy a királynak, tehát a mai jog terminológiájával a fiskusnak – járó *kártérítés.* A Hármaskönyv II. rész 43. címe leszögezi, hogy miként kell történnie a sértett kártalanításának a *homagium,* azaz a „vérdíj" formájában. A sértett részére a *homagium* volt elsődlegesen kielégítendő, a maradékon pedig 2/3-1/3 arányban a bíró és a sértett osztozott. A cím 2. §-a szerint emellett fejének díját, azaz váltságát, vagyis vérdíját a főpap és báró négyszáz, a nemes pedig kétszáz forintot, csupán a felperes vagy felperesnő részére tartozik fizetni. Még pregnánsabban jut kifejezésre a személyi sérelmek jóvátétele a kisebb hatalmaskodások – *potencia minor* – esetében, amelyekről a Hármaskönyv II. rész 67. címe úgy rendelkezik, hogy azok száz forintra terjeszkedhetnek, mely száz forintnak éppen a felerésze – a 3. § szerint - a bírónak járt, a másik felerésze pedig a felperes vagy felperesnő személyét illette.

Az, hogy ezek a kártételek *közjogi-büntetőjogi szankcióként* jártak, a szankció egyúttal *magánjogi* arculatán semmit nem változtat, hiszen a vagyoni kártérítést is – akárcsak a lex Aquiliaban – büntetésként szabta ki a praetor illetve a bíró. A lényeg az, hogy ezekkel a szabályokkal *Werbőczy* Tripartitumában már megjelent a személyiségi jogsértésért járó *magánjogi büntetés,* amely így az új Polgári Törvénykönyvben sérelemdíjnak nevezett, nemcsak kompenzációs, de *elégtétel* funkciójú szankciójának az archaikus előképe.

Werbőczy szerint a *homagium* nem a kivégzettért fizetett kárpótlás, hanem az életbe hagyott jogsértő váltságdíja a halálbüntetéstől való mentesülés miatt.

Ugyanakkor bizonyos, hogy ennek a büntetésnek immateriális, az erkölcsi károkat kompenzáló funkciója is volt. Ez a sérelemdíj-jelleg kitűnik abból, hogy a *homagium* akkor is járt, ha a halálbüntetés kimondására nem került, nem kerülhetett sor, pl. egyházi személyek által elkövetett hatalmaskodások, vagy a halálbüntetés enyhítése, *homagiumra* való felváltása esetén. Látható tehát, hogy a *homagium* vagy vérdíj – amely a sértettnek járt – végső soron a jóvátétel, az erkölcsi kártalanítás eszköze volt. Hangsúlyozni kell, hogy *Werbőczy* maga a *homagiumban* „fejváltságot" látott inkább, és vitatta, hogy a homagium a megölt embernek a díja, amelyet – szerinte – kimondani is képtelenség, mert a halottat semmiképpen nem lehet megváltani és halottaiból feltámasztani. „Hanem a gyilkosnak kell saját fejét megváltania, hogy büntetésül meg ne öljék, és nem azért, akit az megölt." *Werbőczy* szerint az intézmény büntetőjogi és nem magánjogi karakterű, mégis egyértelműen magánjogi sajátja az, hogy a *homagium* a sértettet illette, még a bíróval való osztozkodás előtt, és a sértett mindenkori rendi állása határozta meg a *homagium* nagyságát. Összegezve tehát megállapítható, hogy a *homagium* külsőleg a halálbüntetéstől való megmenekülés képét mutatta, de valójában a sértett vagyoni és nem vagyoni kárpótlására szolgált az elszenvedett sérelemért.

A mai személyiségvédelemmel kapcsolatos magánjogunk szempontjából talán még figyelemreméltóbb, hogy a Hármaskönyvben a kisebb hatalmaskodások, a *potentia minor* komplex tényálláskörében már megjelennek a személyiségi jogsértések egyes nevesített, nominát tényállásfajtái. A *potentia minor* együttes, közös minősítési feltétele, megkülönböztetési jegye ugyan az volt, hogy azok erőszakos cselekedetek útján valósultak meg, és magukba implikáltak minden erőtettet, vagyis minden bántalmat, amely erőhatalommal vétetett végbe, benne ugyanakkor különös, egyes iniuriaként jelentek meg a *Frank Ignác* által *„birságos bántalmakként"* összefoglalt, nem erőszakos támadásoknak minősülő nevesített esetek, mint az *álarczosság,* a *vér-* vagy *névbitorlás,* a *vértagadás*, a *becsületsértés* vagy a *patvarkodás* tényállásai.

Az *álarczosság* vétkét azok követték el, akik szándékosan mások álarcát vették magukra. Az intézmény értelemszerűen kizárólag a nemesi nevek védelmét szolgálta, de tagadhatatlan a modern névjoggal való asszociációt benne fel nem ismerni. A *vér- vagy névbitorlás* az álarczosság releváns tényálláseleme volt, miként a *vértagadás* az, ha valaki más nemességét nemtelenül tagadta. A közönséges *becsületsértés* magánjogi deliktumát *Werbőczy* szerint megvalósítja a „valamely jóhírű és tisztességes állapotú ember ellen mondott éktelen és becstelen szavak" tényállása, az, ha valaki becsületes embert „undok szidalmakkal" illet. Mind az álarczosságnak, mind a nemesi jogállapot megkérdőjelezésének, mind

pedig a becsületsértésnek szankciója a '*nyelvváltság*' volt, amelynek összege száz forintot tett ki, melynek 2/3-át a bíró, 1/3-át a sértett kapta. A *patvarkodás* a Hármaskönyvben a csalárd perzaklatás, az indokolatlan bíróság elé citálás tényállása volt, amely leginkább – írja a Hármaskönyv – abból szokott eredni, hogy a pereket kétszer vagy jóval többször indítják meg és folytatják, avagy – ahogy ez a jogkönyvben még szerepel – „a patvarkodás az, amikor valaki akárki ellen valamely pert csalárdul kétféle szín alatt vagy különböző úton-módon indít és támaszt." A *patvarkodás* – mint a zaklatott személyek szabadságát és jóhírű tisztességét sértő birságos bántalom – szankciója kétszáz arany forintot tevő ötven gíra volt, amelynek itt is két részét a bíró, harmadikát pedig a sértett kapta.

A történeti jogi iskola feje és dicsősége, *Fridrich Karl von Savigny* szerint: „A jog története a modern jog minden tudományos elméletének az alapja." A hazai személyiségi jogok elmélete se ismerhető meg a 2000 évvel ezelőtti római jogi *iniuria in personam,* és az 500 évvel ezelőtti Hármaskönyv releváns forrásainak a felkutatása nélkül. Ebben az összefüggésben *Werbőczy* igazi érdeme, hogy a Hármaskönyvben megfogalmazott egyes magánjogi vétségek és azok szankciói a személyiség modern magánjogi védelmének valóságos előképe. A nemesek minden tekintetű egyenlőségének és szabadságuk azonosságának elvében csírájában jelen van a személyek közötti diszkrimináció-tilalom, az álarcosság, a vér- vagy névbitorlás és a vértagadás vétségében a modern névjog személyiségvédelmi intézménye implikálódik, a becsületsértés és a patvarkodás vétségeiben manifesztálódó jóhírnév sérelem elkövetési magatartásai, az éktelen és becstelen szavak, a szidalmak és a jó hírnevet sértő zaklatás, a mai becsület- és jóhírnév védelmet tetelező törvényi rendelkezések mögöttes tényálláselemei.

Werbőczy tehát a Hármaskönyvben egyáltalában nem volt közömbös és szűkkeblű a személyiségi értékekkel szemben. Bár azok megsértését – csak úgy, mint ahogy ez a római jogban is volt – büntetőjogi szankcióval sujtotta, de ebben a büntetésben egyre erőteljesebben érvényesült a magánjogi elem: a sértettnek járó kompenzáció és elégtétel. S igaz, hogy taxált, fix tételekkel mérte ki a büntetést, de – akárcsak a 12 táblás törvényt felváltó *actio legis aquiliae* – megnyitotta az útját annak, hogy alig egy évszázaddal később a törvényhozás a testi sértéseken alapuló keresetekre már a bíró *szabad belátásán* és *mérlegelésén* alapuló kárpótlást, mint elégtételt alkalmazta. Azt gondolom, hogy a magánjog modern személyiségi jogvédelmét hirdető apostolainak illő, hogy mindezeket az alapokat, forrásokat e jeles jubileum alkalmával megköszönje *Werbőczy Istvánnak,* aki országbíróként hatalmasok bírájaként kezdte, a török uralom alatt azonban rabmagyarok kádijaként fejezte be, és nem maradt utána semmi, csak egy könyv, egyetlen könyv, amely azonban számára az *örökéletet* jelenti.

A KÖZJOGI AUTONÓMIA ELŐKÉPE A *TRIPARTITUM*BAN

VARGA ZS. András
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

1. A Hármaskönyv és a „teljesen külön törvények”

1.1. Hármaskönyv III. Rész 4. cím

„Sunt praeterea Transylvanis in partibus Scythuli, nobiles privilegiati, a Scythico populo, in primo eorum ingressu in Pannoniam propagati, quos nos, corrupto quodam vocabulo, Siculos appellamus: dissimili penitus lege, et consuetudine gaudentes: rerum bellicarum expertissimi: qui per tribus, et generationes, atque lineas generationum (antiquorom more) haereditates, ac officia inter sese partiuntur, et dividunt” – írja Werbőczy István ítélőmester Hármaskönyve III. Rész 4. címének bevezetőjeként. Azaz: *„Ezenkívül vannak az erdélyi részekben a scithák, kiváltságos nemesek, a kik a scitha néptől, ennek Pannoniába való első bejövetele alkalmából származtak el, a kiket mi romlott néven »siculusoknak« nevezünk; a kik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek; a hadi dolgokban legjártasabbak: az örökségekben és a tisztségekben egymás közt (a régi szokás alapján) törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak.”*[1]

Ez az előadás a szöveg egy rövid fordulata, és az ennek kifejtéséhez fűzött zárójeles magyarázat máig tartó jelentőségére kíván rámutatni: *„[...] dissimili penitus lege, et consuetudine gaudentes... (antiquorom more)...”* Magyarul: *„[...] teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek [...] (a régi szokás alapján)...”*

[1] A fenti és a további latin és magyar szöveg idézési helye a Pécsi Szikra Nyomda 1989-es reprint kiadása szerinti: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen által fordított és szerkesztett 1897-es kiadás. (Budapest, Franklin-Társulat)

A fordulat a székelység önállóságával, privilégiumaival, különleges jogrendjével foglalkozók számára jól ismert.[2] Az a közjogi, a jogrend egészét érintő minta, amelyet a Hármaskönyvnek ez a rövid formulája elénk tár, nem kizárólag jogtörténeti jelentőségű, hanem jelenkorunk egyik neuralgikus kérdésének, az egy országon, egy szuverenitáson, egy jogrenden belüli autonómia-törekvések megértéséhez és megoldásához is segítséget nyújthat.

Különösen igaz ez, ha a kérdést a nagyobb autonómiatörekvések összefüggéseibe helyezzük, kiderül ugyanis, hogy a formula egyfajta mintaként is felfogható akár az egykori Dunai Monarchián belüli, akár a mai Európai Unión belüli magyar autonómiatörekvésekhez. Igazolja, hogy tisztességesen igényelhettünk önálló magyar közjogot a Habsburg-ház egységesítő törekvéseivel szemben, és tisztességesen igényelhetjük ma is alkotmányos identitásunk elismerését, illetve tisztességesen támogathatjuk a határon túli magyar közösségek autonómiaigényét. Az autonóm közjogok elismerése ugyanis a magyar történeti alkotmányosság immanens, azaz belső, nélkülözhetetlen, elidegeníthetetlen része. Ehhez ragaszkodtunk mindig és ehhez, mint történeti alkotmányunk vívmányához okunk és jogunk van ragaszkodni ma is, immár az Alaptörvény R) cikkének előírását is tiszteletben tartva.

Ennek belátáshoz a III. Rész 4. címének és a Hármaskönyv egyéb rendelkezéseinek összefüggését kell nagyon röviden megvizsgálnunk.

1.2. Jog, törvény, statútum, végzemény, szokás a *Hármaskönyv*ben

A már hivatkozott rész teljesen külön törvényekről és szokásokról szól (*dissimili penitus lege, et consuetudine*). A Hármaskönyv Előbeszéde 7. címének 1–3. §-a a jogról mint emberi törvényről (*jus lex humana*) beszél, és a törvényt nem valamely meghatározott jogforrási formának tekinti.[3] Azt, amit ma törvény

[2] Nathalie KÁLNOKY: *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2007. 15.; EGYED Ákos: Előszó a magyar kiadáshoz. In: KÁLNOKY i. m. 7.; SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya I.* Székelyudvarhely, Litera-Veres, 2012. 17.

[3] Ezt erősíti meg az Előbeszéd első mondata: *„Nemes Magyarországnak törvényeit és törvényerőre emelkedett szokásait készülvén leírni”* és 6. címe is: *„minden jog vagy törvényekből, vagy szokásokból, azaz: írt vagy nem írt jogból áll; tehát az írt jogról, vagyis az emberi törvényről röviden tudnunk kell, hogy azt különböző módon határozhatjuk meg”.* Máshol a törvényeket megkülönbözteti a statútumoktól, például a II. Rész 3. címében: *„vajjon a fejedelem törvényeket és statutumokat önmagától alkothat-e, avagy a nép beleegyezésének is szükséges hozzájárulnia?”* Megint máshol külön említi a rendeleteket és statútumokat (II. Rész 5. címe,

(vagy tágabban jogszabály) névvel ismerünk, a Hármaskönyv általában, így az Előbeszéd 8. címének 1. §-ában is statútum (*statutum*) néven ismeri, és a 3. §-ban megkülönbözteti helyhatósági jogtól (*jus municipale*). A statútum eszerint *„az országnak olyan valamely közös joga, a melynek törvényereje van”*, míg a helyhatósági jog *„valamely helynek tételes joga. Ennek nevezzük azért, mert csakis abban a helyhatóságban (azaz városban) és helyben áll fenn”*. Ezt egészíti ki a 10. cím 1., 2., 5. és 6. §-a szerint a szokás, amely *„az a jog, melyet erkölcseivel hoz be az, a ki közhatalmával törvényt alkothat. Ezért esik a szokás is a jog elnevezése alá. És ha a fejedelem meghagyja, hogy a jogszabályok szerint kell ítélni, akkor a bíró meghozhatja ítéletét a szokás és az illető hely statutumai szerint is. A mint megfordítva, a szokás elnevezése alá esik a közönséges jog is. Miért is, ha ki keresetében szokást említ, az alatt, úgy látszik, a közönséges jogot is értette”*. Továbbá: *„Helyi szokást akármely nép hozhat be. De hogy a szokás erőre kapjon és erőben maradjon, arra egy és más szükséges.”* Az egyik ilyen kellék az, hogy *„idősült legyen”*, mégpedig *„tíz esztendő minden különbség nélkül elégséges, ezt úgy értsd, hogy ha a szokás nem olyan dolgokra nézve keletkezik, a melyek a legfőbb hatalom jeléül, a fejedelemnek vannak fentartva. Mert akkor szokás csak oly hosszú idő lefolyása után keletkezhetnék, melynek kezdete az emberi emlékezetet túlhaladja”*.

Az ország közös jogától megkülönbözteti egyes országrészek, így Erdély jogát a III. Rész 1. címének 1. §-ában: *„a mi törvényünktől némileg eltérő és elütő szokásairól”*, amely alapján viszont végső soron ugyanúgy a királyi kúria jogosult ítélkezni, a 2. §-ban megkülönbözteti továbbá a fentiektől a szabad királyi városok (helyhatósági) jogát.

A jog végső anyagi forrásának – a nép megkérdezésének kötelezettsége ellenére – a szuverént (fejedelem) tekinti a II. Rész 3. címének 5. §-ában: *„Mégis mindezeket nem a nép, hanem különösen a fejedelem statutumainak mondjuk azért, mert ha a fejedelem beleegyezése és megerősítése mindkét esetben azokhoz nem járul, eme rendeleteknek semmi ereje nem leszen. Mindazáltal általános néven eme rendeleteket igen gyakran az ország végzeményeinek nevezzük.”* A székelyek önálló joghatóságának forrásaként kifejezetten is említi a fejedelmet és a közös legfelsőbb ítélkezési fórumot a III. Rész 2. címének 2. és 3. §-ában: *„a fejedelem beleegyezésével [...] határozhatnak és rendelhetnek”*, illetve *„a [...] peres ügyeket [...] a királyi curiába mint feljebbezési helyre szokták átküldeni”*.

6. cím 1. §-a). Megjegyzést érdemel, hogy a Királyi Jóváhagyásnak a Hármaskönyvet követő szövegrésze törvényeket és statútumokat említ (*„legibus et statutis”*).

1.3. A III. Rész 4. cím értelmezése

Mi következik mármost mindebből? Visszafelé olvasva a vázlatos levezetésünket, az, hogy

- Magyarország egységes állam volt –, az akkori értelmezés szerint egyetlen fejedelem hatalma alatt állt,
- Erdély ennek az egységes Magyarországnak része volt (amit megerősít, hogy a Királyi Jóváhagyás Hármaskönyvet megelőző szövegrésze külön nem is említi, viszont a Hármaskönyvet követő szövegrész az országnagyok között felsorolja az erdélyi püspököt, Wárday Ferencet, miként Szapolyai János erdélyi vajda, székely-ispán, főkapitányt is),
- az egységes királyi főhatalom ellenére a székelyek külön jog hatálya alá tartoznak, amely különbözik az ország közös – így a nem székely erdélyi jogalanyokra is vonatkozó – törvényeitől,[4]
- ez a saját jog több, mint a helyhatóságok – így az erdélyi vármegyék – helyi joga, minthogy nem kiegészíti,[5] hanem helyettesíti az ország más részein hatályban lévő közös királyi jogot is.

Mindez sokáig így is maradt: a történelem iróniája, hogy pont a Hármaskönyvnek lett ez a sorsa. Erdélyben a fejedelemség idején törvényként volt hatályos,[6] miközben a 'királyi' Magyarországon megmaradt jogkönyvnek (hasonló furcsasággal találkozunk az Osztrák Polgári Törvénykönyv tekintetében is, amely az Országbírói Értekezletet követően is hatályban maradt Erdélyben az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok helyett).

Összefoglalva kijelenthető tehát, hogy az ország – akkor még éppen meglévő – egységét nem látszott veszélyeztetni a székelyeknek a közös jogtól jelentős mértékben különböző külön jogrendje (amelyet egyébként a Hármaskönyv nem is részletez túlzottan, mivel az csak rájuk vonatkozik[7]). Mai megfogalmazással:

---

4 Ld. III. Rész 3. cím. Ld. még: BOGDÁNDY Zsolt: Az erdélyi központi bíráskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571). In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán.* Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. 117–139., 119., 131.

5 Ld. III. Rész 2. cím.

6 A *Diploma Leopoldinum* a Hármaskönyvet az Approbatakkal és a Compilatakkal (azaz Erdély saját alkotmányával) együtt kötelező jogforrásnak ismerte el az uralkodó. Ld. R. VÁRKONYI Ágnes: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660-1711). In: MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán: *Erdély története II: 1606-tól 1830-ig.* 3. kiadás. Budapest, Akadémiai, 1988. 784–971., 881.

7 Ld. III. Rész 4. cím 7. §.

sem az ország szuverenitását, sem területi integritását nem sértette egy jelentős terület autonómiája és az azon alapuló saját köz- és magánjog. Az érintett nemzetiség[8] – a székelyek – identitásának viszont forrása, egyszersmind alapja és hordozója volt a saját közjog.

Mindez – elméletileg legalábbis – ma sincs másképp.

2. Szuverenitás, nemzet, autonómia

2.1. Állampolgár és nemzet

A mai felfogásuk kiindulópontja szerint egy állammal kapcsolatban álló természetes személy közjogi szempontból vagy *állampolgár* vagy *idegen*. Az állampolgárság ugyanis, mint állandó (tartós) közjogi kötelék egy természetes személy és egy konkrét állam között,[9] kizárólagosan választja el az állampolgárokat, akikkel szemben hűségükért cserében az államnak fokozott kötelességei vannak a nem-állampolgároktól, akiknek összefoglaló elnevezése az idegen (csak példaként: erre utal az *idegenrendészet* mint közigazgatási ágazat fogalma[10]). Az elhatárolást persze napjainkra több körülmény is viszonylagossá teszi. Így mindenek előtt az alapvető jogok egyetemessége, és ennek részeként a diszkrimináció tilalma, amit Magyarország vonatkozásában a korábbi Alkotmány és a hatályos Alaptörvény is tartalmaz,[11] és aminek folytán Magyarország az alapvető emberi jogokat nem csak a saját állampolgárai, hanem minden ember számára biztosítja. Európán belül – és Magyarország, valamint legtöbb szomszédja tekintetében ez különösen fontos – további viszonylagosságot hozott az európai polgárság intézménye,[12] amelynek következtében az EU-tagállamok viselnek bizonyos felelősséget egymás állampolgárai iránt. Mindez azonban nem von le semmit annak jelentőségéből, hogy a szuverén hatalom (illetve az EU tekintetében a tagállami szuverenitásokból származó ha-

---

8 A nemzetiség kifejezést azon jelentéstartalmat követve használom, hogy a nemzet politikai közösség, s ezen belül minden etnikai közösség nemzetiség.

9 Schanda Balázs: Az államalkotó tényezők. In: Trócsányi László – Schanda Balázs: *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. Budapest, HVG-Orac, 2012. 91–110., 103.

10 Wetzel Tamás: *A bevándorlás kérdése Magyarországon*. Budapest, Publikon, 2011. 29–31.

11 Balogh Zsolt: A diszkrimináció tilalma. In: Schanda Balázs – Balogh Zsolt: *Alkotmányjog – alapjogok*. Budapest, PPKE JÁK, 2011. 119–140., 123.

12 Várnay Ernő – Papp Mónika: *Az Európai Unió joga*. Budapest, KJK, 2002. 49–50.

talom[13]) és a természetes személyek egymás közötti viszonyában különbség tehető aközött, hogy kiket tekint a hatalom 'sajátjainak' (e tekintetben az uniós polgárság az EU kialakuló birodalmi vonásainak egyike[14]). Magyarország tekintetében a fogalompár jelentőségét fokozza az a körülmény, hogy az normatív merevsége folytán önmagában képtelen különbséget tenni az idegenek között: a nem magyar állampolgár magyar identitású természetes személyek közjogi értelemben idegenek. Ezen próbált már az Alkotmány is finomítani[15] a határon túli magyarok klauzulájával.

Szintén normatív jelentőségű a *nemzet,* amelyet az egyszerűség érdekében ebben a tanulmányban az alkotmányozás alanyának, a szuverenitás birtokosának tekintünk (elfogadva ezzel a Zlinszky János által kimutatott prioritást a nép és a nemzet fogalmak közjogban való előfordulását illetően[16]). A nemzet tehát értelmezésünk szerint a szuverenitás hordozója (és e szerint az értelmezés szerint fogalmilag azonos az Alkotmány 2. §-a, illetve az Alaptörvény B) cikke által definiált néppel).[17]

Ebben a felfogásban – álláspontunk szerint – nemzet olyan közösség, amelynek összetartozásában az intézményesültség, nem pedig a nyelv vagy az etnikai azonosság a legfontosabb. Annak ellenére véljük ezt helyesnek, hogy a közfelfogás a nemzetet a modern kor termékeként létrejött olyan közösségnek tekinti, amely azonos nyelvet beszél, nagyrészt azonos etnikai eredetű tagokból áll, és amely tudatában van összetartozásának.[18] Nagyjából ezt tartalmazza Szűcs Jenő (Carlton Hayes-re alapozó) meglátása is,[19] amely azonban arra is

---

13 NAGY Károly: Reform versus válságkezelés. In *Európai Tükör,* 2009 /1. 92–110.; SCHANDA (2012) i. m. 92–93.

14 Josep M. COLOMER: On Building the American and the European Empires. *LSEQ Papers*, 6/2009. 13–14., 16.

15 SCHANDA (2012) i. m. 97–98.

16 ZLINSZKY János: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 15.

17 A nép és nemzet fogalma persze nem a magyar jogrend sajátossága sőt, nem is jogi sajátosság. Boldog XXIII. János pápa is megkülönbözteti írásaiban a népet és a nemzetet, előbbit az etnikai azonossággal, utóbbit az államisággal összefüggésben, ld. *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 387. pont.

18 BALÁZS Zoltán: A politikai kötelesség hat igazolási stratégiája. In: SZARKA László – VÍZI Balázs – MAJTÉNYI Balázs – KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Gondolat, 2007. 26–39., 29.; PAP András László: Nacionalizmus és nemzetállam: esszenciális vagy esetleges kapcsolat. In: SZARKA et al. i. m. 40–52., 42–43.; EGEDY Gergely: Gondolatok a nemzetről… In: SZARKA et al. i. m. 70–79., 71.

19 SZŰCS Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat, 1984. 195. A hivatkozás *„a cultural group of people who speak a common language /or closely related dialects/ and who possess a community of historical traditions /religious, territorial, political, military, economic,*

utal, hogy az azonos nyelvet beszélő és közös hagyománnyal rendelkező közösség nagyon régi, régebbi, mint a 18. sz. végén útjára induló modern nemzetfogalom. A magunk részéről ezt a 'régiséget', vagyis a nemzeteknek a nemzetállamok korát megelőző létét és jelentőségét lényegesnek véljük, mégpedig Tönnies híres distinkciójára alapozva: a közösség (*Gemeinschaft*) – és szerintünk a nemzet is ilyen – olyan személyegyüttes, amelynek egyéni tagjai a saját érdekeikkel szemben is hajlandóak a közösség felé fordulni (a közös érdekeket szem előtt tartani), szemben a társasági jellegű modern civil társadalommal (*Gesellschaft*), amelyben a közös érdekek soha nem érvényesülnek az egyéni érdekekkel szemben.[20] A nemzet közösségi felfogása szempontjából tehát az identitáselem fontosabb, mint az érdekek. Kétségtelen, hogy – amint erre Horkay-Hörcher kifejezetten utal[21] – a közösségi identitásfelfogásnak van egy jelentős transzcendens eleme. Transzcendens elemen itt nem valamiféle metafizikai összetevőt értünk, hanem az identitás olyan elemét, amelynek kialakulása, vállalása kizárólag racionális érveléssel (még inkább az egyén racionális döntéshozatali mechanizmusaira alapítva) nem támasztható alá.[22]

Az egyén jogaival és méltóságával kapcsolatos példa részletes leírása azért is hasznos a nemzetfogalom magyarázata szempontjából, mert a két racionálisan magyarázható dimenzió, az egyéni és az individuális egyéni akaratoktól (vagy legalább a hallgatólagos beleegyezéstől) függő formális társadalom (Gesellschaft) két dimenziója alkotja a politikai síkot, amelyen értelmezhető a jog, és esetünkben a politikai nemzet, amelynek – mint láttuk – összekötő közege a (köz)jog. A kulturális összetartozás-tudat, amely a saját érdek

artistic and intellectual/", forrása: Carlton J. H. Hayes: *Essays on Nationalism.* New York, Macmillan, 1926. 5–6.

20 Ferdinand Tönnies: *Community and Civil Society.* Cambridge University Press, 2001. 2., 16., 21.

21 Horkay-Hörcher Ferenc: *Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás: politika- és jogfilozófiai tanulmányok.* Budapest, L'Harmattan, 2008. „közösségi meghatározottság": 218., 244–245., annak transzcendens eleme: 213., 227., 244.

22 Ilyen metafizikai összetevő jogi definíciók vagy szabályok mögött is megjelenik, aminek talán az emberek („természetes személyek") egyenlő méltóságának szabályában mutatható ki legvilágosabban. „*All human beings are born free and equal in dignity and rights*" – *„Minden ember szabadnak születik egyenlő méltósággal és jogokkal"* fogalmazza meg az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának I. cikke. A szabály három összetevőre (dimenzióra) bontható. Az alany (*„ember")* az individuális dimenzió, az alanyok összessége (*„minden"*) hordozza a közösségi dimenziót. Mindennek az egyenlőséghez és az egyenlőség születéshez kötése viszont sem nem individuális, sem nem közösségi, ráadásul a tapasztalati tényekkel sem igazolható. Vagy elfogadjuk a transzcendens, azaz természetjogi megalapozást, vagy lemondunk a magyarázatról. Részletesen ld. András Zs. Varga: Personal Dignity and Community. *Iustum Aequum Salutare,* VI. 2010/4. 167–173.

meghaladását is lehetővé teszi, emeli ki transzcendens elemként a közösséget (Gemeinschaft) a politikai síkból, és ez teszi nemzetté a politikai közösséget.

2.2. A nemzet és az intézményes azonosság

A mindennapok számára szükséges annak tisztázása, hogy mi köti össze a közösségként felfogott nemzet tagjait. Nyilván része lehet a kötőerőnek a tényleges hatalom, de annak elfogadása, hogy az érintett egyén-összesség együtt gyakorolja a hatalmat, vagyis a „többiek" elfogadása hatalomgyakorló alanyként feltételezi azt, hogy a „mi" alanynak van értelme – hogy „mi" egyenként tagjai vagyunk valaminek.[23] A megélt összetartozásból származó közmegegyezéshez a racionális elfogadottságon (a pozitív jogi, száraz tudományos igazoláson és ténylegesen kényszerrel biztosított társadalmi cselekvésben megnyilvánuló elfogadottságon) túl más is kell, mégpedig érzelmi vagy még inkább lelki azonosulás: az a hit, hogy a dolgok jól mennek és ennek alapja a *mi* rendünk.[24] Enélkül nem tudjuk megmagyarázni sem azt, hogy miért vannak kötelességeink idegenekkel szemben (például a segítségnyújtás baleset esetén), sem azt, hogy egyáltalán miért van a jognak kötőereje. Ha egy közösség belső értékei nem általánosan elfogadottak, és ebből adódóan a jogrend sem rendelkezik a szükséges minimális elfogadottsággal (aminek az önkéntes jogkövetésben kell megnyilvánulnia), a jogrendet kizárólag az erőszak (mint a hatalom potenciális érvényesítési lehetősége) tarthatja össze. Ha viszont az erőszak a kötőerő, akkor nem sokat tudunk mondani annak értelméről. Ennek a közösségi elkötelezettségnek halvány visszfényét látjuk az EU közösségi hűség[25] elvében is.

Reméljük, hogy az előző gondolatok alapján nem tűnik úgy, hogy az egyéni és közösségi dimenziók által meghatározott politikai sík elválasztható a közösségi identitást adó transzcendens dimenziótól. Ez ugyanis csak a leírás szem-

---

[23] Ez világosan látszik az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának bevezető mondatából: *„We the people..."*, *„Mi, a nép..."* A *„mi"* jelentőségét és a *„tagság"* megkerülhetetlenségét szemléletesen és világosan mutatja be Scruton. Ld. Roger SCRUTON: *A nemzetek szükségességéről*. Budapest, Helikon, 2005. 21–23.

[24] Ezt ma már az individualista társadalomtudományi iskola sem tagadja. A bizalomról, a társadalmi tőkéről, vagyis azokról az értékekről, normákról, amelyek lehetővé teszik egy csoport, végső soron pedig a társadalom tagjainak együttműködését. Ld. Francis FUKUYAMA: *A nagy szétbomlás*. Budapest, Európa, 2000. 33.

[25] KENDE Tamás – SZŰCS Tamás (szerk.): *Európai közjog és politika*. Budapest, Osiris, 2002. 162., 429., 484., 515., 510–520., 545., 583–603.

pontjából alkalmazott technika, valójában a három dimenzió együtt[26] határozza meg a közösségként felfogott nemzetet. Úgy véljük továbbá, hogy kellőképpen alátámasztottuk, hogy a közösségként felfogott nemzetnek miért meghatározó, nélkülözhetetlen kelléke az intézményesültség. Ez a transzcendens dimenzió által hordozott, állandóságot biztosító összetevő, amely az elvileg véletlenszerű személyösszességtől megkülönbözteti a létező nemzete(ke)t.

Az pedig, hogy miért nem a nyelv vagy az etnikai származás biztosítja az intézményesülést, empirikus érvekkel egyszerűen alátámasztható.[27] Elegendő Németországra, Ausztriára és Svájcra gondolni. Németországban és Ausztriában teljesen, Svájcban részben azonos a nemzeti nyelv, a német, mégis intézményesülten elkülönült nemzetként léteznek. Fordítva: a közösségként felfogott svájci nemzet közös nyelvi azonossággal sem rendelkezik. Az etnikai származás mint intézményesítő tényező mára végképp használhatatlan, a történelem során bekövetkezett népesség-keveredés miatt Európában sem érvényes már, az Amerikai Egyesült Államokban pedig jórészt soha nem volt az. A további kérdés az, hogy milyen intézményesítő tényezőket tudunk mégis azonosítani.

2.3. A jog mint a nemzet intézményesült alapja

A nemzet mint közösség intézményülésében a már írtak szerint több tényező együtthatásának lehet szerepe. Az egyik általánosítható megfontolást – látszólag speciális jelentéstartalmat – kínálja a „mi" fogalmának Joseph Ratzinger, amikor kiemeli a többek között a jog jelentőségét az ószövetségi zsidóság mint nép fennmaradásában a legfontosabb három elem, a kultusz, a jog és az ethosz (szokások) egyikeként.[28] Érdekes persze egy másik elem, nevezetesen a kultusz is. Az állam laicitása, a bármiféle kultusztól való elválasztása a kortárs leírásokra jellemző, ezért úgy tűnhet, hogy létezik nemzet közös vallási élmény nélkül is. A tapasztalat azonban mást mutat, három különböző szerző három eltérő

[26] Szent II. János Pál pápa szerint *„A nemzetek jogai »nem mások, mint emberi jogok, sajátosan a közösség élet szintjére alkalmazva«."* ld. *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma.* i. m. 157. pont.

[27] Ld. ennek magyar vonatkozásairól: Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből.* Kolozsvár, Minerva, 1944., reprint: Budapest, Optimum, 1989.

[28] Joseph Ratzinger: *A liturgia szelleme.* Budapest, Szent István Társulat, 2002. 16.

nézőpontból jut arra a következtetésre, hogy a transzcendencia valamiféle kultusz formájában történő megnyilvánulása nélkül nincs nemzeti lét.[29]

Bármennyire is érdekes a kultusz szerepe a nemzetté válásban, a tételünkben megfogalmazott hipotézis szempontjából a jog szerepe fontosabb. Ráadásul saját nemzeti történetünk, különösen Erdélyé azt mutatja, és ezáltal az eddig írtak igazolásához is hozzájárul, hogy a hagyományos – a reformkor előtti – nemzetfelfogásunk, illetve nemzeti intézményesülésünk alapja valóban nem a nyelv és nem az etnicitás. Az Approbata Constitutio a három erdélyi nemzet (uniója) tekintetében kifejezetten azt mutatja, hogy két nemzet, a nemes vagy királyi vármegyei „magyar" és a „székely" nemzet között nincs sem nyelvi, sem jelentős etnikai különbség, van viszont jogi/tradícióbeli.[30] A királyi vármegyékhez képest ugyanis az eltérés elsősorban a saját közjog, másodsorban az azon alapuló részben eltérő magánjog (a saját közigazgatás, saját örökösödési rendszer).

Mindez a Kápolnai Unió (1437) idejére intézményesedett, de a folyamat sokkal régebbi. Egészen röviden néhány példa rá: a nemesség kérdést illetően Balogh Judit azt hozza,[31] hogy *„A nemesség vagy nobilitas fogalma a székely társadalomban a középkor folyamán, sőt egészen 1562-ig nem értelmezhető ugyanúgy, mint Magyarország többi részén. A nemes kifejezést többnyire nemes székely nemzet értelemben használták ugyanis. A székely nemzet tagja tehát annak okán birtokolta nemességét, hogy maga is része volt a székely nációnak. Sőt, minthogy forrásos bizonyítékunk is van rá, azt is tudjuk, hogy a 15. század végéig a székely mivolt bizonyítása önmagában is elégséges volt arra, hogy bárki a Székelyföldön kívül is teljes jogú nemesként éljen.*

A kollektív nemesség tehát, noha nem volt személyre szóló, mégis személy szerint megilletett mindenkit, aki része volt a székely társadalomnak, tekintet nélkül arra, hogy az illető az első vagy a második rendbe tartozott-e. A közfelfogás is általánosságban nemeseknek tartotta a székelyeket a középkor folyamán, azaz nemesi jogokkal élőknek. A székelység széles körű, nemesi kiváltságai a Székelyföldre költözés előtti időkre nyúlnak vissza, amikor a határokra telepítve éltek és határvármegyékbe szerveződtek […] 1562-ig ugyanis, legalábbis a leírt törvények értelmében a ius regium nem hatolhatott be a Székelyföldre."

---

[29] Paul JOHNSON: *A kereszténység története.* Budapest, Európa, 2005. 657.; MATOLCSY György: *Amerikai birodalom. A jövő forgatókönyvei.* Budapest, Válasz, 2004. 84.; Samuel P. HUNTINGTON: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái.* Budapest, Európa, 2005. 169., 172.

[30] *Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae Eidem Annexarum*, Pars III, Titulus I, Articulus I.

[31] BALOGH Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében.* Kolozsvár, EME, 2005. 19–20.

Hasonlóképpen mutatja be a folyamatot Nathalie Kálnoky[32] is: eltérő a közigazgatás, melynek alapja a szék, mások a vezetők (székely ispán, királybírók), eltérő a bíráskodás, teljesen sajátos a közbirtokosság intézménye, a főbenjáró bűnök büntetésének fővesztésre korlátozása jószágvesztés nélkül (a büntetés tehát a családot nem sújtja) stb.

Mindezzel persze nem azt akarjuk mondani, hogy ne lenne jelentősége a származásnak, de ez már évszázadok óta bizonytalan, a többféle teória mára sem tisztázódott.[33] Az viszont nem vitás, hogy a „magyar nemzet" és a „székely nemzet" azonos nyelvet beszélt, viszont eltérő jogrendszerrel bírt. Azt pedig, hogy más „nemzetekétől" eltérő jognak az intézményesülésben szerepe volt, mutatja a királlyal szembeni kötelezettséget megszegővel szemben alkalmazott büntetés, a dúlás: a közösség a közös privilégiumok alapjául szolgáló kötelezettséget maga torolta meg, ezzel is védve a közösséget (okkal, a későbbi privilégiumvesztések hivatalos indoka jellemzően a lázadás volt[34]). Létezett tehát egyfajta, az egyént és közösséget összekötő római jogi „*Salus rei pulicae suprema lex esto*"-hoz[35] vagy a kánonjogi „*Salus animarum suprema lex esto*"-hoz[36] hasonló alapszabály.

2.4. A nemzet mint a jog nélkülözhetetlen alapja

Amint levezettük, a nemzet azonosságát a jog képes megalapozni, most azt demonstráljuk, hogy a jog nem értelmezhető a politikai nemzetfogalom nélkül. A jog ugyan a mindennapokban képes betölteni feladatát mindenféle nemzetfogalom nélkül is, ám a jog *közösségi* és *relációs* jellege mégis megköveteli, hogy alanyait ne individuumok véletlen közösségének tekintsük. A jog mint magatartási szabály értelmét az adja, hogy egynél több ember együttműködésére (egymásra hatására) értelmezzük.

---

32 Nathalie Kálnoky: *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2007. Ld. még Werbőczy István: *Hármaskönyv...* Budapest, Franklin-társulat, 1897., reprint: Pécs, Szikra, 1989. 380–385.; Marczali Henrik, illetve Schönherr Gyula írásait in: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története.* Budapest, Athenaeum, 1896. II. kötet. 169–170., illetve III. kötet 602. és Makkai László írását in: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története.* Budapest, MTA, 1988. I. kötet. 291–292., 347.

33 Ld. például Kristó Gyula: *A székelyek eredete.* Budapest, Balassi, 2005. vagy Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2006.

34 Balogh i. m. 42. és kk.

35 Zlinszky János: *Ius publicum.* Budapest, Osiris, 1994. 35., 50., 207.

36 Erdő Péter: A közjó és a lelkek üdvössége. Adalékok a jogrendek teológiai vonatkozásához. *Magyar Tudomány,* 2011/5.

A jog közösségi jellegéből azonban még nem következik a nemzet (és a nemzetfogalom) szükségessége. Ennek belátásához beszélnünk kell az állam, mint a jog forrásának[37] néhány tulajdonságáról. Ezek közül az első a szuverenitás, vagyis egy adott területen és adott népcsoport fölött ténylegesen és elvileg kizárólagosan gyakorolt (azaz fő-) hatalom, amelyet más hasonló helyzetű hatalomgyakorlók ilyenként elismernek.[38] Az állam tehát egy meghatározott népcsoporthoz kötődik, és ez a kötődés nem esetleges. Le kell tehát vonnunk azt a következtetést, hogy a történetiségében értelmezett szuverén (nép vagy nemzet) hiányában nincs alkotmányosság, nincs állam, nincs jog. Éppen annyira nincs, mint ahogy az individuum, az ember egyenlő méltóságának elismerése nélkül sem lenne.

2.5. A jog mint nemzeti szükséglet

Amint láttuk, a (köz)jognak szüksége van nemzetre, de ez az állítás fordítva is igaz. Senki nem vitatja, hogy az egyén jogai közül az, amelyet az állam jogként nem ismer el, valójában nem érvényesíthető. A mindenkire kötelező erő, és ennek végső garanciája, az állami kikényszeríthetőség változtatja az egyéni igényt alanyi joggá, tiszteletben tartását pedig magatartási szabállyá. Az el nem ismerés a jog szempontjából közömbössé redukálja az egyéni igényt, a tiltás pedig éppen fordított (azaz nem gyakorolható) magatartási szabállyá változtatja.

Mindez szükségszerűen igaz a nemzethez tartozásra (a „mi" tagságára) vonatkozó igényekre és részeire is. A saját nyelv használata mint alanyi jog el nem ismerése (vagyis az állam közömbössége) is elegendő ahhoz, hogy a saját nyelvhasználati igényt megfossza jogi természetétől: hiába beszéli valaki a saját nyelvét, ha senki más nem köteles érteni azt. A közjogi nemzetként való elismerés hiánya – a jogi közömbösség – részben pótolható lehet, ha az egyének egyesülési joga egyébként elismert. Ez ugyanis olyan egyéni szabadságjog, amelynek gyakorlása már hordoz kollektív jegyeket. Ez mégis csak csökevényes elismert-

---

[37] Sőt, a kelseni értelmezés szerint egyedüli, minden kötöttségtől mentesen parancsoló forrásának, ld. Hans KELSEN: *Reine Rechtslehre.* Leipzig und Wien: Franz Deuticke, 1934. Magyarul: *Tiszta jogtan*. Budapest, ELTE Bibó István Szakkollégium, 1988.

[38] DEZSŐ Márta: A szuverenitás. In: KUKORELLI István (szerk): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris, 2002. 121–122., 136–138.; HERCEGH Géza (szerk.): *Nemzetközi jog.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1989. 38–40.; GOMBÁR Csaba: Mire ölünkbe hullott, anakronisztikussá lett.; és NAGY Boldizsár: Az abszolútum vágyáról és a törékeny szuverenitásról. In: GOMBÁR Csaba – HANKISS Elemér – LENGYEL László – VÁRNAI Györgyi (szerk.): *A szuverenitás káprázata.* Budapest, Korridor Politikai Kutatások Központja,1996. 7–8. és 227–233.; VILD Éva: A Szentszék és a magyar állam viszonyáról. *IURA*, 13. évf. 2007/1. 158.

séget jelent, az *„egyesületi nemzet”* legfeljebb a „tag” eljárási jogait biztosító közjogi védelmet élvezhet, de a tagság a legteljesebb mértékben egyéni döntés – a tagnak vannak jogai az egyesülettel szemben, de ha ezekkel nem él, vagy felhagy a tagsággal, akkor az egyesület tehetetlen vele szemben.

A tiltás nyilván meg egyértelműbb helyzetet jelent: *„tiltott nemzet”* közjogi értelemben egyáltalán nincs, ha pedig valaki mégis megpróbálja létezőnek tekinteni, akkor megtorlást kockáztat. Az „egyesületi nemzet” és a „tiltott nemzet” példáiból *a contrario* következik, hogy a nemzet léte feltételezi a saját közjogot. A nemzet önálló állama esetén ez a saját *szuverén közjog*, más államában élő nemzeti kisebbség esetén pedig a többség által elismert rész-közjog, más szóval az állami közjog részét képező saját *autonóm közjog.* Ez a következtetésünk leírja a saját államában élő nemzet (tényként megjelenő, ezért nyilván meg nem kérdőjelezett) ‘szükségét’ a saját közjogra. Hasonlóképpen igazolja a saját állammal nem rendelkező, de nemzetként (pontosabban a többségi nemzethez képest nemzeti kisebbségként) létezni kívánó népcsoport igényét a közjogi autonómiára, mint létének alapjára.

A helyzet valamivel bonyolultabb, ha olyan nemzeti kisebbségről beszélünk, amely más, többségi nemzet államában él, és itt is kíván élni, ám van saját nemzeti identitása szerinti állama is (amelyben nemzettársai alkotják a többséget). Ebben az esetben ugyanis a saját közjog szükségessége megduplázódik: létéhez nemcsak a többségi nemzet által elismert autonóm közjogra van szüksége, hanem a saját államban élő ‘anyanemzete’ és ennek közjoga általi elismerésre is. A magyar nemzet és más nemzetek között élő részei vonatozásában állításaink következményei is világosak: Magyarország jogának el kell ismernie és közjogi jogalanyként kell elismernie a határain kívül élő magyarokat (nem csak egyénenként, hanem közösségként is), az érintett más államok többségi nemzetei pedig autonóm közjog létrehozásának lehetőségét kell, hogy biztosítsák. Saját (autonóm) közjogi nélkül a határon túli nemzetrészek léte bizonytalan vagy tilalmazott. Ugyanez mondható el a magyarországi nemzetiségekre is.

2.6. A nemzet az elmúlt évek hazai jogalkotásának tükrében

Saját közjog nélkül tehát nemzet és nemzetiség (vagy nemzeti kisebbség) nincs, kitaszított (az anyanemzetéből) vagy jogfosztott (a többségi nemzethez képest). Nemzet és közjog egymás nélkül nem létezhetnek. Ennek a kettős állításnak a fényében lehet és kell megítélnünk a 2010 óta meghozott törvényhozási aktusok közül a legfontosabbakat.

Az első a mindössze néhány – de annál fontosabb – rendelkezést tartalmazó 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről. A törvény mindegyik jogtételét lehetne – és érdemes lenne – elemezni, témánk szempontjából mégis a 3. §-ának első mondata a legfontosabb: *„Az Országgyűlés kinyilvánítja, hogy a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme."* A rendelkezés ugyanis első alkalommal foglalta törvénybe, ezáltal biztosított kötelező erőt a kulturális értelemben felfogott nemzetnek. Míg ugyanis a politikai nemzet – a már leírtak értelmében – jogdogmatikai szükségszerűség, a kulturális nemzet jogi relevanciája kevésbé kézenfekvő volt a hivatkozott törvény elfogadásáig.

A következő lépést a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi L. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény hozta, amely formailag csak módosító törvény, ugyanakkor megnyitotta az utat kulturális és politikai értelemben vett magyar nemzet (nemcsak fogalmi, hanem tényleges) közelítése előtt. Úgy rendelkezett ugyanis, hogy a Magyarország határain kívül élő magyarok egyszerűsített honosítási eljárással, magyarországi letelepedés és állampolgársági vizsgakötelezettség nélkül, mindössze a magyar nyelv ismeretének igazolásával honosíthatók. Ennek eredményeként már nemcsak kulturális értelemben, hanem magyarországi letelepedés nélkül jogi értelemben is kötődhetnek a Magyar Államhoz. Röviden: a politikai nemzet részeivé válhatnak.

A nemzeti összetartozás jogi kifejezésének utolsó eleme, záróköve az Alaptörvény, amely egyfelől a Nemzeti hitvallásban – amely a közhiedelemmel szemben rendelkezik normatív, azaz kötelező erővel – vállalja a részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét, másfelől a magyarországi nemzetiségeket is a magyar politikai közösség részének vallja. Az Alaptörvény ugyanakkor a D) cikkében ennél is világosabban rendelkezik úgy, hogy *„Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal."*

Kérdezhető persze, hogy a kedvezményes honosítás lehetőségének megnyitása után mi értelme van a D) cikknek, a válasz azonban nem bonyolult: mindig lesznek olyan, magukat magyarnak valló, Magyarország határain kívül élő emberek, akik valamilyen okból nem tartoznak a magyar állampolgárok közé. Az

ő számukra a D) cikk biztosítja a Magyarországhoz fűződő jogi kapcsolat minimumát. A D) cikktől függetlenül az Alaptörvény hatálybalépését követően – a másik két hivatkozott törvény folytán – jelentősen csökkent a politikai és a kulturális nemzet közötti különbség.

Azt lehet tehát mondani, hogy az Országgyűlés nem feloldani próbálta a kulturális/politikai nemzet dilemmáját, hanem átvágta azt. Olyan egymásra épülő döntéseket hozott, amelyek folytán a különbségtétel jelentős részben gyakorlati jelentőségét veszíti. Kétségtelen, hogy előfordulhatnak olyan jogi helyzetek, amelyek megoldásához továbbra is különbséget kell tenni a két nemzet-értelmezés között. Ehhez azonban nem szükséges annak egyszer s mindenkorra történő rögzítése, hogy az érintett jogszabályi vagy alaptörvényi rendelkezések a kulturális, avagy a politikai nemzetre utalnak-e. Elegendő ezt az egyes konkrét helyzetekben tisztázni.[39]

3. A Hármaskönyv mintája ma

A fenti levezetésből ki kell tűnnie, hogy a közjogász számára elengedhetetlenül fontos a jog saját értelmezési szabályainak figyelembevétele, de a valóságot nem lehet erőszakkal és minden áron a joghoz igazítani. *Nem lehet nemzetet találni az alkotmány céljaira, csak egy létező nemzetnek lehet alkotmánya.*

Amit ehhez a Hármaskönyvben leírt jogi helyzet mutat, az nem más, mint az a minden szuverén ország számára megnyugtató tapasztalat, hogy egy népcsoport számára az általa lakott országrészben biztosított önálló jogrend, ha úgy tetszik, a közjogi autonómia nem fenyegeti sem a területi integritást, sem az állami főhatalom gyakorlását. A középkori királyi Magyarországot sem a székelyek *teljesen külön törvényei és szokásai* törték meg, hanem az ettől teljesen független török hódítás.

Megkockáztathatjuk tehát a következtetést, miszerint a Hármaskönyv vizsgált rendelkezése igazolja azt is, hogy az államokból álló nagyobb közösségek, akár az Európai Unió létét, jogrendjének primátusát (az Európai Unióról szóló szerződés 7. cikkében megjelölt), alapértékeit sem sérti a tagállamok közjogi sajátossága, alkotmányos identitása. Sőt: amint a király, a Szent Korona iránti szoros hűség az autonóm közjogon alapult, úgy a mai közösségi hűséget is erősítheti a tagállamok közjogi autonómiájának tiszteletben tartása.

[39] Ugyanerre a következtetésre jutott más megfontolás alapján Kántor Zoltán is. Ld. Kántor Zoltán: Hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet. In. Szarka et al. i. m. 80–91.

WERBŐCZY TRIPARTITUMÁNAK HORVÁT RECEPCIÓJA

(Ivan Pergošić Decretuma és a Tripartitum modern-kori recepciójának aktualitásai)

ANDRÁSI Dorottya
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. A *Tripartitum* horvát fordítása: Ivanuš Pergošić *Decretum*a (1574), a mű kézirattörténeti háttere és jogtörténeti jelentősége

Werbőczy *Tripartitum*ának hatása a horvát jogfejlődésre összetett, több tudományterületet érintő kérdés, Werbőczy munkájának horvát recepciójáról beszélhetünk többféle korban és többféle értelemben. Kevésbé ismert és hangsúlyozott nyelvtörténeti–kultúrtörténeti tény például a *Tripartitum*mal kapcsolatban, hogy a horvát irodalmi köznyelv megteremtésében Werbőczy munkájának jelentős szerep jutott, ugyanis a *kaj*–horvát nyelvjárást, gyakorlatilag az egyik horvát regionális irodalmi köznyelvet – irodalmi rangra emelő úttörő munka, a *„hrvatski kajkavski editio princeps"* épp a magyar országbíró, Werbőczy István *Tripartitum*ának 1574-ben *Decretum* címmel Ivanuš Pergošić tollából megjelent horvát fordítása, illetve inkább annak adaptációja.[1]

Jelzésértékű tény az 1574-es horvát/szlavón fordítással kapcsolatban az is, hogy a *Decretum* 429 év után először a már független Horvátországban, Csáktornyán jelent meg 2003-ban, Zrínyi György, a szigetvári hős, Zrínyi

[1] A kaj-horvát ma is élő és Zágráb tágabb környékén, valamint a hajdani Zágráb, Varasd és Belovár–Körös vármegyék területén, Szlavóniában beszélt, a 19. század elején már jelentős szépirodalmi, szakirodalmi és lexikográfiai munkákkal rendelkező nyelvjárás. A horvátok azonban ennek a nyelvjárásnak a használatáról a 19. század közepén az egységes és a szerbekkel közös irodalmi nyelv megalkotásának illúziójától vezettetve lemondtak, és az egységes (a tudományban később szerbhorvátnak nevezett) irodalmi nyelv alapjául a másik nagy nyelvjárást, a *što* nyelvjárást fogadták el. A horvát szakirodalom és a magyar szakirodalom egy részében ezért a *Decretum* a *Tripartitum* szlavón fordításaként szerepel.

Miklós egyetlen fia (1549–1603) halálának 400-ik évfordulójára, tisztelgésképpen a horvát és magyar nép közötti évszázados kapcsolatok előtt.[2] Így a 2003-as latin-horvát kétnyelvű *Decretum* kiadás megjelenése a már független, önálló államisággal rendelkező Horvátország egyik jelentős aktuálpolitikai jelentőségű tudományos eseménye lett, hiszen a munka nemcsak a *kaj*–horvát nyelvjárás irodalmi rangjának méltó elismerését jelentette, hanem az önálló államiság egyik jelentős attribútumává is vált.

Pergošić *Decretum*ának megjelenése egyúttal a horvát nyelvű jogi terminológia megszületésének is a bölcsője. A *Decretum* tudománytörténeti jelentősége és a horvát nyelvtörténetben betöltött szerepe miatt a mű értékelésével is sokáig elsősorban a kroatisták közül a nyelvtörténettel foglalkozó kutatók foglalkoztak, elsősorban Zvonimir Bartolić, Magyarországon pedig Hadrovics László, újabban pedig Nyomárkay István, aki akadémiai székfoglalóját a horvát jogi terminológia 16. századi fejlődéséből tartotta, amelyben a *Tripartitum* fordításának kiemelkedő szerep jutott.[3]

A Drávavásárhelyen (Nedelišće) nyomtatott munkát a varasdi jegyző, Ivanuš Pergošić készítette el, gróf Zrínyi Györgynek, a szigetvári hős lutheránus vallású fiának szóló ajánlással. Az 1574. augusztus 13-án kelt ajánlásban a szerző, Pergošić kifejti, hogy minden keresztény országnak és nemzetnek rendelkeznie kell „a jog szilárd fundamentumával, hogy mindenfajta nézeteltérést, főképpen a vagyonnal kapcsolatosakat, igazságosan lehessen rendezni". Pergošić e megállapítása abból indul ki, hogy „mióta a horvátok keresztény hitre tértek, a magyarokkal közös joggyakorlatuk volt s van ma is. Lehetséges, hogy ezeket a jogszokásokat nem a magyarok találták ki, minthogy kezdetük Franciaországra nyúlik vissza, később azonban a magyar királyok és a magyar korona alá tartozó

---

[2] Ivanuš PERGOŠIĆ: *Decretum 1574. (Hrvatski editio princeps).* (Szerk.: Zvonimir BARTOLIĆ) Čakovec, Matica Hrvatska Zrinski, 2003. [a továbbiakban: *Decretum*] A kötet szerkesztői a kiadás előszavában megemlítik, hogy a *Decretum* kétnyelvű kiadásának megvalósítása korábban mennyi nehézségbe ütközött. 1971-ben a Zrínyi–Frangepán összeesküvés 300. évfordulóján Csáktornyán rendezett tudományos emlékülésen már megfogalmazódott a munka kiadása, de az akkori politikai vezetés Pergošić művét túlságosan nacionalistának ítélte, ezért a kiadás elmaradt. Ld. Predgovor, XI.

[3] NYOMÁRKAY István: Filológia – a nyelvi kapcsolatok kutatásának tudománya. (Magyar hatás a 16. századi horvát jogi terminológiában) *Magyar Nyelvőr*, 135. évf. 2011/1. 1–12., ill. Werbőczy *Tripartitum*áról írt munkája, Uő: Werbőczy Hármaskönyvének magyar és horvát fordítása. *Magyar Nyelvőr,* 138. évf., 2014/3. 257–271. Nyomárkay István mestere, HADROVICS László nyomdain jár, aki korábban, 1985-ben német nyelven monográfiát írt *Ungarische Elemente im Serbokroatischen* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.) címmel, amelyben többek között a horvát nyelv magyar jövevényszavainak kronológiai, nyelvföldrajzi hátterét, valamint a magyar–horvát nyelvkölcsönzések témakörét is vizsgálta.

országok a meglevő jogokhoz hozzáadtak, vagy meg is változtatták őket, ahogyan az a nép számára hasznosnak és igazságosnak látszott."[4]

A horvát fordítás megszületése a *Tripartitum* korabeli jelentőségét mutatja, hogy a latin nyelvű kiadásokon túl a kortársak szükségét érezték, hogy Werbőczy munkája nemcsak magyar, hanem német, horvát és más nyelveken elérhető legyen a latinul nem jól tudó literátus és jogászréteg számára.[5] Rácz Lajos a *Tripartitum* első fordításairól szóló tanulmányában kifejti, hogy az egyes nemzeti nyelvekre történő fordítások mögött meghúzódó protestáns szellemi igényen túl a meglehetősen önálló fordítások készítőit a megismertetésen túl egyfajta jogegységesítő szándék is vezethette.[6] Péter Katalinnak és Rácz Lajosnak a *Tripartitum* 16. századi fordításaira vonatkozó megállapításait a *Tripartitum*nál mintegy hatvan évvel későbbi keletkezésű *Decretum*ra is kiterjeszthetjük, amelynek szerzője saját bevallása szerint is jelentős mértékben eltért Werbőczy eredeti munkájától. [7]

A két munka közötti eltérések elsősorban Pergošić *Decretum*ának elején jelentősek. Az első rész (*Pars prima/Perva strana*) két címmel kevesebb, mint ahogy Werbőczynél szerepel, és a horvát szerző az eredeti munkában meglehetősen hosszú, jogtörténeti–jogelméleti traktátust tartalmazó *Prologu*s (*Predgovor*) egy részét is kihagyta a Veres Balázs-féle magyar fordítás nyomán a 16-ik címtől kezdve. Pergošić Werbőczy *Prologus*ából 13 címet teljes egészében kihagyott, a 14. címtől pedig három paragrafust szabadon fordított, amely a jó és igazságos bíróról szól. (*Od dobroga i pravdenoga sudca*.) A 15. és 16. cím elnevezését megváltoztatta, a munka rövid összefoglalása, a témamegjelölés pedig az első címben került kifejtésre.[8]

További érdekessége az 1574-es horvát fordításnak az a tény is, hogy a *Tripartitum* összes többi 16. századi fordításaitól eltérően ez a munka 1574-ben nem Bécsben jelent meg, hanem Drávavásárhelyen, annak a Rudolf Hoffhalternek a nyomdájában, akinek apja a Veres Balázs készítette magyar

---

4 Ld. az idézet: *Decretum* i. m. *(Prologus)* 203–204. Az eredeti szövegközlés Zvonimir Bartolić átiratában. Ford. Nyomárkay István. (Nyomárkay (2011) i. m.)

5 Vö. Péter Katalin: A Tripartitum anyanyelvi fordításai a 16. században. In: Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 év múltán.* Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, 2014. 91–116.

6 Rácz Lajos tanulmányában jelentős figyelmet szentel a *Tripartitum* hazai fordításainak értékelésében a jogegységesítő tendenciáknak. Ld. Rácz Lajos: Werbőczi István Tripartitumának első fordításai. In: Mezey Barna – Révész T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére.* Budapest, Gondolat, 2006. 453–466.

7 A szövegközlés ld. Bartolić átiratában *Decretum,* 203–204., ill. 433.

8 Ld. Bartolić i. m. 428–429.

adaptációt kilenc évvel korábban, 1565-ben kiadta.[9] A szerző a horvát fordítás elkészítéséhez az utószó (*Lectori bono*) tanúsága szerint ezt az 1565-ben Debrecenben Veres Balázs tollából megjelent, az eredetihez képest igen nagy önállóságot mutató magyar fordítást is felhasználta, azon itt-ott rövidített.[10]

A horvát szerző életéről azonban a rendelkezésre álló források alapján meglehetősen keveset tudunk. Születési helye és pontos ideje ismeretlen. Arról rendelkezünk csupán adattal, hogy 1574-től vármegyei jegyzőként tevékenykedett Varasdon, és Varasd város képviselőjeként vett részt az 1587–88-as országgyűlésen. 1592. március 8-án hunyt el, fordítása azonban a Szlavóniában beszélt *kaj*-nyelvjárás, mint regionális irodalmi nyelv első, nyomtatásban megjelent műve.[11] Nyilvánvaló azonban, hogy Pergošić munkája jóval több, mint egyszerű fordítás, inkább adaptáció, és a szerző témaválasztása sem véletlenül esett tehát a korabeli szokásjogot összefoglaló *Tripartitum*ra, hiszen Werbőczy *Tripartitum*ában található magánjogi szabályozás nemcsak a Magyar Királyság és Erdély jogfejlődésére volt jelentős hatással, hanem Magyar Királysággal szoros államjogi kapcsolatban élő horvátok számára is közös joggyakorlatot jelentett egészen Osztrák Polgári Törvénykönyv 1853-as bevezetéséig.[12]

A *Decretum*ot jogtörténeti szempontból elemezve ugyanakkor megállapítható az a tény, hogy a munka forrásához, a *Tripartitum*hoz hasonlóan a horvát és szlavón jogra vonatkozó jogi szabályozást csak elszórtan tartalmaz.[13] A

---

[9] A szakirodalomból ismeretes, hogy Rudolf Hoffhalter az 1570-es speyeri birodalmi gyűlés cenzúrarendelete következtében Erdélyből elűzött, lengyel származású utazó-nyomdász volt, akit az erdélyi vajda által unitárius eretneksége miatt elűzött és Alsó-Lendván talált menedéket és a kiadói tevékenységhez szükséges támogatást a Bánffy-család birtokán. Bartolić a *Decretum*hoz írt bevetőben külön fejezetben foglalkozik a drávavásárhelyi nyomda és a varasdi kulturális központ előzményeivel és történetével (BARTOLIĆ i. m. 403–409.), valamint Hoffhalter Rudolf Csáktornyán és Drávavásárhelyen végzett munkájáról. Ld. BARTOLIĆ i. m. 407., 410–413. A nyomtatás datálásával kapcsolatos kérdésekről ld. uo. 421., ill. a Veres Balázs- és a Pergošić-féle adaptáció kiadásának párhuzamos sajátosságairól ld. uo. 426–427.

[10] A latin és magyar források felhasználásából egyértelműen kiderül, hogy a horvát és a latin mellett a szerző magyarul is egyaránt jól tudott. Ld. BARTOLIĆ i. m. 428–429., ill. NYOMÁRKAY (2014) i. m. 263.

[11] Pergošić *Tripartitum* fordítása mellett kommentálta Erasmust és István király *Intelmei*t, valamint Báthory István erdélyi vajda szónoklatát a kenyérmezei csata előtt horvátra fordította. Ld. PÉTER i. m. 92–96., ill. Olga ŠOJAT: *Pregled hrvatske kajkavske književnosti od polovine 16. do polovine 19. stoljeća i jezično-grafijska borba uoči i za vrijeme ilirizma.* (Hrvatski kajkavski pisci). Zagreb, Matica Hrvatska–Zora, 1977. 58.

[12] A korabeli közös joggyakorlat jelentőségéről és a *Tripartitum*nak a középkori horvát jogfejlődésben betöltött szerepéről szóló jelentős modernkori irodalomból ld. pl. Ivan KOSNICA: Državljanstvo i Opći gradanski zakonik u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1853. do 1979. *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63. Zagreb, 2013. 5–6., 1143–1165.

[13] A *Tripartitum* – mint ismeretes – három részből áll. A legterjedelmesebb az első, 143 cikkelyből (titulusból) álló, a személyi jogot, a nemesi és házassági vagyonjogot tárgyaló rész.

Tripartitumban elsőként az I. 94.2. §.-ban szerepel a horvát–szlavón–dalmát bán említése az ország zászlósurai között, közvetlenül a nádorispán és az országbíró után.[14] A *Tripartitum* II. könyvében a 65. 1–6. § -ban, a peres ügyek fellebviteli fórumainak működésében különösen a 3.§ említi, hogy a báni joghatóság nem érvényesül a Magyar Királyság területén.[15] Horvátország, Szlavónia és Dalmácia közjogi státusza a III. rész 1–3. címében úgy szerepel, mint alávetett és bekebelezett rész: '*regna subjecta*' és nem társult ország (különösen az 1. §).[16] A III. 3. cím alatt Werbőczynél azonban a különjogok számbavételekor – korábbi ígéretétől eltérően – nem kerül tárgyalásra a szlavón –horvát jog. A III. 2. cím kimondja, hogy a törvénykezési szokások tekintetében szabadság illeti meg a horvát–szlavón–dalmát tartományokat, de a királyi ítélőszéken hozott döntések ellen az érintett tartományok nem tehetnek semmit.

Varga Szabolcs a *Decretum*ról szóló tanulmányában a historiográfiai előzmények ismertetése után alapos elemzést nyújt a *Decretum* utóéletéről, arra a következő tényre keresve a választ: „Elsőként mindenképp választ kell találni arra, hogy a horvát történetírás miért negligálta generációkon keresztül a *Tripartitum*ot, mint jogtörténeti forrást, és miért maradt ki ennek beemelése a 19. századi horvát–magyar államjogi vitákba".[17] Varga Szabolcs munkájának összegzéseképpen megállapítja, hogy „a két ország közötti joggyakorlat viszonylagos egységéből adódóan Werbőczy munkája nem szolgálhatott alapul

Rövidebb, mindössze 86 cikkelyt tartalmaz a második, amely az eljárási jogot és a jogforrásokat foglalja magában, a legrövidebb pedig a 36 cikkelyből álló harmadik rész, amely a különjogot, a városi és falusi lakosság jogait, valamint a zsidók esküjét tartalmazza.

14 A hivatkozásokat a *Tripartitum* alábbi szövegkiadásából idézem: Werbőczy István: *Tripartitum (A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve).* Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Budapest, Téka Könyvkiadó, 1990. ld. *Tripartitum*. I. 94.§. 1.: „ Sunt itaque *veri barones*, quorum ab antiquo nomina decretis & literis confirmationalibus regiis inseri consueverunt: §. 2. Palatinus regni Hungariae; judex curiae regiae; *regnorum Dalmatiae, Croatiae& Sclavoniae banus*; wajvoda Transylvanus […].(Kiemelések tőlem.)

15 A *Tripartitum* II. 65. joghatósági kérdésekkel foglalkozik: §.2. „Quoniam authoritas cujuslibet judicis solummodo ad loca jurisditioni suae subjecta se extendit. §. 3. Modo certum est, quod regnorum Dalmatiae, Croatiae & Slavoniae banus, vel wayvoda Transylvanus, *non habet jurisditionem judicandi in comitatibus regno Hungariae incorporatis*, sed tantum officiolatui suo subjectis."

16 A *Tripartitum* III. része az ország jogainak és törvényes szokásainak harmadik részéről általánosságban. 1.1.§ „Et consequenter, regnorum Dalmatiae, Croatiae& Sclavoniae, atque Transylvaniae, sacrae videlicet coronae regni hujus *Hungariae dudum subjectorum & incorporatorum consuetudinibus,* a nostra lege parumper distantibus atque discrepantibus, de quibus pluriae causae post finalem earum decisionem in dictam curiam regiam, maturioris revisionis & evidentioris discussionis gratia, transmitti consueverunt;"

17 Varga Szabolcs: Horvátország és Szlavónia Werbőczy Tripartitumában. In: Máthé Gábor (szerk.).: *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 év múltán.* Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, 2014. 163–183., 166–167.

Horvátország és Szlavónia sajátosságainak a kutatásához, mert a tartományok külön szokásjogára utaló szabályozás csak elvétve van benne. Abból a pár említésből, ahol Szlavónia és Horvátország neve előkerült a Tripartitum cikkelyei között, a horvát történetírás semmit sem tudott használni saját múltjának konstruálásban, és talán ez okozta a mű iráni érdektelenséget."[18]

A *Tripartitum* mellőzése horvát történeti és jogtörténeti irodalomban valóban egyértelműen elsősorban a különjogot tárgyaló III. rész 1. címében Horvátország, Szlavónia és Dalmácia közjogi státuszára vonatkozó szóhasználat következménye volt. Bartolić megjegyzi, hogy a Horvátország sosem szerepel az eredeti latin szövegben kapcsolt országrészként említve: *pripojesna zemlja*-ként (*partes adnexae*).[19] Ehelyett Werbőczynél a legtöbb esetben *partes subjectae* (ld. *podložena strana*) kifejezés szerepel a szövegben, amely alávetett tartományt jelent, és amelynek használata összhangban van a hagyományos magyar közjogi irodalom több évszázados és Werbőczynél is megjelenő álláspontjával.

E tanulmány keretei között nem kívánok kitérni arra a messze vezető közjogi vitára, illetve a mögötte húzódó történeti tények valóságtartamára, ami a két ország közötti közjogi kapcsolat megítélésére vonatkozik. Itt csupán azt szükséges kiemelni, hogy míg horvát részről a szerzők és a jogtörténeti-történeti szakirodalom leginkább az 1102-ben a *Pacta Conventa* által létrejött jogi kapcsolat államszerződési jellegét hangsúlyozzák, a magyar vélemény értelemszerűen ettől eltér. Különösen figyelemre méltó véleményem szerint a fordítás szóhasználata, hogyan oldja fel Pergošić a *Tripartitum* horvátra ültetésekor a Werbőczy munkájában lévő magyar felfogás és az ettől eltérő horvát közjogi hagyomány – azaz a társult királyság gondolata – között feszülő ellentétet. A horvát szövegben Pergošićnál a szókapcsolat fordítása *složena zemlja*, ami magyar fordításban egyesült vagy egyesített országrészeket jelöl. A kifejezés egy közjogi egységre utal, de a benne lévő országrészek hierarchiájára vonatkozó utalás nélkül. Ha viszont egy jogi egységként tekintünk a korabeli Magyar Királyságra a Werbőczy felfogásával egyébként egyező jogegységesítés szándéka mellett, akkor a benne szereplő országok/nemzetek is egyaránt hozzájárultak ahhoz a jogi szabályozás kialakításához, ami a *Tripartitum*ban, ill. a *Decretum*ban testet ölt. Innen már egyenes út vezet(het) a két nemzet jogi tradíciójának összemosásához. Nem véletlen, hogy a *Decretum* 2003-as reprint kiadásának szerkesztője,

[18] A báni bíráskodás alóli kivételeket 1325-ben Károly Róbert megszüntettette. Ld. VARGA i. m. 173., ill. 178., ill. ld. TIMON Ákos: *Magyar alkotmány és jogtörténet. Különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky, 1910. 735.

[19] BARTOLIĆ i. m. 431.

Bartolić e helyütt éppen Mihajlo Lanović megállapítását emeli ki, aki 1943-ban Werbőczy halálának 400-ik évfordulóján (1942) jelentette meg a *Tripartitum* szerzőjének a horvát jogfejlődésben betöltött szerepéről szóló alapvető tanulmányát *Stjepan pl. Werböc Veliki učitelj staroga našega prava* címmel.[20]

DECRETVM
KOTEROGAIE VER
BEWCZI ISTVAN DIA
CHKI POPISZAL A POTER-
dilghaie Laßlou koterie za Ma
thiaßem Krat bitzeuße Ghoßpo
de i Plemenitih hotieniem koteri
pod Wugherßke Corune la-
danie ßlisse.

OD IVANVSSA PERGOSSI
[illegible]

Non accipies personam nec munera, quia mu
nera excaecant oculos sapientum et mutant
verba iustorum NVM: XVI.

STAMPANV
Nedelischu Leto nasse-
gha zuelichenia
1574.

Ivanuš Pergošić: Decretum 1574. (Hrvatski editio princeps), belső fedlap

[20] A tanulmány a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia sorozatában, a 277-es kötetben 1943-ban jelent meg. (Bartolić i. m. 424.) Lanović munkájának értékeléséről a továbbiakban még részletesen lesz szó.

2. A *Tripartitum* aktualitása horvát jogterületen, a magánjog területén: modern fordítások megjelenése a 20. sz. elején. Karel Kadlec és Mihajlo Lanović munkássága

2.1. Karel Kadlec *Tripartitum* fordítása

A *Tripartitum* modern kori aktualitása szláv jogterületen az eltérő közjogi megítélés miatt, érthető okokból nem a kiegyezés körüli időszakban vagy azt megelőzően kezdődött, hanem később, a 19–20. század fordulóján. Pergošić *Decretum*át hosszú idő után a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött teljes, ép példány alapján Karel Kadlec cseh jogtörténész jelentette meg 1902-ben cseh nyelven: *Verbőcyovo a soukromé právo uherské i chorvetské šlechty v ném obsažené címmel*. (Prága, 1902).[21] Ezt követte szintén Kadlec által az 1909-ben Belgrádban szerbül, a Szerb Királyi Akadémia kiadásában megjelent *Tripartitum* fordítás: *Stefana Verbecija Tripartitum*. (Belgrád, 1909). A fordításhoz a nyelvi magyarázatokat Jiři Polívka, cseh szlavista fűzött, bemutatva Pergošić nyelvét (helyesírás, fonetika, szóképzés, a szófajok alaktana), valamint a Veres Balázs-féle szöveggel való több egyezését és a magyar szövegtől való eltérését is.[22]

A 19–20. század fordulóján a *Tripartitum* iránti megnövekedett tudományos érdeklődés feltehető oka, hogy a felerősödő, politikai autonomista törekvések és a pánszláv szellemiség térnyerése következtében az egyes szláv népek, így a horvátok is igyekeztek a múltban az önálló állami léthez szükséges jogi legitimációs bázist keresni és találni. A magyar-horvát kapcsolatokban ekkora már elültek a kiegyezéssel előtérbe került közjogi viták, helyébe pedig a horvát önállóságot hangsúlyozó törekvések kerültek. Varga Szabolcs tanulmányában kiemeli, hogy „1920 után a téma a tudományos diskurzus keretei közé került, a kora újkori jogi szövegek iránt megszűnt az akut politikai érdeklődés”[23]. Véleményem szerint nem feltétlenül az akut politikai érdeklődés megszűnéséről, sokkal inkább átalakulásáról, árnyaltabbá válásáról van szó. Ennek bizonyítéka, ami továbbiakban kifejtésre kerül, hogy az 1920-as évek második felétől kezdve egészen 1945-ig a *Tripartitum* szabályozása tantárggyá válik a Zágrábi

[21] Bartolić a 2003-as *Decretum*-kiadáshoz írt tanulmányában több fejezetben, több szempontból is kitér a 20. századi fordítások keletkezési körülményeire. Ld. BARTOLIĆ i. m. 430–431., 451–452., 463–465.

[22] BARTOLIĆ i. m. 424–425., ill. NYOMÁRKAY (2014) i. m. 259.

[23] Ld. VARGA i. m. 65.

Tudományegyetemen, amelyben a magánjogi szabályozás sajátosságai kerülnek előtérbe.

A Kadlec tollából megjelent szláv *Tripartitum* fordítások nyomán, valamint a horvát politikai törekvések érdekében a tudományos felfogásban is sokkal inkább a magánjogi önállóságra, és a külön fejlődésre került a hangsúly, mintsem a korábbi közös közjogi alapokra való építkezésre.[24] Werbőczynek a horvát jogtörténetben korábban hosszú ideig méltatlanul mellőzött munkája így a 20. század elején új aktualitást nyert, ismételten nem az aktuálpolitikától mentesen, kifejezetten a magánjogi szabályozás terén. E folyamatok és a munka iránti újonnan felmerült érdeklődés a két világháború között meghatározták, ugyanakkor árnyaltabbá tették a magyar–horvát viszony megítélését. Hozzájárult ehhez, hogy a két állam közötti közjogi kapcsolat megszűnt, és így nem nehezedett teherként tovább a kétoldalú kapcsolatokra. E folyamat hozadéka a korábban már említett tény, hogy előbb Milivoj Maurović, majd Mihajlo Lanović egyetemi professzorok az 1920-as évek második felében a *Tripartitum* magánjogi szabályozásának az oktatását a modern fordítások segítségével beépítették a többi szláv nép jogrendszerének és forrásainak a megismerésébe a zágrábi egyetem képzési rendszerében.[25]

[24] A 20. század elején, a Zágrábi Tudományegyetemen a horvát–magyar államjog keretei között került sor a horvát jogtörténet oktatására pozitivista szemléletben. Ekkor még önálló horvát jogtörténet katedra sem létezett. A tárgyat Josip Pliverić oktatta, aki 1908-ban terjedelmes, 1168 oldalas egyetemi jegyzetet készített a tárgyhoz *Hrvatsko–ugarsko državno pravo* (Horvát–magyar közjog) címmel. Ld. Dalibor Čepulo: Hrvatska pravna povijest i nastava pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu od 1776. do danas. *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63. 2013. 5–6., 885–920. Čepulo tanulmányában kitér Pliverić munkásságának rövid értékelésére (különösen: 894–897.), amelyben a horvát jogtörténet nemzeti stúdiummá formálódásának folyamatáról ír: „Studenti su zacijelo najopsežnije obavijesti o hrvatskoj pravnoj povijesti, ali opet u pozitivističkom ključu, dobivali u okviru predmeta Hrvatsko-ugarsko državno pravo, koji je predavao Josip Pliverić. Tako se u gotovo polovici Pliverićeve opsežne skripte jednakog naziva iz 1908. prikazuju hrvatska vrela i važna politička zbivanja. Pregled počinje s *Pacta conventa* 1102. i ide do 1867., to jest do Austro-ugarske nagodbe, koja je kao pozitivno pravo prikazana u drugom, malo opsežnijem dijelu, zajedno s Hrvatsko-ugarskom nagodbom. Zamjetna prisutnost fragmenata hrvatske pravne povijesti u različitim predmetima pokazuje na svijest suvremenika o važnosti nacionalne odnosno hrvatske pravne povijesti u sustavu pravnog obrazovanja."

[25] E folyamat kezdete Milivoj Maurovićhoz kapcsolódik, aki első lépésként 1909-ben az egyetemes jogtörténet oktatáson belül jelentős reformokat vitt véghez. Az ő nevéhez fűződik a horvát jogtörténet kötelező tárgyként szláv kontextusban történő oktatása, a többi szláv eredetű nép jogrendszerével való közös sajátosságok kimutatásával. Ő vetette fel elsőként a *Tripartitum* oktatását a horvát–magyar magánjog részeként ld. Čepulo (2013) i. m. 895–896.: „On je u raspravi o reformi pravnog studija iz 1909. naveo da je predmet Opća pravna povijest posebnost zagrebačkog pravnog studija jer se na drugim sveučilištima kao obvezni pravnopovijesni predmet izlaže nacionalna pravna povijest, koje u Zagrebu nema, pa je osnivanje katedre hrvatske pravne povijesti dug prema "svome narodu i kulturnom svijetu

A fenti folyamat természetesen nem volt előzmények nélküli. Az egyetemtörténeti kutatások a 19. század második felétől kezdve igazolják mind horvát, mind magyar részről, hogy a korábbi jogakadémiák bezárása, majd az 1850-es évek második felének enyhülési politikája következtében modernizálni lehetett és kellett is meglévő tananyagot és tantárgystruktúrát, amihez pedig anyanyelven is elérhető forrásokat és egy kialakult terminológiát kellett a hallgatók kezébe adni. A fenti folyamat eredményessé válásához hozzájárult, hogy a magyar és a horvát jogászréteg érdekközösséget képviselt az osztrák érdekekkel szemben, nemcsak a politika világában, hanem egy modern szellemiségű politikai elit neveléséhez szükséges szakmai és szaknyelvi ismeretek, valamint politikai kultúra kialakítása és átadása terén. Az erre vonatkozó szakirodalomból e helyütt szükséges kiemelni Pecze Ferenc tanulmányait és egész munkásságát, aki a horvát és magyar közjog, ill. közigazgatási jog közös oktatási alapjaival foglalkozva az új ismeretanyagot közvetítő tankönyvek között kiemeli a *Tripartitum* horvát fordításának a megismerésének és megismertetésének jelentőségét.[26] A horvát szerzők közül mindenképpen ki kell emelni Dalibor Čepulonak a horvát jogtörténeti és egyetemes jogtörténeti stúdiumok kialakulásáról és fejlődéséről írt, 1776-tól napjainkig terjedő alapvető összefoglalását.[27]

2.2. Mihajlo Lanović munkássága: a *Tripartitum* magánjogi szabályozásának megismertetése a két világháború között

Werbőczy modern kori recepciójának nyilvánvaló példáját nyújtja, hogy a zágrábi jogi kar képzési rendszerében sokáig az így bevezetett *Tripartitum* magánjogi szabályozása önálló tárgyként szerepelt most már a horvát–magyar magán-

uopće". Čini se da je Maurović smatrao da hrvatska pravna povijest treba biti prikazana u slavenskom kontekstu na način da se sadržaji hrvatske pravne povijesti poredbenom metodom istraže i izlažu u odnosu na druga slavenska prava, što bi dovelo do identificiranja cjeline slavenskog prava usporedljivog s odgovarajućim cjelinama "neslavenskih naroda". Ideja o osnivanju katedre hrvatske pravne povijesti imala je podršku i u tadašnjoj Zemaljskoj vladi, u kojoj je ban Pavao Rauch (1908–1910) svojom "hrvatskom" politikom nastojao neutralizirati južnoslavensku orijentaciju."

[26] PECZE Ferenc: A hajdani Jus Publicum és Jus Administrationis Croato–Hungaricum a horvát egyetemtörténeti irodalomban. *Jogtudományi Közlöny,* 55. évf., 2000/7–8. 264–270.

[27] A zágrábi jogi oktatás előzményeiről ld.: Nella LONZA: O nastavi hrvatske pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu prije osnutka zasebne katedre 1911. godine. In: Željko PAVIĆ (szerk.): *Pravni fakultet u Zagrebu, II. Prilozi za povijest katedri i biblioteke Fakulteta, 1.* Zagreb, Pravni fakultet, 1996. 270. A horvát jogtörténeti katedra 1911-ben történt alapításáról ld. ČEPULO (2013) i. m.

jogot tárgyaló főkollégium keretein belül, és a stúdium oktatásához egyetemi tankönyv is készült előbb 1926-ban Milivoj Maurović, 1929-ben pedig Mihajlo Lanović egyetemi tanár tollából. (Milivoj Maurović: *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1926., ill. Mihajlo Lanović: *Privatno pravo Tripartita*. Zagreb, 1929.) Lanović munkája előszavában kiemeli, hogy „a Bánát, Bácska, Baranya és a Muraköz vidékén érvényesülő magánjogi szabályozás, és annak történeti gyökerei értelmezhetetlenek Werbőczy munkájának alapos ismerete és analízise nélkül."[28]

Lanović szakmai bibliográfiáját áttekintve látható, hogy az összehasonlító magánjogtörténet egyes jogintézményeit, annak megismertetését tekintette fő szakmai céljának. Egy 1928-ban keletkezett monográfiája a nyugat-európai feudalizmus és a horvát adományozási rendszer sajátosságait foglalja össze. (*Zapadno-europski feudalizam* i *hrvatski donacionalni sustav,* Zagreb, 1928).[29] A szerző 1929-ben Tripartitum magánjoga c. újonnan bevezetett főkollégiumhoz azonos címmel tankönyvet készített (*Privatno pravo Tripartita,* Zagreb, 1929.) A Lanović által vezetett főkollégium a Zágrábi egyetem évkönyvei és korabeli adatai alapján 1927-től egészen 1945-ig tantárgy volt.[30] Korábban említésre került, hogy Lanović 1942ben Werbőczy halálának 400-ik évfordulóján megjelentette a *Tripartitum* szerzőjének a horvát jogfejlődésben betöltött szerepéről szóló alapvető tanulmányát: *Stjepan pl. Werböc Veliki učitelj staroga našega prava* címmel. A szerző tanulmányában Werbőczy munkájának méltatása mellett egy sajátos kultúrfölényelmélet jelenik meg: „A Werbőczy *Tripartitum*ában bemutatásra került jog legalább annyira horvát, mint magyar, ugyanis az a jog nemcsak dédapáinknak a magyarokkal való közös életének, és annak fejlődésének terméke, hanem *legalább annyira a horvát – azaz az összes szláv nép jogfejlődésének a kezdete és eredete.* Feltevésünk szerint a szláv magánjogterületén annak egyes szláv elemei korábbról erednek, mint a magyar elemek. […] A mai Magyarország területén ugyanis még a magyarok érkezése előtt szlávok éltek, aki azon a területen önálló államszervezetet építettek ki, és *ezért ma-*

[28] 1924-től a Zágrábi Tudományegyetemen a kutinai származású Mihajlo Lanović oktatta az egyetemes jogtörténetet, akit 1927-ben professzorrá neveztek ki. Lanović munkája előszavában is hangsúlyozza a horvát és a magyar jognak a polgári kor előtt kialakult közös sajátosságait. Ld. Mihajlo Lanović: *Privatno pravo Tripartita*. Zagreb, 1929.

[29] Mihajlo Lanović munkásságának értékelésére vonatkozóan ld. Čepulo i. m. 899–900.

[30] Ld. Dalibor Čepulo: Hrvatska pravna povijest od osnivanja katedre do konca drugog svetskog rata. i. m. uo. 897–905. Maurović elsőként azt javasolta, hogy az új tárgy a következő elnevezést kapja: „horvát–magyar jog az Osztrák Polgári Törvénykönyv bevezetéséig" (hrvatsko–ugarsko pravo prije uvedenja OGZ". uo. 898.) A horvát és a magyar jog 1853 előtti közös sajátosságainak témaköréhez ld. pl. Kosnica i. m. 1143–1144., ill. Bartolić i. m. 431.

gasabb kulturális szinten álltak, mint a később érkezett magyarok. Különben mindez jól látszik a magyar nyelvből is, *amelyben szokatlanul sok szógyök és kifejezés szláv eredetű*. […] ez a megállapítás általánosságban érvényes a kultúrára is, amelynek a jogrendszer feltevésünk szerint csak egy része, szelete."[31] (kiemelés tőlem – A. D.)

Lanović fenti gondolatmenete szerint a magyarok csupán a közjog területén rendelkeztek megfelelően kiépített államszervezettel, a horvátokkal való együttélés előtt, amelyet valóban önállóan alakítottak ki. Az érvelésben szerepet kap a szláv jövevényszavakra építő sajátos kultúrfölényelmélet, amely arra is választ ad, hogy a *Tripartitum* mellőzöttségének egyik oka, hogy Horvátország alávetett tartományként – *pars subjecta* – és nem önálló országként: *regna* vagy *pars annecta*-ként szerepel Werbőczynél. A szerző emiatt elsősorban Werbőczy munkának Bevezetőjét (*Prologus*) tartja a magyar magánjog fejlődése szempontjából autentikus fejezetnek: „A magánjog területén azonban a magyar magánjog egy agrárjogi államberendezkedést mutatja, ami többnyire a szlávok körében volt elterjedt, akik sokkal korábban földműveléssel foglalkoztak, mint ahogy a magyarok ezen a területen berendezkedtek."[32]

3. Összegzés és következtetések

A *Tripartitum* közép–európai, ill. kelet–közép-európai összefüggésben való szemlélete, a környező országok korabeli joggyakorlatára való hatásának vizsgálata jogtörténeti szempontból a hazai jogtudományi szakirodalomban elsőként Bónis György tanulmányában merült fel. A Csiky Kálmán–féle 1894-es kétnyelvű *Tripartitum*–kiadás 1990-es, előszóval és bevezetéssel bővített utánnyomásának bevezető tanulmányában Bónis György a következőket írja: „a Jagellók mindhárom országa a tekintélyes törvénykönyveket alkotó országok közé tartozott: a Łaskiego statutum, a Vsehrd által írt Kilenc könyv és a Hármaskönyv egyaránt hosszú időn át hatott".[33] A hazai kroatisztikában Nyomárkay István idézi tanulmányának általános értékelést tartalmazó részéből a nemzetközi szakirodalomból Dietmar Willoweit megállapítását: „A Statutum Łaskiego a régi és új társadalmi rendszerre vonatkozó gondolataival

[31] Mihajlo LANOVIĆ: *Stjepan pl. Werböc Veliki učitelj staroga našega prava*. Zagreb, 1943. 84. (ford. a szerző – A. D.)

[32] Ld. LANOVIĆ i. m. 85.

[33] BÓNIS György: A Hármaskönyv. In: WERBŐCZY i. m. XIII.

szemmel láthatóan a középkor és az újkor határmezsgyéjén áll, míg a magyar Tripartitum összehasonlíthatatlanul modernebb benyomást kelt." Ezt a megállapítást meg is okolja: „Olyan nehéz kérdéseket is felvet [ti. a Tripartitum], mint a természetjog és a polgári jog közötti különbség, a törvény és a szokás ellentéte stb." […] Modernnek tekintve kiemeli Werbőczynek az egyes szakkifejezések (terminusok) jelentésének megvilágítására irányuló törekvését, hogy tudniillik „már e bevezetésben is megmagyarázzon olyan kifejezéseket, mint »bíró«, »bíróság«, »alperes«, »felperes« stb."[34]

A *Tripartitum* horvát fordításának/adaptációjának, Pergošić *Decretum*ának jelentősége a horvát jogi terminológia megteremtése terén éppen a *Tripartitum* fent említett modern vonásaiból ered, amelynek további kutatása önmagában is gyümölcsöző lehet. Pergošić munkájának érdekessége ugyanakkor, hogy annak ellenére, hogy a horvát és a magyar jogtörténetben, valamint a horvát irodalom- és nyelvtörténetben is jelentős mérföldkőnek számít, a korabeli horvát–szlavón jogra vonatkozóan azonban meglehetősen kevés adatot tartalmaz. Werbőczy munkája iránti érdeklődés csak a 20. században kerül előtérbe a Monarchia szláv népeinek önállósodási törekvéseinek következtében. Magyar részről a témára vonatkozóan megjelent jogtörténeti–történeti szempontú elemzések, elsősorban Rácz Lajos és Péter Katalin, valamint Varga Szabolcs tanulmányain kívül szükséges lenne interdiszciplináris módszereket alkalmazó és eredményeket felmutató további vizsgálódások közzététele a hazai és külföldi kroatisztika eddigi eredményeinek felhasználásával.

[34] Nyomárkay István itt idézi Dietmar Willoweit: *Das europäische ius commune als Elementkultureller Einheitin Ostmitteleuropa* címmel 2006-ban megjelent munkáját, amely a *Tripartitum* közép-kelet-európai jelentőségét és modernségét a terminológiai egyezésekben látja. Ld. Nyomárkay (2011) i. m. 3.

A SZENT KORONA-ESZME JELENTŐSÉGE A MAGYAR KÖZJOGI GONDOLKODÁSBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL WERBŐCZY *TRIPARTITUMÁRA*

Bódi Stefánia
egyetemi docens (NKE KTK)

„A Szent Korona-tan hagyománya az individualista magánhatalmi törekvésekkel szemben a hatalom közösségi gyakorlatát támasztja alá."[1]

1. Bevezető gondolatok

E tanulmány[2] célja, hogy képet adjon a Szent Korona-eszme kialakulásáról és közjogi jelentőségéről, a magyar államiságról való gondolkodásban, és bemutassa, hogy vajon milyen jelentősége lehet a Szent Korona-tannak a rendszerváltást követően Magyarországon, vagyis a modern alkotmányos és gazdasági keretek között. Tovább él-e valamilyen formában a Szent Korona-eszme, és ha igen, milyen üzenetet hordoz a modern kor számára? A tanulmány a Korona-eszme elemzését össze kívánja kötni ugyanakkor a Werbőczy-évforduló kapcsán esedékes Tripartitum elemzéssel, mely a Szent Korona-eszme első tudományos igényű megjelenítését tartalmazza. Az írás a Werbőczy-évforduló kapcsán született, és alkotmányjogi megközelítésből kézenfekvő, hogy e korszakos műből a magyar államiság szempontjából meghatározó tant emeljük ki és állítsuk a középpontba, hiszen két egyedülálló alkotás találkozott a Tripartitumban: a magyar közjogi gondolkodás szempontjából alapelvnek minősülő és napja-

[1] Tóth Zoltán József: *Megmaradásunk alkotmánya*. Budapest, Hun-idea, 2007. 146.[a továbbiakban: Tóth (2007a)]

[2] A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán 2014. november 19-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

inkban is továbbélő Korona eszme, valamint a több szempontból is jelentős Hármaskönyv, mely évszázadokra meghatározta a jogi gondolkodást és a jogalkalmazást hazánkban.

Bár a Tripartitum jelentőségét nem áll szándékunkban lebecsülni, az elemzés továbbmegy időben a Hármaskönyvnél, hiszen a magyar jogfejlődés szempontjából jelentős tan bemutatása nem volna teljes, amennyiben nem folytatnánk gondolatunkat az eszme kiteljesedésével és fogalmi módosulásainak bemutatásával, valamint jelenkori értékelésével.

2. A Szent Korona-eszme kialakulása és fejlődése a *Tripartitum*ig

A Szent Korona-eszme gondolata szorosan összefonódott a magyar közjogi gondolkodásban az államról való gondolkodással. A Szent Istvántól eredeztetett Szent Korona Magyarországon a hatalom legfőbb birtokosa, a szuverenitás hordozója. Minden hatalom tőle ered, az uralkodó és a nemzet csak gyakorolhatják a hatalmat a Korona tagjaként, de „a Korona/hatalom sohasem volt teljesen csak a királynál és sohasem volt teljesen csak a nemzetnél. A Korona önmagában volt."[3] A Koronát megszemélyesítve használja a magyar közjogi gondolkodás, vagyis a Koronát személyként tiszteljük. Fakad ez a Korona szent és misztikus mivoltából, melynél fogva a Korona kicserélhetetlen és pótolhatatlan. Királlyá koronázni érvényesen csak Szent István koronájával lehetett Magyarországon, a koronának egy konkrét királyhoz kötése is sajátosan magyar jelenség. Ahol elmaradt a Szent Koronával való koronázási aktus, azt az uralkodót nem ismerte el az ország törvényes királyként, erre példa II. József uralkodása. A hatalmat a király a Korona által nyeri, a nép a hatalmat közvetlenül nem a királyra, hanem a Koronára viszi át.[4] A XI. századtól a Korona jelen van a magyar politikai gondolkodásban, majd a XIV–XIX. században fokozatosan válik egy kibomló közjogi szuverenitásfogalom alapjává. A Sacra Corona kifejezés, vagyis a Korona szentként való emlegetése először 1256-ban szerepelt

[3] Tóth (2007a) i. m. 265.

[4] „A Szentkoronára e szerint a XV. századi meggyőződés szerint az országlakósok ruházzák rá a királlyátevő hatalmat, s általán annak minden »hatályosságát, jelentőségét, erejét«, sőt »misztériumát« is, és ez a hatalom a Szentkoronából a nép akaratával történő koronázással háramlik át az uralkodóra." In: Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története*, Budapest, az Akadémiai Kiadó Reprint sorozata, 1987. 76. és Timon Ákos: *A Szent Korona elmélete*. Budapest, Magánkiadás, 2000. 20.

IV. Béla király egyik oklevelében. A Szent Korona-eszme alaptéziseit Tóth Zoltán József műve[5] alapján a következőkben foglalhatjuk össze:

– a főhatalom (a törvényhozás és a kormányzás) a Szent Koronát illeti,[6]
– a felségjogok összessége a Koronáé,
– a hatalom gyakorlói a Szent Koronában egyesülnek, kezdetben a király, majd a király és a nemesek, később csatlakoznak hozzájuk a szabad királyi városok, végül 1848-tól a jobbágyság,
– a Koronáé az ország területe, azonban nem lettek a Korona részei azok a hódítások vagy öröklések, melyek eredményeként egy magyar király másik állam uralkodójává vált,
– a Koronának van vagyona,
– minden birtokjog gyökere a Korona,
– a Korona jelenti Ég és Föld között a kapcsolatot.

A Korona-fogalomnak ez utóbbi misztikus jelentése magyarázatra szorul, és azt a gondolatot juttatja kifejezésre, hogy Szent István király felajánlotta koronáját és országát Szűz Máriának[7] Nagyboldogasszony ünnepén. Szűz Mária ezt a felajánlást elfogadta, ezáltal létrehozta a kapcsolatot a Teremtő és a Teremtett világ között, ezért van az, hogy Magyarország Mária országa, vagyis Regnum Marianum,[8], másképpen Sacra Pannonia, vagyis a Szentek Országa. Mindez Isten ajándéka, nincsen más Korona, amelyik ezt az üzenetet hordozná. A Koronát a király a pápától kapta, mely továbberősíti a hatalom isteni eredetét.

„Végre Isten irgalmából, a százszoros jutalom díjára érdemesen, láz vette le lábáról, s mikor már nem volt kétséges halálának hamari napja, előszólította a püspököket és palotájának Krisztus nevét dicsőítő nagyjait; először megtárgyalta velük, hogy kit választanak helyette királynak. Majd atyailag intette őket, hogy őrizzék meg az igaz hitet, amelyet elnyertek; hogy az igazságot szeressék, az égi szeretet láncait kedveljék, gyakorolják a szeretetet, az alázatossággal törődjenek, de mindenekelőtt a kereszténység zsenge ültetvényén csőszködjenek. E szavak után kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: Ég király-

[5] Tóth (2007a) i. m.100.

[6] „1. § És ezt az adományos szabadságot a miéink nemességnek mondják. A honnan az ily nemesek fiait joggal örökösöknek és szabadoknak nevezzük. Az ilyen nemeseket az imént említett javakban való részesülés és összekötetésnél fogva a szent korona tagjainak tartjuk, a kik senki más hatalmának alávetve nincsenek a törvényes megkoronázott fejedelmén kívül." A Tripartitum szövege a Szegedi Tudományegyetem honlapján: staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

[7] Az esztergomi Szent-Adalbert katedrálisban a főoltár azt ábrázolja, amidőn Szent István felajánlja országát Szűz Máriának.

[8] Tóth (2007a) i. m. 123.

nője, e világ jeles újjászerzője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel, papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nékik utolsó Istenhozzádot mondva lelkemet kezedbe ajánlom."[9]

Szent István kultuszát László király alakította ki, amikor elődjét szentté avattatta, alakját az utókor növelte nagyra *Hóman Bálint* szerint,[10] amikor királyi utódai évről évre eljártak és törvényt ültek Székesfehérváron. Egyénisége összességében a Kelet és Nyugat határán nehéz próbát álló „örök magyar" szimbóluma. Úgy véli, hogy a Szent Korona István nemzetségének kihalása után nyert közjogi jelentőséget, majd Zsigmond idejében a főnemesek gyakorolták a hatalmat, ekkor alakult ki az a tétel, hogy a hatalom a nemzettől ered, és ennek a fogalomnak sokáig a király és a nemesek feleltek meg. Hóman nézete szerint a Szent Korona-eszme később sem vesztett erejéből, mindmáig a közösségi akarat misztikus szimbóluma, a rendek a Korona tagjaként szálltak szembe az önkormányzati jogokat csorbító abszolutisztikus törekvésekkel. Onnantól, hogy a rendek szót kértek a hatalomból, corona regni-ről beszélhetünk, vagyis az ország koronájáról, szemben a korábban használatos corona regia-val, ami a király koronáját jelentette. Azonban nemcsak az eszme, hanem Szent István tisztelete sem csorbul. Hóman szerint minden korszak kiemeli belőle a maga számára fontos eszményt, gyakran torzítva a király alakját: „A küszködő eszmeáramlatok forgatagában tradicionálisták és reformerek, evolucionisták és forradalmárok, legitimisták és szabad királyválasztók, konzervatívek és liberálisok, alkotmányvédők és tekintélyuralomért sóvárgók, mind egytől-egyig magukénak vallják s a legnagyobb szubjektivitással és minden történeti érzék hiján sajátítják ki maguknak az egyetemes magyarság kilencszázéves szellemi örökségét: a szentistváni gondolatot."[11]

Meg kell jegyeznünk, hogy a Korona eszméje nem jelenti azt, hogy csak magyarok tartozhatnak hozzá, tehát nem nemzeti impériumról van szó,[12] és azt sem jelenti, hogy folyamatosan királynak kell lenni az országban, hiszen túlélte a király nélküli állapotot is. A Szent Korona-eszme időnként alkalmas volt a királytól való szembenállásra, vagyis az uralkodótól való függetlenedésre is, ez

---

9 Szent István legendája Hartvik püspöktől, Sermones Compilati – Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtudományi Intézet, sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php? file=042_055_Hartvik

10 Hóman Bálint: Szentkirály és Szentkorona. In: *Szent István*. A Szent István évében megjelent, és a királyi egyetemi nyomdában, 1938-ban nyomott kiadás digitális változata, amelynek alapja a Szent István Társulat és a Kairosz Kiadó gondozásában 1998-ban megjelent reprint, nyolc darab illusztráció színes változatával. mek.niif.hu/07100/07139/html/0003/0013-22a.html

11 Hóman i. m.

12 Tóth (2007a) i. m.123.

történt Zsigmond idejében 1401-ben.[13]Ki kell emelnünk még a korszakból egy jelentős dátumot, 1381-et, mert ekkor a velencei köztársaság nem a magyar királlyal, hanem a Szent Koronával kötött szerződést, vagyis nemzetközi színtéren is megjelenik a korona, mint közjogi szimbólum.

3. A Szent Korona-eszme a Tripartitumtól Eckhartig

A Szent Korona-eszme első tudományos jelentőségű megfogalmazását Werbőczy István végezte el a Tripartitum című művében (Hármaskönyv, 1514. Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae). A Tripartitum az első latin nyelvű szokásjogi gyűjtemény, melynek jelentősége abban áll, hogy összetartotta az országot a széttagoltság időszakában is, hiszen több része hatályos volt egészen 1848-ig, az özvegyi öröklésre vonatkozó rendelkezései pedig 1946-ig. A mű kritikájaként említik, hogy kettészakította a társadalmat nemesi és nem nemesi rétegre.[14] A Tripartitum hatással volt Erdélyben és Bécsben is. A szerény képességeiről elhíresült uralkodó, II. Ulászló (’Dobzse László’) megbízta Werbőczy István bírót (jogtudós, később királyi ítélőmester, nádor) hogy gyűjtse össze az ország törvényeit, jogszokásait, majd az elkészült művet tíz jogtudóssal átvizsgáltatta. Miután a művet megfelelő színvonalúnak ítélték, a király törvényben ismerte el (1514. évi LXIII. törvénycikk)[15] a Hármaskönyvet. A korban azonban a királyi pecsét is szükségeltetett volna ennek érvényességéhez, amely a Dózsa-féle parasztfelkelés miatt elmaradt, így nem emelkedett jogerőre a királyi jóváhagyást kimondó törvénycikk. 1517-et írunk már, amikor Werbőczy úgy döntött, hogy Bécsbe utazik, és saját költségén kinyomtattatja a Tripartitumot. Hazatérve elkezdte szétosztani a köteteket a vármegyék között, amelyek nem lévén más összefoglaló gyűjteményes mű, elkezdték alkalmazni a Hármaskönyvet. A Tripartitum így lett a hazai jogszolgáltatás talpköve. A Törvénykönyv azt a jogi széttagoltságot, jogi partikularizmust számolta fel, mely a korban Európa más országaiban is megfigyelhető volt, hogy országrészenként eltérő jogszokások uralkodtak. A Hármaskönyv előszóra (Prologus)

---

13 Bartoniek i. m. 72–73.

14 Babus Endre: Diszkrét Werbőczy-évforduló: Jogi hiszekegy. *HVG*, 2014. 35. évf., 33., 22. [A továbbiakban Babus (2014a)]

15 A következő rendelkezést tartalmazta ez a törvénycikk: „Továbbá, hogy az összes decretumokat igazitsák már ki és gyüjtsék egybe, és az országnak irásba foglalt jogait méltóztassék a királyi felség azonnal felolvastatni és felolvasás után megerősiteni, megerősitvén s pecséttel ellátván az ország egyes vármegyéinek megküldeni.” In: *1000 év törvényei.* www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=1360

és három részre (partes) tagozódik, a részek címekre (titulus) vannak felosztva.[16] A Hármaskönyv nemesi magánjog és nemesi perjog részből állt, illetve tartalmazta a jobbágyi és városi jogot is. A harmadik rész büntetőjogi rendelkezéseket, illetve Szlavónia és Erdély speciális jogait is rögzítette.[17] Megismételte az Aranybulla ellenállási záradékát, és kimondta, hogy a nemesek királyi bíróság alá tartoznak. „Werbőczy tízévi megfeszített munka után, 1514. október 18-án, a Dózsa-féle parasztháború leverését követően néhány hónappal összeülő pesti országgyűlésen mutatta be hatalmas munkáját. A mű latinul íródott, Opus Tripartitum juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae, azaz A nemes Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve címen, első magyar fordítása 1565-ben készült el."[18]

A Tripartitum tehát nem közjogi, hanem magánjogi gyűjtemény, így nem a Szent Korona-tan állt a középpontjában. A Korona eszmét a Hármaskönyv az I. rész 3.4. címben tartalmazza, feldolgozása során Werbőczy Thúróczy krónikájára támaszkodott, Thúróczy pedig Kézai Simonra (XIII. század).[19] Werbőczy hangsúlyozza azt a mások által is felismert kölcsönös bizalmi viszonyt,[20] mely sajátosan magyar, és amely a király és a nemesek között húzódik meg. Nevezetesen a királyt a nemesek választják, nemessé pedig csak a király tehet. A király és a nemzet a Koronában egyesülnek. Werbőczynél még nem részei a jobbágyok a Koronának, csak a király és a nemesek, majd csak 1848-ban válnak azzá jogkiterjesztés formájában. Ennél valamivel hamarabb válnak a polgárok a Korona tagjává, még az 1500-as években, azonban nem egyenként, mint a nemesek, hanem kollektív formában a szabad királyi városok alakjában. Berényi Iván is utal rá, hogy Werbőczynél nem szerepelnek a szabad királyi városok, és amikor a Korona tagjává válnak, akkor sem teljes joggal és egyenként, mint a nemesek, hanem kollektív formában,[21] vagyis mondhatjuk, hogy teljesen nem voltak kirekesztve. A nemzet a hatalmát nem a királyra ruházta közvetlenül, hanem a Koronára[22] (Jurisdictio Sacrae Regni Coronae) és csak ezen keresztül a királyra, ezért nálunk a koronázás súlyos közjogi jelentőséggel bírt. Későbbi korok jogtudósai (Eckhart, Timon) egyetértenek abban, hogy

16 500 éves a Tripartitum, www.ogyk.hu/2014/10/17/500-eves-a-tripartitum/

17 Babus (2014a) i. m. 22.

18 500 éves a Tripartitum, www.ogyk.hu/2014/10/17/500-eves-a-tripartitum/

19 Thúróczy János krónikája, 1488.

20 Ezt felismeri Bartoniek Emma, Eckhart Ferenc és Tóth Zoltán József is.

21 Berényi Iván: *A magyar korona története*. [Népszerű történelem sorozat]. 3. bővített kiadás. Budapest, Kossuth, 1986. 164.

22 Timon i. m. 14.

a Korona fogalma nem Werbőczytől ered, Werbőczy készen találta a „Koronát." Eckhart Ferenc szerint az organikus államszemlélet és a Korona összekapcsolása viszont Werbőczyhez köthető gondolat, noha a királyi kancellária még a XV. században is szigorúan elválasztva használja a két fogalmat.[23]

Érdemes időzni kicsit a Szent Korona-tan corpus képeinél is, vagyis annál a gondolatnál, hogy a Koronának vannak országai, illetve hogy kik a Korona tagjai. A középkori univerzalisztikus gondolkodásban szép számmal akadnak ilyen képek, melyek szemléletesen ábrázolják az egyház és az Isten viszonyát. Az egyházban Krisztus a fej, a földi fej a pápa, a hívők pedig a tagok. De nem idegen ez a felfogás Bartoniek Emma szerint[24] az ókori gondolkodástól sem, mely az államot tekinti testnek. Később a pápaság-császárság küzdelmében azon vitatkoztak, hogy ki a fej, a pápa vagy a világi hatalom. A corpus képek és a bizarr orvosi hasonlatok a legkülönbözőbb formában nyertek még az említetteken kívül megfogalmazást, utal rá Bartoniek Emma.

Vessünk egy pillantást elemzésünk közben e hatalmas mű alkotójára is. Werbőczy István köznemesi[25] származású, pontos születési dátuma nem ismert, halálának félezredes évfordulója pedig 2041-ben lesz esedékes.[26] Megítélése vegyes, szakmai műveltségéről, nyelvtudásáról szólnak máig a hírek. Az utókor számára olyan írások maradtak fenn, melyek nagy formátumú, ugyanakkor képességeit kíméletlenül vagyonszerzésre felhasználó törtető kisnemesként írják le. A kisnemesi réteg jellemzője, hogy különbözött életmódja miatt a középnemesektől, mert iparos vagy paraszti életmód jellemezte őket, telkük kicsi volt, de nemesi birtoknak számított, házuk pedig nemesi kúriának. A nemesi falvak a 18–19. században az ország török hódoltságtól legtöbbet szenvedett déli és középső részei kivételével szinte minden vidéken megtalálhatók voltak.[27] A jelenkori írások Werbőczyt hol 'kisnemes'-nek, hol 'köznemes'-ként emlegetik. A

[23] Eckhart Ferenc: *A Szentkorona-eszme története*. Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1941. 196.

[24] Bartoniek i. m. 77–80.

[25] A nemesi osztály belső tagozódása: „a kisnemesi társadalom ennél a birtokos köznemességnél sokkal népesebb és tagoltabb volt. A birtokos köznemesség képviselői tartották kezükben a megyei közigazgatás tisztségeit, közülük kerültek ki a táblabírák. Utódaik a 19. század második felében már hivatali és katonai pályára szoruló dzsentrik. Anyagi lehetőségeik és műveltségük révén messze fölötte álltak a kisnemességnek, de meg sem tudták közelíteni a főnemesek világát." *Magyar Néprajz nyolc kötetben*. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi kutató csoportjában. Főszerkesztő: Paládi-Kovács Attila. mek.niif.hu/02100/02152/html/08/84.html

[26] Babus. (2014b) i. m. 21.

[27] Kis Miklós: .Kisnemes. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-539.html

Szent Korona-tant Werbőczy mint a nemesek közti egyenlőség kifejezőjét írja le, nincs különbség e szerint jogokban a köznemesség és a főnemesség között. Ezért írja Máthé Gábor, hogy az egy és ugyanazon jogokkal rendelkező nemesség a „populus werbőczyanus."[28]

Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a kritikai hangok a korábbi évtizedekből erednek, egy időben kizárólag kritikát lehetett Werbőczyről olvasni. Bárhogy is jellemezhető emberként, maradandó alkotása, hogy nélküle nem feltétlenül létezne magyar nemzeti jog.[29] A Hármaskönyvet a 16. században még 11, majd 45 kiadásban jelentették meg, megtámadhatatlan tekintélyre tett szert az idők folyamán, és a nemesi gondolkodásmód „megmásíthatatlan kánonává lett."[30]

Az 1635. évi 18. törvénycikk Werbőczy Hármaskönyvére hivatkozva mondta ki, hogy a hatalom a királyt és az Országgyűlést együttesen illeti meg.[31]

A reformkorban a Korona látszólag a fejlődés útjában állt, gátolta a kapitalista gazdasági rend kialakulását, mert minden földbirtok a Korona tulajdona volt,[32] illetve akadályozta a jobbágyfelszabadítást, hiszen a Koronának nem voltak tagjai a jobbágyok. Ezért sok korabeli politikus és államférfi elítélően szólt a Koronáról. Táncsics Mihály szerint „a Pragmatica Sanctio iszonyú átokként nyomja el hazánk boldogságát. Éppen így vagyunk a Koronával is."[33] Javasolja, hogy a Korona tétessék a Nemzeti Múzeumba, mint régiség. Deák Ferenc kerüli a Korona szó használatát, helyette az állam szót használta. A Szent Korona-tan és a fejlődés összekapcsolásának gondolatával Kölcsey, Kossuth, Széchenyi és Wesselényi Miklós is foglalkoztak írásaikban. A Korona azonban megoldotta a reformkor közjogi dilemmáját, amidőn jogkiterjesztés formájában beemelte a nemzet fogalmába a jobbágyokat, vagyis a Korona részévé tette őket. Mindez

---

28 Máthé Gábor: A Szent Korona-eszme parafrázis. In: Mezey Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv*. Budapest, Gondolat, 2004. 285.

29 Babus (2014b) i. m. 22–23.

30 Eckhart Ferenc: *Magyarország története*. Budapest, Káldor Könyvkiadóvállalat, 1933. 144.

31 1635. évi XVIII. törvénycikk, a törvények és statutumok alkotásának hatalma a királyt és az országot illeti; magánosok rendelkezései semmisek.
Minthogy a törvények és statutumok alkotásának hatalma és szabadsága a királyt és az országot illeti és egyéb határozatok, melyeket némelyek magánuton hoztak, egy országlakót sem kötelezhetnek:
1. § Megállapitották, hogy az olyan törvényeknek, czikkelyeknek és statutumoknak, a melyek a Hármaskönyv második részének harmadik czime, meg a harmadik rész második czime ellenére keletkeztek, semmi erejük se legyen, hanem a királyi jóváhagyást és megerősitést nélkülözvén, ennélfogva azokat hiábavalóknak és semmit érőknek tartsák. www.1000ev.hu

32 A király régi birtokai vagy pl. a városok legfontosabb vonása, hogy az ország Koronájának közvetlenül vannak alárendelve, vagyis nem eladományozhatók és nem kerülhetnek földesúri hatalom alá sem, ezt a megállapítást teszi Eckhart Ferenc is.

33 Nézeteit Táncsics saját lapjában, a Munkások Újságában fejtette ki 1848-ban.

a gondolat már nem azonos Werbőczy népének nemesi nemzetével. Zétényi Zsolt[34] is abban jelölte meg a Korona eszme legfőbb mondanivalóját, hogy képes a szabadságeszményt jogkiterjesztés formájában mindenkire általánossá tenni.

A trianoni békeszerződés után a Korona fogalma alkalmas volt a területi revízió alátámasztására, a Szent Korona-tan a területi igények jogos rendezésének szimbólumává vált. A Korona ezen jelentéstartalmával Kmetty Károly közjogász foglalkozott, aki bízott az idők kedvező alakulásában, „amely meghozza majd a Szent Korona testének ősi területi épségét."[35]A Monarchia felbomlásával erősödik az eszme jelentősége, de a Koronával kapcsolatban azért kritikus hangok is fellelhetőek voltak, így 1918-ban Gellért Oszkár cikket írt a Nyugatban Búcsú a Szent Koronától címmel, melyben hangsúlyozza a Korona közjogi jelentéktelenségét.

1930-tól már a bíróságok is a Korona nevében hozták ítéleteiket, az 1930. évi XXXIV. törvénycikk értelmében: „1. § A bírói hatalmat az állami bíróságok a Magyar Szent Korona nevében gyakorolják. Ennek megfelelően módosulnak az eljárási szabályoknak azok a rendelkezései, amelyek meghatározzák, hogy a bíróságok kinek a nevében hozzák ítéleteiket és más határozataikat."[36] A Koronát Szálasi Ferenc is felhasználta céljai érdekében, és a Koronára tette le nemzetvezetői esküjét.

4.Az Eckhart-vita

Annak, aki a Szent Korona-eszmével foglalkozik, megkerülhetetlen az úgynevezett Eckhart-vita elemzése, amely Eckhart Ferenc történész személye körül bontakozott ki a XX. században, a Szent Koronáról írott cikke kapcsán. A tudományos vita a jogtörténeti iskola képviselői, köztük Timon Ákos és a pozitivista kutatás tudományos módszertanát[37] képviselő Eckhart Ferenc kö-

[34] Zétényi Zsolt: A Szent korona-eszme időszerűsége. users.atw.hu/magtar/cikkek/szkorona/szkeszme.htm

[35] Kardos József: *A Szent Korona-tan és a legitimizmus*. Budapest, Gondolat, 2012. 46.

[36] De már a XIV. században is a Szent Korona kötelezi a tanúkat arra, Bartoniek Emma szerint, hogy igazat mondjanak.

[37] Veres András: A tények és oksági összefüggések feltétlen tisztelete, a pontosan körülhatárolt módszer bűvölete, az illetékesség körének szinte aggályos megvonása, a logikai és kísérleti úton való bizonyítás ellenőrizhetőségébe vetett hit. E kritériumoknak leginkább a természettudományok feleltek meg, így azok lettek a minta és a mérce. In: *A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában*. members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/karinthy-tudomany.html

zött bontakozott ki, és csak a XX. század ‚40-es éveire csillapodott le egészen. Időközben Eckhart Ferenc elkészítette A Szent Korona-eszme története című összefoglaló művét 1941-ben, mely alapműnek is tekinthető. A XX. század ‚50-es éveiben aztán kialakult a második Eckhart-vita,[38] mely sokak szerint hozzájárult Eckhart Ferenc egészségének romlásához és halálához. A harmadik Eckhart-vita pedig tulajdonképpen a rendszerváltást követően bontakozott ki, a Szent Korona-eszme továbbéléséről, üzenetéről, és tart mind a mai napig. Tudományos körökben, parlamenti folyósokon és a Szent Korona misztériumával foglalkozó ezoterikus körökben is. Eckhart nézetei szinte minden ponton ütköznek[39] a jogtörténeti iskolával, ezért a két különböző felfogást pontokba szedve tekintjük át a könnyebb áttekinthetőség érdekében. Eckhart Ferenc nézeteinek összefoglalása:

- a Korona fogalom a XIV. század végéig a királyi hatalmat szimbolizálja, vagyis nem szimbolizál közjogi jellegű államhatalmat, csak a XV. századtól fejezi ki a király és a rendek együttes hatalmát (Bartoniek Emma szerint már a XIII–XIV. századtól),
- a Korona fogalomnak ‘halvány elkülönülése’ a XIII. században a koronajavak kapcsán kezdődik el,
- tagadja a Korona eszme Szent Istvánig történő visszavezethetőségét, az Intelmekben nem lelhető fel a Szent Korona-eszme első alakja,
- a magyar alkotmányfejlődés sem jobban, sem kevésbé közjogi, mint az európai alkotmányfejlődések,
- a Korona eszme nem Werbőczy találmánya,
- elismeri, hogy eltér az összes többi európai fejlődéstől a magyar út „törökös faji jellegénél fogva”, de ragaszkodik ahhoz, hogy a magyar jogfejlődés nem volt elszigetelt, a Korona fogalma kialakult a cseheknél, a lengyeleknél, Angliában és Franciaországban egyaránt,
- Magyarországon és a cseheknél egy időben jelent meg, mint az államhatalom szimbóluma,[40]
- a magyar Korona eszme lengyel és cseh hatások alatt fejlődött, az angol és a magyar viszonyok között párhuzamot vonni, nem más,

[38] Tóth Zoltán József: Az Eckhart-vita időszerűsége. *Iustum Aequum Salutare,* 2007/1. III. 153–163. A második Eckhart-vita az 1950-es években folyik le, amely célja az 1945 előtti magyar politikai és alkotmányos rendszerek (kivéve, amelyek forradalmiak voltak és haladónak neveztettek) megbélyegzése, elítélése. ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20071sz/ias_153_164.pdf, 156.

[39] Eckhart Ferenc és a jogtörténeti iskola ütközésének eleme volt még az Aranybulláról vallott ellentétes nézet is, Eckhart Ferenc ennek is csekély közjogi jelentőséget tulajdonít. Eckhart nézetei. In: Tóth (2007a) i. m. 175–185.

[40] Kardos i. m. 58.

mint „nemzeti önhittségből származó fantázia,”[41]
- tudománytalansággal vádolja a jogtörténeti iskolát.

A jogtörténeti iskola és Timon Ákos nézetei:

- a magyar Korona eszme eltér az európai fejlődéstől, mert egy valóságos és Szent Koronához kötődik, ez a király hatalmától független spirituális hatalmat jelent, hangsúlyozza a Korona misztériumát, úgy véli „a magyar nép alkotmányfejlődésének legsajátosabb alkotásáról van szó,”[42]
- a Korona és a király személye már a korai időktől elválasztódik, vagyis nem fogadja el Timon azt a feltevést, hogy a nyugati népek jogfejlődése évszázadokkal megelőzte volna a magyar jogfejlődést,
- a magyar alkotmányfejlődés – eltérően a nyugat-európaitól – mindig erősen közjogias volt,
- csak abban értenek egyet Eckharttal, hogy az eszme nem Werbőczy találmánya,
- tiltakozik az ellen, hogy a magyar nemzet idegenből vette át jogintézményeit,[43]
- a magyar alkotmányfejlődés jelentősége csak az angollal mérhető össze,
- a Koronának ez a megszemélyesítése sehol máshol a világon nem lelhető fel,
- a magyar nép lelkében mindig is megvolt a közjogi gondolkodás erőssége[44] és ez az eszme (ezt így látja Zétényi Zsolt is),
- nézetei a nemzeti romantikához közelítenek.

Zlinszky János egyetért azzal, hogy a magyar államot a kezdetektől a megosztott és ellenőrzött központi hatalom jellemezte, nem alakult ki nálunk a magánhatalmakra épülő feudalizmus, hanem sokkal inkább a közjogi jellegű rendiség. Hozzáteszi azt is, hogy a Korona Szent Istvánhoz kötése pusztán politikai szükséglet volt.[45] Tóth Zoltán József szerint a cseh korona szent mivoltáról nin-

[41] Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia, 1946. 240.

[42] Timon i. m. 15. és Tóth (2007a) i. m.182.

[43] Az európai koronázási szokásokhoz az olajjal történő Felkenés tartozott, addig nálunk a Szent Koronával való koronázás. A Korona, mint az állam jelképe először 1381-ben jelenik meg, egy Velencével kötött szerződésben.

[44] Timon i. m. 10.

[45] Zlinszky János: Történeti alkotmányunk fejlődése. *Magyar Szemle*, Új folyam, 2002. XI. 3–4. http://www.magyarszemle.hu/cikk/20060815_torteneti_alkotmanyunk_fejlodese_1_resz

csen szó,[46] csak a cseh király és az állam szimbóluma a korona, nem kötődik valamely reális koronához, míg nálunk szembetűnő a hűség gyakori hangoztatása is, vagyis a bizalmi elem a király és az alattvalók között. Ezt a személyes kapcsolatot felismeri egyébként Bartoniek Emma és Eckhart Ferenc is. Úgy véli Tóth, hogy a magyar Szent Korona régebben keletkezett, mint az északi és észak-nyugati szláv koronák eszméi és azokkal tartalmilag sem egyezik, mert amíg a szláv államokban elsősorban a hűbértartományoknak az anyaországhoz való viszonyát fejezi ki,[47] addig nálunk elsősorban az alattvalóknak az államhoz való viszonyát. A királytól független államot kifejező szimbólum megszületését Tóth Zoltán József a XI. századra teszi, Bartoniek Emma a XIII–XIV. századra, Eckhart pedig a XV. századra. Bartoniek Emma és Eckhart Ferenc nézeteiben párhuzam fedezhető fel azon a ponton, hogy mindketten a Koronát a középkori magyar keresztény állam szimbólumának tekintették, de időbeli eltérés van köztük a Korona királytól való elválását illetően. Bartoniek jobban hangsúlyozza a szimbólum egyediségét. Bartoniek Emma történész, bibliográfus szerint „ez az elmélet mélységes, Timontól csak sejtett történeti gyökereivel lenyúlik egészen Szent István királyunk Intelmeiig, elementáris erővel terjedt szét a XX. század elején a magyar nép legszélesebb rétegébe. Innen van, hogy a mai napig nem tudjuk a magyar államról alkotott képzetünket a Szent Korona eszméje nélkül felépíteni." Bartoniek Emma nézetei köztes helyet foglalnak el a jogtörténeti iskola és Eckhart Ferenc nézetei között. A következőképpen összegezhetjük megállapításait:[48]

- a Korona már az Intelmekben felfedezhető, de még nem nevezik szentnek,
- az Intelmekben a korona még a királyé, a király és az állam fogalmak azonban egybeesnek ekkoriban,
- a királyi hatalom bővül a Korona eszme bővülésével,
- az elvont fogalmak konkrét tárgyhoz való kötése más európai népeknél is fellelhető,
- a XIII. században az ország Koronájaként kezdik emlegetni,
- kifejezi a hűséget a Korona az alattvalók és a király között, ez a gondolat áll középpontjában, a XIV. századtól pedig a tartományoknak az anyaországhoz való viszonyát is megtestesíti a Korona,

és Tóth (2007a) i. m. 181. és (2008b) 95.

46 Tóth (2007a) i. m. 216.

47 Bartoniek i. m. 71.

48 Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története*. [Reprint sorozat] Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 173. és 67–85.

- személyfelettisége a Koronának a kezdetektől fogva érezhető,
- a Koronában való egyesülés gondolata (király és a rendek vagy Magyarország és a melléktartományok) a középkor univerzálisztikus gondolkodásának hatása alatt fejlődött, amidőn úgy gondolták, hogy a földi fej a pápa, a hívők a tagok, ez a kép a corpus mysticum Christi képe, de az ókori tanítások alatt is fejlődhetett, amely az államot testnek tekintette,[49]
- az állam, „mint élő organizmus" felfogás máshol is fellelhető,
- a cseh és lengyel szokások hasonlóak a magyarhoz, a lengyel korona is szent, de csak a XIV. században tűnik fel, a magyar Korona eszme korábbi,
- az a gondolat, hogy a Korona minden birtok örököse csak a XV. században alakul ki,
- tartalmilag nem egyezik meg semelyik másik Korona-eszmével a magyar.

Érdekes kicsit annál a gondolatnál időznünk, hogy nálunk a nyugati fejlődéssel ellentétben a közjogi típusú rendiség vert gyökeret, vagyis tulajdonképpen a magyar fejlődés sajátosságainál, melyet már Bibó István is felismert. Bibó számos alkalommal elemezte írásaiban az „eltorzult magyar alkatot" és a történelmi fejlődés zavarait a régióban, és elmélkedett azon a kérdésen, hogy vajon eleve volt-e valami elmaradott az egyes népek lelki alkatában Európa keleti régiójában, vagy van-e valamilyen magyarázat a népek történelmi zsákutcáira. A társadalmi fejlődés zavarainak kezdetét egyébként Werbőczy korától számítja, és eredendő hibát lát abban, hogy a kisnemesség gyűlölte a parasztságot. Noha nagyon távol állt a főnemesektől, de érzelmileg odasorolta önmagát. Ezzel magyarázható, hogy Magyarország egy elnyomó, rideg rendiségen alapuló szerkezetet hozott létre, mely alkalmas volt a polgári fejlődés megakasztására és betagozódott a Habsburg birodalomba.[50] A továbbiakban már a nemzeti függetlenség ügye az, amely mindent átpolitizál, fejtegeti írásaiban Bibó, vagyis minden alárendelődik a nemzeti célszerűségnek és az önigazolásnak, a kultúra vagy a sportesemények egyaránt. Unos-untalan, mint nemzet akarunk fölmutatni valamit.

---

[49] Bartoniek i. m.77.

[50] Bibó István: a magyar fejlődés útja a szabadságharcig. In: Szilágyi Sándor: *Bibó István*. Budapest, Új Mandátum, 2001. 138. és 179–180.

5. A Szent Korona-eszme továbbélése 1946-tól napjainkig

Az 1946. évi I. törvény fordulópontnak számít Máthé Gábor szerint, mert e törvénnyel a nemzet visszanyerte önrendelkezési jogát, s köztudott, hogy a rendszerváltáskor is merítettünk e törvény rendelkezéseiből. A köztársasági államforma és a demokrácia megszilárdulása azonban nem változtattak azon, hogy a Szent Korona a magyar állam közjogi jelképeként továbbél és a „jogfolytonosság közjogtörténeti reprezentációja."[51]

A Korona a II. világháború időszakában elkerült Magyarországról az Egyesült Államokba, és az emigrációban élt tovább az eszme, majd Amerika 1978-ban adta vissza a Koronát.[52] Ekkor a megkérdezettek több mint kétharmada úgy látta, hogy örömteli esemény a Szent Korona hazaérkezése, és csupán a lakosság kisebbik része gondolta úgy, hogy a Korona 'az úri Magyarország' jelképe.[53] A hazai tömegkommunikációban a magyar korona elnevezést használták, egyedül a Szabad Európa Rádió volt az, amely a Szent Koronáról beszélt.

A Szent Korona-eszme a rendszerváltást követően újra a figyelem középpontjába került Magyarországon. A rendszerváltást követően 1990-től előadássorozat indult a Magyarok Házában a Szent Koronáról, létrejött a Szent Korona Országáért Alapítvány,[54] 1988-ban ismételt korona-felajánlás történt Budapesten Szent István emlékév alkalmából a Bazilikában, majd 1989-ben körmenetet rendeztek Budapesten a Korona megszentelt másolatával. 2000-ben megszületett a *2000. évi I. törvény Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról*,[55] mely rendelkezett a Szent Korona Testület felállításáról, melynek elnöke a köztársasági elnök, tagjai pedig a miniszterelnök, az Országgyűlés elnöke, a Kúria elnöke, a Magyar Művészeti Akadémia elnöke,

---

51 MÁTHÉ i. m. 295.

52 A Korona visszaadása 1978. január 6. „Az Egyesült Államokba szállított kincseket 1945 és 1953 között nyolc különböző helyen őrizte az amerikai hadsereg, ezután a Kentucky állambeli Fort Knox egyik páncéltermében pihentek. Az amerikai vezetés már a hetvenes évek elejétől latolgatta, hogy visszaadja Magyarországnak Szent István koronáját, de ennek feltételei csak az évtized második felére, a Carter-adminisztráció idejére értek meg." www.magyaralmas.hu/napok/szentkoronahazaterese

53 A felmérések azt mutatják, hogy a Korona még mindig a legerőteljesebb tárgyi szimbólum a magyar lakosság számára Magyarország szimbolizálására. www.delmagyar.hu/belfold_hirek/szazadveg_felmeres_szechenyi_es_a_szent_korona_szimbolizalja_magyarorszagot/2214535/

54 www.szentkoronaorszaga.hu/hun/news.php

55 A Testület szükség szerint, de legalább évente egyszer ülésezik. A Testület ülését az elnök hívja össze. Az ülés akkor határozatképes, ha a Testület legalább három tagja jelen van, a Testület döntéseit egyszerű többséggel hozza. A Testület tagjai díjazásban nem részesülnek, a Testület működésének részletes szabályait maga állapítja meg.

az MTA és az Alkotmánybíróság elnöke. A Testület elnökének akadályoztatása esetén az elnöki feladatokat a Testület korelnöke látja el.

A törvény bevezető részében jól érzékelteti a Korona történelmi korokon átnyúló jelentőségét: „A nemzedék, amelynek megadatott, hogy a történelmet tagoló évezredek egyikéből átléphessen a másikba, egyaránt pillant a múltba, hogy számvetést készítsen a nemzet elmúlt ezer esztendejéről, s a jövőbe, hogy felkészüljön a következő évezredre. Ezer évvel ezelőtt első királyunk, Szent István megkoronázásával a magyar nép a keresztény hitben egyesült Európa népeivel. Azóta Magyarország a keresztény Európa szerves része. Ez biztosította a magyarság fennmaradását és évszázadokon át betöltött meghatározó szerepét. Magyarország ma is Szent István államalapító művén nyugszik. István király műve nyomán virágzó állam alakult ki a Kárpát-medencében. A magyar állam az évszázadok során, feltartóztatva a Nyugat elleni támadásokat, hozzájárult a keresztény világ fejlődéséhez. Az eltelt ezer év alatt kialakítottuk a magunk összetéveszthetetlenül egyéni kultúráját, amely egyszersmind elválaszthatatlan része az európai nemzetek sokszínű közösségének."A törvény kimondja, hogy az Országgyűlés épületében kell a Nemzeti Múzeum helyett elhelyezni a szent ereklyét.[56] A Korona megtekintését a nemzeti ünnepeken ingyenesen kell biztosítani. A Testület feladatai közül megemlíthető, hogy dönt a Szent Korona és a hozzá tartozó jelvények őrzési helyéről, ha annak szükségessége felmerül, kezdeményezi a Korona és a hozzá tartozó jelvények állagának megóvásához, helyreállításához szükséges intézkedéseket, ellenőrzi a Szent Korona és a jelvények megóvására vonatkozó előírások folyamatos megtartását, hozzájárulást ad a Szent Koronáról és a hozzá tartozó jelvényekről hiteles másolat készítéséhez, valamint a Szent Korona és a hozzá tartozó jelvények tudományos vizsgálatához. A Testület feladatait az érintett tudományágakat képviselő szakértők bevonásával látja el. A törvénnyel kapcsolatos indítványokat az Alkotmánybíróság a 26/2000. (VII. 6.) és az 535/B/1996. AB határozataiban vizsgálta, és elutasította a Szent Koronáról szóló és a nemzeti jelképekről szóló törvény alkotmányosságát támadó indítványokat.

Számos vélemény szerint a rendszerváltáskor elmaradt a jogfolytonosság megújítása, mely társadalmi és erkölcsi bajok forrása lett. Ezért 2005. október 8-9-én értelmiségi körök válságtanácskozást[57] tartottak hazánkban, melynek során megállapították, hogy az ország súlyos állapotban van. Úgy vélték,

[56] A koronázási palást őrzési helye azonban továbbra is a Magyar Nemzeti Múzeum.

[57] Gréczy Zsolt: Bajokra Szent Korona-tan. Konzervatív értelmiségiek világtanácskozása. *Népszabadság*, 2005. október 12. article.wn.com/view/2005/10/12/Bajokra_Szent_Koronatan/

a Szent Korona-eszme alapján kell megújítani a jogfolytonosságot, ezért létrehozták az Új Magyarországért Egyesületet. A Szent Koronára történő utalás egyébként az Alaptörvény Nemzeti Hitvallás című részében is fellelhető: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét."

Rengetegen foglalkoztak a témával, előadássorozatok és egyetemi kurzusok indultak az eszme felelevenítése kapcsán. Nincsen arra mód e tanulmány keretei között, hogy összefoglaljuk mindazon szerzők üzenetét, melyek a rendszerváltást követően íródtak a Korona eszme témakörben, azonban attól sem tekinthetünk el, hogy ne ragadjuk ki legfontosabbnak tartott gondolataikat.

Horváth Pál úgy véli „Timon Ákos tudatosította a korabeli magyar közgondolkodásban és szélesebb értelemben meggyőződéssé formálta, hogy igenis vannak európai mércével mérhető értékeink, történetileg megszentelt intézményeink, és ezt már mi tehetnénk hozzá, amelyek átvitt értelemben a világörökség részévé válva a keresztény időszámítás 3. évezredében a fennmaradásunkat biztosítják az európai jogi kultúrák családjában."[58] Zétényi Zsolt[59] pedig olyan jelentősnek tartotta a tant, hogy javasolta a Szent Korona tudomány megalapítását. Hangsúlyozta, hogy a tan nem kötődik kormányformához és nem egyszerű jogtétel, amit parlamenti döntéssel hatálytalanítani lehetne. Szerinte mindenben megfelelt továbbá a magyar nép lelki alkatának. Egyetérthetünk azzal a megállapítással, amit Eckhart Ferenc és Timon Ákos nézetkülönbségéről vall, miszerint „Hajnik és Timon jogászok voltak, a magyar közjog elkötelezett hívei és művelői. Ők a közjogot szerették és találták meg a történelemben, míg Eckhart a történész empirikusan megragadható, oklevelekben élő történelmet kereste a közjogban. Ahol nem talált történelmet, ott tagadta a közjog létezését."[60]Zétényi abban látta a Szent Korona-tan üzenetét napjainkban, hogy a közösségi szabadságeszményt képes általánossá tenni az egész társadalomra jogkiterjesztés formájában.

Rácz Lajos tanulmányában a szimbólumok és a heraldika szerepével foglalkozva megállapította, hogy a középkori címereken a Korona mellett angyalok is láthatóak,[61] melyek a hatalom átruházott, Istentől eredő mivoltára utalnak és

---

58 Horváth Pál: Horváth Pál beszéde a dr. Timon Ákos emléktábla avatásán 2000. augusztus 27. In: Tóth Zoltán József: *Magyar közjogi hagyományok és nemzeti öntudat a 19. század végétől napjainkig.* Adalékok a Szent Korona-eszme történetéhez. http://www.ppek.hu/k531.htm, [továbbiakban Tóth (2008b)] 15.

59 Zétényi i. m.

60 Zétényi i. m.

61 Rácz Lajos: Hatalmi szimbolika a késő középkori magyar királyságban. In: Cserny Ákos

arra, hogy Ég és Föld között közvetítenek. Megjegyezte, hogy a habsburg hatalmi szimbolikában is jelen vannak. Máthé Gábor jogtudós szerint, aki részt vett szakértőként a 2000. évi I. törvény előkészítésében is, az 1946-os és 1989-es átalakulás látszólag elveti a Szent Korona tant és a történeti alkotmányt, mégis azok hagyományainak folytatásaként, kiteljesedéseként értelmezhetőek a változások, vagyis a jogfolytonosság megállapítható. Máthé Gábor hangsúlyozza a tan európai jelentőségét. Kifejezi tanulmányában,[62] hogy tulajdonképpen a szuverenitáselméletek közé sorolható a magyar Szent Korona-eszme, hiszen a nemzet a jogokat a Koronára ruházta, ez az első szerződés, amit kötött, a második pedig maga a koronázás ténye. Amennyiben a szuverenitás gyakorlása ellehetetlenül, a nemzet jogosult intézkedni. Felismerhetjük itt akár az Aranybulla szellemiségét, akár az angol Magna Chartaban foglalt ellenállási jogot. Máthé Gábor utal arra, hogy elszigetelt jogfejlődés nincs, de a magyarság saját képére formálta és átalakította azt, amit külföldről átvett, és ilyenformán nagyon sok önálló alkotás van, amelyre méltán büszkék lehetünk.[63]

Tamás András szerint „a Szent Korona-tan valamivel régebbi elmélet, mint Bodin szuverenitás koncepciója. Legalább akkora közjogi mítosz, mint Bodiné, a magyar kultúra és az államiság megtartása szempontjából annál fontosabb. A Szent Korona-tant liberális elmék ma is hajlamosak csak rendi misztikának minősíteni. Az uralkodó által gyakorolt rendi szuverenitás nem oldotta meg az ország szuverenitását, ha nem felelt meg a Szent Korona-tannak, legfeljebb elfojtotta azt."[64]

Pokol Béla jogtudós, alkotmánybíró, az 1990-es alkotmányozási folyamat résztvevője úgy vélte, hogy más nemzetek alkotmányfejlődésében is megtalálható a Korona eszme, de sehol nem tett szert akkora jelentőségre, mint nálunk. A király személyétől való elszakadását későbbre teszi, mint más népeknél, mert máshol már az 1300-as években az ország államát jelentette, addig nálunk a királyi hatalmat ekkoriban.[65] Felismerte azt a mások által is hangoztatott gondolatot, hogy a corpus fogalom egyházi eredetű gondolat, vagyis párhuzamba állítható a Krisztust kifejező egyház és az országot kifejező *korona „az egyház mint*

(szerk.): *Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó Zrt., 2013. 425.

62 Máthé i. m. 282.

63 Uo. 281.

64 Tamás András: Közjogi mítoszok. Szuverenitás és alkotmány. In: Hajas Barnabás – Schanda Balázs (szerk): *Formatori iuris publici. Studia in honorem Geisae Kilényi septuagenarii.: Ünnepi kötet Kilényi Géza professor hetvenedik születésnapjára.* Budapest, PPKE JÁK–Szent István Társulat, 2006. 467–468., 475.

65 Pokol Béla: Alkotmányozás és a Szent Korona-eszme. *jesz*.ajk.elte.hu/pokol43.html

Krisztus misztikus teste, és az egyház misztikus testének feje így Krisztus."[66] A Korona szerinte a közjogi egység, nem pedig a területi egység kifejezésének szimbóluma már 1867 óta.

Pap Gábor művészettörténész a Korona külső megjelenési formájával, lehetséges keletkezésével is foglalkozik, létezik ugyanis az a nézet, mely szerint a Korona eredetileg nem egy, hanem két különálló részből állt, és a felső rész csak később került a Korona alsó részére. A Korona-eszmét felfedezték az ún. ezoterikus körök is, melyek a Korona szent és misztikus jellegével foglalkozva a többi szimbólum közt elemzik a Koronát. A misztikus és ezoterikus Korona-elméletek hazai képviselői ostorozzák a Koronával kapcsolatos akadémikus nézeteket, és a liberalizmus sajnálatos térnyerésével foglalkoznak.

6. Összegzés

Minden nemzetnek vannak alkotmányjogi sajátosságai, melyek túl az egyetemes alkotmányos alapelveken, az adott nemzet sajátosságaihoz igazítják a jogtételeket. Ilyen például, hogy az amerikai jogfejlődésben a jogállamiság gondolata a hatalommegosztás elvével szorosan együtt fejlődött, vagy az Alkotmánybíróságnak milyen modellje alakult ki egy adott államban, vagy az állam centralizált vagy decentralizált formában értelmezi-e a központi hatalom és a helyi önkormányzatok viszonyát. Nos, a Korona-eszme, az imént elemzett formájában sajátosan magyar találmány, mely nem helyettesíthet más tantételt. Sem a szuverenitást, sem a hatalommegosztást, azonban ezen elemi demokrácia kritériumokat mintegy kiegészítve jelenik meg a magyar alkotmányosság teljességét kitevő alapelvek sorában.

A Szent Korona-eszme hagyománya továbbél alkotmányunkban és a globalizálódó világrendben hozzásegíthet bennünket a nemzeti identitástudat megőrzéséhez. Olyan közjogi konglomerátum, melynek többféle jelentéstartalmait az idő múlása elválaszthatatlanul egyesítette, és amely ebben a kész formájában nem hasonlítható semelyik másik korona eszméhez. Werbőczy Tripartituma volt az, amely először tudományos igényességgel összefoglalta a Szent Koronatant, noha a tartalma még módosult későbbiekben. A Hármaskönyv nagysága megmutatkozik abban, hogy felszámolta a jogi partikularizmust és összetartotta az országot a hatalmi széttagoltság időszakában. A meglévő jog összefoglalását egyébként sürgették a korban, erre vonatkozóan több rendelkezés is ki-

[66] Pokol i. m.

adásra került, így az 1504. évi XXXI. törvénycikk A decretumok egy egészbe gyűjtendők össze címmel, vagy az 1507. évi XX. törvénycikk A decretumok összegyűjtése történjék meg címmel, illetve a 1514. évi LXIII. törvénycikk A decretumok összegyűjtendők és kiigazítandók és az egyes vármegyéknek megküldendők elnevezéssel.[67]

A Korona-eszme mondhatni önálló életet él, független királytól, állam- és kormányformától egyaránt. Helyet biztosít számunkra a keresztény Európa országainak sorában, és olyan történelmi és alkotmányos múlt birtokosává tesz, mely egyedülállóan mély történelmi gyökereivel visszavezeti a magyar államiság fogalmát egészen az államalapításig, kifejezésre juttatva a magyar nép önállóságát azokban a történelmi időkben is, amikor látszólag leigázva, idegen hatalmak alatt létezett. Olyan súlyú közjogi tétel, mint a hatalommegosztás vagy a szuverenitás eszméje. Míg a hatalommegosztás a jó kormányzásról és az ideális kormányformáról gondolkodik, és azt az üzenetet hordozza, hogy az egyéni önkényt szorítsuk ki a kormányzásból, addig a szuverenitás azt kérdi, kik gyakorolják a főhatalmat, illetve kifejezésre juttatja más államok felé, hogy az adott területen minden más állam hatalomgyakorlása kizárt, ezzel közvetítve az államfogalom egyes elemeit. A Szent Korona-eszme, bár nem egyetemes, hanem nemzethez kötődő mítosz, kifejezésre juttatja a magyar államiság immár több ezer éves létét, úgy, hogy nem szorít ki senkit a Korona testéből, aki a magyar államiság történelmi múltjához vagy jelenéhez valamilyen formában kötődik. Kifejezi a hatalom átruházott és ezáltal korlátozott mivoltát, az ország területi egységét és függetlenségét. Kifejezi a nép azon igényét, hogy kötődni akar legitim vezetőkhöz, olyan demokratikus formában azonban, mely adott esetben lehetővé teszi az „uralkodóval" való szembefordulást is.

[67] www.1000ev.hu

WERBŐCZY ÉS A ZÁLOGOS TELEK, MINT INGÓSÁG

– adalékok az ingó–ingatlan felosztáshoz, az ingatlan szerzéséhez egykor és napjainkban

CSEHI Zoltán
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

Mi sem nehezebb, mint 500 évvel korábban történésekről és jogi gondolatokról újat vagy érdemlegeset mondani, ha az embernek nem szakmája a múlt mélységeinek tudományos kutatása. A 16. század elején, egy teljesen eltérő társadalmi-gazdasági rend, amely az adományrendszerre, úrbériségre és az ősiségre épült, és a nemesi ingatlanjog képezte középpontját,[1] magánjogi szabályai napjaink fogalmi apparátusával nem írhatók le pontosan. Ez a jogrend lényegében 1848-ig élt, nem kitérve most az egyes partikuláris jogokra, a városi jogokra[2], valamint 1848-at követő túlélésekre. Ennek a jogrendnek a megjelenítője, korbeli 'összeírója', és ezzel megőrzője, a mohácsi vész utáni korszakot egyben tartó ereje, a jog, és azon belül a magánjogi szabályok egységének megalkotója Werbőczy *Hármaskönyv*e.[3] Werbőczy, a köznemesi notariusból országbírói ítélőmesterré,[4] majd személynökké, később nádorrá, majd Szapolyai főkancellári rangját betöltő személye, Luther vitapartnere, Janus Pannonius műveinek kiadója, akit Budavár

---

1 SZLADITS Károly: A magyar magánjog fejlődésmenete. In SZLADITS: *A Magyar Magánjog. Általános Rész.* ***I.*** kötet. Budapest, Grill, 1941. 82.

2 BLAZOVICH László – SCHMIDT JÓZSEF: *Buda város jogkönyve*. Szeged, 2001.

3 Werbőczy és a Hármaskönyv jelentőségét Grosschmid és Frank Ignác hosszasan, oldalakon keresztül értékeli és dicsőíti. GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*. Budapest, Athenaeum, 1905. 543–713.; FRANK Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Budán, 1845. 35–38. §§.

4 Ekként ajánlotta művét a királynak – lásd GROSSCHMID (1905) i. m. 550.

elfoglalása után a szultán a török helytartó mellett a magyar lakosság főbírájává nevezett ki, évszázadokon át magánjogunk szinte egyetlen hiteles és egyetlen kútfőjének számított, művében és személyében. Amit Werbőczy írt, az volt a magánjogi szabály, egészen 1848-ig, de valójában még azt követően is, módosításokkal, sokáig. Ehhez képest az utóbbi évtizedek jogi oktatása, jogtudománya és jogi gondolkodása mintha örökre törölte volna ezt a fél évezredes hagyományt, a 16. század elején egységesített nemzeti magánjog eszményét és eredményét, amely éppen úgy táplálkozott a római jog és a kánonjog szabályaiból, mint a hasonló törvénykönyvek, ahol egyáltalán ilyenek születtek. Werbőczy jelentőségét mi sem mutatja, hogy a magyar magánjog történetét tárgyaló művek terjedelmét tekintve majdnem felét a *Hármaskönyv* és Werbőczy bemutatására és tárgyalására szánták[5], Grosschmid Jogszabálytan művében[6] szinte kétszáz oldalon keresztül tárgyalja, és folyamatos kritikai hangok kiváltója volt.[7]

Ez a történelmi távlat és ez az átmosott történelmi tudat óvatosságra int bennünket, ezért elemzésünkhöz hiteles személyek segítségét kérjük, a két kiválasztott közvetítő pedig nem más, mint Jókai Mór és Grosschmid Béni.[8] Jókaitól és Grosschmidtől is már jó száz év, néhány generáció választ el bennünket, de Werbőczyt közvetítő nemzedéki kulturális lánc valahol utánuk szakadt meg, és sem napjaink jogának, sem jogi gondolkodásunk részét már nem képezi. Így ez a kis rövid írás sem vállalkozhat másra, mint ezen elfeledett, és valamikor tudatosan bezárt jogi kincsesbánya egy-egy ékszerének a felelevenítésére.

2. *A régi jó táblabírák*, mint jogtörténeti mese

A mondandónkat Jókai híres regényének, *A régi jó táblabírák* egy részletével kezdjük, amely segít megérteni Werbőczy jogának néhány sajátosságát. Krénfy úr, a brenóci uradalom bérlője, a következő ajánlatot teszi az uradalom tulajdonosai részére:

> „– Mondám, ugyebár, hallották méltóságtok, hogy hat évre szándékozom e birtokot újólag megtartani. Ez ellen nem volt semmi kifogásuk. Továbbá azt is mondtam, hogy hat évre kifizettem a haszonbért előre. Ez is jól van, nemde? Még négyezer

[5] ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe*. 82–176.

[6] GROSSCHMID (1905) i. m. 543–713.

[7] DELL' ADAMI Rezső: *Az anyagi magyar magánjog codifikátiója*. Budapest, 1877.

[8] GROSSCHMID Béni: *Werbőczy és az angol jog.* Budapest, Fraklin-Társulat, 1928.

aranyat is adok kölcsön, kamat nélkül. Helyesen van. Eszerint méltóságtoknak hat esztendeig nincsen gondjok ez uradalomra, hat esztendeig rendelkezésemre bízzák azt. Ugyebár? Eszerint méltóságtokra nézve tökéletesen mindegy, ha én azt kívánom, miszerint szerződésünknek ne legyen *haszonbér* a címe; hanem – *zálog*. Tegyük fel a szerződést úgy, hogy én méltóságtoktól hat évre megvettem a brenóci birodalmat zálogba azon négyezer aranyért, melyet énnekem e határidő lefolytával tartoznak visszafizetni. Méltóságtokra nézve ebben az ajánlatban legkisebb különbség nincs: hat év múlva ismét birtokosai lesznek az uradalomnak, én pedig azon hat évig háborítatlanul élvezhetem fáradságaim gyümölcsét.

Krénfy úr elég nagy feneket kerített ajánlatának és mégis nagy volt aggodalma, ha nem bántotta-e meg büszke ősnemes urakat azon merész gondolattal, hogy a brencói hat hegy közötti tér, melyet még Zobor és Gelu idejében hódított el buzogányviselő Marót ős, bár csak hat évre, avagy hat percre is egy jöttment, új nemesnek birtokába jusson, amit a hajdani ősök még királyaik hadaitól sem engedtek elfoglalni.

Az újabb brenóci urak nem oly büszkék.

István gróf igen elégült arccal tekinte Krénfy úrra. Illés gróf pedig az óráját nézte s azt mondta, hogy már most neki menni kell, mert pontban nyolc órakor szokott mosdani, Krénfy úr kívánata olyan bagatelle, hogy nincs miért beszélni róla tovább. A többit majd elvégzi a fiskális.

Azzal leszállt az asztalról és a sipkája után látott. Krénfy úr sietett azt neki kézbesíteni, szerényen megjegyezve hogy kívánná e vételbe a kastélyt és egyéb épületeket betudatni.

Szívesen, szívesen – sietett felelni Illés gróf, és szeretett volna már menni, de Krénfy úr nem adta oda neki addig sipkáját, míg újra meg nem ígérteté, hogy a magtárakat és a tiszti lakokat is odaértette a vételbe.

Akár még az ősi brenóci sírboltot is – viszonza Illés gróf sietve; – ha addig meghal ön, miattam odatemetkezhetik valamennyi brenóci és maróti urak és asszonyságok közé. Adieu!”

A korabeli ajánlat alapján a korábbi bérlőből zálog címén ideiglenes tulajdonossá vált, ha helyesen értjük Jókai szavait. De miként is volt ez, erre kíván-

juk Werbőczy fél évezredes művét megszólaltatni, miként kellett ezt a zálogjogot értenünk és mi is volt ennek a tartalma. Ennek értelmezéséhez hívjuk segítségül Grosschmid Bénit, aki talán az utolsó, aki a *Tripartitum* szabályait teljes kompetenciával és minden részletét és utalásaira is figyelve értelmezte és magyarázta. A *Tripartitum* magánjogi szabályai közül számos norma rejtélyét felfedni nem könnyű feladat, ezek közül a figyelmünket Jókai hívta fel a zálogjog korabeli eltérő megoldására.

3. A *Hármaskönyv* az ingó öröklésről[9]

Maga az ingó–ingatlan megkülönböztetés a *Hármaskönyv*ben számos helyen fordul elő, de ennek a megkülönböztetésnek a jelentősége nem mindig kap megvilágítást. Így például a *Hármaskönyv* I. rész. 24. címe a birtokjogról szól, és ez alatt azt olvashatjuk, hogy ez várakat, kastélyokat, erősségeket, városokat, mezővárosokat, falukat, birtokokat, földeket, erdőket, pusztákat jelent. A *possesion* szó kétféle jelentését fejti ki, ingó vagy ingatlan vonatkozásában, dolog uralmának, használatának értelmében. A *ius possessonarium* viszont kastélyok, erősségek, városok falvak birtokrészeit jelenti – így az ingó-ingatlan megkülönböztetést előjog –, amely fogalompár lényegében legkülönbözőbb helyeken és szabályok közt bukkan fel a *Hármaskönyv*ben. Ebben az értelmében a „fekvő jószág" kifejezést is használja Werbőczy.

A *Hármaskönyv*[10] egyik öröklési jogi szabálya a férj ingó vagyonának öröklését rendezi (az I. rész 99. címében[11]). Az öröklés esetében a nemes ember

[9] KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen fordítását használtuk, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006-os kiadásában.

[10] Két kiadást is használtunk, a lőcsei 1637-es latin–magyar nyelvű kiadás facsimile kiadását, valamint az előző jegyzetben feltüntetett hasonmás kiadást.

[11] 99. CZIM A férj ingó vagyonának megosztásáról annak özvegye, gyermekei és atyafiai között Mikor pedig az elhunyt férj, halála után feleségével és osztatlan atyafiaival együtt fiúkat és leányokat is hagyott hátra az ő házában, akkor az összes ingó vagyonból legelőször az elhunytnak részét az életben maradt osztatlan atyafiak részeitől el kell választani és különíteni.

1. § Azután pedig az előbb elhunyt férjnek bármi névvel nevezendő minden ingó vagyonát felesége és fiai meg leányai között közösen felosztják, és annyifelé különítik, a hány még meg nem osztozott és ki nem házasított személy van a házban, s mindeniknek a maga részét kiadják, kivévén azt, hogy az elhunyt férjnek kocsilovasait és legjobb ruháját hátrahagyott özvegye magának tartja meg.
2. § Katonai fegyverzete pedig osztozás nélkül fiainak, vagy osztatlan atyafiainak jut.
3. § Ezeknek teljes hiányában pedig nem csak az, hanem minden ingó vagyona (a mint már előbocsátottam) özvegyére (hacsak talán férje arról végrendeletet nem tett) háramlik.
4. § A fiúk alatt pedig ezen a helyen azokat értsd, kik elhalt atyjukkal még meg nem osztoz-

ingóságait (kivéve lovát, ruháját, fegyverzetét) elsősorban a gyermekek és az özvegy közt egyenlően kell felosztani, gyermekek hiányában pedig az özvegy örökli. Az ingók törvényes öröklési rendje eltér az ingatlanok öröklésétől, és ezt a *Hármaskönyv* többször is említi.

A 99. címhez kapcsolódik egy másik, önmagában nehezen értelmezhető szabály, amely az ingóságok közt sorolja fel az elzálogiasított ingatlant is, a 102. címben:

> „3. § De ha az elhunyt férj; halála utánra bármely időben, tudniillik házassága előtt vagy azalatt neki lekötött zálogos jogokat hagyna hátra, ezeket, mén ha a kötelező vagy záloglevél feleségének nevét vagy az örökösök mindkét ágát nem foglalná is magában, mégis más ingó vagyon módjára a feleség, fiúk és leányok vagy osztatlan atyafiak között, egyenlően meg kell osztani.
>
> 4. § Mert a zálogos jogok visszaválthatók, melyek a visszaváltás után pénzzé változnak; a pénzt pedig az ingó javakhoz számítjuk; és ez akkor áll, ha az ilyen zálogos jogokat azután örökséggé nem változtatták át."[12]

Az öröklés kapcsán jelentőséget kapó ingóságok közé sorolja a *Hármaskönyv* az elzálogosított ingatlant is. A „zálogos jogok", jelentése jószág. A fentebb idézett szabály vélhető értelme, hogy a zálogjog visszaváltható jószág, tartalmilag pénzt jelent, mármint akkor, ha visszaváltják, ezért nem ingatlannak, hanem ingóságnak tekintendő. A korabeli felfogás a zálogjognak ezt a gazdasági tartalmát konvertálja jogi tulajdonossággá, abban a környezetben, amely a 102. címben a hagyaték tárgyát képező zálogos jogokat pénznemnek, így ingónak tekinti. Ez az ingó jelleget nem csak a magyar jog sajátos elképzelése volt, hanem például a középkori angol jogé is.[13]

Ez az elzálogosított ingatlan az ingó-ingatlan jogi felosztásban sajátos átmenetet képez, hiszen a jószág ingó vagy ingatlan jellegét nem annak természeti

tak, a leányok alatt pedig azokat, kiket az ő fekvő jószágaiból még férjhez nem adott és ki nem házasított. Mert a fiúk megosztozásuk után és a leányok egybekelésük után az ilyen apai ingó dolgokból és javakból részt nem kaphatnak.
Forrás: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

12 Kolosváry i. m. 131.

13 Grosschmid (1928) i. m. 29.

tulajdonsága szerint határozza meg, hanem gazdasági tartalma alapján. A kérdés még ennél is bonyolultabb.

4. Az ingatlan zálogjog mint ingó

Az ingó jelleg elsősorban az öröklésnél kapott jelentőséget, hiszen az ingók a hátra maradt özvegy és leszármazók közt voltak felosztandók. (HK 99. § 1.) Werbőczy viszont csak a szerzeményes zálogot sorolja ebbe a körbe, tehát ingónak csak a férj-apa által szerzett zálog minősül, míg az öröklött zálog megmaradt ingatlannak.[14] Az ingó jelleg alapvetően jogi jelleget jelent, nem fizikai tulajdonságot.

Ezt az ingó jellegét megtartotta a zálogjog mindaddig, amíg örökséggé nem változott, amelynek következtében a zálogbirtok ingóból ingatlanná alakult át. A *Hármaskönyv* magyar fordításában ez kivételként fogalmazódik meg, amint már fentebb idéztük a 102. cím 4. §-át.

A *Hármaskönyv* 27. cím 2. § és 3. §-a segít a további értelmezésben, miként kell ezt a zálogjogot felfognunk:

> 2. § Ellenben, ha idegen kézben zálog czímen, hitbér vagy leánynegyed fejében, avagy egyéb visszaváltható módon lekötött fekvő jószágai és birtokjogai vannak: akkor a királyi felség, vagy az, ki királyi adományra tesz szert, vagyis a ki ezeket adományul nyeri, mindenkor magához válthatja.
>
> 3. § Mert az ilyen lekötés a jószágoknak tulajdonjogát, mely az elhunytnak, éltében, hatalmában volt, nem zárja ki.

A királyi adomány bármikor visszaváltható, így a zálogba adott jószág is, amely zálogba adás következtében idegen – azaz nem a megadományozott – kezében volt. A zálogot adó, a zálogkötelezett, tulajdonos marad, a tulajdonjogát nem veszti el és jogosult visszaszerezni, visszaváltani. A zálogadós halála például ezt a visszaváltást megnyitja, visszaszerezhetővé válik a zálogba adott vagyon. A zálogjog – amint arra Grosschmid utal – nem behajtási intézmény, célja az, hogy a kölcsönadónak a kölcsön tőke és kamatai fejében az ingatlanon ide-

[14] Uo. 43.

iglenes tulajdont és haszonélvezetet biztosítson a visszaváltásig.[15] Ezért is sajátosak azok a magyar szabályok, amelyek ezen ingó jószág ingatlanná való konvertálását – azaz a zálogbirtokosból ingatlanbirtokost – teszi lehetővé.[16]

A zálogjogból akként keletkezhet ingatlanjog, ha azt „örökös joggal leköti", vagy öröklés jogcímén tulajdonosává válik az ingatlannak.

A *Hármaskönyv* 82. címének vonatkozó rendelkezései segítik a szabályok megértését.

> „5. § És ezt arra értsd, ha az elzálogító azokat a fekvő jószágokat az elzálogítás megtörténte után annak a birtokosnak örökös joggal le nem kötötte. Mert ebben az esetben nem tartozik azokat a jószágokat visszabocsátani, hanem ha az elzálogítónak fiai vagy atyafiai azt hozzák fel, hogy ama jószágokat az ő sérelmükre örökös joggal le nem köthette vagy el nem idegenít-hette, akkor azokat a fekvő jószágokat és birtokjogokat ugyanazon perrel kell visszakövetelniök, a mellyel az örökségi jogokra nézve szokás föllépni.
>
> 6. § Mert kettős czímen, tudniillik zálog- és örökös jog czímén egyszerre valamely birtokjogot senki sem tarthat kezén, hanem mihelyt valaki annak birtokát örökös jog czímén kezdette meg, az elzálogítás ereje azonnal megszűnik és teljesen elenyészik."

Az „örökös joggal" lekötni megfogalmazás alatt vélhetően azt érthetjük, hogy az nem zálogcélú átruházás volt, hanem öröklési jellegű. De ez sem érinti az elzálogosító örököseit, hogy visszakövetelési joggal lépjenek fel, hiszen ha az zálogként van a harmadik személyből, vagy „örökös címén", mind a két esetben a visszakövetelés joga megilleti a fiúgyermeket.

Ide kapcsolódik a *Hármaskönyv* 82. cím azon szabálya is, amely a zálogjog elévüléséről szól. Mivel a zálogjog mögött legtöbbször uzsora volt, és az uzsora nem 'üdvös', a zálogadóst nem lehet eltiltani attól, hogy a zálogot visszaváltsa, ezért Werbőczy az elévülést kizárja ezen igények tekintetében.[17] A *Hármaskönyv* magyar fordításában:

---

15 Uo. 31.

16 Uo.

17 Grosschmid (1905) i. m. 594.

„2. § Mert igen sokan szokták, szükségtől kényszerítve, fekvő jószágaikat zálogul lekötni, melyeket haláluk napjáig vissza nem válthatnak; s az apa vagy atyafi elhalálozván, a fiúk vagy atyafiak is, akár mivel szegénységük gátolja, akár gondatlanságuk és restségük miatt, néha meg azért is, mert távol és igen messze fekvő vidéken a feljebbvalók szolgálatában vannak lekötve, vagy egyébként az országon kívül foglalatoskodnak, az elévülésnek éveit és határidejét (nem váltván ki az ilyetén zálogjogokat) jóval el szokták mulasztani; és ilyen esetben az átadóra nézve az elévülésnek nem kell helyet adni.

3. § Mert, ha a zálogba adó vagy elzálogító nemeseknek fiai vagy atyafiai és azok örökösei bebizonyíthatják, hogy azok a zálogba adott fekvő jószágok és birtokjogok zálogczímen kerültek idegen kézre és azokat maguknak visszaszerezni és kiváltani akarják, akkor a zálogos jogoknak birtokosa, mit sem használván az elévülés akadálya (ha mindjárt az elévülési idő a közben kétszeresen, háromszorosan vagy többszörösen lejárt is) még ha az a birtokos (hogy ne mondjam uzsorás) azokat a zálogos fekvő jószágokat időközben netalán királyi jog czímén a maga részére felkérte volna is, azokat a fekvő jószágokat viszszabocsátani tartozik."

A zálogba adás indoka többféle lehet; a szegénység, lustaság és egyebek, de lehetnek olyan elfogadott okok is, mint távoli szolgálat vagy az országon kívüli más fontos tevékenység. A fenti cím 3. §-a kapcsán hangsúlyozza Grosschmid is, hogy az elévülés akár két vagy háromszor is letelhet, akkor is vissza kell adni a zálogot[18], sőt ez a Planum Tabularea szabályai közé is felvételre került: *pignus autem non recipit Praescriptionem*. [19]

A tulajdonos visszakövetelési igényének elévülhetetlensége a magyar szabályozás különlegességét biztosította a zálognak, hiszen például a középkori angol jog 12 éves elévülési időt adott a zálogjogi helyzet ideiglenes jellegének, és amely időtartam elteltét a zálogjog elszegésnek minősítette, ezzel szemben a magyar szabály egy többé-kevésbé állandó jogviszonyt hozott létre a zálogjog létesítésével. Amiként egyes megfogalmazásokból is kiolvasható volt: „az

[18] GROSSCHMID (1928) i. m. 33.

[19] Plan Tab. 171.

eddigelő szokásban volt zálogszerződések, a fekvő javak időleges adás-vevései" (*contractus pignorati, emptio, venditio temporanae*)", azaz a zálogbirtok jogi ideiglenessége mellett viszonylag tartós állandóságának az arculata, amelyet a visszaváltási jog el nem évülő természete járult. Ez a modell később mindazon ügyletek mintájául szolgált, ahol az elidegenítés mellőzte az „örökkévalós" átruházási szándékot és hatást. Sőt, a zálogjog ezen jellemzőit más olyan jellegű adásvételre is alkalmazták, mint a „magánpecsét alatti örökvallás" vagy a királyi kincstárral kötött adásvétel, amelyek zálogerővel bírtak csupán és szabadon visszaválthatók voltak.[20] Ez az ideiglenes jogi, de egyben folyamatos és némi állandóságot mutató birtoklás, a visszaváltás lehetőségével, ez jelent meg az özvegy a neki járó hitbér és saját vagyon (tipikusan ingóság), míg a lány esetében a Quartalitium biztosításában. További példaként említi Grosschmid a végrehajtási vevő helyzetét is, aki szintén zálogbirtokosnak minősült 1848 előtt, visszaváltható jószágnak minősült.[21]

Lényegében az 1852. ősiségi nyílt parancs törölte el a régi magyar zálogjogot, ideértve a zálogvisszaváltás elévülésének kizárását is.[22] A nevezett szabály az általános 32 éves elévülési időt mondta ki a zálogváltási perek indítására, amely kérdés az Országbírói Értekezlet során ismét napirendre került, ezzel szemben a magyar jog régi hagyományaként értékelt elévülési kivétel mellett érveltek.

Magáról a zálogjog természetéről ugyanezen 82. címben Werbőczy még a következőket teszi hozzá:

> „10. § Mert az elzálogító a maga hitelezőjét gyakran az egész pénzösszegre nézve kielégíti, a melyért tudniillik fekvő jószágát zálogba adta, mindazáltal magát a záloglevelet nem kaphatja mindenkor vissza, hanem csak a kielégítésről szóló felmentő, azaz: nyugtató levelet adnak neki, a mely gyakran elvész, főképen ha történetesen annak az embernek magva szakad és fekvő jószágai a királynak vagy királyi adományozás következtében, vagy egyéb úton is, másnak kezére szállanak és jutnak. Ilyen esetben tehát az elzálogító halálával és magvaszakadtával, a régi zálogos levelek ellenében senki sem tartozik, a nyugtató levelet előmutatni s különösen nem az idegen, ha csak azt nem lehetne bizonyítani, hogy valaki a zálogos jogot (mint előbb említém)

[20] Grosschmid (1928) i. m. 36–37.

[21] Uo. 39.

[22] Uo. 5.

birtokosa kezéből igaztalanul és erőszakosan ragadta ki, mert nem látszik igazságosnak, hogy ezt ilyen módon pénzétől megfosszák, mivel a vagyon vagy birtok e részben a maga terhével száll át.

11. § Mégis, ha eszébe jutna, hogy a tőkeösszeget rajta már felhajtotta, inkább azon igyekezzék, hogy a zálogot átengedje s arról lemondjon, semmint hogy lelkét veszedelembe döntse."

A fentiek alapja a zálogbirtok, melynek célja a kölcsön visszafizetésének a biztosítása. Ezt akként oldotta meg a korabeli jog, hogy a hitelezőnek a zálogjogi szabályok ideiglenes tulajdont és haszonélvezetet biztosítottak. A zálogbirtok átváltoztatható volt, ideiglenesből öröktulajdonná, illetve ingatlanból ingóvá. A zálogbirtok így ingóság, amelyet ingatlanná az tesz, hogy az elévülés után nem engedi, hogy visszaváltsa ingatlanná. Ez a jogi tulajdonsága Grosschmid szerint hasonló a középkori angol jog megoldásához, a magyar elévülési jog nem hatott ki a zálogjog visszaváltási jogára.

A visszaválthatóság – *redemptibilitas* – különbözteti meg a régi magyar zálogjogot az öröktulajdontól, amint fentebb idéztük a *Hármaskönyv* 102. címének 4. §-át.

A nemesi jószágon történő végrehajtás során a vevő zálogbirtokosnak minősült, és így ez a végrehajtás után visszaválthatóvá maradt. Ekként a végrehajtással szerző vevő lényegében ideiglenes tulajdonjogot szerzett csak.

A zálogjog további jellemzőjét mutatja a vis maior hatása, amelynek következtében a zálogtartó kezében megcsonkult ingatlan veszélyét és kockázatát a zálogjogosult viselte, visszavásárláskor ez az érték – mármint a vis maior következtében elszenvedett veszteség – levonásra került.

A hitbérrel kapcsolatosan fogalmazza meg a *Hármaskönyv* azt a további szabályt, hogy a zálogostól követelheti a hitbérét a jogosult.[23]

A zálogos telek ingó minősítéséről már szóltunk, halál esetén az öröklésre az ingó szabályok alkalmazandók, ezt még Frank is tanította.

Werbőczy az özvegyet nem nevezi örökösnek, egyes ingóságok csak rászállanak, de nem örököl. Pénzen vett ingatlant együtt örökli a fiú és leánygyermek, mivel pénz az ingó. Ingók esetében ez az elv érvényesül, leány és fiú egyaránt részesedik.

Ingó és ingatlan esetében eltér az öröklés, hiszen ingó esetében nincs fiágiság, leánynegyed, hajadoni jog, az özvegy is osztozik benne. Ingatlanban az öz-

[23] Hk. 103. cím

vegy nem részesül. Grosschmid példája nyomán, ha az örökhagyó zálogul (visszaváltható szerzeményes zálogul) birtokában tartja a másik ingatlanát, halála esetén, végrendelet hiányban, nem lesz kizárólagosan az elsőszülött fiúé, mint a közönséges ingatlanok (szabadbirtok, jobbágytelek), hanem az ingó-öröklés szabályai alapján egyenlően került megosztásra a gyerekek közt. Ennek indoka, ez az ingatlan csak megtestesíti azt a kölcsöntőkét, amiért kapta a jogosultja.

Sőt, ezen túlmenően Grosschmid arra is rámutat, hogy lényegében ez az „ingó öröklés", valójában nem öröklés, a törvény szövege ezen vagyontárgyak esetén az arra jogosultak közt történő szétosztásra utal, és nem örökléskén t, hanem a „dividuntur" (felosztatnak), a „devolvuntur" (rászállnak) szavak használata azt fejezi ki. Hangsúlyozza Grosschmid, az ingóságok esetében nincs fiágiság, sem leánynegyed és hajadoni jog, és ingatlan tekintetében nincs özvegyi részesdés, kivéve, ha a nő neve a szerzőlevélbe van foglalva.[24] Az ingóban, amint a zálogbirtokban is viszont ex lege osztozik, még akkor is, ha neve nincs belefoglalva záloglevélbe: „mén, ha a kötelező vagy záloglevél feleségének nevét vagy az örökösök mindkét ágát nem foglalná is magában, mégis más ingó vagyon módjára a feleség, fiúk és leányok vagy osztatlan atyafiak között, egyenlően meg kell osztani." (Hk 102. Cím 3. §).

Grosschmid mutat rá arra is, hogy a *Hármaskönyv*ben ezen ingóságokkal kapcsolatban a „successio", „succedálás", „successorság", örökös (heres) szavak nem olvashatók, csak az ingóság-ingatlan vonatkozásában. A *Hármaskönyv* nem ismerte az „öröklést" mint vagyont átfogó egyetemleges jogutódlást, amelynek a tárgya valamennyi ingó és ingatlan lett volna, ez kizárólag ingatlanra vonatkozott. A későbbi jogfejlődés, főként az osztrák Ptk. nyomán fogadta el az Országbírói Értekezlet.

5. A *Hármaskönyv* ingatlan zálogjoga

Mit mutatnak, miként értékelhetők ezek a szabályok? Zálogjog: ideiglenes tulajdonjogot ad, amely a visszaváltásig van a hitelező birtokában. A használat mellett haszonélvezetre is feljogosította a zálogjogosultat ez a haszonélvezet, lényegében a kölcsön kamataként fogták fel.

A zálogbirtok nem más, mint átváltoztatható, ideiglenes birtok, és így megkülönböztetendő az öröktulajdontól, akár ingatlan, akár nem.

[24] Grosschmid (1928) i. m. 59.

A magyar jog sajátossága a középkori angol joggal szemben, hogy védi a nemesi jogszerzést, a visszaváltás jog nem évül el, az idő múlása nem hatott ki a tulajdonos visszaváltási jogára.

Ami mindebből kirajzolódik, egyrészt az öröktulajdon – ideiglenes tulajdon kettősége, továbbá az utóbbi, az ideiglenes tulajdonjog kvázi ingó jellege, mivel a zálogbirtokosnak mindig számolnia kell azzal, hogy visszaváltják. A zálogbirtokos – hitelező – viselte a vis maior kockázatát, továbbá a hitbér terhét (103. cím), hiszen ezen értékek a visszaváltás során levonásra kerültek. Így a zálog nem csorbítja a birtokjog örökjogi következményeit sem.

6. Ingó és ingatlan a magyar jogban – egykor és ma

A dolgok ingóra és ingatlanra való felosztása ősrégi, a régmúlt és a jelen szabálya éles különbséget tesznek a dolgok ezen két fajtája közt, mind azok megszerzésében, megszűnésében, családjogban, a kereskedelmi jogban vagy például a végrehajtásban is.

Marton Géza római jogi bevezetőjében a lehető legrövidebben és legtömörebben foglalta össze ingatlan és ingó közti különbséget. Tanítása szerint ingatlan (res immobiliaris) a telek (praedium, fundus), azaz a földterületnek bizonyos körülhatárolt része – fölfelé és lefelé egyaránt, ameddig az ember által uralom alá vonható, és ideértve minden alkatrészét, a rajta emelt építményt, a beültetett fát, más élő növényeket. Minden más ingónak minősül.[25]

A római jogi alapok valójában a Digesta soraiból tükröződnek (50, 16, 93): „»Mouentium«, item »mobilium« appellatione idem significamus: si tamen apparet defunctum animalia dumtaxat, quia se ipsa mouerent, mouentia uocasse. quod uerum est."[26]

Frank Ignác az ingatlan-ingó megkülönböztetést annak mozdíthatóságában vagy mozdíthatatlanságában vélte meghatározni, az Optk. szabályához hasonlóan.[27] Az Optk. 923. §-a szerint: *„[...] azon dolgok, melyek állag sérelme nélkül egy helyről a másikra áttehetők, ingók; ellenesetben ingatlanoknak tartatnak, ha törvény szerint vagy a tulajdonos határozatával fogva valamely ingatlan tar-*

[25] Marton Géza: *A római magánjog elemeinek a tankönyve.* 10. kiadás. Budapest, 1957. 287. és 291. margószám.

[26] A római jog tulajdonfelfogásához rövid Max Kaser: *Römisches Privatrecht.* 15. Aufl. Beck, München1989. 91. és skk.

[27] Frank i. m. 124. § 1. I.

tozékát teszik."[28] Mind a mi napig elő szabály az ingót *Fahrnis*nak, az ingatlant *Liegenschaft*nak hívja,[29] és a dolgok természetes tulajdonsága szolgál a megkülönbözetés alapjául.[30] A lényegi különbség: az ingók átruházására az átadás, míg az ingatlanokéra a bejegyzés elve alkalmazandó.[31] Lényeges különbség, a mai osztrák jogban a jogok ingóságoknak minősülnek, a magyarban nem.[32]

Az oktrojált osztrák jog a 19. századi magyar honban is szabállyá vált. Az Országbírói Értekezlet döntése kapcsán az ingatlanokkal kapcsolatban az Optk. telekkönyvi rendszerrel összefüggő rendelkezéseit hatályában fenntartotta.[33] Frank felfogása is lényegében ezt közvetítette, szerinte ingó az, ami mozog (pl. barom), amit kár nélkül helyéből mozdítani és tovább vinni lehet, az az ingó.[34] Ingatlan a föld, a rét, a ház.

Ezen a felfogáson változtatott az Mtj. Az Mtj. 434. §-a szerint: ingatlanok a telkek, a föld felületének egyes határozott részei alkotórészeikkel együtt; minden más dolog ingó. Ez a felfogás alapvetően a telekre, annak fizikailag lehatárolt részére (felfelé és lefelé), valamint a telek alkotórészeire alkalmazza az ingatlan fogalmat. Az alkotórész alatt természetes, szerves részeket és mesterséges növekményeket is értünk. Ez utóbbi körbe tartozó dolgok kivételes önálló ingóságoknak minősülhetnek, akár az építmény, akár a termés.

A szocializmus előtti magyar magánjog egyes speciális jogosítványokat is ingatlanoknak vett, akként értelmezte őket, és az ingatlanok szabályait alkalmazta. Ide sorolták a telekkel szorosan összekapcsolódó jogosítványokat, mint a vadászat és halászat joga, dologi kegyuraság, valamint a telekkönyvben önálló jószágtestként feltüntethető dolgok, mint önálló pince, bányatulajdon. A harmadik csoportba tartoztak az osztott tulajdon alakzatai, örökhaszonbérlet, építményi jog.[35] Nem minősültek ingatlannak az ingatlan tartozékai, az ingatlan korlátolt dologi jogai, az ingatlanra vonatkozó követelések. A hajómalom ingó, a belvízi és

---

[28] Kolosváry Bálint: Dologi jog. In: Szladits Károly (szerk.): *Magyar Magánjog. Dologi jog.* Budapest, 1941.; mind a mai napig ez a szabály az osztrák jogban.

[29] Helmut Koziol – R. Welser: *Bürgerliches Recht*. Band I. 12. Aufl. Wien, Manz, 2002. 218.

[30] Franz bydlinski: *Sytem und Prinzipien des Privatrechts*. Wien–New York, Springer, 1996. 332.

[31] Bydlinski i. m. 332.

[32] Uo.; továbbá Helmut Koziol – Peter Bydlinski – Raimund Bollenger: *Kurzkommentar zum ABGB*. Wien–New York, 2007. § 293.

[33] Kolosváry i. m. 4. § A) pontja.

[34] Frank i. m. 124. § 1. I.

[35] Szászy István: *A magyar magánjog általános része*. II. kötet. Budapest, Egyetemi nyomda, 1947. 124.; Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlata*. I. kötet. 5. kiadás. Budapest, Grill Kiadó, 33.

tengeri hajó Kolosváry szerint ingatlan,[36] Szászy szerint ingó,[37] ingatlan viszont a parthoz kötött építmény, például vízerőmű turbinaszerkezete.[38] Megtartja ingó jellegét viszont mindazon dolog, amelynek az ingatlanba való összeforrása csak ideiglenes jellegű, kiállítási pavilon, eladásra szánt facsemete beültetése.[39]

Az 1959-es Ptk. is ismerte és megkülönböztette az ingó és ingatlan fogalmát, külön-külön szabályokat adva az egyikre és másikra (pl. 108. §, 113. §), de törvényi megfogalmazást nem adott, az maradt a jogtudományra és a bírói gyakorlatra. Az elmélet szerint az ingatlanok jogi természetének sajátossága a nyilvántartásukban és a nyilvántartásukhoz fűzött jogi hatásban rejlik.[40] Ezek a joghatások az ingatlanok tulajdonjogának átruházása és az ingatlanok megterhelése során jelentkeznek.[41] Ez a fogalmi megközelítés arra az eredményre vezetett, hogy magát az ingatlant a magánjog anyagi szabályozásán kívül, az ingatlan-nyilvántartási szabályok alapján határozza meg. Ezen meghatározás szerint ingatlannak az minősül, amit az ingatlan-nyilvántartásról szóló külön jogszabály (1997. évi CXLI. törvény) önálló ingatlannak minősít. Ezen felfogás azon alapszik, hogy az ingatlan-nyilvántartásnak alapvető jelenőségét az adja, hogy az ingatlanra vonatkozó jogok keletkezése, megszűnése és módosulása körében konstitutív hatállyal – azaz jogszerzés, módosítást kiváltó hatása van.[42] A jogszerzés, változás és módosítás a bejegyzéssel jön létre, amely bejegyzéshez jogvédelmi hatást is ad a törvény.[43] A jogvédelmi bejegyzés lényege, hogy a jogszerző az ingatlan-nyilvántartásban szereplő tények és jogok fennálltában bízhat, és jogszerzését az ott szereplő adatok védik.[44]

Az új Polgári törvénykönyv, a 2013. évi V. törvény előkészítése során újra felmerült az ingó-ingatlan meghatározás törvényi szabályozásának szükségessége. Végül a korábbi felfogás maradt életben, amely abból indul ki, hogy valamennyi ingatlan szerepel az ingatlan-nyilvántartásban, és a Kódex „nem akar támogatni ingatlan-nyilvántartáson kívüli ingatlanforgalmat."[45] Ebből következe-

---

36 KOLOSVÁRY i. m.

37 SZÁSZY i. m.

38 Uo.

39 KOLOSVÁRY i. m.

40 MENYHÁRD Attila: *Dologi jog*. Budapest, Századvég, 2007. 61.

41 Uo.

42 MENYHÁRD i. m. 63.

43 Uo.

44 Uo. 65.

45 MENYHÁRD Attila: A dologi jogi szabályozás sarokpontjai. In: VÉKÁS–VÖRÖS (szerk.): *Tanulmányok az új Polgári Törvénykönyvhöz*. Budapest, Complex, 2014. 157.

zően magának a törvénynek nem kell meghatároznia az ingatlan fogalmát, azt a külön törvényi szabály megmondja. A szabály egyik legfontosabb eredménye, az a jogvédelmi hatás, hogy az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett jogosultat harmadik személyek irányában védi, „alakilag legitimálja".[46]

Számos kérdést vet fel ez a felfogás, amelyet ehelyütt nem kívánunk tárgyalni. Elsőként, hogy a történeti és dogmatikai hagyományokkal rendelkező ingatlanfogalom feladására miért van szükség? A történeti fogalom a telekhez, a földhöz kapcsolja az ingatlan fogalmát, ami természetben viszonylag könnyen észlelhető és tudatosítható jelenség, minden más ehhez képest a föld természetes vagy jogi értelemben vett alkotórésze, illetve egyéb kivétel a szabály alól.[47] Az, hogy a magánjogi szabály nem a közvetlenül észlelhető valóságon alapul, hanem egy másik szabály meghatározásán, továbbá annak adminisztratív módon történő nyilvántartásban való kialakításán, a magánjog messze-messze eltávolodik attól a közegtől, amelynek szabályozására szolgál. Miért nem ingatlan az, ami még nem vagy soha nem szerepelt az ingatlan-nyilvántartásban, például a volt szovjet laktanyák földterülete, az az épület, amelyet soha nem vezettek fel nyilvántartásba, de évtizedek óta elkészült és rendeltetésének megfelelően használják, az a tetőtér-beépítés, amely utólag került kialakításra az épületben, amelyben önálló lakrészek vagy egyéb helyiségek találhatók. Ezek egyike sem lenne ingatlan mindaddig, míg az ingatlan-nyilvántartásban feltüntetésre nem kerül? Továbbá számos ingatlan mint dolog anélkül keletkezik, hogy az valaha is feldolgoznák az ingatlan-nyilvántartásban, fizikailag kettéosztott épület, vagy pince. Továbbá a magánjogban számos tény és jogszerzés nem kapcsolódik az ingatlan-nyilvántartáshoz, például közös tulajdon, vagy elbirtoklás. A jogvédelemi funkció pedig véleményünk szerint nem írja felül a magánjogi szabályokat a jogok, így az ingatlanra vonatkozó tulajdonjog, szolgalom vagy egyéb szerzésére és védelmére vonatkozóan.

7. Az ingatlan és az ingatlan-tulajdonjog színeváltozásai

7.1. A bontott épület ingó jellegéről

Napjainkban is számos jogvita az ingatlan fogalmához, az ingatlan meghatározásától függ. Ezek a jogesetek is azt a véleményünket támasztják alá, hogy az ingat-

[46] Uo.

[47] Benedek Ferenc: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog.* Pécs, 1995. 46. és skk.

lan-nyilvántartási törvény fogalomhasználatán messzi túlmutat az ingatlan, mint dolog meghatározottsága, és az nem annak az eredője, hanem az ingatlan-nyilvántartási jog a magánjogi ingatlan meghatározás folytatója. Az egyik budapesti kerület önkormányzati hivatalának intézkedése kapcsán merült fel az ingó-ingatlan kérdése. A szóban forgó terület korábban vasúti célokat szolgált, amelynek megkezdődött az újrahasznosítása, újrafelmérése és új ingatlan testek kialakítása. Közben az ingatlanokon lévő korábbi épületek, építmények elbontásra kerültek, és a bontás során használhatónak ítélt bontási anyag a jövőbeli felhasználás miatt az ingatlanon maradt. A buzgó építési osztály, miután szemlét tartott, a tulajdonost kötelezte az 'építési hulladék' elszállítására, és arra, hogy az ingatlan felszínét rendezze. Az ingatlan tulajdonosa védekezésében előadta, hogy ami az építési hatóságnak hulladék, az neki a tulajdonjoga, mert a korábbi épületek elbontásából származik, melyet az új épület építése során fel kíván használni. A 'hulladék' olyan ingó, amely valójában nem ingó, hiszen ingatlan visszabontásából származott és nemsokára az ingatlannak lesz majd az építő-eleme, jelenlegi státusa csak átmeneti, az ingó-jellege mindaddig áll csak fenn, amíg az új épületbe nem kerül beépítésre. Ingó-e a korábbi épület maradványa, hulladék-e ez a dolog? Mivel több tízezer köbméter mennyiségű anyagról volt szó, az elszállítás több száz milliós költséget, és ennek következtében igen jelentős levegőszennyezést is eredményezett volna, továbbá kérdés volt, hogy az ingatlan tulajdonosa tárolhat-e régi épületanyagokat a telkén vagy sem. A jogesetet külön bonyolította a „hulladék" kérdése is, melyet a 2012. évi CLXXXV. tv. és a 45/2004 (VII.26.) BM-KvVM együttes rendelet szabályozott. Mitől válik hulladékká egy ingatlanon lévő épület elbontásának maradványa? Ha hulladéknak minősül, akkor újrahasznosítható-e, mert azt külön törvény szabályozza (2000. évi XLIII tv.). Ez utóbbi tartalmazza, hogy hatálya és alkalmazása mely hulladékokra terjed ki. A kérdést tovább bonyolította az a kérdés, vajon miként értelmezendő az 1997. évi LXXVIII tv. azon szabálya, hogy az épített környezet elemeit csak a jellegük szerinti rendeltetésüknek megfelelően szabad használni. Ez a rendeltetés építési telkek esetén nyilván a telek beépítését jelenti (a közpark besorolású telkeknél közpark, az intézményi besorolásúnál intézményi épületek létesítését). Ez azonban nem jelent beépítési kötelezettséget, és azt sem, hogy a teleknek a beépítésig kizárólag üresen és minden használattól mentesen kellene állnia. Mindezeken túlmenően az adott kerületi városrendezési és építési szabályzata is további rendelkezéseket határozott meg az ingatlan felhasználásával, hasznosíthatóságával kapcsolatban. A bontott épület eredménye az építési anyag vagy hulladék vagy micsoda, ameddig vár az újrahasznosítására? A hulladékról szóló törvény megkülönböztet *építési-bontási hulladékot: „*az épített környezet alakításáról és védelméről szóló törvény szerinti építési tevékenységből

származó hulladék" (2. § 10.) és *hulladékot: „*bármely anyag vagy tárgy, amelytől birtokosa megválik, megválni szándékozik vagy megválni köteles" (2. § 23. pontja). Ezek döntenék el, hogy egy magánjogi dolog ingó vagy ingatlan? Az ügyben végül a jogerős közigazgatási határozatot a bíróság hatályon kívül helyezte, mivel a közigazgatási hatóság úgy rendelkezett az ingatlanon található anyag elszállításának a kötelezéséről, hogy meg sem vizsgálta, milyen jellegű anyagról van szó.

Ettől eltérő gondolatiságot tükröz a magánjogi gondolkodás. Példaként említhető az ági öröklés egyik szabálya, a vagyontárgy ági jellegének meghatározása körében. Mi az ági vagyon és mennyiben változhat annak szubsztrátuma, állaga? Az 1959-es Ptk. egyértelműen szabályozta ezt a kérdést, az ági öröklés alól kivette azon vagyontárgyat, amely az ági vagyontárgy helyébe lépett vagy az ági vagyon értékén vásároltak (613. § (1) bek. b) alpontja). Ezt a teljesen egyértelmű szabályt a bírói gyakorlat jelentősen átalakította, és a Legfelsőbb Bíróság 81. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása lényegében felülírta, pontosította. A vagyontárgy ági jellegét nem érinti az, ha azt ingó vagy ingatlan vásárláshoz a felmenő adta a pénzt, az így akár a felmenő, akár a később örökhagyó által vásárolt dolog águnak minősül és kiterjed rá az ági öröklés. A 81. állásfoglalás külön foglalkozik a bontási anyaggal. „b) Ági földön levő ági jellegű épület lebontásából származó anyag megtartja ági jellegét akkor, ha a bontási anyagot ugyanabba az ingatlanba vagy ugyanarról a felmenőről hárult másik ingatlanba építik be, vagy mint ingóság még felhasználatlanul megvan." A bontási anyag megtartja ági jellegét, akár megmarad ingóságként, akár beépíti az ági épületbe, sőt azt is elfogadta a bírói jog, hogy másik ági jellegű ingatlanba használja fel.

A magánjog válasza a bontási anyagra nézve kettős, vagy ingóvá válik, mert nem kerül felhasználásra, vagy a beépítéssel ingatlanná válik, annak szerves részévé. Ez teljesen független attól, hogy mi van az ingatlan-nyilvántartásba bejegyezve.

7.2. A termelőszövetkezet használati joga – ingatlan-tulajdonjoga

Egy másik esetben a kérdés az volt, vajon egy felszámolási eljárás során évekkel korábban megszüntetett termelőszövetkezet egykori használatában lévő ingatlanjainak ki a tulajdonosa, ha ezen ingatlanokat a termelőszövetkezet megszűntét követő évek múltán fedezik fel. Az ingatlan-nyilvántartás hiteles adatai szerint a már nem létező szövetkezetnek bejegyzett földhasználati joga van az ingatlanokon. A felszámolást elrendelő bíróság az így fellelt ingatlanok értékesítéséről döntött, vagyonrendezési eljárás megindítását és a fellelt ingatlanok

nyilvános érékesítését, és az így befolyt vételárnak a volt hitelezőknek a ki nem elégített követeléseire kell fordítani. Kié az ingatlan? Tulajdonosa nincs, a termelőszövetkezeti földhasználati jog már régen megszüntetésre került, amely lényegében a tulajdonjoggal volt egyenértékű.[48] Időközben az állam újabb törvényt hozott, amely kimondta, hogy ezek a földek a törvény erejénél fogva az állam tulajdonába kerülnek.[49] A törvény meghozatala után a vagyonrendezés[50] keretében a bíróság által kirendelt vagyonrendező nyilvánosan értékesítette a földeket, az adásvételi szerződéseket megkötötte, a vevők kifizették a vételárat, de az ingatlan-nyilvántartás nem jegyezte be a tulajdonjogukat, mert időközben az állam tulajdonjogát törvény mondta ki. Ami egyedül biztos ebben a tényállásban, hogy vannak ingatlanok, különböző művelési ág alatt, aki eladta, az a bíróság által kirendelt vagyonrendező, az nem a volt tulajdonos, aki megvette, a nyilvános értékesítés során jelentkezett vevőként, a vételár pedig az évekkel megszűnt szövetkezeti földhasználattal rendelkező szövetkezet kielégítetlen hitelezőit illeti. Mit ér ebben a tényállásban, hogy mi volt és van az ingatlan-nyilvántartásba bejegyezve? Nem sokat, mondhatnánk semmit, azon túlmenően, hogy kié voltak ezek a földek. Mennyire hiteles egy ilyen nyilvántartás, amely valótlan tényeket, jogokat tartalmaz?

Számos kérdés merül fel, származékos vagy eredeti jogszerzésnek minősül a vagyonrendezés során történő tulajdonszerzés? Nem szabályozza törvény, értelmezés útján lehet a megoldást megtalálni. Mikor szerzi meg a vagyonrendezési eljárásában a vevő a tulajdonjogot, amikor az adásvételt követően azt az ingatlan-nyilvántartásba kérelmére bejegyzik, vagy csak jóval később, a vagyon-

---

48 EBH2003.997.*„A mezőgazdasági szövetkezetek a használatukban lévő földterületek elidegenítésére jogosultak voltak. [...] a jogalkotó a jövőre vonatkozóan meg kívánta szüntetni a földhasználati jog létesítését, ugyanakkor a törvény nem tartalmaz rendelkezést a korábbi jogszabályok alapján megszerzett, a tulajdonjoggal egyenértékű földhasználati jog megszűnéséről. [...] A kifejtettek alapján a perbeli mezőgazdasági szövetkezetek a használatukban álló földrészletek vonatkozásában tulajdonosi jogosítványokat gyakorolnak, ezért rendelkezési jogosultságuk a perbeli ingatlanok elidegenítésére is fennállt."*

49 Az 1992. évi II. törvény 25/A §-a a *„jogutód nélkül megszűnt, illetve felszámolás alatt álló szövetkezet után maradt fel nem osztott termőföld"* jogi sorsát hivatott rendezni, de a szabályzás 1999-től többször változott, először azzal a tartalommal, hogy *„Ha a jogutód nélkül megszűnt, illetve a törvény hatálybalépését követően megszűnő szövetkezet után marad fel nem osztott termőföldvagyon, azt az FM hivatal árverésen értékesíti."* Majd 2006. január 1-jétől mondta ki az újabb jogszabály a Magyar Állam tulajdonjogát fel nem osztott termőföldvagyonra, kivételekkel.

50 1997. évi CXLV. törvény (régi Ctv.) 58/C-F. §-ai tartalmazzák a vagyonrendezési eljárásra vonatkozó szabályokat. Az 58/C. § (1) bekezdése világosan rendelkezik: *„Vagyonrendezési eljárást kell - kérelemre vagy hivatalból - lefolytatni, ha hivatalból történő törlési eljárás lefolytatása után, a cég jogutód nélküli törlését követően olyan vagyon kerül elő, melynek a törölt cég volt a tulajdonosa."*

rendezési eljárás lezárását követően a bíróság megkeresése kapcsán?[51] Kié a tulajdonjog, a törvény alapján ingyenesen tulajdonjogot szerző államé, vagy a bíróság által indított és felügyelt vagyonrendezési eljárásban ellenérték fejében szerződő vevőé? Bíróságaink eseti döntésekben és kollégiumi véleményekben is foglalkoztak már hasonló kérdésekkel, különösen az ingatlan-nyilvántartáson kívüli tulajdonszerzés egyes kérdéseivel. Ebben a körben említendő a Kúria 2/2005. (VI. 15.) kollégiumi véleménye, amely erre a kérdésre adandó választ az ingatlan-nyilvántartásról szóló törvény korábbi, közhitelességgel foglalkozó 5. § (4) bekezdéséből vezeti le. A szóban forgó szabály szerint: 5. § (4) bek.: „Az ingatlan-nyilvántartáson kívül jogot szerző személy, illetve az ingatlan-nyilvántartásból törölt jog vagy tény jogosultja nem érvényesítheti megszerzett jogát az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett, illetőleg az őt rangsorban megelőző, jóhiszemű jogszerzővel szemben."

A Kúria 2005-ös véleménye a következőkkel érvel: „E jogszabály alapja szintén a közhitelességhez kapcsolódó bizalmi elv, amely – ugyancsak áttörve a „nemo plus iuris…" elvét – azokat védi, akik visszterhesen az ingatlan-nyilvántartás tartalmában bízva kötöttek szerződést. Az ingatlan-nyilvántartáson kívüli tulajdonos a tulajdonjoga bejegyzésére irányuló dologi igényét csak a tulajdonszerzése időpontjában bejegyzett tulajdonossal, illetve attól nem jóhiszeműen szerzővel szemben érvényesítheti. Ha ugyanis az ingatlan-nyilvántartásban tulajdonosként bejegyzett személy az ingatlant átruházza, és a jóhiszemű szerző tulajdonjogát az ingatlan-nyilvántartásba bejegyezték, vagy őt ez utóbbi szerző a rangsorban megelőzi, az ingatlan-nyilvántartáson kívüli tulajdonos jogának bejegyzésére az Inytv. 5. § (4) bekezdésének tiltó rendelkezése miatt – a lehetetlen szolgáltatásra irányuló jogügylet érvénytelensége [Ptk. 227. § (2) bekezdés] ellenére már nem kerülhet sor. A nem-tulajdonostól jóhiszeműen tulajdonjogot szerző védelme tehát általános, azonnali, feltétlen és teljes. Abban az esetben tehát, ha a megszerzett tulajdonjogának bejegyeztetésével az ingatlan-nyilvántartáson kívüli tulajdonos késlekedik, számolnia kell azzal, hogy tulajdonjoga elenyészik, és az átruházóval szemben csak kötelmi igénye marad."

A szabály élő jogot közvetít, amint a Debreceni Ítélőtábla[52] hasonló tényállású ügyben is alkalmazta. Az állam törvényen alapuló tulajdonjogát érintő ke-

[51] 58/E. § (1) Az igények bejelentését követően a vagyonrendező a vagyontárgyat a csődeljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról szóló 1991. évi IL. törvény (Cstv.) 49. §-ában meghatározottak szerint értékesíti. Ingatlan értékesítése esetében – annak ellenére, hogy a cég jogalanyisága már a törléssel megszűnt – a vagyonrendező által megkötött szerződés alapján az új tulajdonos tulajdonjogát a vagyonrendezési eljárás befejezését követően – kérelmére – az ingatlan-nyilvántartásba be kell jegyezni. Jelenleg hatályos 2006:V.tv. 122. § (1) bek.

[52] Pf.II.20.095/2011/7. sz.

resetét és az azt megelőző, vele konkuráló, nyilvános értékesítés során jóhiszemű vevők tulajdoni igényei közti vitában a következő megoldást adta: „[a] jogok konkurálása esetén tehát a törvény valamennyi ex lege szerzőre kiterjedően nem annak a jogát ismeri el, aki a törvény erejénél fogva előbb szerezte meg a tulajdonjogot, de annak bejegyzését elmulasztotta, hanem azét, aki nem késlekedett joga bejegyeztetésével. A közhitelességhez kapcsolódó bizalmi elv ugyanis – áttörve a „nemo plus iuris" elvét – azokat védi, akik visszterhesen, az ingatlan-nyilvántartás tartalmában bízva kötöttek szerződést." Kimondta a Debreceni Ítélőtábla azt is, hogy „[…] az I.-II. rendű alperes által jóhiszeműen adás-vétel útján történt tulajdonjog szerzésének bejegyzése folytán a felperes dologi joga akkor is elenyészett volna, ha a jelen perbeli vita eldöntésére az Ámt., ill. az Fkbt. keresetben hivatkozott rendelkezései lennének irányadók."

Napjaink 'elenyésző' tulajdonjoga legalább annyira sajátos jelentség, mint a Werbőczy-kor ingatlan-zálogjog ingó jellege. A fent ismertetett szabály végül az ingatlan-nyilvántartási törvényből az új Polgári Törvénykönyvben önálló anyagi jogi tényállássá vált, így a bírói jogból kodifikált jog lett, amiként Werbőczy által összegyűjtött jog kvázi kodifikált joggá. Az új Ptk. a közhitelesség alapján számos szabályt tartalmaz az 5. Könyvben, a 5:171-5:177. §§-okban. Ennek részletes magyarázatát az időközben megjelent kommentárokból megismerhetjük.[53] Egyet emelünk ki a szabályok közül, amely az ingatlan-nyilvántartáson kívüli jogszerzést szabályozza:

5:175. § (1) bek.: Az ingatlan-nyilvántartáson kívül jogot szerző személy vagy az ingatlan-nyilvántartásban feljegyezhető tény jogosultja a szerzett jogát, illetve a feljegyezhető tényt nem érvényesítheti az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett vagy az őt bejegyzési igénnyel rangsorban megelőző, jóhiszemű szerzővel szemben. / (2) Az ingatlan-nyilvántartásba be nem jegyzett jogot és fel nem jegyzett tényt a jóhiszemű és ellenérték fejében jogot szerző, valamint bejegyzési igénnyel rangsorban előbb álló, jóhiszemű jogszerzővel szemben nem lehet érvényesíteni. A jóhiszemű szerző jogvédelme az ingatlan-nyilvántartási állapot függő jogi helyzetére utaló tény feljegyzése esetére nem terjed ki.

[53] Az eddig megjelent négy kommentárból: Navratyil Zoltán: Dologi jog. In: Csehi Zoltán (szerk.): *Az új Polgári Törvénykönyv kommentárja*. Budapest, HVG-Orac, 2014. V. könyv. 5:171. és skk. §§ kommentárjai; Menyhárd Attila: Dologi jog. In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. Budapest, Complex, 2014. 1213–1219.; Menyhárd Attila: Dologi jog. In: Vékás Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex, 2013. 496–498.; Petrik Ferenc: Dologi jog. In: Wellmann György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata*. IV/VI. Budapest, HVG-Orac, 2013. 247–253.; Boóc Ádám: Az ingatlan-nyilvántartás. In: Osztovics András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. II. kötet. Budapest, Opten Informatika Kft., 2014. 865–874.

A nyilvántartás ekként magát a jogszerzést is befolyásolja, sőt eldönti, de csak a sorrendiség kérdését. A bejegyzett vagy bejegyzési igénnyel élő személynek erősebb jogot biztosít, mint a nyilvántartáson kívül szerzőnek, a jogszerzések időpontjától függetlenül. Az, hogy mely tény vagy jog kerül bejegyzésre vagy kérelmezésre, éppen úgy a véletlen és a sors eredménye számos esetben, mint a nyilvántartáson kívüli szerző jogszerzése, de ez utóbbi individuális érdeke vajon felülírható-e pusztán nyilvántartási érdekekkel? Lényegében ezzel az ingatlan-nyilvántartáson kívüli jogszerzés kiüresedik, tulajdonjogot nem, csak várományt ad. Viszont mindaddig, amíg az anyagi jog elismeri a nyilvántartáson kívüli jogszerzést, azt maga a nyilvántartási saját-érdek nem írhatja szerintünk felül.

8. Zárszó

Minden kornak megvannak a maga magánjogi szépségei és nagy talányai, napjaink fent ismertetett kérdései is komoly jogászi kihívást jelentenek. Werbőczy korának magánjogát gyűjtötte egybe és foglalta egységbe a jövő számára, amely nemzetet összetartó szellemi erővé vált évszázadokon keresztül. Legjobb elvárásaink szerint az új Polgári Törvénykönyv is a közelmúlt és a belátható jövő kihívásai szerint képes lesz majd alakítani és megoldani magánjogi viszonyainkat. Az, hogy sikere akkora lesz-e, mint a *Hármaskönyv*nek, amelyet a „nemzeti pszichének leghívebb megszólaltatásá”-nak nevezett Grosschmid[54], majd a jövő dönti el: „Hát én mondom, »törvíny« és a jogtudomány igen száraz dolog, s épen ezért nem kicsinylendő, amidön közte és valamely nemzet közt olyan szívbéli kapocs képződik és fűződik, min ez volt, a minők párját aligha hiszem, hogy látta volna valaha a világ.”[55]

[54] Grosschmid (1905) i. m. 582.

[55] Uo. 580.

MIT TANULHATUNK WERBŐCZYTŐL?

Gondolatok a történelem aktualitásáról

Csink Lóránt
egyetemi docens (PPKE JÁK)

„Alaptörvényünk jogrendszerünk alapja, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között" – írja az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása. A jogirodalom nem egységes abban a kérdésben, hogy a Nemzeti Hitvallásnak, mint preambulumnak, mi a normatív tartalma,[1] és arra a kérdésre sem egyértelmű a válasz, hogy az idézett mondatnak milyen szerepe van az Alaptörvény értelmezésében. Ami viszont egyértelműen kiolvasható, az az a szimbolikus üzenet, hogy az alkotmányfejlődésben kontinuitás van: a jogtörténet nem véletlenszerű történelmi események összessége, hanem egymással okozati összefüggésben lévő történések szabályos sorozata.

Evidencia, hogy a jelenben formáljuk a jövőt; a jelen jogalkotásának épp az a célja, hogy jövőbeli magatartási viszonyokat határozzon meg. A jelent pedig a múltban formáltuk. A jelen szabályrendszerének megértése érdekében a tételes jog kutatóinak is foglalkoznia kell a jogtörténettel: nem pusztán azért, hogy megértsék a jelenlegi jogrendszer okszerűségét, hanem hogy választ kapjanak arra is, hogy determinált-e a jövőre irányuló jogalkotás, és ha igen, mennyiben. A tudományos megismerés útja történelmileg és társadalmilag feltételezett, amelyben a megismerő helyzete, nézetei, sőt módszertani alapállása is társadalmilag meghatározott.[2] E tanulmány ebben a szellemben vizsgálja azt a kérdést, hogy mit tanulhatunk Werbőczytől.

Általánosságban kijelenthető, hogy a kodifikációnak, a jog összegyűjtésének számos jogi és politikai vonatkozása van. A kodifikáció hozzájárul a jog

---

1 Vö. Trócsányi László – Sulyok Márton: Preambulum. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja.* Századvég, Budapest, 2009. 90–91.

2 Horváth Pál: *Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből.* Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1974. 7.

normativitásához, ahhoz, hogy a magatartási szabályokat ne egyedi aktusok, hanem általánosan kötelező rendelkezések határozzák meg. Ez pedig a formális jogegyenlőséghez vezető út elengedhetetlen állomása.[3] A feudalizmus időszakában pedig a kodifikáció az abszolutisztikus kormányzás technikai feltételét jelentette.[4] A kodifikációnak ugyanakkor a jogi vonatkozásokon túlmutató politikai hozadékai is vannak. Az egységes jog megszilárdíthatja a politikai egységet, az ország együvé tartozását, aminek különös jelentősége van akkor, ha az ország területén élők nemzetiségi kötődése nem szoros. Nem tekinthető véletlennek, hogy Magyarországon a XV. században Mátyás király is törekedett a jog írásba foglalására. Mint arról Csiky Kálmán beszámol: „dicső királyunk Mátyás, a ki nemcsak a politika és a harcz mezején ragyogtatta lángeszét, hanem a törvényalkotás államföntartó munkája iránt is az igazi nagy uralkodók belátásával és érzékével birt, 1486-iki »nagy decretum«-ával kezdette meg a hazai jog írásba foglalásának és kiegészítésének rendszeres művét, »hogy a rendetlenségeket s visszaéléseket, melyek elődei életében és ő alatta is a törvénykezésben elharapództak, megszűntesse és kiirtsa, s örök törvényeket és szabályokat, melyek a Megváltó dicsőségére s az ország becsületére, üdvére, jólétére és nyugodalmára szükségesek; hogy azokat azután, mint eladdig történni szokott, senki új és ellenkező törvényekkel kénye-kedve szerint meg ne változtathassa«.”[5]

Hozzáteszi ugyanakkor Csiky, hogy a *decretum maius* mégsem érte el a kívánt pozitív hatást, ennek okairól a következőképp értekezik: „Hozzájárult azután e még folyvást uralkodó bajokhoz a következő király II. Ulászlónak tekintélytelen kormányzata, a politikai pártok föléledt tusája, a mely tág kapu nyitott az igazságszolgáltatásnak sokszor jóhiszemű tévedései, gyakrabban szándékos visszaélései előtt is”.[6] Gyenge és hiteltelen kormányzás, egymással marakodó, kizárólag a politikai haszonszerzésre törekvő pártok, a jogalkalmazás szakmai alkalmatlansága, korrupció – foglalta össze Csiky Magyarország 15. századi problémáit. Ez a példa is igazolja azt a tételt, hogy önmagában a jó jog nem garancia a sikerre; megfelelő társadalmi-politikai közeg nélkül a jó kodifikáció nem tudja érdemben betölteni a feladatát. A jog ugyanis olyan társadalmi formáció, amely nem elemezhető és alkalmazható a társadalmi közeg figyelmen kívül hagyásával. Amint azt Hajnik Imre megfogalmazza: „a magyar társadalmi vi-

[3] Csink Lóránt – Mayer Annamária: *Variációk a szabályozásra.* Budapest, Médiatudományi Intézet, 2012. 12–13.

[4] Varga Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. 152.

[5] Csiky Kálmán: *Werbőczy István és Hármaskönyve.* Budapest, Franklin Társulat, 1899. 9–10.

[6] Csiky i. m. 10.

szonyokból, mint természetes forrásokból kell kibontani a jogintézményeket, és azokkal kapcsolatban kell vizsgálni ezek fejlődését vagy hanyatlását, tehát a jogintézményeket feltárni csak az élettel szerves összefüggésben lehet".[7]

Az állítás ugyanakkor fordítva is igaz: a jó szemlélet és a megfelelő jogalkalmazás pótolhatja a hiányosságokat. A tökéletes jog logikai képtelenség, a jogrendszer sohasem lehet teljesen zárt. Nem volt tökéletes munka a Tripartitum sem: „A föladatnak óriási s egy ember erejét szinte meghaladó nehézsége, és az a körülmény, hogy a kezdeményezőnek merőben töretlen úton kellett a sokféle joganyag tévetegei közt, majd meg a biztos jogszabályok hiányának pusztaságain keresztül haladnia, előre is kizárja azt a föltevést, hogy egy – akár még a saját korának igényeihez mérten is – kifogástalan munkával állanánk szemben."[8] Ehhez társult az a jogforrástani hiányosság is, hogy a Tripartitum formálisan nem emelkedett törvényerőre. Az országgyűlés elfogadta, a király aláírta, azonban pecséttel való ellátása és kihirdetése elmaradt.[9]

Az a körülmény, hogy a Tripartitumot mégis sokáig alkalmazták, és hogy a magyar jogtörténet leghíresebb jogkönyvei között tartjuk számon, nagyban köszönhető a szellemiségének. Milyen összetevői voltak a Tripartitumnak, milyen tényezők hatottak Werbőczy szemléletére? Három, a Tripartitum szellemiségére kiható körülményt fedezhetünk fel. Egyrészt a jogszemlélet, azaz „a római jog varázshatalma, […] mely előtt akkortájt az egész európai emberiség meghódolt",[10] másrészt az a politikai hitvallás, amely a „nemzeti királyságban" gyökerezett, a nemzet támaszának és súlypontjának a köznemességet tekintette,[11] harmadrészt pedig a keresztény szemlélet; Werbőczyre hatottak az egyházatyák, a középkori filozófusok (különösen Aquinói Tamás) és a wormsi birodalmi gyűlésen Luther Mártonnal is vitatkozott.[12] Kodifikáció csak szilárd elvi alapokon lehetséges.

Jogtechnikai megoldásait tekintve Werbőczy munkája alapvetően nem új joganyagot hozott, hanem a meglévő szokásokat gyűjtötte össze. Már az 1498. évi országos végzemény VI. czikkében kimondották a rendek, hogy „a régi szokások összeirassanak és a melyeket ő felsége és a főbírák észszerűeknek s tör-

---

7 Hajnik Imrét idézi Máthé Gábor: Hajnik Imre centenáris munkája a magyar jogtörténet szerepéről. *Jogtudományi Közlöny,* 1970/7. 382.

8 Csiky i. m. 39–40.

9 Mezey Barna et al.: *Magyar jogtörténet.* Budapest, Osiris, 1996. 25.

10 Márkus Dezső (szerk.): *Werbőczy István Hármaskönyve.* Magyar Törvénytár (Corpus Iuris Hungarici), 1897. XXXI.

11 Márkus i. m. XV.

12 Márkus i. m. XIX.

vényeseknek, nem visszaélés folytán becsúszottaknak vagy észszerűtleneknek fognak ítélni, azok szerint történjék a bíráskodás".[13] Ebből is látszik, hogy a régi szokások összegyűjtése nem csupán mechanikus munka, még csak nem is puszta forráskutatói feladat, hanem egyúttal szelekció is: a hasznos és a téves szokások, joggyakorlatok különválasztását is jelenti. A szokások összegyűjtéséhez, és így végső soron a Tripartitum összeállításához Werbőczy több forrást is felhasznált, ilyenek voltak az országos végzemények, a királyi kiváltságlevelek, a közönséges szokások, az országos bírósági gyakorlat és a jogban járatos tudósok nézetei.[14] Ez a felsorolás is láttatja, hogy Werbőczy különböző jogrétegeket felhasznált; mind jogalkotói, mind jogalkalmazói, mind jogtudósi munkákat figyelembe vett. E rétegek párhuzamos alkalmazása, együtthatása eredményezheti a kodifikáció tartósságát. Mindez a jelenkor számára is tanulságos: nem alakul ki megfelelő joggyakorlat, ha a törvényhozó negligálja a vonatkozó bírói esetjogot és a jogirodalom álláspontját, vagy ha joggyakorlat elszakad a tételes jogtól és a dogmatikától. Ugyanígy helytelen (legalábbis nem mozdítja elő a jog fejlődését), ha a jogtudós a tételes jogtól, joggyakorlattól független kutatást folytat, azokra nem reflektál.

A szokások összegyűjtésének legitimáló szerepe is lehet; Degré Alajos álláspontja szerint Werbőczy a jogtörténeti fejtegetéseket politikai céljainak igazolására is használta.[15] A jogtörténet nem öncélú tudomány, a szokások összegyűjtésének nem csupán historizáló szerepe van, hanem – mint az a korábbiakból kitűnik – egy új joganyagot is megjelenít. E kettő arányának a megtalálása a kodifikáció sikerének a kulcsa: a jogi kódex akkor lehet tartós, ha megfelelő arányban tartalmaz már bevett (régi hagyományokat, szokásokat átörökítő) és újításokat bevezető rendelkezéseket. Túl sok újító, innovatív rendelkezés esetén a kodifikáció nem szolgáltat stabil keretet a jogviszony számára, a keretek tekintetében szükségesnek mutatkozik egyfajta állandóság. A stabil kereteken belül azonban rugalmasnak kell lennie a szabályozásnak, hogy a változó társadalmi közeghez igazítani lehessen.

Mit tanulhatunk tehát Werbőczytől? Két elemet mindenképp: egyrészt azt, hogy a jó kodifikációhoz erkölcsi, szellemi zsinórmértékre van szükség. Másrészt pedig azt, hogy a jelen szabályozásához elengedhetetlenül szükséges a múlt feltárása. Werbőczy nem csupán a Tripartitum tartalma, hanem mun-

[13] Csiky i. m. 27.

[14] Márkus i. m. XXIX.

[15] Degré Alajos: *A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában.* Budapest, MTA Dunántúli Tudományos Gyűjtemény, 1968. 286.

kamódszere miatt lett a jogtörténet híres alakja. A joganyagot rendszerezte és elvek köré építette, az elvek pedig stabilabbak, mint a tételes jog előírásai. Munkamódszere bátran ajánlható a jelenkor minden jogalkotójának, aki olyan kódexet szeretne írni, amiről 500 év után emlékkötetet jelentetnek meg.

A MAGYAR SZERZŐDÉSI JOG FEJLŐDÉSE A KÉSŐ RENDISÉG KORÁBAN

HOMOKI-NAGY Mária
egyetemi tanár (SZTE ÁJK)

„A régi magyar magánjog, 1848. évi keresztmetszetében, mintegy összekötő híd a múlt és a jelen, a hazai jogtörténet és a tételes magánjog között. Ennél fogva ezt a határtudományt kétféle szempontból lehet és kell művelnünk: egyfelől a jogtörténeti, másfelől a dogmatikus módszerrel." – írta Szladits Károly 1930-ban.[1]

A magyar magánjog egyes intézményeinek történeti fejlődését vizsgálva, többszörösen átérzem a Szladits által megfogalmazottakat. Az a dogmatikai elemzés, amely a pandektisztika hatására kifejlődött, akaratlanul is arra vezette a jogtörténészeket, hogy a meglévő forrásokat a dogmatika eszköztárával és fogalmi rendszerével kutassák, miközben mindig szem előtt kell tartaniuk azt, hogy a későbbi századokban kialakult fogalmi rendszert nem lehet több száz évvel korábbra – kritikai megjegyzés nélkül – visszavetíteni, azaz nem lehet a történeti módszert figyelmen kívül hagyni. Amikor a Hármaskönyv létrejöttének 500. évfordulóját ünnepeljük, akkor a jogtörténész vizsgálat tárgyává teszi a jogkönyvben rögzített jogintézményeket, miközben választ keres arra is, milyen hatása volt a Hármaskönyvnek a magyar magánjog fejlődésére, miként érvényesültek vagy érvényesülhettek a késő rendiség korában annak szabályai, s milyen módon változtak meg azok a 18–19. század társadalmi-gazdasági fejlődésének következtében. Gyakran hangoztatott tétel, hogy az ősiség intézményének rögzítésével Werbőczy István megmerevítette a magánjog fejlődését, megakadályozta az ingatlanforgalmat, s ezáltal akadályát jelentette a magyar gazdaság fejlődésének. Ha a reformkori irodalmat olvassuk, akkor az ősiség és az urbáriális kötöttségek megszüntetését követelve, ténylegesen a

[1] SZLADITS Károly: Előszó. In: ZALÁN Kornél: *A régi magyar zálogbirtok és mai jogunk*. Pécs, Dunántúl R.-T. Egyetemi Nyomdája, 1931.

Hármaskönyvben rögzített magánjogi intézmények egy jelentős részének az eltörlését követelték. Ugyanakkor a Hármaskönyvben rögzített szabályok nehezen érthetők, ha figyelmen kívül hagyjuk azt a kort, amelyben keletkezett. Anélkül, hogy a mű keletkezésének történetébe részletesebben elmerülnénk, azt mindenképpen le kell szögeznünk, hogy Werbőczy a 15–16. század élő jogát, ezen belül elsősorban a nemesi magánjogot és annak érvényesítéséhez szükséges perjogi szabályokat rögzítette. Mindezt azért, hogy a formálódó köznemesség számára is biztosítsa azokat a szabályokat, amelyeket a tőlük egyre inkább elkülönülő igazi bárók, a 'főnemesek' érvényesítettek a maguk számára. A nemesség rendi kartájaként elfogadott Aranybulla, majd az ezt megújító Nagy Lajos által kiadott 1351. évi dekrétum rögzíti elsőként a királyi serviensek, később a nemesek ún. sarkalatos jogait, amelyet végső formájában Werbőczy szabályozott a Hármaskönyv I. rész 9. címében.[2] A nemesség úgymond közjogi értelemben vett alapjogait kiegészítette néhány magánjogi intézmény, mint például az ősi birtok elidegeníthetetlensége, vagy a nemesi birtokhoz kötődő egyéb vagyonjogi intézmények (elévülés, beiktatás, határjárás). Leegyszerűsítve azt is mondhatjuk, hogy Werbőczy művelt jogászként egyrészt képes volt korának legfontosabb jogintézményeit összefoglalni, másrészt képes volt a magyar köznemesség politikai és gazdasági helyzetét jogi eszközökkel biztosítani. Ez azt eredményezte, hogy a magánjogi szabályokból csak azt és csak annyiban írt le, amit fontosnak tartott céljai elérésére. Célját többszörösen is elérte, hiszen a szokásjog rendszerében sikerült jogbiztonságot teremtenie. Ez a magyarázata, hogy egyrészt a bíróságok háromszáz évvel később is a Tripartitum szabályaira hivatkozva hozták meg ítéleteiket, másrészt a köznemesség számára is biztos jogi hátteret sikerült nyújtania. Mindez mégsem eredményezte azt, hogy a magyar jogrendszer és különösen a magánjog teljesen megmerevedett volna. A török hódoltságot követően a magyar gazdasági, kereskedelmi élet is fejlődésnek indult, s függetlenül attól, hogy a Tripartitum bizonyos magánjogi jogintézményeket nem szabályozott, a mindennapi élet kialakította azokat a normákat, amelyeket biztonsággal lehetett alkalmazni. Ez különösen a szerződések körében mutatható ki. Ha csak a Hármaskönyv szabályait vizsgáljuk, akkor azt lehet megállapítani, hogy a szerződések köréből a szó legszorosabb értelmében csak az örökbevallásról és az időleges bevallásról beszél. Örökbevallás alatt egy dolog tulajdonjogának, míg az időleges bevallás esetén csak a dolog birtokának átruházását érti, és éppen azon cél által vezérelve, hogy a köznemesség

[2] WERBŐCZY István: *Hármaskönyv.* I. rész, 9. czím: A nemeseknek négy fő és kiváltságos jogáról. Budapest, Magyar Törvénytár, Franklin-Társulat, 1897.

vagyoni helyzetét is szilárd alapra helyezze, következetesen a nemesi ingatlan tulajdon és birtokjogának átruházásáról beszél. Egy 16. század elején elkészült jogkönyvben nem lehet olyan dogmatikai rendszert keresni, mint amilyen a 19. században kialakult. Mégis azt mondhatjuk, hogy azáltal, hogy Werbőczy a bevallásokról vallott nézeteit egy 'csokorba' rendezte, lehetőséget adott arra, hogy a szerződésekről vallott nézeteit elemezni lehessen, illetve össze lehessen hasonlítani a későbbi századokban érvényesülő szabályokkal.

Az örökbevallás, mint tulajdonátruházási forma magában foglalta az adásvételt, amelyről részletesen az I. rész 57–79. címeiben beszél, melyek között ugyanakkor szót ejt a cseréről – 70–73. cím alatt – és az ajándékozásról (77. cím) is. A birtokátruházásra irányuló szerződések közül a 80–83. cím alatt, kizárólag a birtokzálog-szerződést, mint kárhozatos és elítélendő gyakorlatot említi: *„ámbár a zálogos birtokjognak nem csak birtokában és uralmában lenni kárhozatos és az üdvösséggel ellenkező dolog, hanem azokról valamit még írni is irtózatosnak látszik."* [HK. I. rész 80. cím] A 16. század elején, Magyarországon is általános volt, hogy ha valakinek hitelre volt szüksége, akkor kölcsön kért valakitől. Mivel a kánonjog tiltotta a kamatot, ezért a magyar jogrendszerben a birtokzálog-szerződés rendszere alakult ki. A kölcsön összeg visszaadásának biztosítékaként, ingatlan jószágot adott az adós a hitelező birtokába. Ha a szerződésben meghatározott idő lejárt, és az adós teljesíteni akart, a hitelezőnek vissza kellett adni a zálogtárgyat a tulajdonosnak. A birtokzálog rendszeréből viszont gyakran az következett, hogy a hitelező nem akarta visszaadni a birtokot. Ennek a helyzetnek a rendezésére született meg először Mátyás 1486. évi dekrétumának 25. cikkelye, amely egyrészt kötelezte a hitelezőket arra, hogy a szerződésszerűen teljesítő adósnak adják vissza a zálogtárgyat, másrészt az ezt nem teljesítő hitelezőt követelésének elvesztésével fenyegette meg.[3] Hasonlóképpen rendelkezett az 1492. évi 65. törvénycikkében II. Ulászló is. Ha megvizsgáljuk e két törvényhelyet, akkor érthetővé válik Werbőczy ellenszenve a kölcsönnel, s különösen a birtokzálog-szerződéssel kapcsolatban, s mintegy indoklásként ezt le is írja jogkönyvében*: „[...] tulajdon országunkban és az alávetett részekben is*

[3] Magyar Törvénytár 1486: 25. „2.§ Azért, hogy azoknak az uzsorásoknak a gonoszságát megfékezzük és e szegények kártalanitásáról gondoskodjunk, határoztuk és rendeltük: hogy ha bármely ilyen uzsorás, kit az ellenfél biróilag és törvényesen felszólitott, pénzét felvenni, vagy annak felvétele után a zálogos javakat kiadni és visszabocsátani nem akarná, hanem az ügyet a nyolczados törvényszékre vinné, ezt az ügyet az első nyolczados törvényszéken be kell végezni és olyan itélettel ellátni: 3. § Hogy azok a fekvő jószágok minden fizetés nélkül visszabocsátandók; és a biró azokat azonnal adja vissza; ezenfelül pedig azt az uzsorást a másik fél ellenében akkora pénzösszegben kell legott elmarasztalni a mekkoráért azok a jószágok neki le voltak kötve."

nagyon elharapózott és szélesen elterjedt ez a veszedelmes gyakorlat, úgy annyira, hogy sokakat az ez iránt egyebek között kiadott országos törvény büntetése sem rettent vissza, s még az őket illető zálogpénz letétele és lefizetése fejében sem akarják az elzálogosított jószágokat visszabocsátani, hanem a meddig csak lehet, lelkök veszedelmére is maguknál tartják." [HK. I. 80.]

Ha abból indultunk ki, hogy Werbőczy a köznemesség politikai, gazdasági, jogi helyzetét akarta biztosítani, akkor indokolt volt részéről, hogy a kor szokásjogi rendszerének megfelelően rögzítette a nemesi ingatlan vagyon elidegenítésének szabályait, s a nemesi tulajdonjog biztonsága érdekében lefektette azokat a rendelkezéseket, amelyek a birtokátruházással, és közvetlenül a kölcsön felvételével ezt a rendszert veszélyeztették. Így érthető, hogy a szerződések sokszínű világából 1514-ben miért csak azokat a normákat írta le, amelyek a Tripartitumban olvashatók.

Mindezek mellett azt is érzékelni kell, hogy a Tripartitumban, a szerződésekre vonatkozó szabályok a magyar jog fejlődését nem gátolták. A késő rendiség századainak jogfejlődését vizsgálva több olyan szerződési típus jelenik meg a mindennapok gyakorlatában, amelyekre nem találunk utalást a Hármaskönyvben. Ide tartozik elsősorban a bérlet és a haszonbérlet, a vállalkozási szerződés, a szolgálati szerződés és a tartási jellegű megállapodások is. Valójában könnyű választ találni erre a helyzetre. Ha az utolsóként említett tartási jellegű megállapodásokból indulunk ki, akkor nemcsak a nemesség, de a polgárság és a jobbágyság körében is általánosan elfogadott erkölcsi norma volt, hogy a hajadon leányokat és az árván maradt gyerekeket a nagycsaládnak, tágabb értelemben a nemzetségnek kell eltartania, míg az idős szülők ellátása, tartása a legkisebb fiú kötelezettsége volt. Miután ez egyrészt erkölcsi normaként élt, másrészt a szokásjog keretei között már a Tripartitum előtt is léteztek erre vonatkozó normák, mint a hajadoni jog, az özvegyi jog, a törvényes gyámság intézménye, illetve a vagyonmegosztás során alkalmazott elvek. Ezért a tartási szerződésnek hosszú ideig nem volt létjogosultsága. A jobbágyparasztság életében azonban a 18. század során bizonyos változásokat lehet érzékelni. A jobbágyparasztság is a Hármaskönyv szabályait alkalmazza, amikor házát elidegeníti. Azokban az örökbevallásokban, amelyeknek tárgya jobbágy által épített ház, megjelenik egy feltétel, amely az eladó számára élete végéig lakáshasználatot biztosít. A lakáshasználat mellett alkalmanként a vevő kötelezettséget vállalt arra, hogy az eladót élelemmel, tűzifával is ellátja, azaz eltartja. Ha ilyen feltétel mellett kötnek a felek örökbevallást, akkor indoklást is fűznek hozzá, rendszerint az eladónak nincs gyereke, aki a régi erkölcsi norma szerint biztosítani tudná az idős szülők tartását. Ebből az adásvételi szerződést meghatározó feltételből fokoza-

tosan önálló szerződési típus alakul ki a 18–19. század fordulójára, amit tartási szerződésnek nevezhetünk.[4]

A bérlet, haszonbérlet, valamint a szolgálati és a vállalkozási szerződés esetében jól kimutatható az a gazdasági, társadalmi fejlődés, ami ezeknek a szerződési típusoknak a kialakulását elősegítette. A szolgálati és a vállalkozási szerződések az iparosok, kereskedők, valamint a gazda-cseléd viszonyban, vagy éppen a béresek körében keletkeztek. Ezek azok a megállapodások, amelyek tartalmát ténylegesen a szerződő felek akarata alakította. Nincsenek az egész országra érvényes általános szabályok, a kor, a társadalom, az adott helyzet alapján változtak. A megállapodásokat legtöbbször szóban, néha írásban kötötték meg a felek. Buda és Pest joggyakorlatában Bónis György bőségesen talált peranyagot mindkét szerződési formára: *„A szolgálati szerződés (locatio conductio operarum) bőséges peranyaggal látta el a városok bíróságait, sőt időnként a kamarai igazgatóságot is. A mesterek és a legények, gazdák és vincellérek, molnárok ellentmondó állításai, igényei között sokszor nehéz volt igazságot tenni."*[5] A vállalkozási szerződésről a következőket mondja: *„Ennek a szerződéstípusnak (locatio-conductio operis), mely a vállalkozót bizonyos munkaeredmény előállítására kötelezte anyagi ellenszolgáltatás fejében, klasszikus esetei az építkezési szerződés és az iparcikkek készítése a megrendelő számára. Ezek a pest-budai gyakorlatban is bőven előfordultak."*[6] Az úriszéki bíráskodást elemezve Kállay István a következőket állapította meg: *„A vállalkozás, valamely munka elvégzésére vagy előállítására kötött szerződés az úriszéki gyakorlatban is feltalálható. Ez irányulhatott munkavégzésre, iparcikk előállítására, áruszállításra, fuvarra stb."*[7] Miután e szerződési típusokat a mindennapi élet hozta létre, a megegyezésen alapuló tartalmi elemeket, feltételeket, a teljesítés módját, a nem vagy hibás teljesítésből származó felelősségi kérdéseket csak a levéltárakban megőrzött jegyzőkönyvekből, vagy éppen a mezővárosi, úriszéki iratokból, szabad királyi városokban a városi törvényszék fennmaradt iratanyagának feldolgozásával lehet megállapítani.

---

4 A tartási szerződés létére és egyes szabályaira utal Bónis György, ami egyben azt is jelzi, hogy a szabad királyi városok gyakorlatában már a 17–18. század fordulóján ismerték ezt a megoldást. Bónis György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után, 1686–1708*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962. 239.; Homoki-Nagy Mária*: Egyes szerződési típusok a délalföldi mezővárosok joggyakorlatában*. Szeged, Acta Jur. et Pol. Tom. LXIII. Fasc. 8. 2003. 48–53.

5 Bónis i. m. 227.

6 Uo. 230.

7 Kállay István: *Úriszéki bíráskodás a XVIII–XIX. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 369.

Ha arra szeretnénk választ kapni, hogy miképpen alakult a bérlet és a haszonbérlet sorsa a magyar jogéletben, akkor már ténylegesen a Hármaskönyv szabályaihoz kell visszanyúlni. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy ha Werbőczy rögzítette a birtokzálog-szerződésnek a szabályait, akkor miért nem tett említést a bérletről vagy a haszonbérletről. Azt nem lehet mondani, hogy a Mohács előtti évszázadokban nem ismerték a bérletet, hiszen Illés József az Árpád-kori szerződési típusok között már elemzi a locatio–conductio szabályait.[8] Iványi Béla, Göncz szabadalmas mezőváros 16. századi jogéletét kutatva azt a megjegyzést teszi, hogy kevés forrást talált, de bizonyos szabályok már ebből a gyakorlatból is kiolvashatók.[9] Ugyanakkor az a tény, hogy valaki egy idegen dolgot meghatározott időre, ellenszolgáltatás fejében birtokba vesz és használ, nem lehetett olyan általános, hogy arról Werbőczynek feltétlenül szólnia kellett volna. Hiszen egy bérleti szerződés esetében a birtokot meghatározott időre adták a bérlő használatába, s a szerződésben rögzített idő lejártakor a bérlet tárgyát vissza kellett adni a tulajdonosnak. Az oklevelek azt bizonyítják, hogy a bérleti díj megfizetésére helyezték a hangsúlyt a szerződő felek.[10] Már Illés József megállapította, hogy *„ha a bérlő (haszonbérlő) a szerződésileg megállapított bérösszeget a kitűzött határidőkben hanyagul vagy épen nem fizeti meg, akkor büntetésül a bér kétszeresével marad adós, vagyis kötbért fizet. [...] A bér nem fizetésének további, de néha azonnal is beálló következménye a bérleti jog elvesztése.”*[11] Ugyanez a szabály tovább él az Anjou-korban is, ahogy azt egy 1354-ben kelt oklevél bizonyítja: *„3, Zala m.-i birtokukat [...] valamint összes tartozékukkal és haszonvételükkel együtt haszonbérbe adják éves földbér fejében [...] azzal a kikötéssel, hogy évenként máj.1-jén 20 nehéz bécsi dénár M.-t, 6 hízott sertést egy prémből készült köpönyeget kötelesek adni. [...] (A bérlők) kötelezik magukat és örököseiket, hogy ha a földbér fizetését elmulasztják, kétszeres összeget fizetnek. Ha a kétszeres összeget sem fizetik meg, akkor a 3 birtok összes tarto-*

---

8 ILLÉS József: *A magyar szerződési jog az Árpádok korában*. Budapest, Franklin-Társulat, 1901. 138–143.

9 IVÁNYI Béla: *Göncz szabadalmas mezőváros története*. Karcag, 1926. 157.

10 Mindezt jól bizonyítják az okmánytárakban közzétett regeszták. Ld. *Anjou-kori oklevéltár XXVII. 1343*. Budapest – Szeged, 2007. Szerk. PITI Ferenc. 173. 1343. ápr. 20. *Buda „[...] egyrészről Mesko veszprémi püspök, másrészről Miklós testvér, a Zala-i Szt. Adorján-egyház apátja, s utóbbi előadta, hogy egyháza Zala m-i Bodon nevű birtokát, ami a veszprémi egyház Myrad nevű birtokával szomszédos, bérbe adta a püspöknek úgy, hogy Bodon bevételeit, beszedheti, s minden évben e birtok feudumaként nov. 18-án fizessen 12 széles bécsi pensat az apátnak…”*. Hasonló rendelkezések olvashatók a 93. 1343. március 8.; 327. 1843. május 20. Visegrádon kelt oklevélben.

11 ILLÉS i. m. 142.

zékával és haszonvételével visszaszáll a (bérbeadóra.)" [12] Ugyanakkor a kora újkorban a bérleti szerződés nem volt gyakori, hiszen a nemesség saját jobbágyaival műveltette a földet, s az általuk fizetett kilenced, illetve az allodiális föld robottal való műveltetése nem indokolta a bérlet, haszonbérlet útján való jövedelemszerzést. A 18. századtól fennmaradó oklevelek, illetve peranyagok is azt bizonyítják, hogy még mindig jóval kevesebb oklevél szól e szerződési típusról. Bónis György annyit jegyez meg, hogy *„aránylag kevés és jogilag nem túlságosan jelentős esetünk foglalkozik a bérlettel."*[13] Kállay István az úriszéki joggyakorlatból már több esettel találkozott.[14]

A jobbágyparasztság mindennapi életét vizsgálva megállapítható, hogy a 18–19. században gyakori szerződési típus volt a bérleti, haszonbérleti szerződés, amelynek jogi feltételeit egyrészt a századok során kialakult szokásjogi normák,[15] valamint a Tripartitumban rögzített és a zálogszerződésre vonatkozó szabályok képezték. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy már a kora újkorban is léteztek általánosnak mondható szabályok, amelyeket a szerződéses joggyakorlatban érvényesíteni kellett. Ezek közül a magyar magánjogban az egyik legfontosabb, amit Mátyás az 1486. évi dekrétumának 17. címében megfogalmazott: *„ki mint kötelezte magát, a szerint kapjon törvényes perbehívás után [...] törvényt és igazságot."*[16] Ez valójában a pacta sunt servanda elvnek a rögzítése. Miután a szerződések körében kevés törvényi szabályozás keletkezett, Mátyás és Ulászló dekrétumaiban megfogalmazott elvet még a 19. században is alkalmazták. Sőt, ha a szerződések teljesítésével összefüggésben vita keletkezett a peres felek között, akkor a megállapodáshoz ragaszkodó fél elsődlegesen e törvényi helyre hivatkozott.[17]

A Corpus Iuris Hungarici megőrzött néhány később keletkezett törvényt, amelyben utalás történik a haszonbérleti szerződésekre anélkül, hogy annak részletesebb szabályait meghatározták volna. Az 1655:59. törvény a török hódoltsági területeken fekvő, kétséges birtokjogi helyzetű ingatlanokkal összefüg-

---

12 *Anjou-kori oklevéltár, 1354.* Szerk. B. Halász Éva. Budapest – Szeged, 2013. 136.

13 Bónis i. m. 226.

14 Kállay i. m. 367–369.

15 Okmánytárak.

16 *Corpus Iuris Hungarici.* [a továbbiakban: CIH] Budapest, Franklin-Társulat, 1899. Mátyás 1486. évi dekrétum, 17. cím. Ezt a rendelkezést II. Ulászló is megismételte az I. decretumának 38. cikkelyében. „1. § A kötelezésekre nézve pedig azt kell szabályul tartani: hogy ki mint kötelezte magát, a szerint kapjon a felperes az utolsó perbehivás után az első nyolczados törvényszéken törvényt és igazságot."

17 Homoki-Nagy Mária: Egy adóssági per története. In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon.* Szeged, 2013. 101.

gésben rögzítette, hogy *„akiknek ezeken a területeken birtokjoguk van, más állítólagos birtokosok és haszonbérlők [...] marháit [...] másképpen nem merjék elhajtani, hanemha a vármegyén háromszor eszközlendő eltiltás és joguk kimutatása mellett. [...] az ilyen területek és puszták közelebbi közbirtokosai, azok távolabb levő közbirtokosait a mondott területek és puszták legeltetésének és makkoltatásának a haszonbérbeadásában, [...] meg ne háborítsák [...]"*[18] A jogforrási hely azt bizonyítja, hogy a hódoltsági területeken tulajdon és birtokjoggal rendelkezők úgy hasznosították vagyonukat, hogy azt haszonbérbe adták. A bérlők feltételezhetően a pusztára tévedt idegen állatokat elhajtották, esetleg befogták. Az állatok által okozott károk problémáját már Werbőczy is szabályozta a Tripartitum III. rész 33. címében.[19]

Az 1715. évi országgyűlés visszaható hatállyal biztosította a bérlők számára, hogy ha az 1702 előtt kötött bérleti szerződésben rögzített bér összegét – a Rákóczi szabadságharc történései miatt – nem fizették ki határidőre, azaz késedelembe estek, akkor három évre meghosszabbították a díjfizetés lehetőségét: *„azokról az adósokról értendő, kik nagyobbára javaik haszonvételén s birtokán kívül maradtak [...], illetve azokra, akik a szokott bérbeadás útján semmi tizedet sem hajthattak föl és szedhettek be [...] ezeket is ilyen évekre a haszonbérfizetéstől menteseknek tartsák."*[20] E törvényi hely is csak azt bizonyítja, hogy a bérleti, haszonbérleti szerződések a jövedelemszerzésnek egyik elfogadott módját jelentették, de magára a szerződési típusra vonatkozóan nem adtak meg részletesebb szabályokat.

Miután jogtudományi munkák Magyarországon csak késve jelennek meg, a Tripartitum és az említett néhány törvényi hely kivételével ténylegesen, a napi szokások, illetve a bírói gyakorlat alakította a szerződésekre vonatkozó szabályokat. A jogtudományi munkák közül, amelyeket a szakirodalom gyakran tankönyvként, illetve kézikönyvként jellemez, az egyik legkorábbi Huszty Istvánnak[21] a Jurisprudentia című munkája, amelynek II. könyve XV. címe be-

---

18 CIH 1655:59. cím.

19 WERBŐCZY István *Hármaskönyve* III. 33. *„[...] ha valamely nemes vagy paraszt a vetésekről vagy rétekről és kaszálókról avagy a tilalmas makkos erdőkből lovakat, ökröket, juhokat, disznókat avagy más marhákat vagy barmokat az azokban okozott károk miatt hajtana be, hogy azokat zálog vagy váltság alá vesse és az efféle állatok gazdája azokat makacsságból kiváltani nem akarná, akkor az a káros fél azokat az állatokat három napnál tovább magánál nem tarthatja."*

20 CIH 1715: 52. cím.

21 HUSZTY István (1710?–1772?) jogász, jogakadémiai tanár, akinek *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum* című könyvét nemcsak tankönyvként, de összefoglaló kézikönyvként is használták.

szél a bérletről. A Tripartitummal összehasonlítva szembetűnő, hogy már nem örökbevallás és időleges bevallás között különböztet, hanem nevesíti a kor gyakorlatában ismert és használt szerződési típusokat. Így nevezi meg a bérletet – locatio-conductio –, amely alatt azt érti, amikor egy ingó vagy ingatlan jószág tulajdonosa a dolog birtokát és használatát meghatározott időre és meghatározott bérért a bérlőnek átadja.[22] Sajátos módon Huszty a szerződések rendszerénél, előbb beszél a bérletről, s csak ezt követően tárgyalja könyvében az adásvételt, mint tulajdonátruházással járó szerződési típust. Miután könyve tankönyvként szolgált, nemcsak a bérlet fogalmát határozza meg, hanem elhatárolja azt az adásvételtől, a zálogtól és a letéttől.[23] Meghatározza a bérlő jogait és kötelezettségeit, kiemelve, hogy a bérlő köteles a használat során bekövetkezett károkat kijavítani,[24] felelősséggel tartozik a szándékosan és a gondatlanul okozott károkért, mely utóbbinál Huszty szerint a súlyos és az enyhe gondatlanság is terheli a bérlőt.[25]

A szerződési jogunk fejlődését elsősorban a mindennapok gyakorlata alakította, amelyet a fellelhető szerződések, illetve a felek között kötött megállapodások hibája vagy nem teljesítése miatt indított perek bizonyítanak. Ebben a vármegyei törvényszékek és a Kúria ítéletei játszottak fontos szerepet. Talán nem véletlen, hogy Mária Terézia a birodalom egységesítésére tett kísérletei során nemcsak az osztrák magánjog kodifikálására állított fel bizottságot, hanem a magyar magánjog egységesítését is számba vette. Ennek az uralkodói akaratnak lesz köszönhető, hogy felállít egy háromtagú bizottságot azért, hogy mind a Királyi Tábla, mind a Hétszemélyes tábla döntéseit gyűjtsék egybe.[26] A Planum Tabulare[27] alkotói ugyanakkor a szerződésekre vonatkozó általános szabályokat rögzítő döntvényeket foglalták össze. A bérletre és a haszonbérletre vonatkozó speciális szabályokra nem tértek ki. A gyakorlat számára

[22] Huszty István: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum.* Buda, I–III. 1745. 48. „Locare dicitur, qui pro constituta certa mercede usum rei concedit: conducere vero, sive conductor, qui accipit usum rei pro certa mercede."

[23] Uo. „Et his differt a Venditione, Emptione, in qua Dominium transfertur, Locatione autem tantum usus: a mutuo eadem ratione: a commodato, quia commodator gratis concedit usum: a pignore, in quo nec usus, nec dominium transfertur: a Deposito, ubi nec usus, nec merces: & a Fidejussione, qua nulla res transfertur, nec usus, nec merces intercedit."

[24] Uo. „Quae ad usum sunt necessaria, in re locata reparare, si quod ex vitio rei ignoto Conductori illatum est, resarcire."

[25] Uo. „Damna dolo, culpa lata, & levi, Conductori causata, pariter & expensas in rem locatam necessario factas conductori resarcire."

[26] Degré Alajos: A Planum Tabulare keletkezésével kapcsolatos kérdések. In: Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok.* Budapest, Osiris, 2004. 292–298.

[27] Czövek István: *Planum Tabulare sive Decisiones Curiales*. Buda, 1825.

ez azt jelentette, hogy a szerződésekre vonatkozó és 'általánosítható' szabályokat vehették csak figyelembe, míg a bérletre alkalmazandó speciális szabályokat a mindennapok gyakorlata alakította. Erre jó példa többek között a Planum Tabulareban található azon végzés, amelyek a szerződések teljesítésére vonatkoznak. Ezek között olvasható: *„Ha a kétoldalú Kontraktusban az egyik fél a Kontraktus szerint felvállalt kötelességnek eleget nem tesz, azért a másik fél a Kontraktustól el nem állhat, és azt semmitérőnek nem tarthatja, mert a Kontraktusoknak Bétellyesítéseikre való Pört azért rendelték élő törvényeink, hogy az akaratoskodókat az elégtételre a Bíró által szoríttatni lehessen."*[28] Ez a végzés egyrészt igazolja Mátyás 1486. évi decretumában megfogalmazott elvnek – pacta sunt servanda – a továbbélését, másrészt kiválóan alkalmazható a bérleti szerződésben rögzített feltételek érvényesítésére is.

Mindezek ismeretében talán joggal várhatták el a 18. század végén elindult kodifikációs törekvéseknél, hogy a magánjogi törvényjavaslatok keretében, a szerződések rendszerében pontosabb és részletesebb szabályokat alkotnak a törvényalkotók. Ez azonban nem történt meg. Az 1790. évi országgyűlés határozata alapján elkészült magánjogi javaslatok között a 42. megemlíti a haszonbérletet – De Contractu Arendali – anélkül, hogy annak lényegi ismertető jegyeit rögzítené.[29]

Mindezeket figyelembe véve megalapozottnak véljük azt az állítást, hogy a szokásjog rendszerében a bérletre/haszonbérletre vonatkozó szabályok az időleges bevallásra, azaz a zálogszerződésre vonatkozó normák mentén fejlődtek. Miután mind a birtokzálog, mind pedig a haszonbérlet esetében egy ingatlan dolog birtokát és használati jogát adja át a tulajdonos a szerződésben rögzített időtartamra, s a rögzített díj ellenében. Ezt bizonyítja Somogy vármegye közgyűlésének véleménye, melyet az 1830-ban elkészült magánjogi javaslatokra adott. *„De Pignoribus a zálog nem egyéb, mint olly haszonbérlő egyesség, mellyel bizonyos tőkepénznek kamatjáért a jószág egy időre által adatik ."*[30] A két szerződés között elsősorban a díjfizetés módjában van különbség. Amíg birtokzálog esetében a hitelező egy meghatározott kölcsönösszegért lép az adós által felajánlott birtokba, addig a bérbeadó a megállapodásban pontosan rögzí-

[28] CZÖVEK (1825) i. m. 266., 757. (8. végzés).

[29] HOMOKI-NAGY Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. Szeged, JATEPress, 2004. 194., 277. „A haszonbérleti szerződésben, ha bármilyen jószágot az összes haszonvételével együtt írnak össze, s ha ezek közül nem tartanak valamit külön, akkor az egészet haszonbérbe adottnak kell értelmezni." Valójában ez a haszonbérleti szerződés tárgyára vonatkozó magyarázat.

[30] Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szentes Csongrád vármegye Közgyűlési iratok IV. A. 3/b. 1833. Tekintetes Nemes Somogy Vármegye, Nyilas Hava 5kén 1832. tartatott Nagy Gyűlése Jegyző-könyvének kivonása a 3221dik szám alatt. 9.

tett időpontban, a bérlő által fizetett bérért adja át a dolog birtokát és hasznát a bérlőnek. Ahogy Werbőczy meghatározta a zálogszerződés lényegét: *„A zálogba adónak részéről: az elzálogosítás a saját jószágának kényszerítő szükségből másnak használatára való ideiglenes átengedése. A hitelezőre [...] nézve [...] idegen jószágnak, a haszonvétel jogával és a fizetett zálogösszeg visszakövetelésével összekötött [...] ideiglen való birlalása."* [HK.I.81.] A bérlet és különösen a haszonbérlet vonatkozásában Czövek István a következőt állapította meg: *„Neves, terhes, egygyezésbeli kontraktus, az el nem emészthető dolognak éléséről, vagy egy ideig, másnak bérért vagy jutalomért tejendő kézi munkákról."*[31] Frank Ignác már egy kicsit másként határozza meg a bérletet*: „Bérbe [...] adni venni lehet 1. jószágot mellynek maradó haszna vagyon, értve, hogy nem fogyasztva, emésztve, kiadva s elköltve használlyuk mint po. az eledelt, a pénzt, hanem úgy mint p.ok. a szántóföldet, rétet, házat, malmot. – 2. bizonyos jövedelmet, p.ok. tized vagy vámszedést…"*[32] Frank már arra is utal, hogy a megállapodást érdemes, sőt az 1840. évi törvény szerint már kötelező törvényes bizonyság előtt tenni és bejelenteni.[33] A bérletnek a zálogszerződéstől való eltérő szabályait már a gyakorlat alakította ki évszázadok alatt, melyeket majd a 19. század első felében megjelenő kézikönyvek foglalnak össze először. Ezáltal válik lehetővé, hogy a 18–19. században megszaporodó haszonbérleti szerződésekből eredő pereket vizsgálni lehessen, s így lehetünk tanúi annak, miként különülnek el egymástól az egyes szerződési típusok.

Ha a tényleges gyakorlatot vizsgáljuk, akkor Frank Ignácz meghatározását vehetjük alapul: *„A bérlést úgy tekinthetjük, mint a jószág ideig tartó használhatásának eladását, megvevését."*[34] Ennek tárgya lehetett ún. királyi regalék, de lehettek nemesi uradalmak és a jobbágyok számára szükséges legelők is. Szeged szabad királyi városa így adta haszonbérbe *„Tápé helységének minden néven nevezendő regale beneficiumait, úgy mint mindenféle dézsmabért, kortsmáltatás, mészárlás, halászat, vadászat, nádlást, uradalmi fél-sessio szán-*

[31] Czövek István: *Magyar hazai polgári magános törvényről írtt tanítások*. II. Pest, 1822. 569.; Szlemenics Pál hasonlóan határozza meg az árendát: *„azon magánmegálló terhes Egyezés [...] melly által valaki tartós használatú testes Jószágának vagy hasznot hajtó Igazságának használását, vagy pedig szolgai munkáját egy időre bizonyos bérért másnak lekötelezi."* Szlemenics Pál: *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény*. III. 1823. 148.

[32] Frank Ignácz: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. I. Buda, 1845. 648.

[33] 1840:22. tc. 37. § *„Az eddig jó lélekkel kötött, ezután pedig törvényes bizonyság előtt kötendő, törvényes átadással megerősitendő, s az illető törvényhatóságoknak bemutatandó haszonbérlési szerződések, ha a haszonbérbe-adó esik csődület alá, a csődület esetére is teljes erejüket megtartják, - ellenben, ha a haszonbérbe-vevő esik csődület alá, a haszonbérlői szerződés megszűnik."*

[34] Frank i. m. I. 640.

tó, fél sessio kaszáló földek és egyéb aprólékos jövedelmekbül remélhető hasznokat a Tápai révvel együtt," – egy bérlőnek.[35]

A bérleti szerződés időtartama is változott az évszázadok során. Amíg a Mohács előtti századokban határozatlan időre[36] is kötöttek haszonbérleti szerződést, addig a késő rendi korban a bérleti szerződés időtartamát már csak néhány évben rögzítették,[37] ellentétben a zálogszerződéssel, ahol a késő rendi korban kialakult szabályai alapján rendszerint 32 év volt a kölcsön visszafizetésének ideje. Ahogy Huszty is rögzítette könyvében, a bérlő egyik legfontosabb joga a dolog használata, ahogy az a szerződésekből kiolvasható, a dolog rendeltetésszerű használata. Ezért gyakran a haszonbérleti szerződés mellé egy vagyonleltárt is mellékeltek azért, hogy a szerződés lejártát követően pontosan lehessen tudni mi az, amit a bérlőnek vissza kell adni. Ezt jól bizonyítja egy perhez csatolt szerződés: *„Lelettár. 1843ik. évi Május 13ik és következő napjain bíróilag hat évre történt haszonbérbe való átadása ezen [...] Torontál vármegyében fekvő [...] Szluha Sándor urat egyötöd részben illető jószágnak – T.cz. Györfy Mihály úr részére: II. Épületek. 1, nagy kőbül épült cseréppel födött három emeletű magtár. 2, tiszti lak. 3, nagy pajta nádtetővel. 4, cselédház, mely egy szobábúl és egy konyhábúl áll. 5, egy istálló náddal fedve. 6, egy fábúl épült kukoricza góré. III. Vetések a, Őszi búza, 118 azaz száztizennyolcz láncz, lánczát 1600 négyszegű öllel véve. b, Tavaszi búza 18, azaz tizennyolcz láncz. c, Árpa 20 1/2 azaz húsz és fál lánc. d, Zab 52, azaz ötvenkét láncz. e, Köles 12, azaz tizenkét láncz. IV. Jármos Marhák, V. Gazdasági eszközök, 1. négy jó karbani vasalt szekér, mindegyik vendégoldallal ellátva, 2. négy szántó eke talyigával, 3. nyolcz járom, 4. húsz darab járom vasszeg, 5. négy darab rudas tézsla stb*"[38] A vagyonleltárt olvasva érthetővé válik, hogy az 1795. évi magánjogi javaslatok készítésekor a haszonbérleti szerződésekkel összefüggésben csak azt tartották fontosnak megjegyezni, hogy azt kell a bérlet tárgyának tekinteni, amit ténylegesen átadtak a bérlő birtokába.

A bérlő kötelezettségei közé tartozott kezdetektől fogva, hogy a szükséges javításokat a használatában lévő dolgon elvégezze.[39] A mindennapokból vett pél-

---

35 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szeged város úriszéke IV.A. 1019.

36 FRANK i. m. 648.; BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest–Pécs, 1999. 115.

37 *„Dudás Ferenc által vett árendába az elmúlt Demetertül számolván három egész esztendeig úgy, hogy az három esztendő kitelik az 1812. esztendőben lejendő Demeter napkor."* Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Makó levéltára V.A.101. b/3. 1809. december 10.

38 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Békés-Csanád megyei törvényszék IV.B. 157.a III/1853.

39 Ezt már Illés József is fontosnak tartotta leszögezni: *„a bérlet tárgyának szükséges javításait a*

dák azt bizonyítják, hogy a bérbeadók a szükséges javításokat igen tágan értelmezték. 1843-ban a törvényszék csak azt rögzítette ítéletében, hogy *„az alperes (bérlő) jó karban tartozott tartani (a dolgot), ez pedig igazítás nélkül nem lehetséges"*.[40] Szeged városa a következő feltételt foglalta a bérleti szerződésbe: *„a Szilléri és a gyevi úton lévő töltéseknek, úgy a Szilléri hídnak tulsó részétől egész Gyevi határáig vezető országos utaknak mindenkor jó és tökéletes állapotban való tartására önnön költségén köteleztetik a helység, mint árendátor anélkül, hogy annak visszafizetését kívánhassa."*[41]

A használati joggal állt összefüggésben, mely gyakorlat a zálogszerződések esetében is kimutatható, hogy a bérlők a bérleti idő alatt új épületeket építettek. Ezek árát a szerződés lejártakor visszakövetelték a bérbeadótól. E tényből igen sok per keletkezett. A viták megelőzésére újabb szerződési feltételek jelentek meg a haszonbérletek esetén. *„A gazdaság gyarapítása és czélirányosabb folytathatása tekintetéből a bérlő által időközben netalán állítandó új épületeket, melyeket a kamarai Uradalom visszaváltani nem köteles tartozik a bérlő, bérletének végével, vagy a kamarai uradalomnak ingyen átadni, vagy lerontani, s a pusztáról elhordani, mellyek nem teljesítése esetében a kérdéses épületek a királyi kincstár részére elfoglaltatnak. – Ha továbbá illyes a bérlő által sem a kir. kincstárnak által nem adott, sem le nem rontott épületeket az Uradalom, haszonbérlője akaratjának ellenére is, elbontani kívánna, tartozik a bérlő a szóban lévő épületek elbontása s rontására tett költségeket is a kir. kincstárnak megtéríteni."*[42] A haszonbérlő kötelezettségei közé tartozott a bérlet tárgyát képező ingatlan dolog határainak a felügyelete. A birtok határainak őrzése, a határjelek megóvása a rendi korban lényeges volt, így ha az ingatlan jószág másnak, nevezetesen a bérlőnek a birtokába került, akkor ezt a kötelezettséget viselnie kellett. *„A haszonbérlő a határokra felvigyázni és azokat évenként megújítani tartozik s a legkisebb határvillongást hogyha magát előadná idejében a nemzetségi jog igazgatójának szükséges intézkedés végett bejelenteni tartozik."*[43]

---

bérlő saját költségén köteles viselni." Illés i. m 357.; Bónis György Pest–Buda joggyakorlatát vizsgálva arra az álláspontra helyezkedett*: „Az osztrák judicatura is alkalmazta azt a római jogi eredetű szabályt, hogy a bérlő a használható állapotban átvett bérleményben keletkezett károkat köteles helyreállítani, de a közönséges használaton túlmenő javítások a bérbe adót terhelik."* Bónis i. m. 226.

40 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád megyei Levéltár Szeged, Csanád vármegye törvényszéke IV.B. 157.a 49/III/1853.

41 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szeged város úriszék IV.A. 1019.a.

42 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szeged, Csanád vármegye törvényszéke IV.B. 157.

43 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szeged, Csanád vármegye törvényszéke IV.B. 157.a 26/III/1853.

Mindezek mellett a legfontosabb kötelezettsége volt a bérlőnek, a bérleti díj határidőre történő megfizetése. Ennek elmulasztása a Mohács előtti századokban az ún. duplum, azaz kétszeres fizetés büntetését vonta maga után. A 18–19. századra viszont kialakult az a norma, hogy ha a fizetési határidőt a bérlő elmulasztotta, a bérbeadónak joga volt őt azonnal kitenni a birtokból. *„Tartozni fog az árendátor az árendabéli summának negyed részét minden esztendőben fertályonként és pedig előre Ns Szabad Királyi Szeged Várossa Kintstárában elmúlhatatlanúl a meghatározott kész pénz nemében béfizetni; hogyha pedig elmulasztaná, vagy fizetni nem akarna, azon esetre ezen [...] város sértetlenül fönttartja magának azon just, hogy azonnal félre tévén akár mi módon kigondolható ellenvetéseket és kifogásokat, akár minemű akár hol található jószágait az árendátornak, az általa tett kár helyrepótolása fejében elfoglalhassa s maga magának rövid úton tökéletes elégtételt szörözhessen, sőt úgy hozván magával az dolog az árendátort ezen beneficium jussátul is azonnal elmozdíthassa s azt azon kiadás által az árendabéli volt summa megcsökkenne, vagy egyébképpen város megkárosodni találtatna, azon kár és csökkenés pótlását is az elmozdított árendátoron megvehesse.*”[44] Ebből az egy példából is érzékelhető, hogy a 18–19. század gyakorlatában a bérlet és a zálogszerződés között jelentős különbség alakult ki. A hitelező mindaddig a birtokban maradt, azt használhatta és gyümölcsöztethette, amíg az adós vissza nem fizette a kölcsönt. Ezzel szemben a haszonbérlő, a szerződésben rögzített időpontban köteles volt, előre kifizetni az esedékes bérleti díjat, melyet, ha elmulasztott – kimentésnek legtöbbször nem adtak helyt – a bérbeadónak jogában állt a birtokból kitenni. Ez a szigorú szabály következett az árenda természetéből, hiszen a bérbeadó is hasznot húzott a bérbeadásból, így azt mindenképpen biztosítani akarta. A zálogszerződés esetében a hitelező mindaddig birtokolt, amíg meg nem kapta az adóstól a kölcsönt. [45]

Mindezekből látható, hogy hosszú évszázadok alatt, részben a szokás, a mindennapok gyakorlata, részben egyes törvények, néhány jogtudós munkája, de leginkább a tényleges bírói gyakorlat alakította a magyar szerződési rendszert. Ennek sajátosságai csak a fennmaradt periratokból ismerhető meg.

---

[44] Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szeged város úriszéke IV.A. 1019.a.

[45] A bérlet szabályainak részletes ismertetését lásd: HOMOKI-NAGY Mária: Bérleti szerződés a 19. század bírói joggyakorlatában. In: *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára.* [Acta Jur. et Pol. Tom. LXIX.] Szeged, 2007. 263–283.

GLOSSZÁK A *TRIPARTITUM*HOZ

JAKAB Éva
egyetemi tanár (NKE)

Johann Wolfgang von Goethe, a klasszikus műveltségű weimari költőfejedelem gyakran eltűnődött az emberi műveltség és tudás ellentmondásos természetén. Egyszer így írt Wolfgang von Humboldtnak, a neves berlini nyelvészprofesszornak (aki a polihisztor és világutazó Alexander von Humboldt bátyja volt): „Das beste Genie ist das, welches alles in sich aufnimmt, sich alles zuzueignen weiß, ohne dass es der eigentlichen Grundbestimmung, demjenigen, was man Charakter nennt, im mindesten Eintrag tue, vielmehr solches noch erst recht erhebe und durchaus nach Möglichkeit befähige […] Die Organe des Menschen, durch Übung, Lehre, Nachdenken, Gelingen, Misslingen, Fördernis und Widerstand und immer wieder nachdenken, verknüpfen ohne Bewusstsein in einer freien Tätigkeit das Erworbene mit dem Angeborenen, so dass es eine Einheit hervorbringt, welche die Welt in Erstaunen setzt."[1] Goethe hangsúlyozza, hogy a legtehetségesebb, legkreatívabb emberek is idegen szellemi kincsekre építenek: régmúlt korok és kortársak munkáit tanulmányozva, azok eredményeit elsajátítva és átgyúrva, újragondolva születnek azok az új eszmék, amelyek előbbre viszik a világot. Korábbi szerzők gondolatai, érvelései pozitív vagy negatív előjellel, de mindig jelen vannak szellemi termékeink hátterében: átgondolva, megemésztve, ellenkezve vagy elfogadva korábbi alkotások téziseit, azok tanulmányozása csiszolja nézeteinket, míg új köntöst öltve új eszmékké kristályosodnak ki. A Fausztban is felbukkan ez a gondolat, bár kicsit pesszimista éllel: „Wie würde dich die Einsicht kränken: Wer kann was Dummes, wer was Kluges denken, Das nicht die Vorwelt schon gedacht?"[2] Van-e, lehetséges-e egyáltalán még új gondolat? Lehet-e valóban újat kitalálni, akár badarságot, akár bölcset? Vagy minden eszme, minden koncepció magja már létezett, már

[1] Johann Wolfgang von GOETHE: Aus einem Brief Goethes an Wilhelm Humboldt, 17. März 1832.

[2] Johann Wolfgang von GOETHE: *Faust.* II., V. 6807–6810.

valaki gondolta és megírta ugyanazt a történelem végtelen folyamában? Goethe filozófiai problémákat feszeget, a tudás, a gondolkodás lehetséges szabadsága vagy determináltsága áll a középpontban.

A jogtörténész számára fokozottan jelentkezik ez a probléma. Létezhet-e egyáltalán egészen új eszme, egészen új jogi elgondolás? Vagy minden frissen kigondolt, éppen leírt sor vagy jogszabály évezredes hagyományok nyomán, azokra reflektálva vetődik papírra?

John Dunn más oldalról közelít ugyanehhez a problémához: a leírt gondolat, a megfogalmazott eszme megtermékenyítően hat az utókorra – de az utókor hajlamos a saját kora, saját korának tipikus kérdésfeltevései tükrében, sőt esetleg anakronisztikusan értelmezni korábbi generációk szellemi üzenetét. Dunn kiemeli: „Every great text (like any other human action) has […] a protected and differentiated fate. That fate often stands (and indeed perhaps always stands) in a somewhat ironic relation to its author's original intentions. But its very scope and variety are themselves a tribute to the unsteady but urgent power of the text itself."[3] Nagy alkotások, igazán sikerült 'szövegek' gazdag utóélettel bírnak: a szövegnek saját sorsa van, az elkövetkező nemzedékek újra és újra értelmezik, magyarázzák – gyakran a szerző eredeti szándékától igen távol eső irányba hajlítva annak értelmét. A szöveg és annak sorsa, utóélete sokszor 'ironikus' vagy meghasonlott viszonyban áll a szerző eredeti gondolataival. John Dunn meglátása különösen illik Werbőczy István *Hármaskönyv*ére, amely évszázadokra a magyar köznemesség 'Bibliájává' vált: értve vagy félreértve, nemzedékek éltek és érveltek paragrafusaival.[4] Az ötszáz éves jubileum kapcsán elhangzott színvonalas előadások és gondolatébresztő publikációk is mutatják, hogy még mindig, korunk tudósai és jogászai számára is van üzenete, őket is megérinti az 1514-ben a király majd az országgyűlés elé került, majd 1517-ben kinyomtatott jogkönyv grandiózus matériája.[5]

Jelen tanulmány pusztán két aspektust szeretne kiemelni, két pontban szeretne hozzászólni a tartalmas tudományos vitához. Először az ókori hagyomány szerepéhez fűznék néhány gondolatot, majd a földtulajdon csonka tárgyalásáról szólnék. Néhány gondolat két rövid glosszába tömörítve…

---

3 J. DUNN: *The Political Thought of John Locke: An Historical Account of the Argument of the 'Two Treatises of Government'*. Cambridge, 1969. 24–25.

4 VÉKÁS L.: Köszöntő. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede*. Budapest, 2014. 14–15.; FODOR P.: Werbőczy, az államépítő és politikus. In: MÁTHÉ (szerk., 2014) i. m. 192–193.; MEZEY B.: A Hármaskönyv büntetőjoga. In: MÁTHÉ (szerk.) i. m. 293.

5 BÓNIS Gy.: A Hármaskönyv. In: WERBŐCZY István: *Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve*. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Budapest, Téka, 1990. X–XI. Vö. MEZEY i. m. 291–292.

1. Werbőczy és az ókor hagyatéka

Werbőczy István *Hármaskönyv*e a magyar királyság szokásjogát foglalja össze a 16. század elején.[6] *Leges*, törvények alatt ebben a korban a szokásjogi normatömeget vagy a királyi decrétumokat értették. A korabeli törvényhozási emlékek tükrében úgy tűnik, hogy ebből a szokásjogi normatömeg bírt nagyobb jelentőséggel.[7] A szakirodalomban hosszú vita bontakozott ki arról, hogy a Werbőczy által összefoglalt szokásjogi anyag mennyiben ad vissza sajátos nemzeti jogszokást és mennyiben támaszkodik a római jogra, illetve a római jognak a glosszátori-kommentátori irodalomban (*mos Italicus*) vagy esetleg a humanista iskola műveiben manifesztálódó tudásanyagára.[8] Nem vonva kétségbe, hogy Werbőczy István ismerte és művébe bedolgozta a glosszátorok és kommentátorok gazdag és kifinomult jogi gondolkodásra építő argumentációját, szeretném felhívni a figyelmet néhány olyan bekezdésre a *Hármaskönyv*ben, ahol – a középkori szakirodalomtól függetlenül – antik kincsek villannak ki a sorok közül, legalábbis a római jogász meglátása szerint.[9]

Az ókori szerzők ismerete, gondolataik részleges felhasználása (például a Prologus jogbölcseleti bekezdéseiben) joggal várható el a 15–16. század fordulóján tanult, szocializálódott és az átfogó kodifikáció monumentális munkájától sem visszariadó államférfitól és politikustól.[10] Hisz Werbőczy csupán bevezetőjében számos olyan utalást tesz, amely humanista műveltségről és meggyőződésről vall. Szerzőnk ízig-vérig reneszánsz ember, aki büszke művére és hang-

---

6 L. Péter: The Irrepressible Authority of the Tripartitum. In: J. M. Bak et al. (eds.): *The Laws of Hungary.* Series I. Volume 5. Stephen Werbőczy: *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary in Three Parts.* Budapest, CEU Press, 2005. XIV–XV. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Gernot Kocher grázi jogtörténész professzornak, aki e nehezen beszerezhető kötetet baráti használatra átengedte.

7 Péter (2005) i. m. XIII–XIV. A szokásjoghoz Werbőczy művében vö. D. Ibbetson: Custom in the Tripartitum. In: M. Rady (szerk.): *Custom and Law in Central Europe.* Cambridge, 2003. 14–24.

8 Vö. Zlinszky J.: Werbőczy és a római jog recepciója. In: Máthé (2014, szerk.). i. m. 207.; Bónis P.: A Tripartitum forrásai és az európai ius commune. In: Máthé (2014, szerk.) i. m. 216–217. A korábbi irodalom áttekintésével, továbbá 218. kk., a differenciáltabb definíció érdekében érvelve.

9 Nem szeretném vitatni ezzel annak lehetőségét, hogy a görög filozófia vagy a jusztiniánuszi kodifikáció lent idézendő soraival a glosszátorok vagy kommentátorok is foglakoztak – de ez még nem kényszerítő ok arra, hogy Werbőczytől elvitassuk az ókori szerzők eredetiben való forgatásának lehetőségét.

10 A korabeli jogászok képzettségéhez vö. Bónis Gy.: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Budapest, 1971. 309. kk.

súlyozza, hogy az saját fáradságos munkájának gyümölcse.[11] Ennek alátámasztására elegendő a „*Lectoribus salutem*" záró szavait idézni: „Óhajtom pedig, hogy a ki fáradságos éjjelezéseimnek e termékét kezeibe veszi, legyen irántam igazságos és jóakaratú bíró. Mert, jóllehet közepes tehetségeimtől telhetőleg mindezek fölkutatására és kidolgozására a legnagyobb gondot fordítottam…"[12] Alkotói öntudata a humanista tudós tipikus jellemvonása. Haladó és vállalkozó szellemre vall az is, hogy 1517-ben saját maga gondoskodik a *Tripartitum* első kinyomtatásáról.[13]

Klasszikus műveltsége tükröződik a „Királyhoz intézett ajánlat" (*Domino Wladislao*) és a „Királyi kiváltságlevél" szövegébe művészien beleszőtt „antik *textura*", a Jusztiniánusz császár Kr.u. 6. századi kodifikációjából merített „törvényhozói toposzok" értő használatában is. Itt csupán két ilyen elemet szeretnék kiemelni: az „*arma et leges*" és a „*leges confusae*" ősi toposzát.

A fegyverek és törvények örök kapcsolatát, a hadsereg és a jó törvények együttes és egymást erősítő, stabilizáló szerepét az államhatalom gyakorlásában, a jó kormányzásban többször is kiemeli a *Hármaskönyv* két melléklete, a királyi kiváltságlevél és a „királyhoz intézett ajánlat":[14] „Akarta továbbá (Isten), hogy a királyok főleg két tulajdonnal legyenek fölruházva és ékesítve: törvényekkel és fegyverekkel."[15] Továbbá: „[…] egy birodalom, egy állam sem lehet törvények nélkül tartós életű. Mert fegyver szerzi meg a birodalmakat, de a törvények őrzik meg a szerzeményt."[16] És a gondolat lent még visszatér: „A törvények az államnak védfalai és alapjai; bennük foglaltatnak a jók üdve és a béke föltételei…"[17]

Érdekes, hogy a 15–16. század fordulóján a környező államokban keletkezett hasonló tartalmú jogkönyvekben is megtalálható ez a toposz. Az 1479-es nürnbergi reformáció, az 1482-es morva jogkönyv, az 1498-as wormsi reformáció, az 1500-as cseh országos rendtartás, az 1508-as Kilenc könyv című jogkönyv, az 1509-es frankfurti reformáció, az 1518-as bajor reformáció, az 1520-as freiburgi városjog vagy az 1529-es litván statutum, az 1532-es és 1533-as len-

---

11 A humanista tudós öntudata és hírnév utáni vágya érhető itt tetten, vö. a témához JAKAB É.: *Humanizmus es jogtudomány I. Brissonius szerződési formulái*. Szeged, 2013. 22.

12 Werbőczy István elöljáró beszéde. Csiky Kálmán fordítása.

13 BÓNIS Gy. (1990) i. m. XIV.

14 CSIKY Kálmán 1894 (utánnyomva 1990-ben), 6.

15 *Wladislaus Dei gratia…* A fordítás a *Hármaskönyv* 1844-es kiadását követi, újranyomva az 500. jubileumra a Nemzeti Közszolgálati Egyetem gondozásában.

16 *Serenissimo Principi et Domino Wladislao …* (ib.)

17 *Serenissimo Principi et Domino Wladislao …* (ib.)

gyel jogkönyv vagy az 1554-es württembergi jogkönyv egyöntetűen a nemesek es a nemesi birtok előjogait védi,[18] és hangsúlyozza, hogy a „vidékek szokásait" helyre kell állítani, a régi jogot vissza kell állítani, a jogot meg kell tisztítani az elburjánzott kárhozatos újításoktól.[19] Már Tringli István is kiemelte, hogy a 15–16. századi kodifikációk nem pusztán jogi normagyűjtemények. Jelentőségük messze túlmutat a jogszolgáltatáson, hisz ezek „az újkori állam egyik legjelentősebb megnyilvánulásai", amelyek révén „az állam és annak más közösségei szabályaikat a közösség minden tagjára kiterjesztették" – ezáltal a „középkor évszázadaihoz képest új viszony jött létre az állam és lakói között."[20]

Joggal tételezhető fel, hogy Európa fent idézett kora újkori kodifikációi, joggyűjteményei és a *Hármaskönyv* is tudatosan az ókor és a középkor fordulóján keletkezett, a törvényhozóknak évezredekig mintául szolgáló „Nagy kodifikáció", a jusztiniánuszi törvénykönyvek mintáját követi.[21] A *Hármaskönyv* őskiadványában a szöveg elé helyezett szerzői előszó (*lectoribus salutem*), és a királyi kiváltságlevél fent idézett mondatai szembetűnő rokonságot mutatnak Jusztiniánusz császár sokat idézett jogpolitikai célkitűzésével. A bevezető császári rendeletekben fogalmazódik meg az a jogpolitikai állásfoglalás, amely az európai nagy kodifikációk és jogkönyvek visszatérő preambulumává vált: „A császári felségnek nemcsak fegyverekkel kell ékesítve lennie, hanem törvényekkel is fel kell fegyverkezve lennie […], amikor a hamis perlekedők csalárdságait kiűzi a jogérvényesítés útjairól és éppoly lelkiismeretes legyen a jogban, mint amilyen diadalmas legyőzött ellenségein."[22] Az *arma et leges* politikai programja – a nagy uralkodók politikai-kormányzási célkitűzése, akik a háborúban fegyverrel győzedelmeskednek ellenségeiken, az áldott békében pedig igazságos, áttekinthető és következetes jogrendről gondoskodnak alattvalóik számára. Az ókortól napjainkig hangoztatott politikai toposzok ezek, amelyek ezer vagy ötszáz évvel ezelőtt is az államszervezet megszilárdításának, a politikai hatalom megerősítésének célját szolgálták.[23]

---

[18] Tringli István: A kora újkori kodifikáció és a Hármaskönyv. In: Máthé (2014, szerk.) i. m. 62–63., korábbi európai joggyűjteményekre utal a szerző, 351–352.

[19] Tringli i. m. 69.

[20] Uo. 86.

[21] A kodifikáció menetéhez vö. P. Stein: *A római jog Európa történetében.* Ford. Földi Éva. Budapest, 2005. 48–52.

[22] *Justiniani Constitutio Imperatoriam*, Mészöly Gedeon fordítása.

[23] Vö. Hamza G.: Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege. *Jogtudományi Közlöny,* 48. (1993) 33. kk.

Hasonló módon ókori eredetű toposzra épít meglátásom szerint a *leges confusae,* a kaotikus, áttekinthetetlen jogszabályi környezetről panaszkodó, és ezáltal a kodifikációt elkerülhetetlen szükségszerűségként beállító gondolatsor is. Werbőczy István többször is beleszövi bevezetőjébe ezt az érvelést. Például: „Azonban úgy a tőlünk kiadott törvényeknek, mint az ország ama jogainak különböző magyarázata következtében sokszor nagy alkalmatlanságok keletkezének, midőn azoknak, egyéni tetszése szerint, egyik ember ilyen, mások amolyan értelmet és jelentőséget tulajdonított…”[24] De a gondolatmenet másutt is visszatér: „Hogy ilyképpen már ez a mi magyar nemzetünk is […] a bíráskodás és igazságszolgáltatás terén ne csupán csak a gyakorlatra, mely többnyire változékony s ingatag szokott lenni, hanem írásba foglalt és a betű csalhatatlan bizonyítékával megvilágosított jogra támaszkodhassék.”[25] Majd ezt olvassuk a szerény, mégis öntudatos szerzői hitvallásban: „Felségednek szerencsés vezérlete és boldogító pártfogása alatt megkísérlem végrehajtani ezt a mi hazánkban mind e mai napig hallatlan, s annyi századok lefolyása alatt nagy szégyenünkre és még nagyobb kárunkra elhanyagolt munkát, - hogy tudniillik az országnak eddig szétszórt, csonka, zavaros és egymással nehezen összeilleszthető jogszabályit, végzeményeit, törvényeit és szokásait egybekapcsoljam, rendszerbe öntsem és írásba foglalva, közhasználatra leendő kihirdetés végett, Felséged elé hódoló tisztelettel terjeszthessem.”[26] A kodifikációt közvetlenül megelőző években felborult egyensúly az igazságszolgáltatásban, a jogszabályok áttekinthetetlenné válása, ezáltal a hatályos jog rögzítésének kényszere szintén visszatérő motívum a kora újkori jogkönyvekben.[27]

A jusztiniánuszi kodifikáció bevezető gondolatait olvasva és azt a *Hármaskönyv*vel összevetve nyilvánvaló, hogy itt is ókori toposz tér vissza. Nagyon valószínű, hogy a humanista Werbőczy is ebből építkezik, első- vagy másodkézből.[28] A gondolatmenet és mondatszerkezet ugyanis feltűnő hasonlatosságot mutat Jusztiniánusz közismert soraival. A nagy császár már a Kr. u. 6. században így érvelt, meggyőző indoklást keresve a magánjog átfogó reformjára: „[…] kiterjesztettük figyelmünket a régi jogtudomány megszámlálhatatlan

[24] *Wladislaus Dei gratia*… (ford. ib.); vö. TRINGLI i. m. 70–74.

[25] *Wladislaus Dei gratia*… (ford. ib.)

[26] *Serenissimo Domino*…

[27] Vö. TRINGLI 69–70.

[28] A Mohács előtti jogásznemzedék mély humanista műveltségét hangsúlyozza BÓNIS GY. (1971) i. m. 311–315.; szerinte a királyi kancellária vezetői ebben az időben inkább humanista műveltségükre, nem jogi képzettségükre voltak büszkék. Ez egyes esetekben odáig mehetett, hogy eltitkolták a Bolognában szerzett jogi doktorátust.

köteteire is és ezt a kétségbeejtő művet is, mintegy a mélységek fölött járva, isteni segítséggel már befejeztük. […], hogy ti a jog elemeit ne elavult mesékből tanuljátok, hanem a császári felségtől ismerhessétek meg."[29] Valójában a jogegységesítési program fontos politikai lépés volt a központi hatalom megszilárdítása érdekében.

De térjünk át a Prologusra. Szászy István szerint „A Prologus a mű tudományos, elméleti alapja. Ez tartalmazza a szerző világnézeti felfogását, jogfilozófiai megállapításait és a jogszabálytan első részét."[30] Az uralkodó nézet szerint a *Prologus* 17 *titulus*a nem Werbőczy saját kútfőjéből származó alkotás. Egyes kutatók arra voksolnak, hogy a fő forrás a Summa legum Raimundi 1506. évi krakkói kiadása volt, mások Gratianus, Azo vagy Accursius művei, esetleg közvetlenül a jusztiniánuszi kodifikáció paragrafusainak az átvétele mellett érvelnek.[31] Bónis György a latinos műveltségű jó barát, Johannes Camers bécsi minorita keze nyomát fedezi fel.[32] A glosszátorok mozaikmódszerét (tehát a *mos Italicus* hagyományait) követő,[33] zömében teológiai és kánonjogi idézetekből összeillesztett szövegben van egy bekezdés, amelyet a szakirodalom általában jogfilozófiai szlogenként értékel, de a következő témánk, a tulajdonkoncepció aspektusából mégis relevanciával bírhat. A természetjogról, illetve a természetjog egyes szabályairól van szó, amelyet a *Hármaskönyv* a következőképpen definiál: „Természeti jog: az összes nemzetek közös joga, mivelhogy az mindenütt a természet ösztönzése következtében, nem pedig valamely törvény megállapításból létezik: vagyis, amire a természet minden állatot megtanított és megtanít. Ez tehát nem egyedül az emberi nemnek, hanem az összes állatoknak is tulajdona. Ebből ered a férfinak és nőnek összeköttetése, gyermekek nemzése és nevelése, mindenkinek egyenlő szabadsága és egyenlő szerzési képessége mind arra, ami a levegő-égben, a földön és a tengerben találtatik."[34] A természetjog lényegét, a jog, a tulajdon és a társadalom alapjainak eredetét feszegető okfejtés a következő szakaszokban tovább folytatódik: „*Quia jure naturali omnia erant communia* […] mivel a természeti jog szerint minden közös volt,

[29] *Justiniani Constituio Imperatoriam*; Mészöly Gedeon fordítása.

[30] Szászy István: Werbőczy és a magyar magánjog. In: Balás P. Elemér et al. (szerk.): *Werbőczy István.* Kolozsvár, 1942. 93. Megvallom, hogy a találó idézetet kollégám meggyőző írásából vettem át, vö. Blazovich L.: A Tripartitum és forrásai. *Századok,* 141. (2007) 1011.

[31] Bónis György: *Középkori jogunk elemei.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972. 237–242.; Blazovich i. m. 1012.

[32] Bónis Gy. (1972) i. m. 241 és k.

[33] Vö. Stein i. m. 72–74.

[34] Prologus II. cim 4. §., Csiky Kálmán fordítása.

mindenki szabad volt; a nemzetek joga (*jus gentium*) szerint pedig bekövetkezett a földek fölosztása és a javak elkülönítése, szokásba jött a háború, a hadi fogság, a rabszolgaság és egyéb, ami a természetjoggal mind ellentétben áll."[35] Bónis Péter a közelmúltban szépen kimutatta, hogy az eredeti és származékos *ius gentium* megkülönböztetése a Prologusban (II. Cim 8.§) Bartolus téziseire épül, azaz a római jogi alapon kifejlődött *ius commune*, azon belül is a *mos Italicus* kifinomult elméleti fejtegetéseiből vezethető le.[36] Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy Bartolus is a római jogi forrásokból indult ki, azokból építkezett tovább.[37] A természetjog Werbőczy által is idézett koncepciójának gyökerei is az ókorba nyúlnak vissza.[38] A *Tripartitum* szerzője – talán csak másodkézből, de mégis – a humanista műveltség tollaival ékeskedik.[39] A sorok közül Arisztotelész, Cicero és a Sztoa koncepciója villan elénk az aranykorról, az ősi egyenlőségről és a tulajdon társadalom-keletkeztető hatásáról.

Vessünk egy közelebbi (bár felületes) pillantást e gyökerekre. Arisztotelész a Politikában hosszasan foglalkozik a lehetséges társadalmi berendezkedési formákkal, és összekapcsolja őket a táplálékszerzés különböző módszereivel; itt tér ki a tulajdon eredetének mítoszára is: „Az emberiség legnagyobb része a földből, éspedig annak élvezhető terményeiből él. […] Ezeket az anyagi javakat – úgy látszik – minden teremtménynek maga a természet ajándékozta. […] ugyanígy természetes az is, hogy mihelyt valami a világra jött, arról a természet gondoskodik, s higgyük el, hogy a növényzet az állatok kedvéért, az állatok pedig az ember kedvéért vannak. A természet […] mindezen teremtményt az ember hasznára hozta létre."[40] Arisztotelész a tulajdon nélküli, mindenkinek szükségletei szerint juttató társadalomról beszél és arról, hogy a természeti erőforrások kiaknázásának társadalmilag uralkodó módja (nomád állattenyésztés vagy földművelés) meghatározó az államformára és a javak redisztribúciójára nézve. Az ember társadalmi együttélésre determinált lény (*zoón politiokon*), de

35 Prologus II. cim 8. §, Csiky Kálmán fordítása.

36 BÓNIS P. (2014) i. m. 217–220.

37 Ezért például a szokásjog ismérveit taglaló fejezetben hivatkozni lehetett volna Salvius Julianus definíciójára, amelyet Azo kétségtelenül továbbfejlesztett, ahogyan azt Bónis Péter meggyőzően kimutatja. vö. BÓNIS P. (2014) i. m. 222–226.

38 Vö. BÓNIS GY. (1972) 240–247.

39 M. RADY: The Prologue to Werbőczy's Tripartitum and its Sources. *The English Historical Review*, 121. (2006) 104–145. szerint a Prologus II. cím 4. §-ból idézett természetjogi eszmefuttatás zömmel Raymundus mester munkájából származik. A témához lásd BLAZOVICH i. m. 1011 kk.

40 ARISZTOTELÉSZ: *Politika* 1. 1256a-b 20.

a természetben él – ezért a természettel való kapcsolat és a természet törvényei befolyásolják a mindenkori társadalmakat.[41]

Cicero okfejtése még közelebb áll kiinduló forrásunk szövegezéséhez: „A magántulajdon nem természettől való, hanem vagy ősi földfoglalásból keletkezett, ha üres területekre találtak, vagy győzelem eredménye, ha háborúval szerezték meg. A sztoikusok szerint mindaz, ami a földön születik, az ember hasznára van teremtve, az ember pedig az emberért jön a világra, hogy egyik a másiknak kölcsönös hasznára legyen."[42] A sztoikusok az embert helyezték tanaik középpontjába, és különösen az individuum és a köz, a többi ember kapcsolatával foglalkoztak, az egyén és közösség viszonyát etikai elvek mentén definiálva. Ebbe az argumentációs irányba illeszkedik a tulajdonról és a javak elosztásáról alkotott nézetük is. Szerintük a föld minden gyümölcse az ember hasznára teremtetett; sőt az emberek is egymás hasznára születnek, hogy kölcsönösen segítsék egymást.[43]

Időben ugyan előre szaladunk, mégis érdemes megjegyezni, hogy majdnem kétszáz évvel később, 1689-ben John Locke ezen ókori filozófiai gyökerekből jut arra a következtetésre, hogy a tulajdon alapja a befektetett munka: „Bár a föld és az összes alacsonyabb rendű teremtmény közösen minden emberé, mégis mindenkinek tulajdona a saját személye. […] Azt mondhatjuk, hogy testének munkája és kezének műve a szó szoros értelmében az övé. Amit tehát abból az állapotból, amelyben a természet hagyta, azt összevegyítve munkájával, hozzátett valamit, ami az övé, és ezzel tulajdonává teszi […] Minthogy ez a munka vitathatatlan tulajdona a munkásnak."[44] Persze ezt a radikalizmust a *Tripartitum*tól nem várhatjuk el – nem csak az időbeli távolság és a szerzők eltérő társadalmi státusza, hanem a két munka igen különböző műfaja miatt sem. Egy fennálló jogszokásokat kompiláló jogkönyv vagy a forradalmian új utakat nyitó filozófiai értekezés hangvétele eltérőbb nem is lehetne.

Bár az „Aranykor" mítosza és egyáltalán az eredetmítosz varázsa Werbőczyt is megérintette. Az Első rész, III. titulusa „a nemesség származását és kezdetét" vázolja, a hunoktól és azok ősi szokásából, a véres karddal való hadba hí-

41 Az idézett szövegrészhez vö. P. Garnsey: *Thinking about Property. From Antiquity to the Age of Revolution.* Cambridge, 2007. 24–26.

42 Cicero: *De officiis.* 1., 7.

43 A római jogászok e tanokra alapozva argumentálnak a vitában, hogy a rabszolganő gyermeke miért nem eshet a gyümölcs fogalma alá; vö. É. Jakab: Konzepte des Eigentums im Wandel der Zeit. In: E. Jakab (szerk.): *Geistiges Eigentum und Urheberrecht aus der historischen Perspektive.* Szeged, 2013. 48–49.

44 John Locke: Two Treatises of Government, 27.; vö. Jakab É.: *Szerzők, kiadók, kalózok. A szellemi alkotások védelmének kialakulása Európában.* Budapest, Akadémiai, 2012. 46–58.

vásból levezetve. Ez kezdetben a magyaroknál is élt – és aki ellenszegült, örök szolgaságra került; ebben látja Werbőczy a tulajdonosok és nincstelenek társadalmi egyenlőtlenségének gyökerét.

2. Gondolatok a földtulajdonról

A szakirodalom általános álláspontja szerint Werbőczy István a *Hármaskönyv*ben a magánjog alapvető jogintézményeit figyelmen kívül hagyja, nem tárgyalja. Zlinszky János joggal állapítja meg, hogy „a *Tripartitum* a magánjognak éppen a legfontosabb részeit, a tulajdon és a szerződésrendszer szabályozását egyáltalán nem tartalmazza. Tulajdon helyett csupán gyökeres birtokról beszél, tehát a földtulajdonon fennálló haszonjogokról, ami pedig a szerződéses rendszert illeti, az alapszerződés, a kereskedelmi adásvétel összes válfajai közül csupán a nemesi birtok királyi hozzájárulással történő átruházásáról ejt néhány szót, mintha Magyarországnak Mátyás király idejében semmifajta kül- vagy belkereskedelme, áruforgalma, garanciája, hitelélete egyáltalán nem lett volna.”[45] Az adásvétel szemet szúró mellőzése talán azzal magyarázható, hogy az árucsere jogi szabályozása inkább az újkori kodifikációk jellemzője; az ókorban és a középkori-kora újkori fejlődésben a törvényhozó tartózkodott a beavatkozástól, mert a jogélet kielégítően működött a szerződési minták és kereskedelmi szokások alapján is. Meglepőbb, hogy a tulajdon problematikája nem kerül részletesebben tárgyalásra a *Hármaskönyv*ben, hisz a feudális agrártársadalmakban a társadalmi tagozódás és a politikai uralom alapja is a földtulajdon volt. Tanulmányom második részében ehhez a kérdéshez szeretnék néhány széljegyzetet, glosszát fűzni, a római jogász szemszögéből. A *Tripartitum* vonatkozó szabályainak megidézése előtt vessünk egy pillantást a tulajdon történetileg kialakult fogalmára.

2.1. Modern tulajdonkoncepció – repedésekkel

Hatályos jogunk a tulajdont – más modern magánjogokkal összhangban – absztrakt jogi hatalomként definiálja. A Ptk. 5:13. § *[A tulajdonjog]* szerint: „(1) A tulajdonost tulajdonjogának tárgyán – jogszabály és mások jogai által megszabott korlátok között – teljes és kizárólagos jogi hatalom illeti meg. […] (3) A tulajdo-

[45] ZLINSZKY i. m. 208.

nosnak joga van minden jogosulatlan behatás kizárására."[46] A Ptk. tehát a tulajdont jogi hatalomként határozza meg, méghozzá olyan jogi hatalomként, amely a tulajdonosnak a dolgon kizárólagos és szinte korlátlan jogosultságot biztosít, ugyanakkor mindenki mást kizár, tilt a dologra vonatkozó bármely jogosulatlan behatástól, zavarástól.

A Ptk. fenti definíciója is azt tükrözi, hogy a tulajdon modern fogalma kiszakítja a tulajdon tárgyát a társadalmi-gazdasági kontextusból, és egy elvonatkoztatott, légüres térbe helyezi. A tulajdonos és a tulajdon tárgya közti viszony ezen absztrakt felfogása a magánjogi dogmatikai gondolkodás több százados fejlődésének eredménye, amely következetesen arra törekedett, hogy a jogintézményt elválassza annak történeti és természeti kötöttségeitől. Más modern magánjogokhoz hasonlóan, a magyar polgári jog is absztrakt és homogén tulajdon-fogalomra épít, amely az individuálisan felfogott tulajdonosnak egy tetszés szerinti dologhoz való, jogilag védett uralmi helyzetét helyezi a középpontba. Sem az adott dolog gazdasági funkciójára, sem az individuum társadalmi kötődésére nincs figyelemmel.

A tulajdon ezen abszolút 'szabadságát' a 19. századi pandektisztika dolgozta ki, korának gazdasági folyamataira reflektálva. A legtipikusabban Bernhard Windscheid artikulálta ezt a felfogást, aki szerint: „Eigenthum bezeichnet, dass Jemandem eine (körperliche) Sache eigen ist, und zwar nach dem Rechte eigen ist: daher genauer statt Eigenthum Eigenthumsrecht. Da […] will sagen, dass nach dem Rechte sein Wille für sie entscheidend ist in der Gesamtheit ihrer Beziehungen. […] 1) der Eigenthümer darf über die Sache verfügen, wie er will; 2) ein anderer darf ohne seinen Willen über die Sache nicht verfügen […] Das Eigenthum ist als solches schrankenlos."[47] Windscheid szerint a tulajdon lényege, hogy valaki egy testi dolgot a sajátjának tudhat, méghozzá a jog szerint sajátjának: tulajdon a dolog feletti jogi hatalom, ezért a tulajdon szó helyett pontosabb a tulajdonjog *terminus technicus* használata. Hisz a tulajdon lényege, hogy a tulajdonos akarata az egyedül meghatározó a dologra nézve, a dologra vonatkozó minden jogviszonyban. A tulajdonos szabad akarata szerint rendelkezhet a dolog felett, és egy másik személy az ő akarata ellenére egyáltalán nem rendelkezhet róla. Windscheid hangsúlyozza, hogy a tulajdon *per se* abszolút, korlátlan és exkluzív jog.

---

46 Ptk 5:13. § *[A tulajdonjog].*

47 Bernhard Windscheid: *Lehrbuch des Pandektenrechts.* I. 8. Aufl. Bearb. Von Th. Kipp. Frankfurt a. M., 1900. 755–758.

Bernhard Windscheid és korának magasan fejlett magánjogi dogmatikai gondolkodása az egyént, a tulajdonost helyezi a középpontba és a tulajdonjog lényegét a dolog feletti rendelkezési jogban ragadja meg. A tulajdonjog primer jelentése a korlátlan és szabad elidegenítési jog: a tulajdon tárgya áruvá válik, függetlenül attól, hogy ingó vagy ingatlan és függetlenül a dolog gazdasági vagy társadalmi-történeti kötődéseitől.

Egy pillantást vetve a magyar (római jogi alapokon nyugvó) civilisztikai hagyományra, hasonló definíciókat találunk mintegy száz éve az elterjedt tankönyvekben is. Így fogalmaz például Marton Géza, követve a 20. század első felének uralkodó dogmatikai vonulatát: „A tulajdon (*dominium, proprietas*) az a jog, mely testi dolog felett teljes uralmat (élvezetet, rendelkezést) biztosít a jogosítottnak azáltal, hogy minden más embert kizár a dologra való minden behatásból."[48]

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a római jogi gyökerekből táplálkozó, kifinomult német magánjogi dogmatika a 19. század végére légüres térbe helyezte a tulajdont; és ez vált uralkodó nézetté az európai magánjogi rendszerekben. Bár már a 19-20. század fordulóján kritizálta néhány jogtudós ezt a denaturalizált tulajdoni koncepciót. Érdemes röviden idézni Heinrich Dernburg 1892-ben megfogalmazott bírálatát: „In der That sind alle Rechte des Individuums, insbesondere auch das Eigemthum, durch die Rücksicht auf die Gesellschaft beeinflusst und rechtlich gebunden. Auch die Geschichte zeigt uns keine Zeit, in welcher dies nicht der Fall gewesen wäre."[49] A kiváló német civilista kiemeli, hogy az uralkodó nézettel ellentétben az egyén minden joga, különösen a tulajdon, az adott társadalmi környezet függvénye. A történelem nem ismer olyan korszakot, amelyben ez ne így lett volna. A neves jogtudós felhívja a figyelmet arra, hogy az egyén mindig egy adott társadalom része. A társadalmi-politikai környezet minden korban lényeges befolyással bírt az individuum által megszerezhető jogviszonyok tartalmára.

A társadalmi-politikai környezet meghatározó szerepéhez járul azonban még egy további determináns, amelyre Dernburg még nem tért ki, a földtulajdon esetében mégis döntő jelentőséggel bírhat: az ökológiai környezet, a földrajzi és klimatikus adottságok. Dernburg nem volt erre figyelemmel, hisz az ő korában a magánjogtudomány európai környezetben élt, európai dimenzióban gondolkozott: a német civilisztika Németország földrajzi-éghajlati adottságaiból indult

[48] MARTON Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1960. 129.

[49] H. DERNBURG: Pandekten Allgemeiner Theil und Sachenrecht. Dritte, verbesserte Auflage; Zweiter Band. Obligationenrecht, 1892.

ki. Az állami beruházások az egyes földrajzi tájakon kiegyensúlyozott mértékben jelentkeztek és a földhasználati formák a történeti hagyományokból táplálkozva igen hasonló struktúrát mutattak a különböző tartományokban, azaz homogén jellegűek voltak.

Nem így volt ez az ipari forradalom előtt, különösen nem a 15-16. században. A középkor végén és az újkor hajnalán a mezőgazdaságilag használható földterület erős strukturálódást mutatott Európa államaiban is, de még inkább gyarmati környezetben. Így például már John Locke hangsúlyozza a 17. század végén, hogy a puszta föld értéke és a befektetett munka értékteremtő aránya 1:9, de néha 1:99 is lehet.[50] Az ipari forradalom előtti társadalmakban a termőföld jelentette a legfontosabb természeti erőforrást, amelynek gyümölcsöző kiaknázása az egyén és a közösség boldogulásának biztosítéka volt. A mezőgazdaságilag kiaknázható földterület feletti tulajdonosi jogosítványok nem pusztán egy absztrakt jogviszonyt jelöltek, hanem az egyén és a táj, az egyén és a társadalom viszonyát tükrözték, sőt az identitás részét képezték. A korai társadalmakban a tulajdon lényege nem a dolog feletti szinte korlátlan rendelkezési jog volt, amely a modern társadalmakban elsősorban az elidegenítéshez való jogban manifesztálódik. A tulajdon pozitív tartalmi elemeiből sokkal inkább a használati és gyümölcsöztetési jog, a termőföld kiaknázásának a joga állt a középpontban.

Már a tulajdon történeti elnevezései is erre az identitási viszonyra utalnak.[51] A tulajdon, illetve a tulajdonosi viszony megjelölésére használt szakszókincs sokat elárul arról, hogy az adott társadalomban, adott geopolitikai környezetben milyen szerepet tölt be a földtulajdon. A nyelv többnyire találóan tükrözi, hogy az individuum milyen viszonyban áll a társadalmi és a természeti környezettel. „Property is a way of looking at the world, as well as a means of sharing it out"[52] – a tulajdon tulajdonképpen világnézet és ugyanakkor a társadalmi disztribúció eszköze. A földtulajdon mindenkori jogi szabályozása az ember és a természet viszonya, a természet és a kultúra kölcsönhatásának eredménye. Ezért a földtulajdon precízebben, kontextusára figyelemmel az adott kor és a természeti környezet eredőjeként definiálható árnyaltan, hisz a tulajdon társa-

[50] Locke II 37., 40.

[51] Utalnék itt Boyd White kutatásaira, aki hangsúlyozza, hogy a nyelv (esetünkben a jogi szaknyelv) nem pusztán a kommunikáció eszköze, hanem inkább technológia: a nyelv jogi kategóriákat teremthet: „Language can not be seen as transparent or neutral as a real force of its own. Language does much to shape both who we are – our very selves – and the ways in which we observe and construe the world." Ld. J. Boyd White: *Justice as translation: an essay in cultural and legal criticism*. Chicago, 1990. XI.

[52] P. Langford: *Public life and the propertied Englishman 1689–1798*. Oxford, 1991. 4–5.

dalmi jelenség.[53] A földtulajdon szorosan összefügg a nemzet, birodalom kategóriákkal. A földhasználati formák a kultúra részét képezik.[54]

A tulajdon megjelölésre a római jogi források főként a *proprietas, dominium* szavakat használják. A latin *proprius* melléknév eredeti jelentése „saját, tulajdon". Finály Henrik kiemeli, hogy a „kirekesztőleg saját (valakié), egyes személyt megillető, egyéni", illetve „sajátságos, jellemző" jelentésváltozatok a tipikusak a forrásokban. A *proprietas* főnév a „sajátságosság, tulajdonság", illetve „tulajdonosi jog" jelentésárnyalatokban ragadható meg az antik szerzők műveiben.[55] A modern nyelvekből merítve, igen hasonló az angol „property" szó etimológiai levezetése. Jelentésárnyalatai a „proper to, one's own, or special character". De az angol „property" szót a régi francia nyelvből vették át, és eredeti jelentése „saját, valakihez tartozó, sajátos jellemző", esetleg „közeli, helyben lévő".[56] A latin és a régi francia nyelv szakszavának gyökerei az ókori görög nyelvből, az „*idiotes*" szóból eredeztethetőek. Az „*idiotes*" a forrásokban egy dolog sajátos természetét fejezi ki, amely elkülöníthetővé illetve megkülönböztethetővé teszi azt más dolgoktól.[57] A tulajdonos igényét egy dolog feletti uralomra éppen az alapozza meg, hogy viszonya az adott dologhoz elég közeli ahhoz, hogy számára jogi védelmet biztosítsanak.

A magyar nyelvre is jellemző, hogy az „enyém, az én tulajdonom" kifejezések arra utalnak, hogy az egyén és a tulajdon tárgyát képező dolog viszonya igen szoros: a dolog az egyéni identitás része, a dologhoz fűződő viszony az egyén jellemző tulajdonsága.[58] Fokozottan igaz ez arra a feudális agrárkörnyezetre, amelyben Werbőczy István korának hatályos jogát összefoglalta.

---

53 N. GRAHAM: *Lawscape: Property, Environment, Law.* Routledge, 2011. 24.

54 GRAHAM i. m. 55.

55 FINÁLY Henrik: *Latin–magyar iskolai szótár.* Kolozsvár, 1858.

56 A „Chambers Dictionary of Etymology" szerint az angol szó történeti gyökere a középkorra nyúlik vissza: „c.1300, *properte*, „nature, quality," later „possession, thing owned" (early 14c., a sense rare before 17c.), from an Anglo–French modification of Old French *propriete* „individuality, peculiarity; property" (12c., Modern French *propreté*; see *propriety*), from Latin *proprietatem* (nominative *proprietas*) „ownership, a property, propriety, quality, »literally« special character" (a loan-translation of Greek *idioma*), noun of quality from *proprius* one's own, special" (see *proper*). For „possessions, private property" Middle English sometimes used *proper goods*. http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=property&searchmode=none.

57 Vö. GRAHAM i. m. 25–26.

58 M. DAVIES: *Property, meanings, histories, theories.* Abingdon. 2007. 25.

2.2. Földtulajdon a régi magyar jogban – teória és praxis

Az agrártársadalmakban a föld, a mezőgazdasági művelés alá vonható földterület képezte az egész közösség, a nép túlélésének, boldogulásának és az államnak, mint politikai hatalomnak az alapját is. A modern gazdasági–jogi elméletek is kiemelik: „Property is not simply a derivative of a physical fact, it also reflects a group choice about what kinds of effort are to count in creating an image in people's minds that acknowledges a person's rights."[59] A földtulajdon szolgált a politikai hatalom legitimációjául: a királyi hatalom alapja és támasza az ország területe feletti tulajdonjog volt. A középkori jogok élesen elválasztják a termőföld és az egyéb dolgok (városi ingatlan vagy ingóság) fölötti tulajdont. Az uralkodó földhasználati formák definiálják egy adott társadalom, egy adott nemzet kultúráját és mindenkori államberendezkedési formáját, azaz „alkotmányát" is.[60]

Közismert, hogy a régi magyar magánjogban a földtulajdon erősen tagozódott. Hazai tankönyveink már a tulajdon definíciójának meghatározásakor figyelemmel vannak erre a tényre.[61] Így például Béli Gábor hangsúlyozza, hogy „az 148. előtti magyar régi magánjogban a tulajdon (proprium) általában csak az ingókon és a szerzett ingatlanokon jelentett mindenki más kizárásával teljes – de nem abszolút – uralmat biztosító jogot. Az ősi és az adományos ingatlanokon a tulajdon mindig korlátozott volt."[62] A korai magyar jog különböztetett a szállásbirtok és az adománybirtok között, az utóbbinál pedig eltérő normák vonatkoztak a királyi és a magánadományra. A szállásbirtok eredetileg a nemzetség mint társadalmi egység identitását és társadalmi betagozódását jelképezte; ez a szoros összetartozás, amelyet az eredetmítosz is erősít, később a nemzetségi közös tulajdon és az ősiség jogintézményében fejeződik ki.[63] A királyi adománybirtok felett Szent Istvántól kezdve a király bírt főtulajdonnal; a megadományozott korlátozott tulajdonosi jogosítványokkal rendelkezik, amelyet mindig korlátoz a háttérben lappangó *jus regium*. A királyi adománybirtok szintén fontos kifejeződése volt az individuum társadalmi pozíciójának, az uralkodóhoz való viszonyának, identitásának (a magánadomány ennek alfaja, a

---

59 Schmid i. m. 83.

60 Vö. Arisztotelész fent idézett fejtegetéseit. A témához részletesebben lásd Graham i. m. 53. kk.

61 A Mezey Barna szerkesztette *Magyar jogtörténet* bölcsen és óvatosan kikerüli a definíció csapdáját. Mezey Barna: *Magyar jogtörténet.* Budapest, Osiris, 2007. 97. kk.

62 Béli G.: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest–-Pécs, 1999. 71.

63 Homoki-Nagy M.: *A magyar magánjogtörténet vázlata 1848-ig.* Budapest, 2001. 50–58.; Béli i. m. 71–72.

társadalom további strukturálódásának terméke); az ősi, adományos és szerzett (saját pénzen szerzett) birtok megkülönböztetése is ezt a strukturálódást fejezi ki.[64] 1222-ben az Aranybulla rögzítette a kétféle birtok jogszabályi közelítését, amely a királyi serviensek rendelkezési jogának megerősítését jelentette.

Egy sajátos magyar földtulajdoni rendszer épült ki, amely egyesítette a hűbéri-adományrendszert és a nagycsaládi-nemzetségi kötöttséget.[65] Ennek jellemzői köztudottan az ősiség (*avicitas*) mint elidegenítési és terhelési tilalom, a királyi jog (*jus regium*) és a szomszédok javára fennálló megváltási jog (*jus redimendi*). A termőföld feletti rendelkezési jogot tovább szűkíti a családi osztatlan vagyonközösség, az osztály (*divisio*) és a közbirtokosság intézménye. Ennek fényében Bónis György „sajátos értelemben vett magyar hűbériségként" definiálja a 15. század végének magyar rendi társadalmát, amely egy bonyolult, komplex és egyedi földhasználati koncepción alapult.[66]

Az *avicitas* és a *divisio* jogintézménye személetesen fejezi ki azt a tényt, hogy az individuum, a birtokot éppen kezén tartó, azt megművelő jogosult rendelkezési joga erős korlátok közé szorul a közösségi érdek, a nemzetség és család védelmére. A földhasználati forma, annak széttagoltsága és erős társadalmi-történeti, politikai kötődése tükrözi az egyén és a társadalom viszonyát. De tükrözi-e az egyén és természet viszonyát is? Vagy ezt a dimenziót már ez a kor is figyelmen kívül hagyta?[67]

A fenti földhasználati kategóriákat precízen ismerteti a *Tripartitum*, amely három részre bontja „nemes Magyarország jogait és szokásait". Jelen tanulmányban csak az *Első részt* vizsgálom, amely alapjában a nemesek különböző jogcímekre alapozott, földhöz fűződő jogviszonyait foglalja össze, nagy hangsúlyt helyezve a királyi jogra.[68] Werbőczy célja a korabeli ítélkezésben alkalmazott jogszokások összefoglalása, a nemesi jogok védelmének körülbástyázása.[69] Talán ezért tűnik Werbőczy *Tractatus*a némileg konzervatív képnek kora földtulajdonáról, holott a 15. század végén a földhasználati formák fent vázolt kategóriái a gyakorlatban már lazulást mutatnak. A mezőgazdaságilag hasznosítha-

64 Vö. MEZEY i. m. 99.

65 HOMOKI-NAGY i. m. 50. kk.

66 BÓNIS GY.(1972) i. m. 180 kk.

67 Az egyén és természet viszonya még erősen jelen van az ókori földtulajdonra vonatkozó jogintézményekben. Vö. É. JAKAB: Property Rights in Ancient Rome. In: P. ERDKAMP (szerk.): *Land, law and exploitation of natural resources.* Oxford, 2015. Megjelenés alatt.

68 Titulus X, XIII, XXII, XXIII vagy XXIII: a Szent korona része a nemesi birtok.

69 TRINGLI kiemeli, hogy „Werbőczy könyve megírásakor ugyanazt a módszert követte, mint amit ítélőmesterként az ítéletlevelek megfogalmazásakor tett…" i. m. 65.

tó földterület minél jobb kiaknázása érdekében a birtoklási és használati jogok közötti normatív határok kezdenek elmosódni, és ez a jelenség már a bírói ítéletekben is tükröződik. Bónis György kutatásai megmutatták, hogy a városi és egyházi birtokokon létesített, rendi kötöttségek nélküli haszonbérlet egyre erősebb jogokat biztosított a bérlőnek. A bérlő a kezére került jószágot (a *feudum*ba, *arendá*ba, *census*ba vagy *szabás*ba kapott földet) az okiratok tanúsága szerint „hűbéri címen" birtokolta vagy „hűbéri módra őrizte".[70] A korabeli terminológia szerint a haszonbérlőt „örökös hűbérjogon" vezették be, birtoka „hűbérbirtok" volt, szerződése „hűbérlevél" vagy „bérlevél". Maga a magánjogi jogviszony egyre inkább a római jogi *emphyteusis,* az örökbérlet ismérveit mutatta: a bérleti szerződés többnyire a bérlő élete fogytáig vagy nagyon hosszú ideig kötött, számos esetben akár a fiági örökösökre is átszármazhatott. Ennek következtében egyre inkább adomány alakját öltötte – azaz a földhasználó jogait tekintve a királyi vagy magánadománnyal rokon vonásokat mutatott.

Már a 14. század második felétől előfordulnak olyan perek, amelyek tanúsága szerint a bérlők a haszonbért néhány év után önkényesen már nem is fizették, azaz a földet „sajátjukként" művelték, esetleg el is idegenítették. Az örökbérlet és a tradicionális, hűbéri jellegű földhasználati formák (pl. az adománybirtok) között úszó határok alakultak ki a jogéletben, a mindennapos joggyakorlatban.

Talán Werbőczy István nem ismerte ezt a jogéletet? Miért nem vett tudomást e jelenségekről? Miért nem építette be őket művébe?

2.3. Werbőczy üzenete?

Werbőczy életrajzi adatait vagy hosszú bírói tapasztalatait tekintve nem praxis-idegen, hanem igen gyakorlatias felfogást várnánk el tőle minden tekintetben, így a földtulajdon kérdésében is. Hadd idézzem itt Grosschmid Béni színes jellemzését a reneszánsz államférfiról és jogászról: „A Hármaskönyv szerzőjét azonban az ország jóvoltára irányzott bölcsessége és előrelátása el nem hagyta. Ő nem volt valami a féle, hogy úgy mondjam, hamvába holt egyoldalú betűrágó tudós, a ki az eszmék és szellemi termelés világában mint valami önczélú elementumban él, s a kit az, hogy ő ír és gondolkodik, már önmagában kielégít, azzal pedig, hogy az ő fáradságának mi a hatása és eredménye, ép oly kevéssé törődik, miként nem az éneklőmadár azzal, hogy hallgatják-e őt vagy

[70] Bónis Gy. (1972) i. m. 232.

sem […] Hanem a gyakorlati államélet erélyes férfia és tevékeny bajnoka."[71] Tehát Grosschmid is azt hangsúlyozza legendás magánjogi előadásaiban, hogy Werbőczy a gyakorlat embere volt, aki kiterjedt ismeretekkel rendelkezett korának joggyakorlatáról.

A Hármaskönyvet forgatva, a földhasználati formákat érintő kivételek, az ősiség vagy a királyi jog alkalmazásának szigorú korlátait áttörő néhány speciális szabály talán arra utal, hogy a korabeli társadalom és jogszolgáltatás már tudatosan észlelte ezeket a problémákat és megtűrte a hasadásokat a Corpus Iuris ősi testén. A munkaráfordítás értékteremtő, sőt jog-keletkeztető hatása több helyen felbukkan a műben. Nézzünk néhány példát! A *Tripartitum*ot lapozva több olyan szakaszra bukkanunk, amelyek a földhasználati jogot nem a politikai hatalom vagy a társadalmi hierarchia (*jus regium*) oldaláról közelítik meg, hanem az egyén és a táj, a föld mint természeti kincs központi és értékteremtő viszonyára fókuszálnak.

Talán a legszembetűnőbb a XLVI. cím rendelkezése, amely szerint a jószág új osztását nem lehet követelni, ha az eddigi birtokos javítólag megváltoztatta a művelési ágat (szőlőt ültetett a szántóba, a parlagot szántóvá tette). A befektetett munka több jogot biztosít neki, áttöri az ősi jogszokás. Hasonló gondolatra épül az V. cím rendelkezése is – bár Werbőczy először a római jogi *peculium castrense* és *quasi castrense* szabályát idézi, amely szerint a fiú katonai szolgálattal vagy tudásával szerzett vagyona különvagyonnak minősül, amiről szabadon rendelkezhet. A *Tripartitum* innen vezeti le azt a szabályt, hogy az országnagyok, zászlósurak stb. olyan birtoka, amelyet „saját munkája, szolgálatai és érdeme alapján szereztek", mentesül az osztály alól. Figyelemre méltóak a XXIV. cím definíciói: Werbőczy először a politikai hierarchia aspektusából differenciál (királyi jog, nemesi jószág, birtok fogalma) – de ezután a megművelés foka és módja lesz a mérce: puszta, telek, tartozék. A tartozék pl. lehet a kulcs, vagy mezővároshoz, faluhoz tartozó művelés alatt vagy parlagon álló föld, szántóföld, rét, kaszáló, legelő, mező, erdő, cserje, liget, szőlő, halastó stb. Ezek a szövegrészek mutatják, hogy a gyakorlatban egészen más értékek és szempontok is léteztek az absztrakt jogosultságnál. A legfontosabb természeti kincs, a föld kiaknázása olyan össztársadalmi érdek volt, amely más helyen is áttörte a hatályos jogot. Így pl. az 53. címben a fiú az osztály megtételére kényszerítheti az atyját, ha az elhanyagolja az ősi birtok művelését. A jószágcsere intézménye is gazdaságossági szempontoknak ad prioritást az ősi joggal szemben. A 40. címben az ősi és atyai javak (adománybirtok) testvérek közti meg-

[71] GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan.* Budapest, 1905. 554.

osztásánál döntő szempont, hogy a művelési ágak szerint arányosan részesedjenek (3.§: szántó, erdő, rétek, kaszálók stb.), továbbá feltétele, hogy az adott művelési ágból elegendő terület álljon rendelkezésre. A befektetett munka értékteremtő voltát ismeri el a jobbágytelek közbecsű értékének a bírói gyakorlatban a 16. századra kialakult szabálya, mely szerint „egy lakott, megművelt jobbágytelek közbecsű értéke egy márka (négy aranyforint), az elhagyott, dezerta jobbágytelek közbecsű értéke egy aranyforint volt."[72]

A sort hosszan lehetne még folytatni. Ezek az elszórt utalások arra hívják fel a figyelmet, hogy a korabeli jogszokás és Werbőczy István is érzékelte, hogy az ősi és adományos birtokon fennálló absztrakt és jogilag körülbástyázott földhasználati jogot, amelyet az ősiség, a királyi jog és a szomszédok megváltási joga hatalmi-társadalmi eredőkből már úgyis szűk korlátok közé szorított, egy másik oldalról is szorongatják. A produktivitás, a fokozott kiaknázás és egyáltalán a művelés össztársadalmi érdeke olyan kritériummá kezd válni, amely megindítja a földhöz való jog egész hagyományos rendjének lassú átformálását.

[72] Mezey i. m. 101.

SZEMELVÉNYEK AZ ADÓZÁS TÖRTÉNETÉBŐL

Adóprivilégiumtól különadókig

KLICSU László
címzetes docens (PPKE JÁK)

1. Az ‘adóprivilégium’ szó nem tételes jogi fogalom. Adóprivilégium alatt általában azt az előnyt értik, amelyet egy adótörvény nyújt meghatározott személyeknek úgy, hogy a rendelkezésére álló jövedelmet nem, vagy csak szokatlanul alacsony mértékben adóztatják. A pénzügyi jogi tankönyvek az adózás alkotmányos elvei között említik az általánosságot, és ez alatt általában az adóprivilégiumok hiányát értik.

Történetileg adóprivilégiumnak számít hazánkban a nemesi adómentesség, amelynek eredete az Aranybullára vezethető vissza. Ennek előzménye, hogy II. András 1217-ben rendkívüli adót vetett ki, aminek az alapját az képezte, hogy a királyi birtokokat fel- és szétosztatta a földesurak között, akiktől aztán annak jövedelméből adókat és illetékeket vételezett be. Ez ellenére volt a köz- és a főnemességnek, akik aztán országos ellenállási mozgalmat szerveztek ellene. A nemesek adómentessége tartalmilag azt jelenti, hogy a közterheket a jobbágyság viselte, a földesúrnak és az egyháznak is adót fizettek.

A nemesi adómentességet többször megerősítették, ennek egyik példája a Hármaskönyv.

A Hármaskönyv szerint a nemesek négy fő és kiváltságos joga közül a harmadik az, hogy mindennemű jobbágyi szolgálat, adakozás alól, rovás és egyéb adó, vám és harmincad fizetésétől mindörökre teljesen mentesek és ki vannak véve, csupán csak az ország védelmére tartoznak katonáskodni.[1] Ezt az adóprivilégiumot csaknem három és fél évszázad után az 1948. évi VIII. törvénycikk törli el, de modern adórendszer csak a kiegyezés után jön létre hazánkban.

[1] Első rész, 9. czim, 5. §.

Az 1514-es parasztháború leverése után a közvetlen megtorláson túl sokkal súlyosabbak voltak a jobbágyságra a törvényekben meghatározott adókötelezettségek. Még 1514-ben elfogadta a rendi országgyűlés az új szabályokat (XV–XX. törvénycikkek):

– Kilenced és tized.
– Évi egy aranyforint adó a földesúrnak, a fele Szent György napján (április 24.), a második fele Szent Mihály napján (szeptember 29.).
– Heti egynapi szolgálat (robot).
– Havonta egy csibe.
– Évente két liba: pünkösdkor egy fiatalabb, Szent Márton napjára (november 11.) egy „vénebb".
– Tíz jobbágytelkenként egy disznó.

Adózási szempontból jelentősnek tekinthetők az 1522. évi törvénycikkek, amelyekben egyes mesterségeket (serfőzők, „szabók, kőmetszők, aranyművesek, kocsigyártók, kőfaragók, kovácsok, festők, asztalosok, ólomedény-készítők, posztónyírók, takácsok, szíjgyártók, rézművesek, borbélyok, mészárosok, szűcsök, szaruszíjasok, vargák, nyereggyártók, gyapjúfonók, lakatosok, mészégetők, kerekesek és tímárok, meg a többi kézművesek" stb.) terheltek tételes adókkal, más mesterségeket („összes kereskedők, kalmárok, gyógyszerészek, posztókészítők, övkészítők és más üzérkedők, akik szabad és más, kőfallal kerített városokban laknak" stb.) vagyonuk huszadát kellett adóként megfizetniük. Egyes vagyontárgyakat („egyes ökör, tehén és más baromtól, és úgy az ekét meg szekeret vonó, mint a mezőn levő és legelő lovak után") szintén tételes adóval terheltek. Az adózás célja a török elleni felkészülés volt.[2]

Ezeknek az adóknak közös jellemzője, hogy státuszfüggők voltak abban az értelemben, hogy számított, ki milyen jogállású (nemes, jobbágy, városlakó) vagy milyen foglalkozású. Ez természetes is volt, a jogegyenlőség követelése későbbi kor terméke.

Ezzel együtt hazánkban már igen korán, 1517-ben feudális keretek között, Werbőczy Hármaskönyvében[3] megjelent a javak igazságos elosztásának igénye, alapvetően keresztényi, vallási megközelítésben: „az igazság mindenkinek megadja az övét; a jog meg elősegíti; a jogtudomány pedig tanítja, hogyan történjék ez."

---

[2] Dr. JUHÁSZ István: *Adózás a mohácsi vész előtt*. http://ado.hu/rovatok/ado/adozas-a-mohacsi-vesz-elott

[3] WERBŐCZY István: *Hármaskönyv*. Budapest, Franklin-Társulat, 1897. 29. Az Előbeszéd 5. czim 3. §.

Ugyanakkor a legtöbb nemes számára a legfontosabb kiváltság volt, hogy mentességet kaptak az állam legsúlyosabb követelései alól. E téren is jelentős eltérések mutatkoztak országonként. Angliában nem létezett nemesi adómentesség; sőt, az angol köznemesség és az előkelők talán még magasabb adót fizettek, mint mások. Másutt, például Németország egyes részein vagy Dél-Franciaországban a földbirtok, nem pedig annak tulajdonosa élvezett kiváltságokat: a nemesinek rangsorolt birtokok (azaz amelyeket katonai szolgálat fejében adományozott jutalomnak tartottak) nem a szokott mérték szerint adóztak, bárki birtokolta is azokat, ezzel szemben még a nemeseknek is adózniuk kellett az olyan birtok után, amelyet nem nemesektől szereztek. De a 16. századi Spanyolországban, Észak-Franciaországban, Svédországban és Németország nagy részén nemesnek lenni egyet jelentett a legsúlyosabb pénzügyi terhek alóli mentességgel.[4]

Az „igazságos adó" majd a polgári átalakulás idején tűnik fel, a polgári forradalmak követeléseként. Ekkor jelenik meg a közös teherviselésre vonatkozó igény. Közteherviselés alatt majd az általános (privilégiumoktól mentes), egyenlő (az azonos teherbíró képességű személyek azonos, a különböző teherbíró képességűek eltérő adóztatása) és arányos (nem túlzott mértékű, vagy elkobzó jellegű) adózást értik.

2. Hazánkban az általános közteherviselés felé tett első lépés a nemesek adómentessége elvének a megtörése volt a Széchenyi lánchíd építéséről szóló szerződést jóváhagyó törvényben:[5] a szerződés kimondta, hogy a hídon az átkelőknek vámot kell majd fizetniük; mindenkinek, a nemeseknek is. Ez a nemesi előjogok csorbítását, a közteherviselés elvének a részleges bevezetését is jelentette.

Az 1848-as áprilisi törvények közül a VIII. tc. mondta ki, hogy az állam terheit a lakosok közösen viselik.[6] Vagyis ezzel megszűnt a nemesség adómentessége a központi adók alól, a közteherviselés általánossá vált, amivel jelentős új bevételi forrásra tett szert az állam, elősegítve a társadalmi különbségek csökkenését is. A közteherviselésen alapuló új adó kivetését 1848 novemberére irányozta elő a cikkely.

---

4 Jonathan Dewald: *Az európai nemesség: 1400–1800*. Pannonica Kiadó, 2002. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/europai-nemesseg/ch02s04.html

5 1840. évi XXXIX. törvénycikk.

6 A törvény szövege szerint „Magyarország s a kapcsolt részek minden lakosai, minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik." Érdekesség, hogy a törvény egyetlen mondat, majd ezt követi három szakasz, amelyek szerint ki kell „dolgoztatni ideiglenesen az adózási kulcsot, és ezen kulcs szerint a kivetés más a legközelebbi közigazgatási évtől", illetve egy „átmeneti rendelkezés": a közigazgatási év elejéig (amely november 1-je) „a már kivetett közterhek behajtása elrendeltetik". http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5276

A szabadságharc leverését követően azonban a közadózás rendszerét elvetették. Kartális alkotmány hiányában csak néhány, az adórendszert jellemző körülményt érdemes megemlíteni: az osztrák rendszer a parasztságra kétszer olyan súlyos terhet rótt, mint a nemességre. A tényleges jövedelmek megragadására a jövedelemadót 1868-tól, illetve 1909-től vezették be a Monarchiában, a vagyonadó heves ellenállásba ütközött. 1919-1945 között 170 jogcímen szedtek adót a polgároktól.[7]

3. 1949-től 1989. október 23-ig az 1949. évi XX. törvény, az alkotmány nem tartalmazott a közteherviselésre vonatkozó rendelkezést, az állam a működéséhez szükséges bevételeket évtizedekig jellemzően nem adók útján szerezte meg, hanem elvonásként a tulajdonában lévő állami vagyont kezelő vállalatoktól. Még ebben az időszakban, de már a rendszerváltást közvetlenül megelőzően hajtották végre az 1987/88-as adóreformot, amely Magyarország adórendszerét gyökeresen átalakította, bevezette a piacgazdaságban megszokott főbb adónemeket, a társas vállalkozásokra a nyereségadót, a természetes személyekre a jövedelemadót, hatályba lépett a hozzáadott-érték típusú forgalmi adó is. 1988-ban születik a gazdasági társaságokról szóló törvény. 1991-ben elindul az a folyamat, amely az állami vállalatok kezelői jogát tulajdonná alakítja.

4. A jó adórendszer alapfeltétele, hogy egyszerű, olcsó, igazságos, semleges, stabil és kiszámítható legyen. Adam Smith[8] (1776)[9] fogalmazta meg először, hogy minden polgár a képességei szerint köteles az adózást viselni, az adó legyen általános, igazságos, olcsó és kényelmes.

A közteherviselést illetően számos elmélet létezik, ezek közös vonása, hogy egyrészt az állami elvonás jogosságát, másrészt az elvonás igazságosságának kérdéseit tárgyalják.[10]

---

7 BOJKÓ Béla: *Magyar adórendszer és adópolitika (1919–1945).* Budapest, Püski, 1997. 13–16.

8 Skót közgazdász és filozófus. A nemzetek gazdagságában Smith vázolta a „láthatatlan kéz" elméletét, az önérdek és a közérdek harmóniájának eszméjét.

9 Adam SMITH: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.* Book V. Chapter II. Part II. Of Taxes, http://www.gutenberg.org/files/3300/3300-h/3300-h.htm#link2HCH0031 Magyarul: Adam SMITH: *Nemzetek gazdagsága: e gazdaság természetének és okainak vizsgálata*. Budapest, KJK, 1992.

10 Lásd HŐGYE Mihály: Az adózás alapelvei. In: Juraj NEMEC – Glen WRIGHT (szerk.): *Közösségi pénzügyek. Elmélet és gyakorlat a közép-európai átmenetben.* Budapest, Aula, 2000. 160–171. SZILOVICS Csaba: *Az igazságos és arányos közteherviselés kialakításának magyarországi feltételeiről.* Pécs, Inter-Szféra Kft. 2012. 11–13.

Az igazságos adózást illetően hazánkban viszonylag új jelenség, hogy bizonyos iparágakat adóztatási szempontból az állam másként kezel, mint a többi iparágat. Ezeket az adókat különadóknak nevezzük. Tucatnyi ilyen adó van a hazai adórendszerben.[11]

A különadók többségét 2010-ben, illetve utána vezették be, jóllehet ezt megelőzően is volt kisebb szerepük az energia-, a pénzügyi és a gyógyszerszektorban. Megállapítható, hogy a különadók összességében kisebb súllyal jelennek meg a költségvetés bevételei között, mint a hagyományos adónemek, de szerepük egyre nő. A legjelentősebb ugrás a különadókból befolyt összeg nagyságrendjében 2009 és 2010 között tapasztalható. 2009-ig a különadók az összes központi költségvetési bevétel 0,6%-át tették ki. 2010-2011-ben már 4,5-4,8% volt a mértékük. 2013-ban már 7%-kal tervezték a költségvetésben a különadókból befolyó bevételt. A fogyasztási típusú adók felé való elmozdulás és a jövedelemadók visszaszorulásának trendjét erősítik tehát a különadók. Jelenleg a különadók a magyar költségvetésben a társasági adóval azonos nagyságrendű forrásnak felelnek meg, amelyek azonban közvetlenül csak a gazdaság egyes kiválasztott szektorait sújtják, így számukra komoly megterhelést okoznak. A gazdasági válság hatására több európai országban megfigyelhető a különadók szerepének növekedése. A legerősebb irányvonal a pénzügyi szektor, elsősorban a bankok adóztatása, azonban az egyes országokban eltérő adóalapok és adómértékek jellemzőek. Összesen 17 EU-tagállamban van jelenleg hatályban bankadó, melyek nagy részét 2011-ben vagy 2012-ben vezették be. Az EU-tagállamokban tapasztalható továbbá a vagyonadók (a különböző vagyontárgyakra pl. ingatlanokra, magas értékű ingóságokra kivetett adók) bevezetése, vagy a már működő rendszerekben az adómértékek emelése. Az egészségtelen élelmiszerek és italok fogyasztását terhelő adót, itthon a népegészségügyi termékadót, Magyarország 2011 szeptemberében az elsők között vezette be. Ehhez hasonló forgalmi típusú adó többek között Romániában, Dániában, Finnországban, Franciaországban, illetve Írországban és Norvégiában van érvényben.[12]

A 2014. október 21-én benyújtott adócsomagba bekerült a befektetési alapok forgalmazásának különadója is, a törvény szövege szerint a forgalmazói díj

---

[11] Hitelintézeti járadék, energiaadó, energiaellátók jövedelemadója („Robin Hood" adó), pénzügyi szervezetek különadója, egyes ágazatokat terhelő különadó („ágazati különadó"), közműadó, távközlési adó („telefonadó"), pénzügyi tranzakciós illeték, biztosítási adó, népegészségügyi termékadó, baleseti adó, gyógyszer szektort terhelő adók.

[12] Siklós Márta – Jancsa-Pék Judit: *Különadók szerepe az adózásban* című tanulmánya alapján a Leitner + Leitner Tax Adótanácsadó Kft., 2013. július 2., http://www.mkvkok.hu/dynamic/kulonadok_tanulmany.pdf

25%-át adóként elveszi az állam. Piaci információk szerint nagyságrendileg 40 milliárd forint körüli lehet szektorszinten a forgalmazói díj.

Az egyes különadók bevezetését az Európai Bizottság folyamatosan vizsgálja. Az Európai Unió Bíróságának 2013. június 27-én hozott ítélete a francia és máltai telekommunikációs különadókat a közösségi joggal összhangban állónak ismerte el. Az Európai Bizottság és Franciaország közötti jogvita alapja az volt, hogy Franciaországban az elektronikus hírközlési szolgáltatókra kivetett különadó terheli a felhasználók által a szolgáltatóknak az elektronikus hírközlési szolgáltatás díjazásaként fizetett előfizetési díjakat és egyéb összegeket. A Bizottság szerint ez a francia különadó ellentétes az engedélyezési irányelvvel, mivel olyan igazgatási díjat képez, amelyet a szolgáltató tevékenységéhez vagy forgalmához kapcsolódó tényezők alapján, és nem a felhatalmazási rendszer tényleges költségei függvényében vetnek ki. Ezen kívül a bizottság úgy vélte, hogy ez az adó – ellentétben az irányelv követelményeivel – nem a nemzeti szabályozó hatóság tevékenységének finanszírozására szolgál. Ítéletében az Európai Unió Bírósága megállapította, hogy a szóban forgó adó esetében az adóztatandó tényállás nem kapcsolódik sem az elektronikus hírközlési szolgáltatások piacára való belépést lehetővé tevő általános felhatalmazási eljáráshoz, sem pedig a rádiófrekvencia vagy számhasználati jogok megadásához. Ez az adó a szolgáltató azon tevékenységével áll kapcsolatban, amelynek során a szolgáltató elektronikus hírközlési szolgáltatásokat nyújt a franciaországi végfelhasználóknak. A vitatott adót nem vetik ki minden, általános felhatalmazással, illetve rádiófrekvencia- vagy számhasználati joggal rendelkező elektronikus hírközlési szolgáltatóra, hanem csak azokra, amelyek az elektronikus hírközlési szolgáltatások piacán már szolgáltatást nyújtanak a végfelhasználóknak. Az adót tehát nem az állandó felhatalmazás – illetve a rádiófrekvencia vagy a számhasználati jog – puszta ténye alapján vetik ki, hanem a hírközlési szolgáltatások nyújtása esetén. Ilyen körülmények között a vitatott adó nem minősül az engedélyezési irányelv értelmében vett igazgatási díjnak, és következésképpen a bíróság elutasította az Európai Bizottság Franciaország elleni keresetét. A másik ügyben a távközlési ágazatban működő máltai szolgáltatók vitatták a mobiltelefon-szolgáltatásokat terhelő jövedéki adónak az engedélyezési irányelvvel való összeegyeztethetőségét. E jövedéki adót – amelynek összege a szolgáltatások árának 3 százalékát teszi ki – a felhasználók fizetik a szolgáltatóknak, amelyek aztán az adóhatósághoz továbbítják azt. Az Európai Unió Bírósága ebben a kérdésben úgy foglalt állást, hogy az olyan adó, amely tekintetében az adóztatandó tényállás nem az elektronikus hírközlési szolgáltatások piacára való belépést lehetővé tevő általános felhatalmazási eljáráshoz kapcso-

lódik, hanem a szolgáltatók által nyújtott mobiltelefon-szolgáltatások használatához, nem minősül az irányelv értelmében vett igazgatási díjnak.[13]

Diszkriminatív kiskereskedelmi különadóra példa a Hervis-ügy. A Székesfehérvári Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 2014. november 6-án megállapította, hogy a Hervisnek 2010-re, az ágazati különadó fizetési kötelezettsége kizárólag a saját boltjainak nettó árbevétele után áll fenn, így a cég jogosan nyújtott be önellenőrzést, amelyben mint kapcsolt vállalkozás, levonta az ezen összeg feletti korábbi befizetését. Az ügy előzménye, hogy a Hervis Kft. 2010-ben, a Spar Magyarország Kft. kapcsolt vállalkozásaként fizetett kiskereskedelmi különadót. Később azonban önellenőrzést nyújtott be az adóhatósághoz, amelyben a számítása szerint *a saját üzleteinek* árbevétele alapján fizetendő mértéket meghaladóan befizetett adóösszeget visszaigényelhetőként tüntette fel. Az első és másodfokú adóhatóság is elutasította a társaság önellenőrzését, ezért a felperes közigazgatási pert kezdeményezett az önellenőrzés elutasításáról hozott jogerős adóhatósági határozat jogszerűségének felülvizsgálata érdekében. A 2011 októberében indult perben a Székesfehérvári Törvényszék 2012. július 26-án – a felperes indítványára – a tárgyalás felfüggesztése mellett előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményezett az Európai Unió bírósága előtt. Az Európai Bíróság 2014. február 5-én kihirdetett ítéletében kimondta: a bolti kiskereskedelem árbevételére kivetett – azóta már megszűnt – magyar különadó a kapcsolt vállalkozásoknál felveti a hátrányos megkülönböztetés lehetőségét. A testület a magyar bíróságra bízta annak vizsgálatát, hogy a magyar piacon a hátrányos megkülönböztetés megvalósult-e.[14] Az Európai Bíróság ítélete az adó két sajátosságának tulajdonított jelentőséget: „Egyrészről az említett adó mértéke az árbevétel függvényében igen erősen progresszív, különösen a felső adósávban. Ily módon az adómérték 500 millió és 30 milliárd HUF között 0,1%, 30 milliárd és 100 milliárd HUF között 0,4%, 100 milliárd HUF fölött pedig 2,5%. Másrészről e mérték a vállalatcsoportba tartozó adóalanyok esetében azon adóalapra alkalmazandó, amely a csoporthoz kapcsolt valamennyi adóalany összevont árbevételéből áll (azt megelőzően, hogy a teljes adóösszeget az egyes adóalanyok árbevétele alapján szétosztanák), míg az olyan jogi személyek esetében, mint a független franchise-jogosultak, az adóalany elkülönülten vett árbevételére korlátozódik. Ez azt jelenti, hogy a vállalatcsoportba tartozó adóalanyokat fiktív árbevétel alapján adóztatják."

[13] Legális a francia és máltai távközlési különadó. http://sg.hu/cikkek/98295/legalis-a-francia-es-maltai-tavkozlesi-kulonado

[14] A C-385/12. sz. ügy, 2014. február 5., http://www.jogiforum.hu/hirek/32767

A kapcsolt vállalkozások hasonló adójogi kezelése – mind a progresszivitást, mind az adólap növelését illetően – megjelenik a reklámadó[15] szabályaiban is. A törvény speciális adóalap-növelő tételt határoz meg: ezt a növelő tételt akkor kell alkalmazni, ha a reklámértékesítő ügynökség olyan, az adóalannyal (a reklám közzétevőjével) kapcsolt félnek minősülő személy, szervezet, amely az adóalannyal fennálló szerződéses jogviszony alapján jogosult arra, hogy az adóalany médiatartalom-szolgáltatásán belüli reklám közzétételére irányuló szerződést kössön. A kapcsolt vállalkozásnak minősülő adóalanyok adóját (adóelőlegét) úgy kell megállapítani, hogy az egymással kapcsolt vállalkozási viszonyban álló adóalanyok adóalapját össze kell adni, és az eredmény alapulvételével a sávos adómértékekkel kiszámított összeget az egyes adóalanyok között olyan arányban kell megosztani, mint amilyen arányt az adóalany adóalapja az egymással kapcsolt vállalkozási viszonyban álló adóalanyok által elért összes adóalapban képvisel [Ratv. 6. § (1)-(2) bekezdés]. Az adó mértéke a nettó árbevételen alapul, sávos (500 millió forint a legalsó sáv, 20 milliárd a legfelső), az adókulcsok az árbevételtől függően 0 és 40 % közé esnek.

5. A közművezetékek adójáról szóló, 2013-tól hatályos, 2012. évi CLXVIII. törvény alapján a közművek tulajdonosait a közterületen húzódó vezetékeik (víz- és szennyvízvezetékek, villamos vezetékek, földgázcsövek, távközlési kábelek) után tételes adó terheli. A hírközlési kábeleket leszámítva – itt az adó progreszszív – évente és méterenként 125 forint az adó mértéke. Az ebből származó bevétel a központi költségvetést illeti meg. A kormány a vezetékadóból 60 milliárd forint többlet adóbevétellel számolt 2013-ra. A közműadó a 2013-tól megszűnt egyes ágazati különadók részbeni kiváltását szolgálja – a távközlési és az energiaellátók esetében, bár jelentős különbség, hogy az energiaellátók a különadót a vállalkozási tevékenységük után, a nettó árbevételük alapján fizették, a közműadó ezzel szemben vagyoni típusú adó.

A közműadóval érintett szektorokban az áthárítás várhatóan korlátozott marad, mivel az állami szerepvállalás mértéke ezt nem teszi lehetővé. Sokkal valószínűbb, hogy hosszabb távon a szolgáltatás színvonalának fenntartásához szükséges beruházások maradnak el, illetve azok megtérülését rontja a jelentős közműadóteher, azaz reálisan lehet számolni az anyagköltség csökkentésével. A több lehetséges következmény (költségcsökkentés, áremelés, alacsonyabb profitszint) közül hosszabb távon leginkább csökkenő profitszinttel lehet kalkulál-

[15] A reklámadóról szóló 2014. évi XXII. törvény [Ratv.].

ni[16], mivel a közműhálózat színvonalának drasztikus romlása nem reális opció, különösen a kiterjedt állami tulajdon miatt[17].

6. Az Országgyűléshez a T/1705 szám alatt 2014. október 21-én benyújtott törvényjavaslat 127. §-a viszonylag kevés korlátot szabva, települési adók kivetésére hatalmazza fel az önkormányzatokat. A helyi adóról szóló 1990. évi C. törvény javasolt módosítása a legfontosabb változás. A törvény jelenleg az önkormányzatok jogát a helyi adók tekintetében két területre korlátozta: arra, hogy kivetik-e a parlament által elfogadott helyi adó törvényben szereplő valamelyik helyi adót, illetve, ha igen, milyen adómértékkel. A mostani módosítás nem határozza meg a települési adók kereteit az adótényállási elemekkel. Települési adót bármire ki lehet vetni, feltéve, hogy azt nem terheli törvény szabályozott közteher. Felmerülhet a kérdés, hogy mennyire tekinthető az Alaptörvénnyel összhangban lévőnek az önkormányzatok tervezett települési adó kivetési joga.

Eddig adót kivetni kizárólag törvény keretei között lehetett, a törvény határozta meg az adótényállás mellőzhetetlen elemit (adóalany, adótárgy, adóalap, adómérték). A szabály célja az volt, hogy ne lehessen ellenőrizhetetlenül, a parlament megkerülésével bevételi forrásokat teremtenie a települési önkormányzatoknak. A tervezett új adóra kizárólag a helyi adótörvény két szabályát kell alkalmazni, az egyik szerint csak a települési önkormányzat, és csak az illetékességi területén vezethet be helyi adót, a másik szerint az önkormányzat az adóval kapcsolatban rendeletet alkothat az adózás rendjéről szóló törvényben nem szabályozott eljárási kérdésben.

A javaslat változatlan tartalommal való elfogadása esetén lényegében a települési önkormányzatok találékonyságán múlik majd, hogy milyen adót vezetnek be.

7. A 2014. október 21-én a parlamentnek benyújtott adótörvény-javaslat 149-150. §-a tartalmazza az internetadót, amelyet az internetszolgáltatóknak kellene megfizetniük, a javaslat szerint 150 forintot minden megkezdett gigabyte forgalom után. Bit-alapú internetadó, vagy 'bitadó' egyetlen országban sem létezik. Nemzetközi mércével mérve azonban még az eredeti, korlátozás nélkü-

[16] A különadók reinkarnációja: a közműadó. http://www.ideaintezet.hu/sites/default/files/kulonado_kozmuado_IDEA.pdf

[17] A villamosenergia-szektorban az állami tulajdoni hányad jelentős (MVM-csoport, Mavir), az állam az E.ON földgáz-nagykereskedelemi és -tárolási üzletágát is átvette. Az önkormányzati tulajdon jelentős a víziközműveknél, a Fővárosi Önkormányzat pedig tulajdonos például a Fővárosi Gázművekben.

li adó sem lett volna elviselhetetlen. Egy amerikai átlagpolgár, aki a tévét is a Netflix internetes szolgáltatáson keresztül nézi, havi 40 gigabájtnyi adatot fogyaszt. Ezért a magyar tervnek megfelelően 25 dollárt (6000 forintot) kellene fizetnie. Ez sok az 680 dolláros (160 ezer forint) magyar átlagfizetéshez képest, de nem több annál, amit a texasiak fizetnek a havi internet-hozzáférésért. A világháló mentesítése az Egyesült Államokban az adózás alól[18] arra a magyarázatra épül, hogy az információ elérésének szabadsága jóval nagyobb hasznot hoz a társadalom számára, mint amekkora hasznot bármilyen, az internetre kivetett adótól remélhetnénk. A bitadó ötlete kb. húszéves, a Maastricthi Egyetem két kutatója Luc Soete és Karin Kamp vetette fel először a kilencvenes években. Az internetadó melletti alapvető érvük, hogy a gazdasági tevékenységek egyre inkább az immateriális információ-tranzakciókhoz kapcsolódnak, ezért az – az adóztatás alapjául szolgáló – értékteremtési lánc nagy része láthatatlanná válik.[19]

8. Napjainkban az adórendszer átalakulását illetően több folyamat figyelhető meg. Az állam bevételei között általában csökken a jövedelemadók szerepe, a vagyoni vagy forgalmi típusú hagyományos adóké pedig nő. A jövedelemtípusú adóknál alig-alig érvényesül a progresszivitás, az adók jellemzően egykulcsosak, adóalap-korrekció nincs. A semlegesség[20] elve alól kivételt jelentenek a gazdasági élet egyes szektorait célzottan érintő különadók, amelyek súlya és száma növekszik.

Másrészt a jövedelemtípusú adók abban az értelemben is háttérbe szorulnak hazánkban, hogy az egyes új, bevezetett vagy tervezett adónemek nem a jövedelmet közvetlenül, hanem más, egyes esetekben szokatlan adótárgyat ragadnak meg, más adóalapból indulnak ki (ilyen pl. a bevétel, a közmű vezetékek hossza, a tranzakciók száma, a telefonbeszélgetések percei, az sms-ek száma, a letöltött adatmennyiség, a forgalmazói díjból származó bevétel stb.).

---

[18] Internet Tax Freedom Act. Az 1998-as törvény, amely megtiltja, hogy a szövetségi, állami és helyi önkormányzatok megadóztassák az internet-hozzáférést és tiltja azokat az adókat, amelyek tárgya a sávszélesség, vagy e-mail. A törvény megtiltja az elektronikus kereskedelem magasabb adóztatását.

[19] http://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/varatlan_helyrol_kapott_tamogatast_az_internetado.588760.html

[20] Semleges adó pl. az általános forgalmi adó, mert a verseny semlegességét eredményezi, hogy hasonló termékekre és szolgáltatásokra ugyanakkora adóterhet kell kivetni [HÉA irányelv preambuluma (5),(7), (13) és (30) pont]. Semleges adónak tartják azokat az adókat is, amelyek nem változtatják meg az adóalany adózás előtti és adózás utáni magatartását.

A jövedelemtípusú adóknál az adóalap-erózió (nem ott adóznak a vállalkozások, ahol működnek, illetve egyáltalán nem adóznak) általános probléma számos államban,[21] ez a probléma az új adóknál nem jelentkezik (az adóalapot nem lehet 'eltüntetni', mert nem a jövedelmet ragadja meg az adó).

Az Alaptörvény alapján[22] adótárgy szinte bármi lehet, bevételt is (nemcsak jövedelmet) lehet adóztatni, továbbá csak az olyan adó alkotmányellenes a közteherviselési szabályba való ütközés miatt, amely az adóforrást – túlzott mértékénél fogva – ellehetetleníti. Napjainkban az is látszik, hogy az állam költségeihez való hozzájárulás formáinak létrehozásában nagy a jogalkotó találékonysága (aminél estenként csak az adóelkerülők leleményessége nagyobb), nemcsak hazánkban, hanem külföldön is. Nem lehet kizárni ezért azt, hogy a hozzájárulás eddig nem látott új formái jelennek meg a jövőben, egy igazságosabb adórendszer érdekében.

[21] A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) szeptember 8-án bejelentette, hogy szeptember 16-án tárják a nyilvánosság elé az adóalap-erózió és nyereségátcsoportosítás visszaszorítása érdekében elkészített akcióterv (BEPS) kapcsolatos első javaslatokat.

[22] A XXX. cikk (1) bekezdése szerint „Teherbíró képességének, illetve a gazdaságban való részvételének megfelelően mindenki hozzájárul a közös szükségletek fedezéséhez."

A HÁRMASKÖNYV TANÍTÁSA ÉS AZ ÚJ MAGYAR POLGÁRI JOG

– gondolatok a polgári jog alapvető elveiről *avagy: miként szólna a királyi ítélőmester a 2013. évi V. törvényt olvasva?*

Leszkoven László
egyetemi docens (ME ÁJK)

Hármaskönyvem az írott jog kódexének készült, a nemrégiben született Polgári Törvénykönyv azzá is lett. Kihirdettetett és életbe léptetett, immáron kötelező és alkalmazandó. A Tripartitum ugyan törvénnyé nem vált, mégis – a mai nap is igazolja – jelen van a jogban, és meglehet halvány, de határozott szálakat sző annak végtelen szövetébe. Hogy fél évezred után mi áll még az épületből, mit emeltem – nem tisztem megítélni. Mégis az eltelt ötszáz év és az ezen idő alatt a fentről látottak súlya, a másik világba átlépők és onnan letekintők érzelmektől mentes, tiszta érzékelése talán feljogosít arra, hogy ismét ítélőmesteri székembe ülve a mai napon e megtisztelő felkérésnek eleget téve gondolataimat közreadjam.

Mivel időm véges, a teljes Polgári Törvénykönyvet áttekinteni nem tudom. Ez ünnepi alkalommal a jognak rendeltetéséről, az igazságról, a joggal való visszaélés elítélendő voltáról fogok elsőként most szólani. Ezzel nyit a Hármaskönyv is, e gondolatsor minden komoly megbeszélés elejére kívántatik, és e nehéz kérdések megtárgyalása el nem hagyható, meg nem kerülhető. Papírra vetett gondolataim szilánkok csak, még inkább óvatosan ívelt forgácsok, melyeket az új Polgári Törvénykönyvet kezembe véve a Nagy Műből kifaragtam… Bocsánatos bűn talán, ha e jeles napon, emelkedett hangulatban gondolataim alkalmanként elkalandoznak.

1. A magánjog – ezen belül is a polgári jog – alapelveiről

„Egyedül az igazság az, mely önmagához következetes marad, mely nem változik, hanem mindig ugyanaz és hihetetlen szilárdságot hord magában." Az igazságot – e legszentebb értelmében – a mindennapok jogába az alapelvek vezetik be, több szálon szőve és összefutva. Minél több szálon szövődik az alapvető elvek igazsága a konkrét normákba, normák mellett az egyedi pactumokba, megállapodásokba, összességében: a polgári jogi jogviszonyokba, annál erősebb lesz ezek hatása, miként az összesodort szálak ereje növekszik meg az egymagában állóhoz képest. Ahogy most látom, a Ti időtökben – melyet XXI. századnak, harmadik évezrednek hívtok – erre a legnagyobb szükség van. A Hármaskönyvem elkészítésekor gyűjtenem és rendszereznem kellett: ez volt királyomtól kapott, Istentől rendelt feladatom. Ma átlátnotok is nehéz, barátaim azt, amit jognak nevezünk. Éppen ezért nem nélkülözhetők az alapvető elvek, melyeket a jog rengetegében, útvesztőiben valóságos Ariadne fonalaiként kell megbecsülnünk. Nem másodlagos, amolyan 'pótló normák' ezek, hanem útjelző karók, melyek nélkül a jog keresője egy idő után menthetetlenül eltéved. Ennek okán is helyesnek látom, hogy az alapelveket – szép számmal, de meglehet, talán keveset – kódexetek élére állítottátok: kívánatos, hogy azok fénye beragyogja e magánjogi útmutatót, mit Polgári Törvénykönyvnek hívunk, miként az is, hogy e szabályok a jogkereső szívét és lelkét már az első lépésnél megérintsék és bearanyozzák, hogy aztán e ragyogó fényt mindenhová magával vihesse.

1.1. A rendeltetésszerű joggyakorlásról és a „kellő vele élésről…"

A joggal, mint a közösségi lét irányításának az isteni forrásból eredő és ottan gyökerező, de itt, a földön alkalmazott eszközével csak annak rendeltetésével összhangban lehet élni. Pontosan és szépen: ahogy a csillag megy az égen. Ellenkező mire vezet? Önkényre és hatalmaskodásra, kerülésre, kellő vele élés helyett visszaélésre. Ez nem szolgálja a közjót, merev ellentétben van a közösségi gondolattal. Pedig közösségi gondolat és közérdek – éppolyan magánjogi, mint amennyire közjogi fogalmak: csak éppen szerepük más az egyikben, mint a másikban. A magánjogban – melyről most szólok – a közösségi gondolat elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a mégoly szilárdnak és biztosnak látszó alanyi jognak sem engedi a féktelen és határtalan tombolást, még kevésbé az értelmetlen rombolást. Mert mindennek – a joggal való élésnek is – értelme, célja és keretei vannak a mindennapokban, e határok pedig a kö-

zösségi érdek, a jóhiszeműség és tisztesség, a jó erkölcs kívánalmai mentén kell, hogy kijelölve legyenek. A polgári jog célja a közjó – így rögzítettem a Hármaskönyvben, ezt a vélekedésemet ma sem másítom meg. S ha igaz – amint arra Hármaskönyvemben nyomatékkal utaltam – hogy a törvényeket az emberek üdvének és nyugodt, boldog életének kedvéért gondolták ki, úgy kívánatos, hogy ez valóban így is legyen. E felett őrködni, ezen munkálkodni jogalkotónak és jog alkalmazójának legnemesebb feladata és kötelezettsége, melyet szorgalommal és nem lankadó elhivatottsággal gyakorolni kell szüntelen.

1.2. A visszaélés tilalmáról és a kötelező (cogens) szabályok megkerüléséről

Az elismert alanyi jog – a cselekvési lehetőség és jogi támogatottság – hatalmát emberséggel kell gyakorolni.

Hiába kerestem kitartó szorgalommal törvényetek élén a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményét – meg nem találtam. Igaz, a joggal való visszaélést tiltja a kódex, de – engedtessék meg – elfért volna a törvénykönyvben annak kimondása, hogy a jogot annak rendeltetésével összefüggő célra és módon kell gyakorolni. Ennek fényében érthető csak a maga teljességében a visszaélés tilalma. Úgy vélem, ma sokkal fontosabb a joggal való élés tanítása, mint a visszaélés tilalmazása. A 'jogkerülő szándék' csak akkor és azzal szorítható vissza, ha a jog megmutatja a maga becsületes intencióit és megtanítja az embereket a joggal való vele élésre – ahogy Grosschmid mondaná. Ennek a tanításnak a kódex bevezető rendelkezéseiből kell indulnia. Mily sokat megmutat a mai rossz állapotokból, ha nem a teendőről beszél a törvénykönyv, hanem ellenkezőleg: a tilalomfát tartja természetesnek.

Nem véletlen talán az sem, hogy Szladits Károly a Glosszában a méltányossági zsinórmérték helyett inkább Arany Jánost idézte, mikor így szólt: „[m]árpedig a magyar ember nem pusztán méltányosság szerint, hanem »becsülettel, emberséggel« teljesíti kötelességét."[1] Ha törvényszöveg nem is lett belőle, éljen ott minden jogászban Szladits normaszöveg javaslata, mely szerint „[a] kötelezettség teljesítésében az adósnak, a teljesítés átvételében a hitelezőnek becsülettel és emberséggel kell eljárnia, úgy amint azt, tekintettel az eset körül-

[1] Szladits Károly (szerk.): *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez.* Második kötet. II. rész. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1933. 547.

ményeire és az élet felfogására, a jóhiszeműség és a tisztesség megkívánja."[2] Nagy igazság, komoly erő rejlik e néhány szóban.

A visszaélés tilalma amúgy valóban alapvető elv – igazi ezerjófű, melynek használata kívánatos, de mértékletes hozzányúlást feltételez.[3] Beck Salamon mintegy száz éve még arra figyelmeztetett, hogy a kelleténél többet ne hivatkozzunk rá, mert időnek előtte erejét veszti – én ma inkább azt érzem, bár ha többet gondolnánk rá. Vegyük a szerződéses viszonyokat példaként.

Hogy a szerződési szabadsággal visszaélni éppolyan kevéssé lehet – és nem is szabad – mint magával a joggal, ez önként értetődik. Mert magában véve az, hogy egy szabály a tőle való eltérést meg nem tiltja, akárha az, hogy a feleknek cselekvési szabadságot deklarál, még nem jelenti azonmód azt is, hogy vitás esetben a 'szabad-e ilyet?' kérdésre nyomban így feleljünk: 'miért ne, ha a törvény az eltérést meg nem tiltja…'. A szerződési szabadsággal való visszaélés annak a sokat emlegetett lónak a bizonyos másik oldala, melyre átesni semmiképpen nem illendő. Amint azt Kelemen is megfogalmazta egy helyen: „[a] hitelező érdeke az adós terhére … csak addig támaszthat a megvalósulásra jogszerű igényt, míg ésszerű és igazságos módon mozdítja elő a javak kicserélését, mert az egyéni érdekek zabolátlan követése útján a közérdek rovására a szerződési jogosultsággal sem lehet visszaélni. Ilyen törekvések nem kaphatnak jogi menlevelet."

Egyébként: miben is áll egy szabály kötelező vagy eltérést engedő jellege? Határozott iránymutatás hiányában ez a legnehezebben eldönthető kérdések egyike, melyben a jogi delejtűt megtalálni, annak finoman remegő irányát helyesen értelmezni valamennyi jogász legszebb és legnehezebb feladatai közé tartozik. Ha erről a szabály maga szól, a kérdés körül vita igencsak kevéssé eshet. Másképp áll a dolog, mikor a norma ebben a vonatkozásban meg nem nyilatkozik. A megoldás ilyenkor gyakran hajszálon fordul és – mint Grosschmid mondaná – sokszor érzék dolga. […]

Mikor fogalmat adok – általában a magánjog olyan gyökeréhez nyúlok, melyet megbontani, önkényesen átalakítani többnyire nem lehet. Az ily norma tehát vélhetően kógens. Ha olyan szabály áll előttem, mely a jogintézmény lényegéhez tartozik, meglehet, hogy nehezebb a dolgom, de ugyanerre az eredményre kell jutnom. Lehet-e az elévülés folyását a törvényben mondottaktól eltérő, más módon is megszakítani és annak számítását újra kezdeni? Szabad-e az átruházni kívánt tulajdonjogot a vételár teljes megfizetése ellenére egyéb követelés biztosítására fenntartani? Mit kell ilyenkor nyomozni? A jogintézmény

[2] Uo. 548.

[3] BECK Salamon: Jog és igazság viaskodása. *Polgári Jog,* IV. évf., 1928. október, 162.

lelkébe kell látni – ez a jogi léleklátás pedig a legnemesebb feladatok közé tartozik, mely pallérozza az elmét, emeli a szellemet, tudománynak és gyakorlatnak egyaránt hasznára válik. […]

1.3. Az igazságról és az erkölcsről

Az erkölcsnek joggá szilárdulása, s a jognak önnön fejlődése olyan, mint Grosschmid mondta: a gyémánt kiválasztása és csiszolása – ez igazsághoz, mint vezéreszméhez kell szabnunk a jognak tanulását és – teszem hozzá – a jognak tanítását is. „Törvény, jogtétel, logika, casuistica, értelmezési regula, stb. – mindezt csak olybá vegyük, mint a drágakőköszörűs szerszámait. A végczél: e drágakövet, vagyis az igazságérzetet magunkban öntudatra ébreszteni, kiművelni. Tanulni nem azért, hogy tudjuk a jogtételeket, hanem hogy érezzük az igazságot." S hogy második énünkké tegyük azt. Kevesen érik meg, hogy életük során kétszer kell új polgári jogi kódexet tanulni – félszáz év a jogi pályán ugyanúgy tekintélyt parancsoló, mint fél évezred egy törvénykönyvre nézve. Hiszem, hogy kik e bölcs öregek közül a Ptk. születésénél bábáskodtak, gyakran gondoltak a jog intézményeire a Hármaskönyv és Grosschmid szellemével, az igazság közvetlen ösztönével. Ők érezhetik, az ifjabbak még megérezhetik, hogy a belső hangként megszólaló igazságérzet mindennél fontosabb: mindennél előrébb való.

Erkölcs és jog között állandó harmónia kell hogy legyen – ezért van, hogy a legtöbb jogi parancs mélyen fekvő benső oka egyben erkölcsi norma is. Bár, ha ez valóban ilyen egyszerű volna – s hogy nem az, arra példaként áll az a bizonytalanság, melyet a polgári jogban a jó erkölcsbe ütköző, jogszabályt kerülő, kijátszó ügyletek megítélése során tapasztalhatunk. Ítélőmesterként még azt vallottam – és állítom még ma is – hogy a bíró nem csak a jognak, hanem az erkölcsnek is őre, a maga legnemesebb és legtisztább értelmében. Felvállalhat-e – fel tud-e vállalni – ma ily' feladatot ítélkező bíró? Aligha és ennek nem csak az emberi jogérzet és a való világ megváltozásában kereshetjük az okát.

Ha azonban mégis a jó erkölcs jogi értelme körül keresnénk a helyes irányt, azt kellene mondanunk, hogy ebben a fogalomban az alkotó elemek (jóhiszeműség és tisztesség, elvárható magatartás, rendeltetésszerű joggyakorlás követelménye és joggal való visszaélés tilalma, ésszerűség, igazságosság) igazi chemiai vegyülékével állunk szemközt: olyképpen kapcsolódnak össze, mint a kémiai kötések, az egyes elemek egy egészen újat alkotva, egymást támogatva és kisegítve. Mind benne van, de együtt egészen mások, mint külön-külön. Nem mennyiségi sokasággal, inkább minőségileg mással találkozunk ekkép-

pen. S nem csodálatos-e, hogy miközben a mindennapi élet kusza szövevényén széttekintve a vezérfonalakat kézben tartva a jó erkölcs és igazság felett gondolkodunk, az elveken keresztül szinte észrevétlenül közelítünk a millió szabálytól az egy igaz törvényig. Ahogy Dezső Gyula írta egy helyen: „[a]mint a matematikának vannak alapigazságai, axiomái, épp úgy a jognak is, ez utóbbiak legegyszerűbb formáikban azonosak az erkölcs parancsaival. Nincs jog igazság nélkül, nincs igazság erkölcs nélkül, nincs erkölcs szeretet nélkül."

Figyelmetekbe ajánlom – barátaim – mindazt, amit a törvények kellékeiről Hármaskönyvem mondott fél évezrede: „[a] törvénynek igazságosnak, tisztességesnek, mind a természet, mind a hazai szokások szerint lehetségesnek, helyhez és időhöz illőnek, szükségesnek és hasznosnak kell lennie, világosnak is, nehogy olyasmit foglaljon magában, a miből homályossága miatt csűrés-csavarás valami előre nem látott dolgot hozhat ki, vagyis nehogy azt valaki csavarosan magyarázhassa. Ha mégis kétséges vagy homályos volna, annak kötelessége magyarázni, a ki alkotta, hogy, nehogy valakit tőrbe ejtsen, senkinek se magán hasznára, hanem a polgárok közjavára legyen hozva."

2. A törvény és a polgári jog nyelvéről, nyelvezetéről – a mit a jogtudomány figyelmébe ajánlok

Külön kell szólni az új Ptk. nyelvéről. Milyen nyelven szóljon a törvény az olvasóhoz és milyen megfontolásból legyen olyan a kódex nyelvezete, amilyen leend? Az első kérdésre egyszerű a válasz: magyar törvény magyarul íródjék – ki ír másképpen, mint amit az olvasó világosan megért? Kerülni kell tehát azokat a megfogalmazásokat, melyek idegenek és idegenül hatnak: magyar ember magyarul ért, hozzá a gondolat így ér el, csak ezen a nyelven érik meg benne az értelem, egyszóval a magyar szót éri fel ésszel.

Szokás mondani, hogy a polgári jog a mindennapok joga – ám a Polgári Törvénykönyv nem a mindennapi ember törvénykönyve. Sokszor bonyolult és gyakran nehezen érthető. Pedig az egyszerűség nem hibája vagy hiányossága a jogi nyelvnek, ellenkezőleg: a magánjogban egyenesen követelmény lenne, hogy amely nyelven szólok, azt mindenki megértse. Tudós emberek – ügyvédek vagy bírák, egyetemen oktatók – segítsége a hozzá nem értőnek mindig szükséges lehet, de a legnagyobb kárára van a törvénykönyvnek, ha a jogászoknak kell hosszasan vitázniuk mondataim felett: mit is értsenek ki belőle, vagy ellenkezőleg, mit értsenek bele. Nem vonom kétségbe, hogy a törvény nem a mindennapi kétkezi ember könnyű olvasmánya, de neki is szól, ezért teljesen idegen sem

lehet tőle. Ha azonban az adott jogi rendelkezés felett a hozzáértőkkel is hosszasan kell vitáznom, az a jogélet álmoskönyve szerint nehéz idők eljövetelét jósolja. A kódex méltósága miatt is megengedhetetlen, hogy egyazon cím alatt egymással össze nem férő kérdések szabályoztassanak, miként az sem helyes, ha az olvasó elfelejti a mondat elejét, mire annak végét eléri. Megengedem, hogy a mai idők bonyolultabbak, mint amilyen az enyém volt, ez azonban nem indokol amellett, hogy helyenként a kódexben egy-egy cikkelyen belül a legkülönfélébb jogi alakzatokkal fussunk össze, mint tehetjük azt a pénztartozások szabályainál egynémely esetben.[4] Egyébként is megfontolandó lenne az igazság: „ha a természetnek annyi törvénye volna, mint az államnak, az isten sem tudna felette uralkodni." Azt mondom végül, bárcsak már az 'uralkodás' lenne a cél – ma belegondolni sem merek, össze tudnátok-e foglalni egy Corpusba hatályos jogszabályaitokat… Semmiképpen sem tanácsos tehát a jogi normák e sokadalma mellett a helyzetet tovább nehezíteni. Palma sub pondere crescit! – de a túlontúl nagy teher agyonnyomja a legerősebb pálmát is…

2.1. A jogi tudománynak és a jogalkalmazásnak nyelvéről

Még több kívánalom áll elő a jogalkalmazás és tudomány nyelvével kapcsolatosan. Mert a kódex mégiscsak törvényszöveg, ekként olyan, amilyen: jogi bükkfanyelv, ahogy a laikus hívja. De nem kell ilyennek lennie a jog alkalmazásának, még kevésbé a jogi tudomány nyelvezetének.

Törvénynek és jogi szónak – legyen az pactum vagy ítélet, művelt kútfőből eredő tanulmány és esszé – világosnak kell lennie. A magyar nyelv a legszebb e világon: a jog nyelvére is felettébb alkalmas. Vissza kell tehát jönnie annak a színnek, melyet elődeitek még magukénak vallottak, amit viszont a mai jogi nyelvből erősen hiányolok. Régies bár, de nem poros, szokatlan, ám fényében cseppet sem kopott az, ahogyan a régiek írtak – feltéve, hogy szavaik értelmét megfejteni nem restelkedünk. Grosschmid a kötelem alaphatása – a kénytetőség – kapcsán az emberi akaratnak a jog által istápolt és megengedett meghajlításáról beszélt – lehet-e ennél szebben kifejezni azt, hogy a kötelem kötelezettség a szolgáltatás teljesítésére és jogosultság a szolgáltatás teljesítésének követelésére? Vagy gondoltuk-e, hogy mikor a Ptk. elvárja, hogy a kezes magához váltsa a követelést – hogy járulékos kötelezettsége a vagyonbukott adós csődje által kivételesen ne növekedjék – akkor a jog a tőkebőség vélelmét fogalmazza meg?

[4] Vö. Ptk. 6:130. § és 6:155. §.

Kötött útlevelű ügylet, bennható kárfelelősségi alap, ki- és besodró felelősség, kettősfedelű igény, jellegtartó és jellegvesztő kötelmek, félszakos kötelem, vérszegény ítélet, egy- és különvágányú perek, érdekleengedés, veszélysüketség, szilárd jogú nyilatkozat, rendeltetéses javak és szervezetlen közösség – meganynyi ismerős szó, de feledésbe merült, bár kincset érő gondolat!

Tisztesség ne essék szólván, nem a nyelvművelők, nem is a külföldi mintaszerződések, hanem ezek viszik előrébb a magyar jogi műnyelvet. Nincs kifejezőbb annál, mint amikor a magyar lélekhez magyarul gondolkodva, magyar nyelven szól – szólal meg – a jogi parancs. Jó ideje már annak, hogy Mária Terézia úgy rendelte, hogy az ügyvédek röviden allegáljanak, ma úgy mondják, röviden szóljanak fel. Terjengősség és dagályosság valóban agyonnyomja az igazságot, mely önmagában ékes és magyarázni sokat nem kell. De igenis szükséges a gondolatot mívesen formába önteni, rügyező-ragozó magyar nyelven – talán legszebb és legszentebb kötelezettsége ez a magyar jogásznak.

3. Utóhang

Szinte hallom sóhaját azoknak, akiket Ti kodifikátoroknak neveztek, s kik talán az én szavaimmal engedték el az új Polgári Törvénykönyvet, mint egykor – ötszáz éve – én a Tripartitumot: „[ó]hajtom pedig, hogy az, a ki ezt a fáradságos munkát kezébe veszi, igazságos bírám legyen és jól ítéljen felőlem."

De az ítélkezés ideje még nem jött el. A Polgári Törvénykönyv ma csecsemőkorát éli, gyermekkorába is csak évek múlva lép. Ennek okán hajlítható is, mint az élettel teli fiatal fa, de megszűnik a rugalmassága, ha hibás növését megkeményedni hagyjuk. Időben el kell tehát kezdeni a hajlítását, oltását, és ha kell, a metszését. Ez utóbbi – a nem kívánatos hajtások eltávolítása – ugyanúgy használára válik a kódexnek, mint a szakszerű metszés a nemes szőlőtőkének. Jó szem és értő kéz kell hozzá – és szeretettel teli, szakmai alázattól indított szív. Ha ezek megvannak, úgy a józan észnek is szabad kifolyása lesz.

Mert a lényeg mégis csak az, amit Grosschmid mondott: „[…] a joguralom alapeszméje emberi lényünkkel adott felsőbb isteni sugallat, a mely ekként önnön magán nyugszik, mint az égi testek rendszerében az álló csillag."[5] A Hármaskönyv fél évezredes évfordulóján – azaz mai napon is – szív és lélek ebben reménykedik, jogász ezért tevékenykedik, hittel és bizalommal, a Teremtő Isten segedelmével.

[5] GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadások*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat Kiadása, 1905. 7.

A *HÁRMASKÖNYV* EGY 17. SZÁZADI NÉMETALFÖLDI SIKERKÖNYVBEN

P. Szabó Béla
egyetemi tanár (DE ÁJK)

Konferenciánk magánjog-történeti szekcióülésének előadáscímein végigtekintve láthatjuk, hogy a tervezett előadások – egy kivételével valamennyien – hozzávetőleg egy-egy magánjogi illetve perjogi jogterület, jogintézmény vagy szabálycsoport Hármaskönyvből kiinduló fejlődésével foglalkoznak. A kivételt jelen előadás képezi,[1] melyet fogjunk fel a komoly téziseket fejtegető megszólalások melletti 'kis színes'-ként, egy kis tudománytörténeti lazításként. Hiszen előadásom célja nem egyéb, mint egy tudomány-, illetve irodalomtörténeti érdekesség felvillantása.

A Hármaskönyv magyar magánjogfejlődésre és közjogi gondolkodásra gyakorolt elementáris jelentőségével, a Szent Korona országainak határain belül kifejtett hatásával hosszú nemzedékek óta tisztában vannak a hazai jogtudománynyal foglalkozók. Kevésbé foglalkoztak azonban eddig azzal a kérdéssel, vajon az elmúlt századokban – a jogkönyv által közvetlenül érintett népek határain túl – mennyire volt ismert ez a korszakos mű? Milyen volt Werbőczy munkájának a híre, és ez által hírünk a világban, a külföldi jogtudományban a különböző korszakokban?

Ilyen irányú szisztematikus kutatásokról nincs tudomásom, valószínűleg a Hármaskönyv külföldi jogtudományi művekben való felbukkanásáról csak véletlenszerűen kerültek eddig elő információk. Egy ilyen, korábbi peregrinációtörténeti kutatásaim során – ha nem is teljesen véletlenül – a 17. századi Németalföldről felbukkant adatra szeretném az alábbiakban felhívni a figyelmet. Egy jelentősnek és nagyhatásúnak tekinthető korabeli – ma így mondanánk – összehasonlító jogi munkában többször utalnak a magyar magán-

[1] A szöveg meg kívánja tartani a konferencián elhangzott előadás fordulatait, ugyanakkor jegyzeteiben igazolni kívánja a megfogalmazott állításokat.

jog egyes megoldásaira, természetesen elsősorban Werbőczy *Tripartitum*a alapján. Ahhoz, hogy megfelelően értékelni tudjuk ezt a tényt előbb (1.) a kérdéses munka nem jelentéktelen szerzőjét és tudományos tevékenységét, illetve a nagy karriert befutó munkát, valamint keletkezésének tudományos környezetét szeretném röviden bemutatni. Majd (2.) át kívánom tekinteni, hogy milyen magánjogi kérdésekben tartotta fontosnak a szerző, hogy hosszabb-rövidebb utalást tegyen a magyar magánjog sajátosságaira Werbőczy munkájának segítségével. Végül (3.) valószínűsíteni szeretném, milyen kapcsolatokon keresztül kerülhetett a holland szerző viszonylag közel a *Tripartitum*hoz.

1.

A fennebb sikerkönyvként jellemzett munka nem más, mint egy 17. századi leideni gyakorló jogász, Simon Van Leeuwen *Censura forensis* (rövid) címen emlegetett munkája.

Simon Van Leeuwen[2] 1626 októberében született Leidenben és Hágában hunyt el 1682 januárjában. Apja jegyző és ügyvéd, majd városi politikus volt. Simon 1638. január 9-én, alig 12 évesen (valószínűleg az egyetem kuratóriumának engedélyével) iratkozott be a leideni egyetem bölcsész karára.[3] Ugyanezen egyetemen szerzett jogi doktori fokozatot 1649. szeptember 23-án. A korabeli szokásoktól eltérően Van Leeuwen nem zárta külföldi utazással tanulmányait.[4] Már 1649 novemberében ügyvédként helyezkedett el a hágai bíróság és a *Hooge Raad* mellett. Apja befolyásának köszönhetően, aki a leideni városi tanács tagja lett, 1652 októberétől Soeterwoude uradalom titkárának nevezte ki a leideni polgármester. A kis tekintélyű tisztség elnyerése miatt Leidenbe költözve 1653. november 23-án újra beiratkozott az egyetemre, s közben ügyvédi tevékenységét is folytatta.

---

[2] Életére vö. P.C. Molhuysen – P. J. Blok – K.H. Kossmann (ed.): *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 1. Leiden, A.W. Sijthoff's Uitgevers-Maatschappij, 1911. (reprint: Amsterdam, N. Israel, 1974.), 1261–1263.; A.J. Van der Aa: *Biographisch woordenboek der Nederlanden.* Deel 11. Haarlem, van Brederode, 1865. 275–277.; R. Feenstra: Leeuwen, Simon van (1626–1682). In: Michael Stolleis (Hrsg.): *Juristen: Ein biografisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. München, C.H. Beck, 2001. 383–384.

[3] Nem csak Van Leeuwent, hanem viszonylag sok leideni gyermeket írattak be ebben a korban ilyen fiatalon az egyetemre. A korai beiratkozást azzal magyarázzák egyesek, hogy az akadémiai polgárok bizonyos adómentességet élveztek, ami a család érdekében is állott. Vö. R. Fruin: Een gedeelte van Simon Van Leeuwen's Bedenckingen over de stadthouderlijcke magt omtrent de verkiezinge van de magistraten in de Steden van Holland, tot noodige verclaringe van veele saeken, de politie en bijsonderlijck de regeringe van de steden betreffende. In: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap.* Deel 18. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1897. 416.

[4] Fruin i. m. 417.

Már ebben az időben kitűnt félelmetes publikálási kedve. Apja időközben, 1654-ben a Kelet-Indiai Társaság kormányzója (*Bewindhebber*) lett Amsterdamban, majd a város küldötte Hágában, s két ízben polgármesterré is megválasztották Leidenben. 1667-ben, apja halála után Simonnak esélye[5] volt, hogy annak helyére bekerüljön a városi tanácsba. Előbb a lövészek kapitánya, majd a negyvenek tanácsának tagja lett. De sohasem lett belőle városi tanácsos, minduntalan mást választottak be helyette a testületbe: tudása és tapasztalata újra és újra háttérbe szorult a protekciósokkal és a sógor-komasággal szemben. Mivel ezt szóvá tette egy röpiratban,[6] sok kellemetlensége volt a városban, az 1672-es zavargásokban vállalt szerepe miatt pedig az egész városkormányzat ellene fordult. Politikai állásfoglalásai nem voltak tehát a legsikeresebbek, ezért Leidenben soha sem tölthetett be magasabb tisztséget. 1681 márciusában a Hooge Raad segéd-kancellárja (*substituut griffier – graphiarius*) lett. Új tisztségét azonban alig egy évig töltötte be, korai halála megakadályozta, hogy még több művet adjon sajtó alá.

Simon Van Leeuwen, mint jogi író, a holland elegáns jogtudományi irányzat oldalvizéhez tartozónak tekinthető. Nem volt sem tudósként, sem ügyvédként kiemelkedő, de nagyon sokat írt, és könyvei révén jelentős sikereket ért el. Különösen a joggyakorlatot szolgáló munkáival szerzett tekintélyt kortársai és az utókor előtt.[7] Vannak szerzők, akik a 17. és 18. század legjelentősebb németalföldi jogászai közé sorolják.[8]

A hollandiai jogtudomány mindkét irányzata megérintette Van Leeuwent. Egyrészt a 16. század végétől a humanista jogtudomány mindkét ága, a filológiai-antikvárius irányultságú „*elegáns jogtudomány*"[9] és a dogmatikai-rend-

---

5 A város statútumai szerint apa és fia nem lehetett egyszerre a tanács tagja. Vö. R. Fruin i. m. 417.

6 *Kort verhaal van 't gene in 't jaar* 1672 *binnen Leyden is voorgevallen, begrepen in de verantwoordinge van Mr. S.v.L.R.G. aan den agtbaren wijzen Raad der stad Leyden*, hn., én.

7 Jelentősebb munkáiról áttekintést ad J.W. Wessels: *History of the Roman-Dutch Law.* Grahamstown, Cape Colony, African Book Co., 1908. (reprint: New Jersey, The Lawbook Exchange, 2005. 306–315.)

8 Paul Scholten: *Algemeen deel.* (C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht), Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink, 1934[2]. 227.

9 A jogi humanizmus ókortörténeti, filológiai-antikvárius 'irányzatának' célja az volt, hogy szövegkritika útján minél jobb szövegkiadásokat tegyen lehetővé. Ez a törekvés túlterjedt ugyan a *Corpus Iuris Civilis* szövegének megtisztításán, és szélesebb forrásalapot kívánt biztosítani a jogtudomány számára, de mégsem tudta megtörni a *Corpus Iuris* tekintélyét. Az irányzat hívei számára a római jog nem jelenthetett többet, mint történeti forrást. Az itáliai egyetemek középkori római joga a humanisták számára már csak romlott latinsága miatt sem lehetett elegáns. A humanisták szakítva a középkori jogtudósok tekintélyelvűségével, részletes nyelvtani és filológiai kutatás tárgyává tették a *Corpus Iuris*t. A jusztiniánuszi könyveket nem tekintették többé mindenen fölül álló autoritásnak, tekintélynek és élő, megfellebbezhetetlen jog-

szertani törekvéseket megvalósító irányzat,[10] mely jelentős szerepet töltött be a Németalföld északi, kálvinista egyetemein. Másrészt azt is látnunk kell azonban, hogy a holland jogászokat a jogi humanizmusra oly jellemző, a római jog irányába megnyilvánuló történeti érdeklődésük nem vonta el koruk jogának, elsősorban hazai joguknak (*oud-vaderlands recht*) tanulmányozásától. Grotius *Inleidinge*je[11] jelentette azt az áttörést, ami saját partikuláris joguk (*mores hodierni*, *consuetudines nostrae*) történetének tanulmányozását is a jogtudók érdeklődési körébe vonta, és megelőlegezte azon munkák sorát, melyek a hazai jog intézményeit a római jog segítségével tanulmányozták és alakították a 17. század közepétől kezdve. Ekkortól számíthatjuk, hogy a néhány észak-németalföldi egyetem jogászprofesszorai és néhány tehetségesebb gyakorló jogász megkezdték azt a munkát, amely révén megteremtették helyi jogaik tudományos feldolgozásának és fejlesztésének alapjait, s melynek révén több tudósnemzedék munkájának eredményeként kialakították a „*Rooms-Hollands Regt*"[12] kodifikálatlan, de tudományosan cizellált rendszerét.

szabálynak, hanem történetiségében vizsgálták, fel akarták fedezni anyagában az 'ókori' tartalmat is. Vö. Roderich Stintzing: *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*. Abt. 1–2., München, Oldenbourg, 1880. 209–240.; Hans Erich Troje: Die Literatur des gemeinen Rechts unter dem Einfluß des Humanismus. In: Helmut Coing (Hrsg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte: Neuere Zeit (1500–1800): Das Zeitalter des gemeinen Rechts, II/1. Wissenschaft*. München, C. H. Beck, 1977. 640–689.; Franz Wieacker: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*. Göttigen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1996[2]. 165–167.

[10] Ez az irány a joganyag ideális rendszerezésének megteremtését tűzte ki célul maga elé, ami együtt járt bizonyos alapelvek kidolgozásával is. Az ekkoriban kialakult jogi rendszerezési törekvéseket természetesen nem lehet a modern logika mércéjével mérni: a jogelveket nem egy axiómából vezették le, és az által rendszerezték, hanem pusztán a hagyományos joganyag bizonyos általános fogalmak szerinti felosztását kísérelték meg. A rendszerezési kísérletekkel szorosan összefüggött az a tendencia, melynek következtében az oktatás és a tudományos kutatás is elszakadt attól a tradíciótól, mely szerint a vizsgálódások az egyes szöveghelyek külön-külön értelmezésére irányultak. Vö. Wieacker i. m. 164–165.; Troje (1977) i. m. 741–755.; Hans Erich Troje: Wissenschaftlichkeit und System in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts. In: J. Blühdorn – J. Ritter (Hrsg.): *Philosophie und Rechtswissenschaft: Zum Problem ihrer Beziehung im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, Klostermann, 1969. 63–88.; Govaert C. J. J. Van den Bergh: *Die holländische Elegante Schule: Ein Beitrag zur Geschichte von Humanismus und Rechtswissenschaft in den Niederlanden 1500-1800*. Frankfurt am Main, Klostermann, 2002. 71–80.

[11] *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheid,* Beschreven by Hugo de Groot. In 'sGraven-Haghe: byde Weduwe ende Erfgenamen van wijlen Hillebrand Jacobssz van Wouw, 1631. (Több másik kiadás, címvariációkkal még ugyanabban az évben.)

[12] A legújabb kutatásokra vö. Robert Feenstra – Reinhard Zimmermann (Hrsg.): *Das römisch-holländische Recht: Fortschritte des Zivilrechts im 17. und 18. Jahrhundert*. (Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte 7.), Berlin, Duncker & Humblot, 1992. Ebből különösen a jogtudományra vö. Reinhard Zimmermann: Römisch-holländisches Recht – ein Überblick. In: Feenstra–Zimmermann (Hrsg.) i. m. 9–58.

Van Leeuwen mindkét területen letette a névjegyét. Egyrészt nem hagyhatta figyelmen kívül az egyetemi humanizmus irodalmi elvárásait, mely irányzat szempontjából két munkája bírt jelentőséggel, melyeket azonban a modern tudomány megehetősen kritikusan értékel.

1663-ban ő gondozta a *Corpus Juris* – szép nyomdaképe miatt mindmáig keresett – Elzevir-kiadását, amely azonban tudományos szempontból nem volt előrelépésnek tekinthető. Másik, a római jog történetét feldolgozó és a Justinianus előtti források kiadását megkísérlő forráskritikai munkája[13] sem aratott osztatlan elismerést az utókor részéről,[14] Van Leeuwen mégis beírta magát a holland jogtörténet ismert alakjai közé.

Ez elsősorban két 'korszakos' munkájának köszönhető, melyek ugyan nem tartoztak a korabeli elegáns jogtudomány fő sodorvonalába, de a római-holland jog megismertetéséhez jelentős mértékben hozzájárultak.

Az egyik mű egy 1664-ben megjelent tankönyv volt, amely a korában hatályos németalföldi magán- és eljárásjogot kívánta összefoglalni, *Het Rooms-Hollands Regt* címmel.[15] Magának a római-holland jog kifejezésnek kiagyalója is Van Leeuwen volt, és ezzel akarva-akaratlanul egy egész jogtörténeti korszakot nevezett el. Olyan munkát kívánt írni, amely a napi gyakorlat számára teszi elérhetővé a római jogtudomány eredményeit összevetve a helyi jogok forrásaival. A hasonlóságokat és az eltéréseket kívánta feltárni és ezúton egy rövid c*ompendium*ot készíteni mindazon joganyagról, ami a hollandiai igazságszolgáltatást – jobban mondva a római-holland jogot – testesítette meg.[16] A *Corpus Juris* mellett ugyanis az akkori időkben kialakult egy jelentős holland nyelvű joganyag is. Későbbi hatását tekintve ezt a munkát tekinthetjük Van Leeuwen legfontosabb művének. [17] Ebben a munkájában a római jogi tételek kisebb szerepet

---

[13] *De Origine, progressu Juris Civilis Romani, Authores & Fragmenta Veterum Jurisconsultorum, cum notis Arn. Vinnii, & Variorum*, Auctore & Collectore S. Leeuwio, JC. Lugd. Batavor. Apud Arnoldum Doude, MDCLXXII.

[14] Bergh i. m. 100–101.

[15] *Het Rooms-Hollands-Regt*, *waar in de Roomse Wetten*, *met het huydendaagse Neerlands Regt*, *in alles dat tot de dagelikse onderhouding kan dienen*, *met een bysondere kortheit*, so *wel in de vaste Regts-stoffen*, *als in de manier van Regts-vordering over een gebragt werden. Met allerhande Ordonnantiën*, *Placaten*, *Hand-vesten*, *Keuren*, *Gewoonten, ende Gevvijsden deser en omleggende Landen bevestigt.* Von niews beschreven, hersteld, ende vermeerderd door Mr. Simon Van Leeuwen, R.G. Leyden en Rotterdam, By Hackens, MDCLXIV. A munkát néhány évtized alatt több mint tízszer adták ki.

[16] Wessels i. m. 307–308.

[17] A tankönyv még a 19. században is olyan nagy tekintéllyel rendelkezett, hogy 1858-ban a Transvaal (Zuid-Afrikaanse Republik) alkotmányának mellékleteként kiadták, és szinte törvényerővel ruházták fel, angolra is lefordították. Vö. Zimmermann (1992) i. m. 44–45.

kapnak, a németalföldi élő jog viszont annál terjedelmesebben kerül bemutatásra, mégpedig a különböző jogforrásokban – melyek magában a mű címében is felsorolásra kerülnek – megjelenő normák tekintetében bizonyos teljességre törekedve. Már nem sokkal megjelenése után a hollandiai jogi irodalom második legfontosabb művének minősítették Hugo Grotius *Inleidinge*-je mellett.[18] Grotius zseniális munkáját valóban jól kiegészíti Van Leeuwen könyve, amely többet ad a római-holland jog történetéből, és a jogesetek és a jogalkotás (*statuta*) bemutatásával szélesebb körből merít és teljesebb, mint a nagy előd munkája. Ezenkívül naprakész joganyagot hoz, és azt is kiemeli, hogy mi változott Grotius munkája óta.[19]

Valamivel korábban keletkezett Van Leeuwen – az imént említettnél jóval ambiciózusabb és minket most jobban érdeklő – másik főműve a *Censura forensis theoretico-practica*.[20] Van Leeuwen úgy érezte, hogy korábbi, holland nyelvű szövegkiadásai mellett szükség van rá, hogy a római-holland jogot latin nyelvű munkában is tárgyalja, mivel tudta, hogy a jogi oktatás nyelve továbbra is a latin marad. Ezért a *Censura forensis*t latinul írta. Célja az volt, hogy következetes formában adja vissza a római jog azon elveit, amelyek a gyakorlatban állandóan előtérben vannak, s bemutatni, hogy ezek a római jogi elvek mennyiben alakultak át a szokások, bírósági döntések illetve a jogalkotás által. Nem volt kisebb a célja tehát, minthogy az egész magánjogról, a klasszikus és a recipiált római magánjogról, s egyúttal a hollandiai és külföldi jogéletről és -gyakorlatról rendszeres képet adjon. Ezt a programot mutatja már Van Leeuwen címválasztása is. A *censura* a korabeli európai jogi irodalom egyik sajátos

---

18 *Inleidinge tot de Hollandsche rechts-geleertheyd*. Beschreven by Hugo de Groot, s'Gravenhage, Byde weduwe ende Erfgenamen van Wijlen Hillebrand Iacobus van Wou, 1631. (És még több kiadás ugyanabban az évben.) A nagyon kiterjedt irodalom képviseletében vö. Karl Wellschmied: *Hugo Grotius' Inleidinge tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid und das Recht seiner Zeit*. Diss. Göttingen, 1950.; Karl Wellschmied: Zur Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-geleerdheit des Hugo Grotius. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis,* 20., 1952. 389–440.

19 Wessels i. m. 312–315.

20 *Censura Forensis Theoretico-Practica, id est, totius Juris Civilis Romani, usuque recepto, et Practici methodica collatio, quâ non tantum ipsa Juris Romani fundamenta, ad rationis et veritatis censuram methodicè reducuntur: sed et ad usum practicum transferuntur. Interjectis constitutionibus, decisionibus moribus et statutis, non tantum generalibus, verum etiam particularibus eujusque fere Christianorum gentis, regionis et provinciae.* Authore Simone van Leeuwen, J. C. Batav, Lugduni Batavorum, Ex Officina Petri Leffen, & Francisci Moyardi, MDCLXII. (további kiadások: Amstelodami, apud Henricum & Theodorum Boom, & Lugd. Batav. apud Johannem à Gelder, MDCLXXVIII; 3.: Amstelodami, apud Henricum & Viduam Theodori Boom, MDCLXXXV; 4.: (Gerardus de Haas recensuit & Observationes suas adjecit) Lugduni in Batavis, sumptibus Samuelis Luchtmans et Cornelii Haak, 1741.

műfaját képezte, ami a kor sajátos összeurópai jogi világának egyik legfontosabb jellegzetességére utal vissza.

Fontos tudnunk ebben a vonatkozásban, hogy a régi Európában a 19. századig egy extrém jogforrás-pluralizmus létezett, vagyis a kontinens nagy részén megfigyelhető volt a jelenség, hogy (a római jog középkori tudományos feldolgozásából kinövő) közös jog (*jus commune*) és az adott földrajzi területen érvényesülő partikuláris jogok (*jus particulare* vagy *jus speciale)* különböző jogforrási szintjei – melyek valamennyi európai országban a többszintű struktúrát reprezentálták – nem voltak egymástól egyértelműen elkülönítve, hanem – épp ellenkezőleg – kölcsönösen áthatották egymást. A különböző jogforrási szintek közötti kollízió feloldásának és a divergáló joganyag szükséges rendje megtalálásának módszere szükségképpen csak az összehasonlítás lehetett, ami nem jelentett mást, mint a római jog és valamely másik, konkuráló jog, mindenekelőtt a hazai jog összehasonlítását. A különböző jogok és jogrendek összehasonlító megfigyelése első lépéseinek egyik műfaji keretét az ún. *differentiae*-irodalom képezte, melynek célja a közös vonások és eltérések feltárása volt egy esetleges egységesítés vagy jogtisztítás érdekében.[21] A fő cél elsősorban az volt, hogy a joggyakorlat számára tiszta képet adjanak a hatályosnak tekinthető joganyagról, valamint elkülönítsék a haszontalan joganyagot a hasznostól és szükségestől.[22]

Ha az adott 'összehasonlító' munka elsősorban az adott helyi, partikuláris jog felől közelített, elnevezésére általában a *collatio* szót használták, míg ha a szerző a sokszor derogált közös jogi előírásokat helyezte előtérbe, a munkákra gyakran a *censura* kifejezést alkalmazták.[23]

Van Leeuwen a *Censura forensis*ben arra törekedett, hogy mértéktartó terjedelemben annyit adjon a római jogból, ami szükséges a hollandiai közös jog megértéséhez, együtt azokkal a legfontosabb változásokkal, melyek a római jog szabályait a legrégibb időktől kezdve érték Németalföldön és máshol Európában. Elítéli azokat a kommentárokat, melyek a legkisebb részletkérdéseknek is hosszú vitairatokat szenteltek, megfeledkezve a jog alapvető elveiről. Ő távol tartja

[21] Heinz Mohnhaupt: Differentienliteratur als Ausdruck eines methodischen Prinzips früher Rechtsvergleichung. In: Bernard Durand – Laurent Mayali (eds.): *Excerptiones iuris: Studies in Honor of Andre Guoron.* Berkeley, The Robbins Collection, 2000. 441. Heinz Mohnhaupt: Rehtsvergleichung. = *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte.* IV. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1990. 403–405.

[22] Mohnhaupt (2000) i. m. 454.

[23] Ernst Holthöfer: Die Literatur zum gemeinen und partikularen Recht in Italien, Frankreich, Spanien und Portugal. In: Helmut Coing (Hrsg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte.* II/1. München, C.H. Beck, 1977. 225.

magát ezektől a hosszú kommentároktól és vitáktól és olyan munkát akar alkotni, amely az élő jog teljes spektrumával foglalkozik.[24]

Ehhez annyit akar feldolgozni az ókor jogából, hogy az olvasó képes legyen nyomon követni a régi és új jog közötti kapcsolatot, és felismerhesse annak alapelveit az élő hollandiai jogban. Lenézi a tudósok vitáit, melyek semmit vagy csak nagyon keveset tesznek hozzá a dolog lényegéhez és a gyakorlathoz („*Quae ad rem ipsam usumque parum aut nihil conferunt*.")

Az 1662 januárjára dátumozott bevezető részben (*Prolegomena*)[25] a legfontosabb jogtudósokról ad áttekintést a Kr. e. 2. századi Q. Mucius Scaevolatól saját idejéig. A Cujaciust, Donellust és Duarenust megelőző kommentátorok munkáival kapcsolatban ezt írja: „*ingentes immanes et insanos juris scholastici commentarios*." A három említett személyről azonban a legnagyobb tisztelettel beszél. A hollandiai joggal foglalkozó írókkal kapcsolatban megemlékezik Grotiusról (*vir incomparabilis*) és több németalföldi jogtudósról, akik a helyi jogot kommentálták. Azután felsorolja azokat a munkákat, melyekre európai körképe során támaszkodik, köztük említve Werbőczi *Tripartitum*át is.[26]

Amellett, hogy a *Censura forensis*ben jóval nagyobb terjedelemben foglalkozik az élő római joggal, mint a *Rooms-Hollands Regt*ben, abban is különbözik korábbi, az élő jogot tárgyaló munkáitól, hogy rendkívül széles összehasonlító áttekintést ad bizonyos jogintézmények tekintetében más népek joggyakorlatáról és jogszabályairól. A különböző németalföldi tartományok mellett Franciaország, Itália, Hispánia, Anglia és Skócia, Poroszország és más német jogterületek, valamint Lengyelország és Magyarország joga kerül említésre lépten-nyomon, kisebb-nagyobb részletességgel.[27]

Öt részre osztja munkáját némileg a korabeli *institutio-rendszernek*[28] megfelelően: személyi és családjog, dologi jog, öröklési jog, kötelmi jog és büntetőjog képezik az öt könyvet. Az összehasonlító szándék végigvonul valameny-

[24] Van Leeuwen az ajánlásban azt sugalmazza, hogy nem utasítana vissza egy professzori kinevezést, ha munkáját kedvezően fogadná Leiden város tanácsa és a polgármester, akinek művét ajánlotta. Vö. Fruin i. m. 419.

[25] *Censura Forensis* i. m. (a *Prolegomena* oldalszámozás nélküli).

[26] „*Extant etiam typis excusae Constitutiones Regni Hungariae*." Vö. *Prolegomena*.

[27] Célját így fogalmazza meg: „*Posito eo Juris fundamento, cum vera, quam diximus, Praxi conjuncto, usum, & quaestiones practicas, iis ita adjunximus, ut, quid eorum cum eo conveniat, aut discrepet, in singulis appareat: subjectis Constitutionibus, Decisionibus, Moribus, & Statutis, qua generalibus, qua particularibus, cujusque fere Christianorum Gentis, Regionis, atque Provinciae. Cujus tractationis necessitas per se innotescit*." Vö. *Prolegomena*.

[28] Az ezzel foglalkozó széles irodalom képviseletében vö. Földi András: Az institutio-hagyomány a jogi oktatás történetében. In: Péter Orsolya Márta – Szabó Béla (szerk.): *A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky*. Miskolc, Bíbor, 1998. 533–556.

nyi részen, de legkifejezettebben a törvényes öröklés szabályainál hangsúlyozódik.[29] Nagyon hosszas és akkurátus áttekintést ad mindazokról a változásokról, amelyeken a római jog átment Németalföldön és Európa más jogrendjeiben, különösen Franciaországban. A munka hatalmas anyagot dolgoz fel, de – bírálói szerint – sokszor kritikátlanul vesz át másoktól szövegeket, önálló gondolatok hozzáadása nélkül. A talán jogos kritika és a széles európai körkép ellenére a római-holland joggal foglalkozó munkák között jelentős helyet foglal el a *Censura forensis*,[30] és mindmáig tudományos érdeklődés tárgyát képezi elsősorban Dél-Afrikában.[31]

2.

Mint a fentiekből kitűnik, Leeuwen érdeklődésének középpontjában elsősorban a hollandiai tartományok és nagyobb jogterületek joga állt, s a magyar (és más, a németalföldi jogélet szempontjából másodlagos területeken érvényesülő) jogi megoldások ismertetése inkább valamiféle teljességre törekvés kifejeződéseként fogható fel. Ugyanakkor mindenféleképpen jellegzetesnek tekinthetjük, hogy melyek azok a jogintézmények és jogelvek, amelyek érdekessége, sajátossága olyannyira elérte egy távoli gyakorló jogász 'ingerküszöbét', hogy áttekintő munkájában kisebb-nagyobb részletességgel érdemesnek tartotta megemlíteni azokat.

Természetesen jelen keretek között szinte csak címszavakra szorítkozhatunk.

1. A 18 fejezetből álló első részben, a személyállapotokkal kapcsolatban (*De jure et differentiis personarum*), midőn a nemesi állapotot vizsgálja,[32] arra hívja fel figyelmet a Hármaskönyv 1. könyv 7. fejezetére hivat-

[29] *Censura Forensis* i. m. 360–442. Érdekesség, hogy Van Leeuwen itt hosszú fejezeteket idéz szó szerint a *Tripartitum*ból: „*Ex Tripartito Opere Juris Consuetudinarii inclyti Regni Hungariae. Parte Prima Titulo XVII. XXI. LVIII. XXVIII. XLVII. LVIII. LVII., Parte Tertia Tit. XXIX. XXX.*" Vö. uo. 437–442.

[30] Wessels i. m. 309–311. Egy 19. századi nyilatkozat szerint: *„[...] die zoolang het Oudhollandsche recht in ons land van kracht was, het leerboek en de vraagbak onzer juristen geweest is.*" Vö. Fruin i. m. 419.

[31] Példaként álljon itt a büntetőjogi rész fordításának kiadása: Simon Van Leeuwen, J.C.: *Part I, book V of Censura forensis: theoretico-practica, Fourth edition (1741).* Revised and annotated by Gerard de Haas J.C., ed. and transl. into English by Margaret Hewett. Pretoria, South African Law Commission, 1991.; Van Leeuwen jelentőségéről a dél-afrikai jogfejlődés számára vö. Alfred Adrian Roberts: *A South African legal bibliography: being a bio-bibliographical survey and law-finder of the Roman and Roman-Dutch legal literature in southern Africa with an historical chart*, 1942. 183–184.; D.H. Van Zyl: *Geskiedenis Van Die Romeins-Hollandse Reg*, Durban, Butterworth, 1979. 357–359.

[32] *Censura Forensis* i. m. 12–13. (I.2.9. fejezetben Digestapárhuzamokat hoz Van Leeuwen,

kozva, hogy a magyar nemesi jog szerint a nemes anyától és a közember apától származó gyermek nem lehet nemes, viszont ellenkező esetben a gyermek nemesi származású lesz. (Leeuwen hasonlóságokat vél felfedezni a Szászországban érvényesülő vonatkozó elvekhez.)

2. Ugyanebben a könyvben, az örökbefogadásról szólva (*De adoptionibus*) a közös jogi szabályok rövid felidézése utána a magyar és a bajor gyakorlatról szól röviden. Előbbivel kapcsolatban kiemelésre méltónak tekinti, hogy a magyar jogban az örökbefogadás (Van Leeuwen szerint *arrogatio*, a *Tripartitum*ban konzekvensen *adoptio*) szerződéses erővel érvényesül, amennyiben a király azt jóváhagyja.[33] Nem utal azonban arra, hogy itt tulajdonképpen az adományos birtokban való örökössé tételről van szó.
3. A házassági jog tekintetében (*De Nuptiis et Matrimonio*) a magyar jog egy ízben kerül említésre, mégpedig a vérrokonok közötti házassági akadályt aláhúzó kánonjogi szabályt követő nemzeti jogok között. Van Leeuwen itt szövegszerűen (bár rossz helyet adva meg) idézi a *Tripartitum*ból a szöveghelyet, mely a negyedik fokig tiltja a vérrokonok házasságát.[34]
4. A dolgokról szóló második könyvben a foglalás részletszabályai (*De rerum occupatione ejusque specieb.*) között említi meg, hogy a vadászati jogot a németeknél, a poroszoknál és a magyaroknál királyi jognak (*regalia*) tekintik. Itt Van Leeuwen Ulászló egyik 1504-es *decretum*ára hivatkozik,[35] vagyis vagy egy *decretumgyűjteménye* is volt a *Tripartitum* egyik kiadása mellett, vagy egy eddig azonosítatlan összeállításból szerezte információit.[36] (Nagyon bizonytalanul fogalmaz Van Leeuwen a

---

s a magyar joggal kapcsolatban az alábbiakat írja: „*Jure consuetudinario regni Hungariae expresse cautum est: ut illi qui ex nobili matre, patre vero rustico sunt propagati, veri nobiles non dicantur, e contra vero ex nobili patre, & matre ignobili procreati, recti & veri nobiles censeantur.*")

33 *Censura Forensis* i. m. 19–20. (I.4.3.: „*Sed & in Regno Hungariae Arrogationis usum esse consequens est, ex eo quod in jure consuetudinario Regni Hungariae expressum inveniatur, Adoptionem vim contractus obtinere, si permissione & consensu Regis fiat, aliter vero nullius esse firmitatis.*") Vö. *Trip.* 1. 66.

34 *Censura Forensis* i. m. 72. (I.13.19.) A Van Leeuwen által idézett szöveghely: „*Consanguinitas secundum sacros Canones, et Regni quoque nostri Legem usque ad quartum gradum inclusive, connubium prohibet, atque vetat...*" (*Trip.* 1. 107.)

35 *Censura Forensis* i. m. 120. (II.3.11: „*Venandi jura ignobilibus denegantur apud nos, et inter Regalia relata apud Germanos, Prussos et Ungaros: [...] Quod et Germaniae moribus convenit; quibus Venatio inter regalia hodie refertur, nec privato, in suo etiam territorio, venari licet, si non concessionem specialem probaverit. [...] Et Uladislai Hungariae Regis Decret. v. Anni. 1504. art. 17.*") Van Leeuwen a 17. artikulusra hivatkozik, mai törvénytáraink az 1504: 18. tc.-ként tartják számon. Ez a törvény is tiltja a jobbágyok és parasztok vadászatát.

36 A legvalószínűbb, hogy az 1628-as Rath-féle bécsi kiadás kerülhetett Van Leeuwen kezé-

tizedfizetési kötelezettséggel foglalkozó magyar jogszabályokról, anélkül, hogy a Hármaskönyvet említené.[37])

5. A *Censura forensis* első kiadásában csak a függelékben (*Additionum, emendationumque fasciculus*) található meg Van Leeuwen egy kiegészítő megjegyzése, melyben azzal foglalkozik, hogy milyen szabályok szerint örökölhet a férje után a feleség a magyar jog szerint.[38] Kifejti, hogy a gyermektelenül és végrendelet nélkül elhalt férj ingóságait a felesége örökli. Az özvegyet az ingatlanokból, a közös lakóhelyből és udvarból mindaddig nem lehet kizárni – még hitbérének kielégítése esetén sem –, amíg férjének nevét viseli, és esetleg újra férjhez nem megy.[39] Szintén kiemeli azt a rendelkezést, hogy a férj által a házasság alatt szerzett ötven lónál kevesebbet számláló ménes közös vagyonnak minősül, míg ha a lovak száma ennél nagyobb, akkor arról a férj szabadon végrendelkezhetik.[40] A könyv későbbi kiadásaiban ez a kiegészítés már a főszövegben volt található.
6. A Hármaskönyv szövegét a leginkább a részletekbe menően az öröklési jogi harmadik könyvben aknázza ki Van Leeuwen. Midőn tíz fejezetben, több mint 100 oldalon foglalkozik a különböző területi jogrendek törvényes öröklési szabályaival (*De Germaniae, Prussiae, Poloniae Hungariaeque intestatorum successione*), bőségesen idéz a különböző partikuláris jogforrásokból, köztük utolsóként a Hármaskönyvből is,

---

be, ami a *Tripartitum* szövegét tartalmazó kötet mellett, mintegy 2. és 3. kötetként a *Corpus Juris Hungarici* 1035 és 1604 közötti, addig előkerült *decretum*ait tartalmazta, mintegy 800 oldalon. Vö. Gazda István: Szerkesztői előszó. In: Werbőczy István: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin-magyar kiadás*. Budapest, Téka, 1990. XXVIII.

37 *Censura Forensis* i. m. 230. (II.24.2.: „*Et id Regni Ungariae Moribus et Statutis, circa decimarum praestationes varia exstant Regum, et Imperatorum Decreta, et Constitutiones: sed et in Anglia constitutum e*st.")

38 „*Quomodo et in quibus bonis uxor marito succedat in Hungariae regno?*" *Censura Forensis* i. m. a 359. oldalhoz fűzött függelék.

39 Van Leeuwen a függelékben így fogalmaz: „*Quibus adde, quo din Hungariae regno universae res mobiles mariti sine liberis, acsine testamento defuncti ad suam uxorem devolvantur, quae de bonis & juribus possessionariis, domoque residentiae, & Curia mariti, quamdiu sub nomine & titulo mariti viduitatis tempora peregerit, & ad alia vota se non transtulerit, etiam cum restitutione dotis suae excludi non potest Jur. Consuetud. regni Hungar. Stephani Werbeuri part. I. tit. 98*." Vö. *Trip.* 1. 98.

40 „*Et rursum, quod si maritus equos gregales (quos equatiales dicunt) infra quinquagenarium numerum habuerit stante & durante conjugio suae uxoris aggregatos, vel emptor, aequaliter inter eos dividuntur. Si eundem numerum attigerint, vel excesserint maritus poterit de eisdem tanquam rebus per eum acquisitis, testari*." Vö. *Trip.* 1. 101. (Van Leeuwen itt nem adja meg a forrást.)

mindösszesen kilenc fejezetet (hetet az I. és kettőt a III. részből). A bőséges idézet azonban csak mintegy illusztrációjául szolgál annak a rövid ismertetésnek, melyet Van Leeuwen a magyar nemesi és paraszti öröklési szabályokról saját szavaival is megfogalmaz.

A magyar nemesek törvényes örökösödésével kapcsolatban kifejti, hogy vannak vagyonrészek, melyeket csak a fiúk örökölnek (a csak fiág részére adományozott javak esetében), de vannak, amelyekben a leánygyermekek egyenrangúak a fiúkkal (mindkét nem számára adományozott birtok, vásárolt birtok). Megemlíti a leánynegyed intézményét is, amely az ősi vagyonból jutott a leánygyermekeknek.[41] Felhívja a figyelmet, hogy mindenkor ügyelni kell az ősi és szerzett javak közötti különbségre. Szól az atyafiak közötti osztály egyes kérdéseiről.[42] Fontosnak tartja kiemelni azt a szabályt is, hogy az atya az ősi javakat fiai jogának sérelmével nem idegenítheti el. Ugyanakkor a saját szolgálatokkal nyert vagy pénzen vett javak elidegenítése szabadságában áll a szerzőnek.[43]

Ezután röviden szól a parasztok javainak gyermekeik közötti megosztásáról, kiemelve a főszabályt, hogy itt nincsen különbség a különböző nemű gyermekek között.[44]

---

41 *Censura forensis* i. m. 437. (III.22.8: „*In Hungariae Regno, Jura possesionaria, ut sunt Castra, Castella, fortilitia, civitates, oppida, villae, portiones, possessionariae terrae, sylvae, et praedia paterna, et avita qualitercunque acquisita, solummodo Juri masculino deservient, eorumque soli filii, esclusis filiabus, legitimi heredes et successores sunt: nisi ex regia donatione, expressoque Regis consensu, bona et Jura possessionaria paterna, vel materna, utrumque sexum, tam mares quam etiam foeminas concernere dignoscantur, vel eadem jura possessionaria non ex avita successione aut propriis servitiis militaribus, sed pecuniis paternis aut maternis fuerint empta, aut comparata, quibus solum casibus ea ad utrumque sexum pertinere intelliguntur: servato tamen filiabus ex dictis possessionariis, aut aestimationis ejus quartalitii Jure, dotis nomine exsolvendo*.")

42 *Censura forensis* i. m. 437–8. (III.22.8: „*Atque ea continuo Jurium possessionariorum succedendi ratio habetur, ut ad radicem, atque originem acquisitionis, semper semper fit referenda. Sic ut universa bona et Jura possessionaria paterna, et avita, inter filios defunctorum fratres carnales, ut vocant, aequaliter dividantur, et quot sunt fratres, in tot sequestrentur partes, iisque ita inter fratres divisis, altero implorum heredibus carente, etiam post centum aut plures annos in caetros fratres superstites, et heredibus gaudentes, hujusmodi bona et Jura devolvuntur.*"

43 *Censura forensis* i. m. 438. (III.22.8: „*Neque pater hujusmodi bona avita possessionataque, in praejudicium filiorum, aut foeminarum, si ea quoque Jus foeminum sequantur, et similiter nec frater in praejudicium fratris, ea alteri vendere, aliove modo alienare, aut alio modo quicquam disponere potest, nisi si iis, quae propriis servitiis suis acquisivit, aut propriis pecuniis comparavit*.")

44 *Censura forensis* i. m. 438. (III.22.8: „*Quod quidem de Nobilibus, civibusque originariis, qui hac in parte eodem cum iis Jure gaudent: Caeterum inter rusticos nulla inter filios filiasve successionis differentia est, sed omnes simul remota sexus differentia aequaliter succedunt*:") Majd hosszan idéz a Hármaskönyvből: Trip. 1. 17., 1. 21., 1. 88., 1. 28., 1. 47.,

7. A kötelmi jogi könyvben egyetlen kérdéskörben kerül elő a *Tripartitum*, mégpedig azzal összefüggésben, hogy milyen esetekben, milyen módon és kik mondhatnak ellen egy elidegenítő (általában) adásvételi ügyletnek (*De Statutario cujusque regionis retractu, ejusque ritu, & solemnitate*). Van Leeuwen itt nem kevesebb, mint 31 területi jogot tekint át ebből a szempontból, s a magyar megoldással kapcsolatban az örökbevallással elidegenített, illetve elzálogosított jószágok „visszahúzásáról" szóló fejezetet emeli ki, és közli szó szerint.[45]
8. Az ötödik, büntetőjogról szóló könyvben (*De furtis, eorumque poenis*) viszont csak egy egészen rövid utalást találunk a tolvajokkal szembeni szigorú büntetésekre Magyarországon, melyek alátámasztásául Szent István és Szent László törvényeire történik utalás. Kiemeli, hogy – e törvények alapján – a legkisebb értékre elkövetett lopást is halállal büntetik a Magyar Királyságban. Arról nem szól, hogy István ezt a harmadik lopás esetén írta elő.[46]

Mondhatjuk, hogy a felemlítettek alapján egy jó 800 oldalas összeállításban elenyészőnek tekinthető a magyar jogra és így Werbőczy Hármaskönyvére való utalás. Ugyanakkor megemlítendő, hogy Van Leeuwen a lengyel jogra valamivel kevesebbszer hivatkozik, az osztrák örökös tartományok vagy a skandináv országok jogára pedig egyáltalán nincs utalás.

3.

Végül marad a kérdés, honnan szerezhette információit az egyetemi katedrával nem rendelkező, gyakorló jogász Simon Van Leeuwen. Jelenleg nincsenek adataink arról, hogy a korban vezető holland jogi kar, a leideni milyen könyvtárral rendelkezett, illetve nem ismerjük az egyes ottani professzorok korabeli könyvállományát, melyből Van Leeuwen esetleg kölcsönözhetett. Lehet, hogy a *Tripartitum*, és a *decretum*ok egy kiadása helyben is felhajtható volt a mindent

1. 58., 1. 57., 3. 29–30.

45 *Censura forensis* i. m. 613. (IV.21.31: *„Et in Hungariae Regno retractui gentilitio locum esse probat textus juris Consuetudinarii Regni Hungariae a Stephano de Werhewez ex censura et auctoritate Uladislai Regis editus,* part. I. tit. 16. et tit. 61. *His verbis: [...]*") Vö. *Trip.* 1. 61.

46 *Censura Forensis* i. m. 797. (V.29.5: *„[...] Et in Hungariae Regno furtum committentes, etiam rei minimae, indistincte suspenduntur, ex Decreto S. Stephani* Anni 1035. lib. 2. cap. 40. et. 41. *et S. Uladislai Hungariae Regis* Anni 1029 /sic!!/ lib. 2. cap 12.) Vö. Szent-István II. 40.; Szent-László II. 12.

feldolgozni és bedolgozni akaró, hangyaszorgalmú szakíró számára, esetleg könyvügynökök útján megszerezte gyűjteménye számára ezeket is.

Mégis a legvalószínűbb és legkézenfekvőbb magyarázat az, hogy Van Leeuwen valamilyen módon megismerkedett egy a könyv írása idején éppen a holland tartományokban peregrináló magyarországi joghallgatóval, és tőle szerezte meg a munkájához szükséges szövegeket.

Azt is tudjuk, hogy nagy valószínűség szerint ki lehetett ez a vándordiák, hiszen a *Censura forensis* 1662-es első kiadásában Van Leeuwen két ismerősétől származó üdvözlő versek mellett – egy a 17. század hazai irodalomtörténetében járatosak számára ismerős névaláírással – egy harmadik üdvözlő vers, a kelet-magyarországi nemes peregrinus, Nadányi János[47] tíz disztichon sorpárból álló versikéje is feltűnik.

Nadányiról más helyen már kimutattuk, hogy 1656 és 1664 között Hollandiában, Angliában és Svájcban peregrinált, s Utrechtben és Leidenben nem kevesebb, mint négy *disputatio respondens*e volt.[48] Már komoly jogi tanulmányok álltak tehát mögötte, mikor valószínűleg leideni tartózkodása során, jogászkörökben forgolódva kapcsolatba kerülhetett Van Leeuwennel, a leideni ügyvéddel és szakíróval. Az egyetlen nyilvánvaló kapcsolat, hogy – igaz kétévnyi eltéréssel – ugyanazon leideni nyomdában, Petrus Leffen *officiná*jában nyomták Nadányi leideni *disputatió*ját és Leeuwen – számunkra itt most fontos – munkáját, a *Censura forensis*t.

A kapcsolat azonban nem lehetett túl szoros, hiszen a korabeli gyakorlatban általános tegező formát Nadányi nem használja az említett versben (ugyanakkor Justinianust tegezi). A barokkos túlzásoktól sem mentes dicsőítő ének a tévelygő és tévedések erdejébe tévedt Themis megmentője szerepében tünteti fel Leeuwent, aki eloszlatja azon homályt, amelybe Szolón és Lükorgosz szavai beleveszni látszottak az utóbbi időkben. A civilizált népek joggyakorlatát a római joggal összevetve rendezi egybe a munka – írja Nadányi –, s bár a római jog összegyűjtése Justinianus érdeme, Van Leeuwen bebizonyítja munkájában, hogy

---

47 Nadányi János életére vö. többek között: Stoll Béla – Varga Imre (szerk.): *Régi magyar költők tára: XVII. század 10.: Az 1660-as évek költészete (1661–1671)*. Budapest, Akadémiai, 1981. 718–720.; Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk. Ladányi Sándor. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája, 1977[3]. 419.; Bod Péter: *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar-országban élt tudos embereknek, nevezetesebben a'kik valami, világ eleibe botsátott irások által esméretesekké lettek, 's jo emlékezetüket fen-hagyták Historiájok*, hn., 1766. 185–186.

48 P. Szabó Béla: Három neves németalföldi jogász és Nadányi János kapcsolatának nyomai. In: Bozzay Réka (szerk.): *Történetek a mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*. Debrecen, Printart-Press Kft., 2014. 188–245.

ezen gyűjteményből ered valamennyi keresztény állam joga. Nem kis túlzással nem csak a 16. század nagy humanista tudósai, az olasz Andreas Alciatus és a francia Antonius Faber elé helyezi Van Leeuwent, hanem a régi római klasszikus jogászokat (Gaius, Paulus) is szerénységre inti. Van Leeuwennek, aki feltárja a jog istennőjének titkait, az istenek között van a méltó helye.[49]

Dagályos, erősen túlzó sorok, melyek azonban talán jó szolgálatot tettek a könyv szerzőjének, bizonyítva, hogy egy távoli országból jött tudósjelölt is nagy jelentőséget tulajdonít európai körképet nyújtó kézikönyvének. Nadányi pedig azzal, hogy neve megjelent egy jelentősnek mutatkozó alkotásban, bizonyíthatta pártfogói előtt, hogy választott szakterületén belekerült a tudományos körforgásba, jelentős szakemberek körül forgolódott.

A nyitott kérdések és elvarratlan szálak ellenére bizton állíthatjuk: a fenti tények egyértelműen igazolják, hogy a *Tripartitum* földjét a korai újkorban egyértelműen a korabeli Európa integráns részének tekintették a kortárs jogtudomány képviselői.

[49] Az üdvözlő vers értelmezésében nyújtott segítségéért köszönettel tartozom debreceni filológus kollégámnak, Takács Leventének.

TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY A POLGÁRI KORBAN

SZABÓ István
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

Köztudott, hogy Magyarország az európai államok azon szűk köréhez tartozott, ahol a polgári átalakulás egységes alkotmánylevél, ún. kartális alkotmány kibocsátása nélkül valósult meg. A történeti alkotmány sok évszázados fejlődését csak az 1940-es évek végén bekövetkezett politikai radikalizálódás szakította meg. A szocialista történelemszemlélet lényege a múlt folyamatos kárhoztatása volt, amellyel az akkori jelen dicsőségét próbálták alátámasztani. Mindez nem lehetett másként az alkotmánytörténet területén sem, az 1945 előtti alkotmányos berendezkedés folyamatos kritika tárgya volt, s nemcsak tartalmában, hanem formáját tekintve is. *A kartális alkotmány hiányát valamiféle fejlődésbeli elmaradottságként, a modern Európától való leszakadásként értelmezték,* s tudjuk azt is, hogy ez a szemléletmód az 1989/1990-es rendszerváltás után is megmaradt.

A hagyományokhoz való ragaszkodás mögött pedig kétségkívül ott áll Werbőczy hatása, hiszen az alkotmányos berendezkedés gyökerei is sok ponton kapcsolódtak a Tripartitumhoz. A késő középkori, kora újkori szokásjogi gyűjtemények között Werbőczy István Hármaskönyve nem volt egyedülálló, a jogfejlődés e szakaszában sok más országban is megfogalmazódott az igény a szokásjog összefoglalására. Az adott állam későbbi jogfejlődésére gyakorolt hatásában azonban a Tripartitum már biztosan egyedi, a szokásjogi gyűjtemények ilyen mély gyökereket kevés országban eresztettek. Hogy ez előnyös, vagy hátrányos volt az ország számára? Mint már említettem, ennek megítélése nem volt egységes. Werbőczy szobrának 1945-ös ledöntése egy jelentős szemléletváltást vetített előre, az addigi megbecsülés után a szinte korlátlan kritika következett. A fő hangsúly a rendi előjogok konzerválására terelődött, a Hármaskönyvről nem lehetett mást hallani, csak azt, hogy a feudális viszonyok béklyóiba taszította

Magyarországot. *A történeti alkotmányról pedig ezzel teljesen megegyező képet próbáltak (próbálnak) közvetíteni*.

Vajon történelmi hibát követett-e el 1848 tavaszán a Pozsonyban ülésező Országgyűlés, hogy az áprilisi törvényekkel 'csak' hozzáigazította az addigi alkotmányt a polgári állam elvárásaihoz? Hasonlóan hibázott-e Deák Ferenc, hogy 1867-ben, amikor a Habsburg Birodalom másik államában, bár több részletben, de mégis kartális alkotmányt bocsátanak ki, Magyarországon fenntartja a történeti alkotmányt? De ugyanez a kérdés feltehető az 1920-ban vagy 1945-ben összeült Nemzetgyűlés kapcsán is.

Szintén köztudott ugyanis, hogy Európa államainak nagytöbbségében a polgári átalakulás kartális alkotmány kibocsájtásával valósult meg. Márpedig, ha egy útelágazásnál a döntő többség egy irányba halad, akkor nagyvalószínűség szerint az a helyes út. Kérdés azonban, hogy valóban útelágazás előtt álltak-e? Európa államaiban a polgári átalakulás idején valós választási lehetőség volt-e a történeti alkotmány fenntartása és a kartális alkotmány bevezetése között? Ha a történeti alkotmány fenntartására mód volt, s így indultak el a kartális alkotmány útján, akkor valószínűleg az volt a jobb megoldás. Ha viszont az útelágazás egyik irányát (a történeti alkotmány fenntartásának útját) sorompó zárta el, akkor semmilyen következtetést nem vonhatunk le abból, hogy majdnem mindenki a másik irányba haladt tovább.

2. A történeti alkotmány fennmaradásának előfeltételei

Félig meddig, legalábbis a közjoggal foglalkozók körében, az is köztudomásúnak mondható, hogy a kartális alkotmányok nem valamiféle előre tervezett alkotmányfejlődés eredményeként jöttek létre, hanem a politikatörténet törésvonalain keletkeztek. Azért bocsátottak ki kartális alkotmányt, mert a fennálló államberendezkedés reformjával nem volt megvalósítható a polgári átalakulás. A történeti alkotmány fenntartásához ugyanis két tényező együttes fennállása volt szükséges, bármelyik hiányzott, csak kartális alkotmánnyal lehetett továbblépni.

Az első ilyen tényező *a rendi hatalommegosztás fennmaradása* volt. Téves ugyanis az a felfogás, amely szerint a hatalommegosztás a polgári állam 'találmánya' lenne. Ennek nyomai már az államalapítás előtti idők törzsi közszervezetében megtalálhatók voltak, a nemzetgyűlés és a vezér (fejedelem) között. A középkori államlapítások azonban a vérségi köteléken nyugvó törzsi-nemzetségi szervezet felszámolása nélkül nem valósulhattak meg, amellyel a hozzájuk

kapcsolódó közhatalmi szervek is megszűntek. A közhatalom (államhatalom) egyetlen forrása a fejedelem (király) lett, vagyis az államalapítások szükségszerűen az egyeduralmi elvhez vezettek.[1]

A rendi gyűlések késő középkori kialakulásával azonban egy újabb hatalommegosztás jött létre, amely már *a törvényhozó és végrehajtó hatalom szétválásának gyökereit is magába foglalta*. Kialakult a törvény és a rendelet közötti hierarchia,[2] vagyis a rendi gyűléssel konszenzusban hozott döntéseket a király egyoldalúan nem ronthatta le. Erre persze kísérletek bőven voltak, de elhárításukra *az alkotmányvédelem intézménye is megjelent*, már a rendi korban. Magyarországon elég csak a nemesi vármegyék XVI–XVIII. századi küzdelmeire gondolni. A rendi alkotmányvédelem azonban Európa sok államában nem volt hatékony, így az említett évszázadokban *a rendi monarchia helyére az abszolút monarchia lépett*, amely a hatalommegosztás intézményét újólag felszámolta. Míg a rendi monarchiában az alkotmánybiztosítékoknak elég széles tárháza alakult ki, az abszolút monarchiában az uralkodó döntéseit nem kötötték alkotmányos korlátok. Ha az államműködésnek újra szabályozott keretet akartak adni, az másként nem volt meg valósítható, mint egy alkotmánylevél kibocsátásával.

A történeti alkotmány polgári kori továbbélésének első előfeltétele tehát a rendi hatalommegosztás fennmaradása volt. A második előfeltétel pedig az, hogy *a rendek önként mondjanak le előjogaikról,* vagyis a rendi gyűlés a saját alkotmányozási szabályainak betartásával szüntesse meg önmagát, s a rendi képviselet helyére engedje be a népképviseletet. Ha ezt nem teszi meg, a hatalomátvétel a régi alkotmány szabályai szerint illegális lesz. Az új állammechanizmust nem lehet a régi alapjaira építeni, az egységes alkotmánylevél kibocsátása szükségszerű következmény.

Ha történelmi párhuzamokat vizsgálunk, azt tapasztaljuk, hogy a kartális alkotmányok egyik őshazájának számító *Franciaországban a rendi hatalommegosztás intézménye csak korlátozottan alakult ki*. Az Általános Rendi Gyűlés adó megajánlási joggal ugyan rendelkezett, de a törvényhozás jogát sohasem tudta megszerezni.[3] A király által neki küldött leiratok nem megtárgyalásra ajánlott törvényjavaslatok voltak, hanem tájékoztatás az uralkodó döntéséről, mai értelemben véve a törvény kihirdetése. Emellett a francia uralkodóknak ezt a ha-

---

1 Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Horánszky Viktor Könyvkiadó hivatala, 1910. 95–102.

2 Timon i. m. 593.

3 Robert Holtzmann: *Französische Verfassungsgeschichte*. München und Berlin, Verlag von R. Oldenbourg, 1910. 373.

táskörében korlátozott rendi gyűlést is sikerült elég jelentős mértékben kiiktatni az államéletből. Kialakították az ún. Notable-gyűlést, amely nem a rendek által választott követekből állt, hanem tagjait az uralkodó saját belátása szerint hívta meg. Ezzel a híveiből álló testülettel, sokkal könnyebben szót értett, mint a rendek általános képviseleti szervével. Hasonló kísérlet egyébként Magyarországon is volt. Mohács után a Habsburg uralkodók Bécsben megszervezték az ún. magyar tanácsot, amelyet sok esetben az Országgyűlés helyettesítésére óhajtottak használni. Ez a törekvésük azonban nem vezetett eredményre, az Országgyűlést tartósan nem tudták kiiktatni az államéletből. Nem úgy, mint a francia királyoknak, akik évszázados periódusokon keresztül is mellőzték az általános rendi képviseleti szerv összehívását.

Emellett Franciaországban *az 1789-ben végre újra összehívott Általános Rendi Gyűlés túl sok hajlandóságot nem mutatott az előjogok feladására*. Az alkotmányozó nemzetgyűléssé átalakuló harmadik rend így nem tehetett mást, minthogy szakított a régi államberendezkedéssel, amelynek egyenes következménye volt egy kartális alkotmány kibocsájtása. S azt is tudjuk, hogy Európa államainak nagy részében a franciához hasonló történelmi helyzet alakult ki, az abszolutista kormányzat térhódítása ugyanis általánosnak mondható, s ha a rendek itt-ott korlátozottan szóhoz is jutottak, az előjogaikról való lemondásra ritkán mutattak hajlandóságot. Nyilvánvalóan Magyarországon sem maradhatott volna fenn a történeti alkotmány, ha az 1847-1848-as pozsonyi Országgyűlés nem szavazza meg az áprilisi törvényeket (a jobbágyfelszabadítást, a közteherviselést, a népképviseleti választójogot stb.).

Ezen okfejtés alapján megállapíthatjuk, hogy *a történeti alkotmány fenntartásának előfeltételei Európa államainak nagy részében nem voltak adottak.* Valójában nem álltak útelágazás előtt, az egyik utat sorompó zárta el előttük. Így hiába haladtak nagytöbbségben a kartális alkotmány útján, ebből nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a helyesebb utat választották.

Persze ez csak annyit bizonyít, hogy önmagában abból még nem következik a kartális alkotmány felsőbbrendűsége, hogy Európa állami nagyszámban kezdték „használatba venni" azt. Meg kell vizsgálnunk, vajon a történeti alkotmány tudta-e biztosítani azokat a garanciákat, amely nélkül a polgári állam nem létezhet?

Írott, tételes szabályok (közjogi tárgyú törvények) a történeti alkotmány keretei között is léteztek. Ezek azonban sokszor több évszázados távlatok különböző szakaszaiban születtek, így *nem alkottak egy zárt rendszert*. Vagyis voltak olyan közjogi problémák, sokszor nem is jelentéktelenek, amelyek megoldására törvényi szabály nem állt rendelkezésre. Kérdés, hogy itt milyen normákat alkalmaztak, kellően világosak voltak-e azok, s kellő stabilitással bírtak-e? Az

utolsónak említett probléma az írott (törvényi) szabályok kapcsán is felmerül, hiszen ezek elfogadása nem volt minősített szavazati többséghez kötve, az alkotmányhoz tartozó normákat megállapító törvények formálisan nem különültek el az egyszerű törvényektől.

3. A közjogi tárgyú törvények által hagyott hézagok kitöltése

Első lépésként tehát azt kell megvizsgálnunk, hogy a törvények által nem szabályozott életviszonyokat rendezték-e valamilyen jogi normák, *nem keletkezett-e mai terminológiával élve joghézag*? A kódexek világában felnőtt jogász ugyanis minden probléma megoldásához valamilyen jogszabályi rendelkezést keres, s bizonytalanná válik, ha éppen odavágót nem talál. Ez a közjog területén sincs másként, egy-egy vita megoldását általában az Alkotmány (Alaptörvény) valamelyik cikkelyéből igyekszünk levezetni. S nyugodtan állíthatjuk, mindez magától értetődő, hiszen a kodifikáció célja éppen az, hogy egy-egy jogterületen lehetőleg minden életviszonyra kiterjedjen. Ha egy probléma megoldására a kódex nem tartalmaz szabályt, az joghézag, amit pótolni kell. A kartális alkotmányt ebből a szempontból nyugodtan tekinthetjük az alkotmányjog kodifikációjának. Ahol kartális alkotmány van, ott az államműködés vagy az alapjogok körül felmerülő viták megoldására az Alkotmánynak tartalmaznia kell valamilyen rendelkezést.

Mivel írott, tételes szabályok a történeti alkotmányban is voltak, ezt a gondolatmenetet alkotmánytörténeti problémák elemzésénél sem kell szükségszerűen feladni, vagyis a kartális alkotmányhoz szokott logika nem ütközik azonnali akadályokba. A közjogi tárgyú törvényhozásnak azonban nem volt célja egy zárt rendszer kialakítása, vagyis a minden életviszonyra kiterjedő szabályozás. S itt a kodifikációhoz szokott jogász gondolatmenete néha már megbicsaklik. *Ha olyan közjogi problémával találkozik, amelynek megoldására nem talál törvényi szabályt, ott joghézagra kezd gyanakodni*. A joghézag pedig bizonytalanságot idéz elő, a ma jogászának érthető módon az az érzése támad, hogy a jogalkalmazás önkényessé válhat.

A XX. század első felének jogász nemzedéke azonban még nem így gondolkodott, ők jól tudták kezelni a szokásjogot. A jogfejlődés kezdeteikor szinte minden életviszonyt a szokásjog szabályozott, a törvénynek csak másodlagos szerepe volt. Mindaddig, amíg kódexek nem jelentek meg, a jogászi gondolkodás számára természetes volt, hogy törvényi rendelkezés hiányában szokásjo-

gi szabályt keressen. Tehát nem joghézagra gyanakodott, nem a törvényhozó azonnali intézkedését várta, hanem megkereste a vonatkozó szokásjogi normát. A történeti alkotmányban sem voltak joghézagok, sőt inkább azt kell mondanunk, hogy *a joghézag veszélye kisebb volt, mint egy kartális alkotmánynál.* A szokásjogot tudniillik a felmerülő jogi problémák keletkeztetik, vagyis ha jogi probléma van, arra szükségszerűen megoldás is kialakul. A jogot ugyanis a jogalkalmazók keletkeztetik, így a jogalkotó és a jogalkalmazó személye még nem válik szét. A kódexek világában azonban a két funkció elválik egymástól, a joghézagot a jogalkalmazó észleli, kitölteni azonban csak a jogalkotó tudja. Ha utóbbi nem mozdul megfelelően, akkor tartósan joghézag keletkezhet.

4. A szokásjogi szabályok egyértelműsége

A következő kérdés az, hogy a szokásjog kellően világos volt-e? Azt már érintettük, hogy a joghézagok ritkábbak voltak, de a polgári kor fontos alapelvének, a jogállamiság megvalósulásának az is nélkülözhetetlen feltétele, hogy a szabályok világosak, érthetőek legyenek. Vajon ennek a feltételnek megfelelt-e a szokásjog? Ha a közjogi tárgyú törvényhozás motivációit vizsgáljuk, vagyis azt, vajon mikor érezte szükségét az Országgyűlés, hogy egy-egy tárgykörben törvényt alkosson, meglátásom szerint *három fő okot tudunk elkülöníteni.*

Az első ilyen törvényalkotásra motiváló tényező valamilyen *új közjogi intézmény bevezetése volt.* Maga a polgári átalakulás sem tudott szokásjogi fejlődéssel megvalósulni. Például a miniszteriális kormányzat, vagy a népképviseleti választójog új közjogi intézmények voltak, amelyet az Országgyűlésnek törvényhozási úton kellett bevezetnie. Az alapjogok terén ilyen volt a közteherviselés, ami a nemesi adómentesség megszüntetését jelentette. Ugyanakkor 1848-ban az alapjogok érvényesülése sem kívánt minden területen országgyűlési intézkedést, hiszen a nemesi alapjogoknak a sok száz év alatt kifejlődött rendszere – mint az meg is történt – kiterjeszthető volt minden állampolgárra.

A második törvényalkotásra motiváló tényező *a szokásjog megerősítését célozta*. Erre általában akkor került sor, ha az uralkodó vitatta egy-egy szokásjogi norma létét, s ezért nem volt hajlandó azt betartani. Mivel az alkotmányvédelem eszközei jól érvényesültek, idővel a király és a rendek közötti feszültség feloldása érdekében ezeket törvénybe foglalták. Annak ugyanis, hogy valaminek a szabályozása szokásjogi keretek között maradhasson, a legfontosabb előfeltétele *a szabályozás tárgyban kialakult konszenzus volt*. A Tripartitum is így válhatott a magyar jogélet gerincévé, anélkül, hogy a törvényhez hasonló, azon-

nali állami kényszer állt volna mögötte. Ha a konszenzus megbomlott, akkor törvényben tisztázták a helyzetet, s ezekre is találunk példákat a magyar közjogtörténetben. 1791-ben az Országgyűlés kimondta a törvényhozó és a végrehajtó hatalom megosztását.[4] Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a magyar közjogban ekkor jelent meg eme két hatalmi ág szétválása. Mint korábban már említettem, a rendi hatalommegosztás már az Országgyűlés késő középkori kialakulásával megvalósult. II. József azonban a rendeleti kormányzáshoz legerősebben ragaszkodó uralkodó volt, amivel rendszeresen megsértette ezt a hatalommegosztási szabályt. Nem véletlen, hogy a kalapos király halála után az Országgyűlés ragaszkodott saját és a király kompetenciáinak törvénynyel megerősített elhatárolására. Azt talán még kevésbé kell interpretálni, hogy ezzel párhuzamosan miért iktatták törvénybe a király koronázásának szabályait.[5] Azt az állítást nem lehetne komolyan venni, hogy 1791-ig a királyi hatalom keletkezésében ne lett volna szerepe a koronázásnak, vagy nem lett volna kötelező a koronázás. 1791-ben mégis törvényben rendezik, nyilvánvalóan azért, mert II. József nem volt hajlandó magát megkoronáztatni. Kicsit későbbi időkre lépve, 1867-ben törvényben rögzítik azt a szokásjogban már évszázadok óta élő szabályt, hogy a király lemondása csak az Országgyűlés egyetértésével érvényes.[6] Erre pedig Ferenc József 1848. decemberi trónra lépése az apropó, amelyet két lemondás is megelőzött, az így hivatalba lépő uralkodó azonban nem volt hajlandó elismerni, hogy az Országgyűlés lemondásokat elfogadó nyilatkozata nélkül nem foglalhatja el hivatalát. Így nem véletlenül lett a kiegyezés egyik fontos közjogi eleme eme szokásjogi szabály törvényben való megerősítése. S mindez IV. Károly 1918-ban történt lemondása szempontjából sem volt irreleváns előírás.

A harmadik ilyen törvényalkotásra motiváló tényező *a szokásjog módosítása, pontosítása volt*. Erre akkor került sor, amikor a szokásjog által kialakított szabály nem volt vitatott, de azt a jövőben nem pontosan úgy akarták használni, mint addig. Például az országgyűlés évenkénti üléseiről szóló törvény alábbi passzust tartalmazta: *„A hozandó törvények jövendőre Ő Felsége által az évi ülés folyama alatt is szentesíttethetnek."*[7] A törvényszentesítés joga szokásjogon nyugodott, azt korábban nem egy törvénnyel utalták a király hatáskörébe. A rendi korban azonban az Országgyűlés bezárását követően az összes határo-

4 1791. évi XII. törvénycikk.

5 1791. évi II-III. törvénycikkek.

6 1867. évi III. törvénycikk.

7 1848. évi IV. törvénycikk 2. §.

zatot együtt szentesítette az uralkodó, vagyis akár több évi tevékenység eredménye egy csomagban nyert kihirdetést. A polgári átalakulás után ez már igen lassú törvényhozási folyamat lett volna, ezért az idézett passzus lehetővé tette a király számára, hogy az Országgyűlés határozatait egyenként is szentesítse.

De ilyen szokásjog pontosító szabályokat még a két világháború közötti időszakból is találunk. A Felsőház jogkörének újabb megállapításáról 1937-ben az alábbi rendelkezést találjuk: *„A felsőház jogköre, ha csak törvény eltérést nem állapít meg, ugyanaz, mint a főrendiházé volt."*[8] És hogy mi volt a Főrendiház hatásköre? A Főrendiház reformját megvalósító 1885-ös törvény erről az alábbit mondta: *„A főrendiház jogköre az, a mi volt, a kezdeményezésre is marad az eddigi gyakorlat…"*[9] Vagyis a két kamara alkotmányos viszonyáról törvény nem rendelkezett, 1885-ben is csak a szokásjog által kialakított szabályokra utaltak vissza. Még azt sem mondhatjuk, hogy törvénybe foglalták a korábbi szokásjogot, hiszen a tételes szabályt nem írták le, csak utaltak rá, hogy minden úgy marad, ahogy eddig volt. S 1937-ben ehhez annyit fűztek hozzá, hogy ha törvény eltérést nem állapít meg, vagyis, ha törvény nem módosítja a korábbi szokásjogot. Ezt egyébként az 1937-es törvény meg is tette, hiszen az általános törvényhozási eljárásban, az 1918 előtti viszonyokhoz hasonlóan, egyetértési jogot ad a második kamara részére, a költségvetést érintő törvényeknél azonban fenntartotta az 1926-ban, angol mintára megállapított hatásköri korlátozást.[10] Ez eltérés a Főrendiháznak a szokásjog szerint kialakult hatásköréhez képest, mert ott nem voltak az egyetértési jog alól kivett törvényhozási tárgyak.

De hasonló jogalkotási technikát alkalmaztak a kormányzó hatásköreinek megállapításakor is. Az alkotmányosság helyreállításáról szóló törvény az alábbiak szerint rendelkezett: *„A kormányzót a királyi hatalomban foglalt jogok alkotmányos gyakorlása az alábbiakban foglalt korlátozások között illeti meg."*[11] Majd számos bekezdésen keresztül sorolja a korlátozásokat. A szabályozási rend logikus, a kormányzó a királyt helyettesíti, vagyis annak a jogköreit veszi át. Az viszont az Országgyűlés mérlegelésétől függött, hogy minden királyi jogkört ráruház-e az ideiglenes államfőre, vagy bizonyos korlátozásokat állapít meg. Ha él az utóbbi lehetőséggel, ezt nyilvánvalóan törvény útján valósítja meg, mint ahogy 1920-ban meg is tette. A törvényszentesítés kapcsán azon-

8 1937. évi XXVII. törvénycikk 1. §.

9 1885. évi VII. törvénycikk 13. §.

10 A második kamara újjászervezésére még 1926-ban sor került (1926. évi XXII. törvénycikk), a hatáskör megállapítás viszont kicsit zavaros volt benne. Az 1937-es felsőházi novella ezt jobban tisztázta, ezért szerepelt ez a beidézett szövegben.

11 1920. évi I. törvénycikk 13. § (1) bekezdés.

ban már érintettük, hogy a királyi jogköröknek alapvetően szokásjogi forrásai voltak. Ha az 1920. évi I. törvénycikk régebbi törvényben deklarált hatásköröket korlátoz, akkor ott kellett volna állnia, hogy a király e törvény e paragrafusában megjelölt jogköreit a kormányzó az alábbi korlátozásokkal gyakorolhatja. A felsorolt példáknál viszont ilyenekkel nem találkozunk, mert nem korábbi törvényekkel megállapított, hanem a szokásjogból eredő hatáskörökről volt szó. S ez a szabályozási technika nem csak a kormányzó jogállása kapcsán igaz, hanem a korábbi példáknál is.

A törvényeknek a szokásjogot kiegészítő, megerősítő és módosító (pontosító) szerepére azért hoztam ennyi példát, hogy szemléltessem, ez nem valamiféle 'ad hoc' jelenség volt, hanem egy tudatos, a szokásjog félreérthetőségét felszámoló jogalkotási tevékenység. Hiszen példa ennél még jóval több is hozható lenne.

Így azt gondolom, hogy a jelen pont elején feltett kérdésre is megnyugtató választ adhatunk. *A történeti alkotmány körében fennmaradt szokásjog érthetősége, értelmezhetősége nem hagyott különösebb kétséget maga után.* A közjogi tárgyú törvényhozásnak ugyanis az volt a funkciója, hogy a vitatott, zavaros pontokat kiküszöbölje benne. Ahol az Országgyűlés meghagyta a szokásjogi szabályokat, mint már korábban is említettem, ott nagyrészt konszenzus volt annak értelmezésében. Nem mondhatjuk, hogy egyáltalán nem volt értelmezési vita,[12] de mértéke, intenzitása, lényegesen alacsonyabb volt, mint például az el-

[12] A két világháború között a főkegyúri jog eredetéről, és más államhatalmi szervre történő átruházhatóságáról nem volt teljes konszenzus. Az 1920. évi I. törvénycikk azonban korrekt módon rendezte a kérdést. A kormányzó hatásköréből kizárta ezt a királyi jogosítványt, anélkül, hogy tételesen rendelkezett volna arról, kire száll az át. Ezt is tekinthetjük a közjogi törvényhozás helyzettisztázó szerepének. Ha nincs konszenzus a főkegyúri jog interregnum idején történő gyakorlásáról, akkor a magyar állam részéről felfüggesztik azt.
1937-ben értelmezési vita alakult ki a király szentesítési jogának tartalma körül. A kormányzói jogkör napirenden lévő kiterjesztésénél felmerült, hogy a szentesítési jog 1920-ban bevezetett tilalmát teljes egészében oldják fel. Így jelentősége lett annak, hogy a királyi szentesítési jog valójában milyen tartalommal bírt? Abszolút vétójogot jelentett, vagy az uralkodónak valójában már nem volt joga az Országgyűlés által elfogadott törvényjavaslatok 'megsemmisítésére'. A dualizmus bő fél évszázada alatt elfogadott számszerűen ezres nagyságrendű törvények esetében ugyanis egy alkalommal sem került sor a királyi szentesítés megtagadására. A Szent Korona-tan szerint a kormányzó a magyar államhatalomnak nem volt a nemzettel egyenrangú tényezője, így az Országgyűlés által elfogadott törvények hatálybalépését csak elhalaszthatta, de meg nem akadályozhatta. Akik a szentesítési jog megadását támogatták, azon a véleményen voltak, hogy az már királynál sem jelentett abszolút vétójogot, így az ideiglenes államfőnek is megadhatóak. Ha sor került volna a kormányzói hatalom ilyen jellegű kiterjesztésére, valószínűleg szükségessé válik a szentesítési jog tartalmának törvény általi pontosítására. Mivel azonban 1937-ben a kormányzói jogkör kiterjesztésénél csak a felfüggesztő vétójogot erősítették, a szentesítési jog értelmezése nem vált szükségessé. Zsedényi Béla: *A kormányzói jogkör kiterjesztése*. Miskolc, Ludvig István Könyvnyomdája, 1937. 24–26.

múlt negyedszázad Alkotmány (Alaptörvény) értelmezésében. Ha megvizsgáljuk, hogy az Alkotmánybíróság határozataiban milyen számú különvélemény jelent meg, azt kell mondanunk, hogy *a kartális alkotmány szövege feletti értelmezési vita nagyobb, mint régen a szokásjog felett volt*.

5. Megállapítható-e az Alkotmányhoz tartozó rendelkezések pontos határvonala?

A szokásjogi szabályok egyértelműségével tehát nem volt különösebb gond, de a történeti alkotmányban problémát jelenthetett az alkotmányerővel bíró szabályok pontos elhatárolása is. A kartális rendszerben az Alkotmány szövege világosan megállapítható, ami abban benne van, az a legmagasabb szintű norma. A történeti alkotmánynál a szokásjogban gyökerező alkotmányi alapintézmények (pl. Szent Korona-tan) szintén elhatárolhatóak voltak, a közjogi tárgyú törvényeknél azonban már nem volt ilyen egyértelmű a helyzet. Ha a kartális alkotmányok szabályozási tárgyait vizsgáljuk, vagyis a napjaink gondolatmenetét követjük, a közjogi tárgyú törvényekben *az alkotmányos normák közé kívánkozó, és az egyszerű törvénybe tartozó rendelkezések egyaránt megtalálhatóak voltak*. Ha a független és felelős magyar minisztérium alakításáról szóló 1848. évi III. törvénycikket vesszük példának, a kormányalakításra,[13] vagy a miniszterek parlamenti felelősségére[14] vonatkozó szabályok egy kartális alkotmánynál valószínűleg annak szövegébe kerültek volna. A minisztériumok felsorolása azonban még egyszerű törvénybe sem kívánkozik, nemhogy az Alkotmány szövegébe, az 1848. évi III. törvénycikkben azonban ezt is megtaláljuk.[15]

A példa nyomán azt kell mondanunk, hogy a történeti alkotmánynál az alkotmányhoz tartozó rendelkezések nem határolhatóak el olyan pontosan, mint a kartális rendszerben. A nemrég említett 1848. évi III. törvénycikket nem lehetett részekre bontani, s kijelölni belőle például a 11–12. §, valamint a 32–35. §-okat, amelyeket alkotmányerővel ruházunk fel, a törvény többi részét pedig egyszerű törvénnyé minősíteni. S netán az alkotmányerővel bíró paragrafusokkal esetlegesen nem egyező más részeit alkotmányellenes rendelkezésekké nyilvánítani. *Azonos szintű jogforráson belül hierarchiát teremteni nem kis feladat, valójában lehetetlen*.

[13] 1848. évi III. törvénycikk 11–12. §.

[14] 1848. évi III. törvénycikk 32-35. §.

[15] 1848. évi III. törvénycikk 14. §.

Ha nagyon erősen ragaszkodunk a kartális alkotmányok logikájához, és világos határvonalat akarunk az Alkotmány és a törvények közé húzni, akkor *a közjogi tárgyú törvényeket az egyszerű törvények közé kell sorolnunk*, *s Alkotmány alatt csak az alapintézményeket (alapelveket) érthetjük*, amelyek a szokásjog keretei között maradtak. Természetes persze, hogy a szokásjogot megerősítő törvények nem fosztották meg az érintett rendelkezést alkotmányos erejüktől.[16] Az új közjogi intézményeket bevezető, vagy a szokásjogot módosító, pontosító törvények azonban elfogadásukkal és kihirdetésükkel nem váltak alkotmányerejűvé. A történeti alkotmány keretei között ugyanis nem volt olyan alkotmányozó hatalom, mint a kartális rendszerekben. Egy előre meghatározott jogalkotási aktussal nem lehetett valamit az Alkotmány részévé tenni, *az Országgyűlés ugyanis nem rendelkezett alkotmányozó hatalommal*. Ennek részletesebb kifejtését azonban érdemes külön pontban megtenni.

Előtte azonban meg kell adnunk a jelen pontban feltett kérdésre is a választ: miként állapítható meg az Alkotmány rendelkezéseinek pontos határvonala? Mivel a történeti alkotmányban ez nem válik el szövegszerű jogforrásra, az Alkotmány és a törvény között húzott határvonal *csak alkotmányértelmezéssel volt megállapítható.* S ez ismét visszakapcsol arra a gondolatra, hogy az Országgyűlésnek nem volt korlátlan alkotmányozó hatalma, vagyis jogalkotó tevékenységével nem tudott az egyszerű törvényeknél erősebb jogi normákat alkotni. Objektív elhatárolás csak akkor lenne lehetséges, ha az Alkotmány is jogalkotói döntésekkel keletkezne, s amit annak a szövegébe írnak, az képzi az Alkotmányt, s amit nem oda írnak az a törvény.

6. A minősített többség hiánya, az alkotmányozó hatalom hiánya

Hogyan keletkeztek tehát az alkotmányerejű normák a történeti alkotmány idején? Az alkotmányozó folyamatnak nem volt valamiféle speciális jogalkotási eljárása, így a kartális alkotmányok szövegében fellelhető rendelkezések is egyszerű törvényhozási úton születtek. A kartális alkotmányhoz szokott gondolatmenet így azt sugallja, hogy itt valójában Alkotmány és törvény között nem volt érdemi különbség, vagyis *a rendes törvényhozás egyben korlátlan alkotmányozó hatalmat is magában foglalt*. Kétségtelen, hogy törvénnyel a szokásjog is

[16] Például a koronázás közjogi hatásainak 1791-es törvénybe foglalása nem jelentette azt, hogy ennek jogforrási ereje az egyszerű törvények közé sorolódott volna.

felülírható volt, vagyis rendes törvényhozási úton a teljes alkotmányos berendezkedést át lehetett alakítani. Ha a parlament a rendes törvényhozás során egy alkotmányos szabályba ütközött, vajon mi sarkallta arra, hogy azt betartsa, s inkább ne módosítsa úgy, ahogy az számára a pillanatnyi helyzetben előnyös volt? *Megalapozott-e a kartális alkotmányok világában felnőtt jogásznemzedék azon meglátása, hogy a történeti alkotmány a legrugalmasabb alkotmány?*

A probléma feloldásához gondolatindítóként Teleki Pál alkotmányreform tervének bevezetőjéből vennék egy idézetet, ahol az egykori miniszterelnök az alábbiakat írja: „[…] *alkotmányunk íratlan – azon törvények és jogszokások összessége, amelyek a nemzet vérébe mentek át –, amelyekből kitörölhet valamit az idő, de egyetlen ember intézkedése, az országgyűlés egyetlen intézkedése, sőt egyetlen nemzedék hangulata – soha*."[17] Teleki gondolataiból az szűrhető le, hogy a történeti alkotmányt stabilabbnak érzi, mint annak kartális változatát. S mi lehet ennek az oka?

A XVIII. századtól induló kodifikációk az egyes jogágakból egyre erőteljesebben kiszorították a szokásjogot. Tévedés lenne azonban azt gondolni, hogy a kodifikációra csupán a jog átláthatóbb megismerése miatt volt szükség. A közjogi szokásjog kapcsán igyekeztem bizonyítani, hogy a hézagpótló, pontosító törvényhozással a szokásjog körül is átlátható rendszer építhető ki. Szokásjogi gyűjteményben akár írásba is foglalható. Az alapvető probléma a 'merevségével' volt, a szokásjog egy megcsontosodott joganyag, igen nehezen, igen lassan változott. A gyorsuló világ pedig egyre inkább megkívánta, hogy a hatályos joganyag kellő iramban igazodjon a változásokhoz. A szokásjogot mindenhonnan ki kellett szorítani, a kodifikáció pedig ezt a célt megvalósította.

Ezzel összefüggésben gondoljunk csak arra, hogy 1945 után Werbőczy Hármaskönyvével szemben a legkeményebb kritika a régi (elmaradott?) viszonyok megcsontosítása volt. Ha ez bűn, akkor sem Werbőczyé, hanem a szokásjogé. Az ugyanis jellegénél fogva ilyen. A szokásjog törvénnyel bárhol átírható volt, mégis, amíg kódex nem készült, a szokásjogot törvényekkel alapvetően nem írták át. Vagyis a törvényekkel 'csiszolgatott' szokásjogról sok minden elmondható, csak az nem, hogy instabil, máról holnapra folyamatosan átírt joganyag lenne. Merthogy a stabilitás és a merevség itt hasonló jelentéstartalmat foglal magába, hiába az egyik pozitív, a másik pedig negatív töltésű szó.

Teleki Pál gondolataiból is világosan levezethető: *az Alkotmánynak a többi jogághoz képest nagyobb stabilitással kell rendelkeznie*. Amíg a teljes jogrendszer a stabilitást biztosító szokásjogon nyugodott, nem nagyon jutott senki-

[17] TELEKI Pál: *Válogatott politikai írások*. Szerk. Ablonczy Balázs. Budapest, Osiris, 2000. 443.

nek eszébe, hogy az alkotmányos szabályokat megállapító jogforrásokat formailag elválassza például a magánjogot szabályozóktól. Amikor viszont a kodifikációkkal a joganyag változása magasabb sebességi fokozatra kapcsolt, ha az Alkotmányt is áthelyezzük ebbe a formába, vagyis a történeti alkotmány helyére kartális alkotmányt helyezünk, akkor erre valamilyen speciális fékező rendszert is „szerelni" kell, s ez lett a minősített többség.

Az Országgyűlés alkotmányozó hatalmára vonatkozóan ebből az alábbi következtetés vonható le. Mint már az előző pontban is utaltunk rá, az egyszerű törvények felett álló (az Alkotmányhoz tartozó) jogforrások keletkeztetésére nem volt jogalkotási eljárás meghatározva. Ez azt jelentette, hogy *az Országgyűlés egyetlen jogalkotási cselekménnyel nem volt képes alkotmányerővel bíró szabályok megállapítására*. Bármilyen közjogi rendelkezést is állapított meg, a következő Országgyűlés azt eltörölhette, megváltoztathatta. Nem élt az a görcsös szindróma, hogy ki milyen többséggel nyeri a választásokat, esetleg olyat tud alkotni, amit majd a másik nem tud eltörölni. Az Alkotmányt a régi szokások alkották, az Országgyűlés ehhez csak úgy tudott valamit hozzátenni, ha az idősülté vált, egyetlen jogalkotási cselekménnyel nem.

Teleki Pál gondolatai érzésem szerint úgy magyarázhatóak, hogy szükség van a kodifikációkra, de egyetlen egy helyen, az Alkotmánynál, nem szabad ebbe az irányba mozdulni. Itt nagyon nagy értéke van a stabilitásnak, ezért *ezt az egy jogterületet nem szabad a joganyag gyorsabb változását biztosító modellre átállítani*. Vagyis az alkotmányjogot nem szabad kodifikálni, hiba lenne a történeti alkotmányt kartális alkotmánnyal felváltani.

Az Aranybulla vagy a Pragmatica Sanctio is törvényi jog volt, az Országgyűlés elvileg 50% + 1 szavazattal bármelyiket módosíthatta. Az Aranybullánál a történeti alkotmány idejében megélt több mint 700 éve alatt példa is van rá, hogy módosították.[18] Mégis, ha valaki 1867 után az Országgyűlésben egy ilyen tárgyú törvényjavaslatot előterjeszt, valószínűleg a képviselők döntő többsége azt nem vette volna komolyan. Ez mutatta a stabilitását.

Ezek után érdemes visszatérni az előző pont végén felvetett másik lényeges problémára, miszerint *a történeti alkotmány alapvetően alkotmányos alapelvekből állt, amelyeket alkotmányértelmezéssel lehetett megállapítani*. Előfordulhatott, hogy ezek közjogi törvényekben le is lettek írva, alkotmányos erejük azonban nem ebből, hanem az idősültségből eredt. Érdekes kérdés, hogy az alkotmányos alapelvek és a közjogi rendszer összhangja miként tudott megvalósulni. Egy-egy jogág, s ez alól az 'anyajognak' számító alkotmányjog sem

[18] Az 1687. évi IV. törvénycikk törölte az Aranybullából az ellenállási záradékot.

kivétel, csak akkor tudja megfelelően betölteni szerepét, ha tételes rendelkezései az adott jogág alapelveihez igazodnak.

7. Az Alkotmány alapelveinek rögzítése és az azonos szintű jogforráson belüli hierarchia megteremtésének problémája

A kartális alkotmányoknál az Alkotmány szövege világosan elválik a törvényektől. A legmagasabb jogforrási erővel azon rendelkezések bírnak, amelyek az Alkotmány szövegébe bekerülnek.

A XVIII. században megindult modern kodifikációk során hamar ráébredtek arra, hogy a jogági alapelveket célszerű az adott kódex jogforrási szintjénél magasabb fokon rögzíteni. Ha a büntetőjog alapelveit csupán a Büntető Törvénykönyv bevezető rendelkezései között rögzítjük, s azzal a kódex egy tételes rendelkezése netán ütközik, az csupán a törvény belső ellentmondása lesz. Ha a jogalkotó nem lép, nincs alkotmányos eszköz arra, hogy az alapelv és az egyéb rendelkezés közötti összhangot megteremtsük. Ha viszont az alapelveket magasabb jogforrási szintre soroljuk, akkor a jogforrási hierarchia sérelme áll elő. A kartális alkotmányokat meghonosító államokban *ezért vált 'divatossá' a jogági alapelveknek az Alkotmányba történő beemelése.* Szinte minden kartális alkotmányban megtaláljuk a magánjog területéről a tulajdon védelmét, vagy a büntetőjog területéről a „nullum crimen sine lege" elvét, s még lehetne sorolni a példákat. Így, ha valamelyik kódex rendelkezése jogági alapelvet sért, akkor az már alkotmányellenes lesz, s így törölni kell az oda nem illő rendelkezést.

Alapelvei azonban az alkotmányoknak is vannak. A kartális rendszerekben azonban ezeket már nem tudják egy még magasabb jogforrási szintre emelni, *így az alapelvek és a tételes rendelkezések esetleges ütközése nehezen feloldható problémához vezet.* A 2010 után elinduló alkotmányozó folyamattal összefüggésben ez dilemma hazánkban is eléggé felerősödött, s kísérletet tapasztalhattunk arra, hogy az Alaptörvény (Alkotmány) rendelkezésein belül valamiféle hierarchiát teremtsenek. Az Alkotmánybíróság határozatiban is megjelenik egy fogalom, az Alkotmány „lényeges magja", amellyel az Alkotmány többi rendelkezésének összhangban kell állnia.[19]

[19] *„Az Alkotmány feletti esetleges mérceként a szakirodalomban ismert, az Alkotmány 'lényeges magja'; vagyis azok az alkotmányos alapjogok és azok lényeges tartalmai, amelyek a demokratikus alkotmányfejlődés jelenlegi állásai szerint minden alkotmányos és demokratikus jogállamban elfogadottak a közös európai alkotmányos tradíció részét képezik, s visszatükröző-*

A kartális alkotmány azonban ezt a lehetőséget nem adja meg. Az Alkotmány a legmagasabb szintű jogforrás, s hogy mi tartozik ebbe a körbe, az alkotmányozó határozza meg. Ez alkotmányértelmezéssel nem választható ketté, már csak azért sem, mert ha a 'lényeges mag' és az Alkotmány többi rendelkezése között hierarchikus viszonyt állítunk fel, akkor az Alkotmányt megfosztjuk a nevéből eredő jogforrási státuszától. Ebben az esetben az Alkotmány a 'lényeges mag' lesz, hiszen ha ehhez valaminek igazodnia kell, az már nem a legmagasabb szintű jogforrás, vagyis nem Alkotmány. Kartális keretek között az Alkotmány 'lényeges magját' csak úgy lehet elkülöníteni, ha az alkotmányozó magát az Alkotmányt is szétbontja, s a 'lényeges maghoz' tartozó rendelkezéseket külön foglalja össze. Ha a 'lényeges magot' hierarchikus viszonyba állítja a többi rendelkezéssel, akkor csak az lesz az Alkotmány. Ha nem, akkor a többi rendelkezés is az Alkotmány része lesz.[20] Ezen utóbbi esetben azonban a kettő közötti ellentét alkotmánybíráskodási eszközökkel nem lesz feloldható.

A történeti alkotmánnyal összefüggésben mindez azért érdekes, mert ott valójában ez a 'lényeges mag' volt az Alkotmány. Ezt alkotmányértelmezéssel lehetett meghatározni, az Országgyűlésnek pedig nem volt olyan alkotmányozó hatalma, amellyel ezt egyik pillanatról a másikra átírhatta volna.

8. Epilógus

Ha újra feltesszük a Bevezetésben megfogalmazott kérdést, miszerint Magyarország elmaradt-e az európai fejlődésétől a miatt, mert a polgári korban is fenntartotta a történeti alkotmányt, azt gondolom megnyugtató nemmel válaszolhatunk. A polgári állam elvárásait a történeti alkotmány is teljesíteni tudta. Sőt nagyobb stabilitást jelentett, mint egy kartális alkotmány. Ezt a kijelentésünket pedig, a korábban leírtak mellett, a két alkotmánytípus genezisének sajátosságaival még inkább alá tudjuk támasztani.

nek az Európai Unió, valamint az Európa Tanács dokumentumaiban." [61/2011. AB határozat Indokolás V. 2.2. pont]; Chronowski Nóra – Drinóczi Tímea – Zeller Judit: Túl az alkotmányon... *Közjogi Szemle,* 2010/4. 1–12.

[20] A 2010-ben elindult alkotmányozó folyamatban Varga Zs. András vetette fel a mag-alkotmány gondolatát. A mag-alkotmány és a hozzá kapcsolódó három alkotmánytörvény között hierarchikus viszonyt nem állapított meg, de az „állami és nemzeti alapértékek", mint alapelvek, szerkezetileg elkülönültek nála. Varga Zs. András: Gondolatok Magyarország új alkotmányáról. *Iustum Aequum Salutare,* VI., 2010/4. 23–27.; Varga Zs. András: A mag-alkotmány védelmében. *Pázmány Law Working Papers,* 2011/2.

A szokásjog és a törvényi jog létrejötte között ugyanis lényegi különbség van, az első keletkezik, a másodikat pedig alkotják (jogkeletkezés és jogalkotás). Mindez a két alkotmánytípus létrejöttére is igaz. A kartális alkotmányt, a törvényi joghoz hasonlóan, valamilyen jogalkotói cselekmény hozza létre. Amit viszont ember hoz létre, azt el is törölheti. A történeti alkotmány *a nélkül tudott létrejönni, hogy ehhez bárkit alkotmányozó hatalommal kellett volna felruházni*. Tehát úgy létezett Alkotmány, hogy nem állt felette Damoklész kardjaként az alkotmányozó hatalom, aki bármikor átírhatja azt.

A történeti és a kartális alkotmány között a gyökerekben is lényegi különbséget találunk. *Az első alapjait a hagyomány jelentette, utóbbi azonban jogfilozófiai elvekben gyökerezik*. A filozófiának pedig évezredes sajátossága, hogy nincs benne konszenzus. Ha valami mellett érvelni akarunk, a legtöbb esetben pro és kontra találunk jelesebb gondolkodókat. A vitánál pedig értelemszerűen mindenki a saját érveit alátámasztó álláspontokat gyűjti csokorba. Érintettük, hogy az Alaptörvény (Alkotmány) szövege feletti értelmezési viták napjainkban nagyobbak, mint 80-90 éve a szokásjog felett voltak. Így az Alkotmány kartába foglalásával rendelkezései egyáltalán nem váltak egyértelműbbé vagy világosabbá. A történeti alkotmány megszüntetésének valódi oka a hagyományokkal való szakítás volt. Nem ‘szakmai’, hanem ‘politikai’ probléma volt vele.

BÍRÓ ÉS ÍTÉLET A *HÁRMASKÖNYV* PROLÓGUSÁBAN

Szilágyi Csaba
egyetemi docens (PPKE KJPI)

1. Bevezető gondolatok

Örvendetes tény, hogy Werbőczy életével és munkásságával kapcsolatban újabb és újabb kutatási eredményekkel áll elő mind a jogtudósok, mind a (jog)történészek széles tábora. Alapműnek számít Fraknói Vilmos Werbőczyről 1899-ben írt életrajza, amelynek ugyan néhány része pontosításra szorul a legújabb kutatások fényében, de ma is nélkülözhetetlen munka.[1] Az egyik legnagyobb magánjogász, Grosschmid Béni így méltatta a Hármaskönyv jelentőségét: „Nemzetünknek politikai fennmaradását a jelen és jövendő számára elképzelni alig lehetséges, vagy legalább is fölötte nehéz e könyv hiányában."[2] A II. világháború után nehézzé vált Werbőczy munkásságát kutatni. A vele szemben támasztott ellenszenv oka legjobban a budapesti Werbőczy szobor ledöntésével magyarázható. 1945. május 1-jén a Kígyó téren, a mai Ferenciek terén a harminchét éve álló Werbőczy-szobrot a baloldali gondolkodású tömeg ledöntötte. A márványszobor nyakába kötelet kötöttek, majd lehúzták talpazatáról, így az alak fejjel a földbe fúródott. A ledöntött szobor talpazatára feliratos táblát tettek: „Dózsa György emlékére."[3] Azt gondolhatnánk, hogy ez az elementáris düh, ami megnyilvánult Werbőczy felé, csak a II. világháborút követően volt jellemző. A Werbőczyről alkotott képet a két világháború között Szekfű Gyula ítélete is alakította, aki a Magyar történetben a következőket írta: „A politikai nemzetet összetartotta, ez a Hármaskönyv nagy érdeme; a népet kettészakította ez a nagy vétke, melyet Werbőczy akkor követett el, amikor munká-

1 Fraknói Vilmos: *Werbőczy István életrajza.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1899.

2 Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások: jogszabálytan.* Budapest, Athenaeum, 1905. 567.

3 Ifj. Bertényi Iván: Állt 37 évet. Werbőczy István budapesti szobra. *Történelmi Szemle,* 2014/2. 223.

ját az 1514. évi országgyűlésre benyújtva, az utolsó pillanatban beleillesztette ez országgyűlés jobbágyellenes határozatait."[4] Az 1990-es évektől kezdve fordulat áll be a Werbőczy kutatások terén, amelyek pontosabbá, árnyaltabbá teszik az életművet. Ilyen például Werbőczy Mohács előtti életének, tanulmányainak pontosabb feltárása, vagy a Hármaskönyv forrásainak kutatása, illetve a jogtudomány számos területe integrálja – kellő magyarázatokkal – Werbőczy egyes megállapításait. Itthon, Magyarországon 2001-ben Hamza Gábor szerkesztésében egy tanulmánykötet jelent meg Werbőczyről.[5] Ebben a kötetben olvasható Zlinszky János tanulmánya, aki megemlíti azt a szomorú tényt, hogy az egyik legnagyobb Werbőczy-kutató, Bónis György (1914–1985) személyesen jelezte neki, hogy kutatásait feladta, „mert nem akart magának még több bajt csinálni."[6] Tudomásom szerint egy átfogó, és csak Werbőczy munkásságáról és annak hatásáról szóló konferenciát először 2003-ban Cambridge-ben tartottak. Az előadások könyv alakban olvashatóak.[7] Természetesen egy-egy tanulmány szakmai folyóiratokban, könyvekben azért jelent meg, melyek valamelyikére szükség szerint írásomban hivatkozni fogok. 2014-ben először a Nemzeti Közszolgálati Egyetem,[8] majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Nemzeti Levéltár közösen az ELTE Jogi Karán, és végül a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi Kara külön-külön konferencia keretében emlékezett meg a Hármaskönyv kiadásának 500. évfordulójáról. A konferenciák tartalmának megismerése egy részt nagy segítséget ad a kutatóknak, más részt komoly kihívásokat jelentenek egy-egy kutatási terület pontos feltárásakor, hiszen figyelembe kell venni a legfrissebb kutatási eredményeket, és így nem lehet csak az elmúlt századok szakirodalmára hagyatkozni, amelyek változatlanul nagy segítséget jelentenek a kutatók számára. Munkám egyfajta szintézise az új és a korábbi forráskiadásoknak és feldolgozásoknak.

Írásomban először a Prológus forrásaival foglalkozom. Ebből kiderülhet Werbőczy teológiai és kánonjogi műveltsége, amely nem egyszer vita tárgyát képezi a Werbőczy kutatók között. Mindezekhez elengedhetetlen újragondolni Werbőczy tanulmányi éveit. Majd a Tit. XIII–XVI. alapján a bíróról és az íté-

4 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet.* III. Budapest, Egyetemi nyomda, 1935. 435.

5 Hamza Gábor (szerk.): *Tanulmányok Werbőczy Istvánról. Studien über István Werbőczy.* Budapest, Professzorok Háza, 2001.

6 Zlinszky János: Werbőczy jogforrástana. In: Hamza (2001) i. m. 173. (adn. 3.)

7 Martyn Rady (ed.): *Custom and Law in Central Europe.* Cambridge, Faculty of Law, University of Cambridge, 2003.

8 Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán.* Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014.

letről szólok, összevetve Aquinói Szent Tamás Summa Theologiae című munkájával. Kiemelten foglalkozom a *conscientia* szó jelentésével, majd szólok a Hármaskönyvben található (II. rész. Tit. 44.) azon ítéletekről, amelyek egyházi személyek ellen hozhatóak. Itt a *privilegium fori* állami elismerésének csökkenéséről beszélhetünk.

2. A Hármaskönyv Prológusának forrásai

Werbőczy munkáját latinul írta. A legújabb kutatási feltételezés szerint 1512 végétől kapta a megbízást a hazai (szokás)jogot összefoglaló mű elkészítéséhez.[9] Joggal vetődik fel a kérdés: Werbőczy munkáját miért nem magyarul írta? Történészek vetik a szemére: mivel ő fogalmazta meg az 1505-ös végzést arról, hogy az ország nem választ idegen királyt, ám nem jutott eszébe magyarul megfogalmazni a Tripartitumot? Lengyelországban – már 1505-ben – Jan Łaski lengyel királyi kancellár és később primás állított össze lengyel nyelven törvény- és jogszabálygyűjteményt. A *gemeiner Mann* számára a XVI. század második felében már négy fordítás is készült. [10]

A latin nyelvű szöveg segít (a beazonosítás végett) Werbőczy forrásainak feltárásában. Martyn Rady – a 2006-ban megírt munkájában – a Prológusban az általa ismert összes forrást jelzi.[11] Az áttekinthetőség érdekében egy táblázatot készítettem, amelyben megtalálhatóak a különböző források megnevezése, illetve azok előfordulás az egy-egy Titulusban. Az *X* jelzés csak azt jelenti, hogy a forrás az adott fejezetben megtalálható, de a gyakoriságot nem jelzi, azaz egy Tituluson belül többször előfordulhat.

---

[9] Mikó Gábor: Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. *Történelmi Szemle,* 2014 /3. 471–472.

[10] Péter Katalin: Werbőczy anyanyelvi fordításainak tanulságai – értelmiségi feladatvállalás a 16. században. *Történelmi Szemle*, 2012/3. 421–440.

[11] Martyn Rady: *The Prologue to Werbőczy's Tripartitum and its sources.* Oxford University Press, 2006. On-line kiadás: http://www.academia.edu/1825926/The_Prologue_to_Werb%C5%91czys_Tripartitum_and_its_Sources_

Titulus	Római jog (Institutiones, Digesta)	Gratianus, Decretum	Summa Legum	Summa Theologiae	Más szerzők
I	X	–	X	–	Accursius, Azo,Temesvári Pelbárt
II.	X	X	X	–	Azo, Bartolus*
III.	X	X	X	–	–
IV.	X	X	X		
V.	X	X	X	–	Accursius, Azo
VI.	–	X	X	X	Azo, Példabeszédek könyve (8,15)
VII.	–	X	X		Hostiensis
VIII.	–	–	–	–	–
IX.	–	–	–	–	–
X.	X	X	X	–	Bartolus,
XI.	X		X		Bartolus, Hostiensis
XII.	–	–	–	–	Bartolus
XIII.	–	–	–	X	–
XIV.	–	–	–	X	Sevillai Szent Izidor, Bartolus*
XV.	–	–	–	X	–
XVI.	–	–	–	X	–

Az összes forrás bemutatására nem térek ki, mert ezzel eltérnék a kitűzött céljaimtól, csak a legnagyobb érdeklődést kiváltóról írókra (Summa legum), a többiről lásd Rady említett írását.

A táblázatban feltűnő, hogy a Summa legum meghatározó forrásként szerepel. Miről van szó? Még az 1880-as években A. Tomaschek bécsi jogtudós azzal állt elő, hogy a Tripartitum egyes részei, különösen a Prológus egy bizonyos Raymundus mester Summa legum című munkájából származik.[12] 1904-ben az akkori Pázmány Péter Egyetem Jogi Karán lefolytatott jogászegyleti vitán Schiller Bódog cáfolta Tomaschek állítását. Írásban is megjelentette a Summát, és kimutatta, hogy nincs összefüggés Werbőczy Prológusával.[13] Ezzel

[12] Johann Adolf TOMASCHEK: *Über eine in Österreich in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts geschriebene Summa legum und ihr Quellenverhältnisse zu dem Stadtrechte von Wiener–Neustadt und dem Werbőczyschen Tripartitum.* Sitzungsberichte der phil-hist. Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 105. 1883. 241–328.

[13] SCHILLER Bódog: A Hármaskönyv egyik állítólagos főforrásáról. *Magyar Jogászegyleti Értekezések,* 1908. 1–119.

az ügy nem zárult le. Német és olasz jogtörténészek kutatásainak eredményeként bizonyítást nyert, hogy a Summa legum Goffredus Tranensis Summa decretaliumának kivonata. A szerző egy eredetileg egyházjogi summa világi jogi tárgyú címeit kivonatolta, és az az Instutitiók (Iustinianus) módjára osztotta be. Így tehát az eredetileg római jogi forrás előbb egy egyházjogi mű részévé vált, majd innét került át egy teljesen civiljogi, csak világi jogi kérdésekkel foglalkozó műbe (Summa legum), és ez lett a Tripartitum egyik forrása.[14] Bónis György ismertette, illetve hívta fel a figyelmet a külföldi kutatási eredmények ismeretében Summa legum és a Hármaskönyv összefüggésére.[15]

A következőkben Werbőczy tanulóéveire fókuszálok, mert csak ezek ismeretében válaszolható meg az a kérdés, hogy Werbőczy honnét ismerhette a táblázatban feltüntetett forrásokat?

Fodor Pál nyomatékkal hívja fel a figyelmet arra, hogy még mindig sokan ismétlik az olaszországi egyetemjárással kapcsolatos, téves elképzeléseket.[16] A tények: 1539-ben a bécsi pápai nuncius azt írta, hogy Werbőczy a nyolcvanas éveiben jár. A kutatók többsége feltételezi, hogy Werbőczy valahol egyetemen jogot tanult. Ám biztos forrás csak 1492 tavaszászáról van, amikor *Stepahnus Uszvagi (=Osvaldi) de Kerepeczy* a krakkói egyetem artes facultasára beiratkozott. A pápai nuncius adata alapján ekkor 33-35 évesnek kellett lennie. Kerepeczy István nem fejezte be artes tanulmányait, anélkül viszont nem iratkozhatott be a jogra. Viszont 1492. november 10-én már a királyi kúriában, az országbíró szolgálatában állt. Ekkor már a Werbőczy nevet használja. Nem volt tehát tanult jogász, inkább az ún. *gyakorlati jogászrend* tagja volt, aki a hazai szokásjogot a gyakorlatban tanulta meg.[17] Werbőczy az országbíró mellett jegyzőként kezdett dolgozni. Rá is igazak lehetnek a következők, amiket a jegyzőkről tudunk: A notáriusi feladatok ellátásához szükséges deákműveltségen túl mással nem rendelkeznek, külföldi egyetemre általában nem járnak, kánoni

[14] Bónis Péter: A Tripartitum forrásai és az európai ius commune. In: Máthé i. m. 214–215. Itt a szerző jelzi az szakirodalmat, amely alapján bizonyításra került a Summa legum hatása a Hármaskönyv Prológusára, az adatokat innét vettem át.

[15] Bónis György: Der Zusammenhang der Summa Legum mit der Tripartitum. *Studia Slavistica,* XI. (1965). 373–409.

[16] Fodor Pál: Werbőczy, az államépítő és politikus. In: Máthé i. m. 198.

[17] Kubinyi András: Werbőczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása. In: Hamza (2001) i. m. 66–67. Werbőczy korai életszakaszára lásd Neumann Tibor: Werbőczy István származása és pályakezdése. In: Máthé i. m. 31–53. Neumann felfedezte – ellentétben Kubinyival –, hogy: János deák nem nagybátyja volt Werbőczynek, hanem unokanagybátyja. Az ő támogatásával indult el pályáján, illetve az ő hatására vette fel a Werbőczy nevet.

vagy római jogi doktorátusuk nincsen, hanem a gyakorlatban tanulják meg a hazai szokásjogot.[18]

A Prológus forrásait látva, a magasabb egyetemi tanulmányok hiányát bizonyítottnak tudva, adódik a kérdés: honnét volt Werbőczy teológiai, valamint római és kánonjogi műveltsége? Az MTA Könyvtár, Kézirattárában található oklevélre Kubinyi András irányította a figyelmet.

1502. március 29-én Mohori Bak Bálint tiltakozott az ellen, hogy Szobi Mihály és Werbőczy István deák két részbirtokot vásárolt Nógrád megyében.[19] Mezey László kutatásaiból kiderül, hogy deáknak, litterátusnak nevezték a XIV. században azokat a laikusokat, akik ugyan az alsóbb egyházi rend valamelyikét felvették, de nem szentelteték magukat papnak.[20] Werbőczy maga is papi pályára készülhetett, s ezt később cserélte fel világira. Werbőczy ugyanannál a bécsi kiadónál, ahol 1517-ben kiadatta a Hármaskönyvet, kiadta a Tízparancsolatról szóló munkáját is. (Decem divinorum praeceptorum libellus, adiunctis decem Aegyptiorum plagis in eos, qui eadem praecepta servare neglexerint). Ez a munkája 1988 óta Kulcsár Péter fordításában magyarul is olvasható,[21] e mű *tartalmára* a kutatás nem igazán figyelt fel. A Hármasköny és a Tízparancsolatról írt munkájával együtt ismerhetjük meg Werbőczy gondolatvilágát. A Tízparancsolatról az gondolhatnánk, hogy teológiai munka. Nem is foglalkozik az egyiptomi csapásokkal, úgy foglalkozik a tízparancsolattal, hogy felsorol mindent, amivel a parancsolatok megszeghetőek. Főleg jogi vonatkozásokra van tekintettel.[22] Joannes Singreniusszal, a bécsi nyomdásszal baráti viszonyban állt Werbőczy. Itt találkozott a bécsi tudományosság néhány jeles képviselőjével: Joannes Camerariusszal, Caspar Ursinus Veliuszal, Joannes Camersszel. Werbőczy 1521-ben, útban Worms felé, a birodalmi gyűlésre, útközben olvasta Ambrosius Catharinus minorita szerzetes Luther-ellenes vitairatát. Werbőczy azon nyomban a saját költségén gondos-

[18] BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1971. 13.

[19] MTA, Könyvtár, Kézirattár, Oklevelek, 555. sz. Idézi: KUBINYI i. m. 67.,+ 86. adn. 18.

[20] MEZEY László: *Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*. Budapest, Akadémiai, 1979. 110–111., 179–184.

[21] WERBŐCZY István: Decem divinorum praeceptorum libellus, adiunctis decem Aegyptiorum plagis in eos, qui eadem praecepta servare neglexerint. KULCSÁR Péter és SZÉPHELYI F. György tanulmánya. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézete, Akadémiai Kiadó, 1988. A munka egyetlen, csonka példánya ismeretes, mely 1936-ban került a bécsi Österreichische Nationalbibliithek tulajdonába., s ott ma CP2 B 93 jelzett alatt található. A nyomtatványról készült mikrofilm a MTA Könyvtárának mikrofilmtárában van, jelzete: A 6433/III.

[22] WERBŐCZY (1988) i. m. 33.

kodott a második kiadásról.[23] Mindezeket azért kellett elmondanom, hogy bizonyítsam: Werbőczy körül igenis voltak olyan emberek, akik könyvekkel vagy tanácsaikkal segítették őt *autodidakta* módon tanulni, akár teológiai kérdésekben. A római jogban, illetve a kánonjogban is lehetett segítője. Ő nem más, mit Balbi Jeromos. Balbi Rómában és Padovában végzett tanulmányokat, Budára az 1500-as években került, a gyermek II. Lajos nevelője is volt. A jogtudós és humanista egy évtizeden át diplomáciai küldetésben járt Angliától Lengyelországig, egyházi méltóságokat is kapott. 1513-ban már biztos, hogy a „iuris utriusque doctor" címet viseli, azaz mind a római, mind a kánoni jognak a doktora, ezt egy Albertus Magnus mű ajánlásában olvasható. (Tudható, hogy Szent Albert mestere volt Szent Tamásnak.) Követhette Werbőczy életútját, mert például 1515. január 20-i levele elárulja, hogy régi, elmérgesedett viták eldöntésére Bornemissza Jánossal együtt Werbőczyt a király Pozsonyba küldte. 1521-ben pedig együtt voltak a wormsi birodalmi gyűlésen, ahol Luther tanait elítélték.[24] Összegezve az eddig elmondottakat: Werbőczy deákként felvehette az alsóbb papi rendek valamelyikét, innét van teológiai és kánonjogi érdeklődése, a Prológus széles körű forrásokat tartalmaz, amit egyedül képtelenség lett volna megfelelő előképzettség nélkül átlátni. Szakítani kell azzal a felfogással, hogy nem voltak segítői, akik vagy könyvekkel, vagy egy-egy kérdésben útmutatással szolgáltak volna teológiai vagy elméleti jogi kérdésekben. A segítők személyén vitatkozni ugyan lehet, de ameddig más források nem látnak napvilágot, addig Balbit mint segítőt nem zárom ki. A jövő kutatási célja lehet a Singrenius által kiadott könyvek katalógusának összeállítása. Elképzelhetőnek tartom, hogy a nyomdásztól is vásárolhatott Werbőczy olyan könyveket, amelyeket forrásként használhatott a Prológus megírásakor. Egyet lehet érteni azzal a megállapítással, hogy a Prológusból ismerjük meg az „igazi Werbőczyt",[25] azaz Werbőczy gondolatvilágát.

[23] Werbőczy (1988) i. m. 13., 15. Catharinus írásának (Apologia pro veritate Catholice […] fidei ac doctrine adversus impia […] Martini Lutheri dogmata) a Werbőczy féle 2. kiadása 1521. április 27-én jelent meg.

[24] Bónis Gy. (1971) i. m. 320–321.

[25] Rady (2006) i. m. 11.

3. Bíró és ítélkezés (Prológus Tit. XIII–XVI.)[26]

Werbőczy	**Aquinói Szent Tamás**
Tit. XIII. *Quid sit iudex, quid iudicium, quid causa, quid actor et reus*? §. 1. Ubi sciendum: quod iudex dicitur, quasi ius dicens […] §. 2. Ius autem est obiectum iustitiae, ideo iudicium ex vi nominis importat iusti vel iuris determinationem, in causa, quae coram iudice agitatur. §. 7. Unde homines (ut inquit Aristoteles) ad iudicem confugiunt, sicuti ad aliquam iustitiam animatam. Tit. XIV. *Quot requiruntur ad iudicium, ut sit actus iustitiae?* [...] Ut autem iudicium sit actus iustitiae (auctore S. Thoma) tria requiruntur. Primo, ut procedat ex iustitiae inclinatione. Secundo, ex praesidentis authoritate, atque iurisdictione. Tertio, ut exeat, proferaturque ex prudentiae recta ratione. §. 1. Si enim iudicium fit, aut contra rectitudinem iustitiae, vel per eos, qui non habent ad iudicandum authoritatem, vel sine prudentiae examine; tunc non rectum, sed vitiosum et illicitum iudicium censetur.	Iudicium proprie nominat actum iudicis […]. Iudex autem dicitur, quasi ius dicens. Ius autem est obiectum iustitiae […]. Et ideo iudicium importat, secundum primam nominis impositionem […] iusti sive iuris. (*ST, II-II. 60. 1.*) Propter quod philosophus dicit (Ethic V. 4.), quod 'homines ad iudicem confugiunt, sicut ad quandam iustitiam animatam'. (*ST, II-II. 60. 1.)* […] ad hoc quod iudicium sit actus iustitiae, tria requiruntur: primo quidem, ut procedat ex inclinatione iustitiae; secundo, quod procedat ex auctoritate praesidentis; tertio, quod proferetur secundum rectam rationem prudentiae. Quodcumque autem horum defuerit, iudicium erit vitiosum et illicitum. Uno quidem modo quando est contra rectitudinem iustitiae; et sic dicitur iudicium perversum vel iniustum. Alio modo quando homo iudicat in his in quibus non habet auctoritatem; et sic dicitur iudicium usurpatum. Tertio modo quando deest certitudo rationis […] et sic dicitur iudicium suspiciosum vel temerarium (*ST II-II. 60. 2.*)

Bartolust forrásként a Tit. XIV. részében Rady nem említi, Bónis Péter kutatása alapján tettem oda a nevét a * jelzéssel a 192. oldalon található táblázatba.[27] Bónis P. arra hívja fel a figyelmet, hogy a kutatók a ius commune helyett a római jogi *elnevezés*t használják az egyes források megnevezésekor. Ezzel azt a benyomást keltik, hogy mintha a középkori jogrendszer semmit sem fejlődött volna a római joghoz képest. Werbőczy műve elején megkülönböztetést tesz a

[26] FÉLEGYHÁZY József: *Werbőczy Hármaskönyve és a kánonjog.* Budapest, Kapisztrán Nyomda, 1942. 103–105. A Szent Tamás-i szövegeket Félegyházy alapján közlöm, némi pontosítással. A Hármaskönyv magyar fordítása olvasható Csíky Kálmán tollából, ezért csak akkor foglalkozom érdemben egy-egy magyar fordítással, ha azt szükségesnek tartom. Ld. WERBŐCZY István: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve.* Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Az 1894-es fordítást kész. és bev. CSÍKY Kálmán, az 1990-es kiadás bev. tanulmányának szerzője BÓNIS György. Szerk. GAZDA. Budapest, Téka, 1990.

[27] BÓNIS P. i. m. 229.

ius commune vagy civile és a helyi, országos jog, ius municipale, ezen belül statutoriumok között. Ő a ius commune vagy civile kifejezésen a római és egyházi jogot érti.[28] Nem hagy kétséget afelől, hogy az ő felfogása szerint mind a ius commune vagy civile, mind a hazai jog sajátos forrásainak tételei, a decrétumok és privilégiumok az által válnak az élő hazai szokásjog, consuetudinarium ius részévé, hogy a bíróságok azokat ítélkezésükben alkalmazzák.[29]

Bónis P. meggyőzően bizonyítja, hogy Werbőczy ismerte Bartolus kommentárját, aki részletes kommentárokat írt a Corpus iuris civile összes részéhez, amelyek a korai kiadásokban nem kevesebb, mint kilenc nagyméretű, vaskos kötetet töltöttek meg. Bartolusnak gyakorlati kérdésekre koncentráló szemléletét illusztrálja, hogy miként oldotta meg a különböző jogforrások, vagyis a római jog és a helyi jogok között, az egyes helyi jogok között, valamint a római és a kánonjog között lehetséges kollíziók problémáját.[30] A világi jog és a kánonjog művelői egyaránt elismerték, hogy a világi jog és a kánonjog között „specialis coniunctio", különleges kapcsolat áll fenn. Bartolus mutat rá arra is, hogy ennek a különleges kapcsolatnak a hátterében az Imperium és az Ecclesia között fennálló szoros összefonódás áll. Ez magyarázza a középkor teológusai és jogtudósai közötti 'barátságot' („dicuntur fraternisare" – írja Bartolus).[31]

Bónis P. Werbőczy és Bartolus közötti szövegazonosságot a Tit. XIV. 3 §-ban így közli:

Werbőczy	**Bartolus**
Officium autem iudicis est ius competens ipsi iudici ad ea, quae sibi ut iudici facienda incumbunt peragenda, praestitum. Differt autem officium iudicis a iurisdictione sicut actio ab obligatione. Nam ut per actionem quis consequitur, quod in obligatione venit, ita per officium iudicis ad effectum perducitur, quod in iurisdictione venit; et eam deducit in actum.	Officium iudicis est ius competens ipsi iudici, et est ius faciendi ea, quae sibi ut iudici facienda incumbunt[(…)], et differt a iurisdictione, sicut actio ab obligatione. Nam sicut per actionem consequitur quis, quod in obligatione devenit; ita per officium iudicis ad effectum producitur, quod venit in iurisdictione. (Bartalus, Comm. in D. 2.1.1. de iurisdictione, 1. ius dicentis officium, n. 10. (Lugduni 1550, fol. 56ra)

[28] Ptol. VII. „Quoniam omnes leges aut divinae sunt, aut humanae. Divinae namque natura, humanae vero moribus, et consuetudinibus constant: ideoque hae discrepant, quoniam aliae aliis gentibus placent." A szöveg egyezést mutat a Summa legum 1.5., és Gratian, D.1 c.1 helyekkel.

[29] Zlinszky i. m. 167–168.

[30] Peter Stein: *A római jog Európa történetében*. Budapest, Osiris, 2003. 93., 94.

[31] Hamza Gábor: A Corpus Iuris Canonici kialakulásának történetéhez In: *A római jog és hatása a modern jogok fejlődésére.* Budapest, ELTE Eötvös, 2013. 174.

Werbőczynek a bírói joghatóság és a bírói hatalom egymásnak való elhatárolása kérdésében alkotott véleménye megegyezik Bartolus gondolataival. Bónis Péter írásában részletesen kifejti az *officium iudicis* értelmezését.[32]

A XIV. Titulusban olvasható: „Tertio, ut exeat, proferaturque ex prudentiae recta ratione." („Harmadszor, hogy a helyesen mérlegelő belátásból induljon ki és jöjjön létre.") A *prudentia* szó nagy jelentőséggel bír, aminek értelmezését így ismerhetjük meg Szent Tamásnál: „Tehát az ítélet az igazságosság bizonyos actusa, ahogy az igazságosság a helyes ítélkezésre irányul: az okosság actusa pedig annyiban, amennyiben az okosság hozza az ítéletet. Ezért mondjuk az okossághoz tartozó synesist is »helyesen ítélkezőnek«."[33] A synesis (σύνεσις) görög szó eredeti jelentései: értelem, belátás, bölcsesség stb. és lelkiismeret. Az idézett magyar szövegben a *synesis* következő értelmezéssel bír: *ítélet* a teendőkről az általános törvények szerint.

Aquinói Szent Tamás a vonatkoztatott részekben az ítéletről értekezik. A LX. Quaestio (kérdés) hat szakaszban a következőket tárgyalja:

Először: Vajon az ítélet az igazságosság actusa-e? Másodszor: Vajon szabad-e ítélni? Harmadszor: Vajon gyanú alapján kell-e ítéletet mondani? Negyedszer: Vajon a kétes dolgokat jóhiszeműen kell-e értelmezni? Ötödször: Vajon az ítéletet mindig írott törvények alapján kell-e meghozni? Hatodszor: Vajon a jogbitorlás elferdülté teszi-e az ítéletet?[34]

A Werbőczy szövegösszefüggése alapján (XIII. Tit.) a Szent Tamás-i szöveget teljes egészében közlöm magyarul, mert ennek segítségével tudom az *ítélet* (iudicium) szót értelmezni:

„[…] az ítélet sajátos értelemben a bírónak mint bírónak az actusát jelenti. Ámde a bíró (iudex) jogot kimondó (ius dicens) személyt jelent. Ámde a jog az igazságosság tárgya, amint fentebb mondottuk. Ezért az ítélet a szó elsődleges jelentése szerint az igazságos dolognak, vagyis a jognak definícióját, illetve megállapítását jelenti. Annak érdekében pedig, hogy valaki jól határozzon meg valamit az erényes cselekedetekben, sajátosan az erény készségéből kell kiindulnia: például a tiszta ember állapítja meg helyesen azt, hogy mi tartozik a tisztasághoz. Tehát *az ítélet, ami az igazságos dolog helyes megállapítását tartalmazza, sajátosan az igazságossághoz tartozik*. Ezért mondja a Filozófus

[32] BÓNIS P. i. m. 228–229.

[33] *Aquinói Szent Tamás, A Summa Theologiae kérdései a jogról.* Szerk. Varga Csaba. Fordította Tudós Takács János, a fordítást ellenőrizte Juhász Gábor Tamás. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 229. (2II 60, 1.) [a továbbiakban: AQUINÓI–VARGA]

[34] AQUINÓI–VARGA (2011) i. m. 228.

(Ethic. V.) [7. fej.], hogy »az emberek a bíróhoz menekülnek, mint lélekkel rendelkező igazságossághoz«."[35]

Az írott törvény és az ítélet kapcsolatát így magyarázza Szent Tamás:

„[…] az ítélet semmi más, mint bizonyos meghatározása annak, ami igazságos, amint mondottuk. Ámde valami kétféleképpen válik igazságossá: egyik módon magából a dolog természetéből következően, amit természetjognak nevezünk; másik módon az emberek közötti bizonyos megegyezésből, amit pozitív jognak hívunk, amint fentebb mondottuk. A törvényeket pedig mindkét jog kihirdetése végett hozzák, de különbözőképpen. Az írott törvény ugyanis a természetjogot tartalmazza, de nem alkotja, ugyanis ereje nem a törvényből, hanem a természetből ered. Az írott törvény azonban a pozitív jogot tartalmazza és alkotja is: tekintélyével kötelező erőt ad neki. *Szükséges* tehát, *hogy ítéletet az írott törvény szerint hozzanak*, máskülönben az ítélet híjával lenne a természetjognak vagy a pozitív jognak."[36] A XIV. Titulus fontos megfogalmazásokat tartalmaznak a bíráskodással kapcsolatban. Szent Tamás alapján ehhez három dolog kell: 1. az igazságból való hajlandóságból származzék, 2. a törvényszéket ülőnek auctoritassal kell bírnia, azaz bírói tekintéllyel, 3. legyen meg a helyes mérlegelő képessége. A 4.§-ban pedig csak Werbőczynél olvasható, hogy a bíró ne legyen személyválogató: „nec esse acceptor personarum." Ha nem is szó szerint, de ez e gondolat is megtalálható Szent Tamásnál: „Vajon a bíró ítéleteiben helye van-e a személyeskedésnek? Feleletül ezt kell mondani: Amint mondottuk a bíró ítélete az igazságosság tette, amellyel a bíró helyrebillenti az igazság mérlegét, mikor az kibillen. Ámde a személyeskedés épp ilyen kibillenést fejez ki; hisz személynek tulajdonít olyat, ami meg nem illeti. Pedig az igazságosság mérlege abban áll, hogy mindenkinek megadjuk azt, ami őt megilleti. Ebből kézzelfogható, hogy a személyeskedés a bíró ítéletét súlyosan megrontja."[37]

A következőkben a XV. Titulusra térek át.

---

35 Aquinói–Varga i. m. 229. (2II. 60. 1.)

36 Aquinói–Varga i. m. 234. (2II. 60. 5.)

37 *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben.* Magyarul és latinul. Kiválogatta, bevezette, fordította és magyarázta Schütz Antal. Budapest, Szent István Társulat, 1943. 238. (2II. 64. 2)

Prol. Tit. XV.	
Utrum iudex secundum allegata et probata, vel secundum conscientiam iudicare teneatur?	
Dic, quod iudicare pertineat ad iudicem, secundum quod fungitur publica potestate, ideo instrui debet in iudicio: non secundum quod ipse iudex novit, tanquam persona privata, sed ut sibi innotescit, tanquam personae publicae.	Respondeo dicendum quod […] iudicare pertinet ad iudicem, secundum quod fungitur publica potestate. Et ideo informari debet in iudicando non secundum id quod ipse novit tanquam privata persona, sed secundum id quod sibi innotescit tanquam personae publicae. Hoc autem innotescit sibi et in communi et in particulari. In communi quidem per leges publicas vel divinas vel humanas, contra quas nullas probationes admittere debet. In particulari autem negotio aliquo per instrumenta et testes, et alia huiusmodi legitima documenta, quae debet sequi in iudicando magis quam id quod ipse novit tanquam privata persona […]. Augustinus[38] dicit super Psalt.: bonus iudex nihil ex arbitro suo facit, sed secundum leges et iura pronunciat. (*ST II-II. 67.2.*) Si autem hoc non potest, debet eum ad superiorem remittere iudicandum. Si autem nec hoc potest, non peccat secundum allegata sententiam ferens […]. (*ST II-II. 64. ad 3*).
§. 1. Id autem potest sibi dupliciter innotescere: vel in communi per leges scilicet publicas, divinas aut humanas, contra quas probatio non admittitur; vel in particulari, per instrumenta et testes et alia legitima documenta, quae magis sequi debet iudicando, quam illud, quod ipse novit in persona privata. Ideo inquit Augustinus: Iudex bonus, nihil ex arbitrio suo facit, sed secundum leges, et iura pronunciat.	
§. 4. Si nulla eiusmodi via reperiri potest, quaerat rationem […] ut alteri causam committat; si id nequit, tunc proferat sententiam secundum allegata et probata.	

A XV. titulus 1. §-ban szerepel, hogy vannak isteni és emberi törvények, melyek ellen bizonyítás nem engedtetik meg. Hogy tovább élt Werbőczy Hármaskönyvének hatása, példának okáért egy XVIII. századi, Csanád Vármegye Törvényszékének jegyzőkönyvéből idézek (1751): Egy bizonyos Szakula János és társai nem vették figyelembe, sőt inkább semmibe vették az isteni és emberi törvények szigorúságát („non attenta, quin immo contempta legum divinarum humanarumque severitate"), négy rendbeli marhalopással, és azok levágásával gyanúsították őket, ráadásul protestáns lelkésztől lophattak. A Hármasköny I. részének XV. Titulusában olvasható rendelkezést alkalmazták: az ilyen cselekedet iszonyú bűn, és az ilyen bűnöket elkövetőkre akasztást kell kiszabni.[39]

[38] Szent Ambrus, Super Ps 118, serm. 20.

[39] *Latin forrásszöveg olvasási és fordítási gyakorlatok*. II. Szerk.: DÓKA Klára. Budapest, Új

A LXVII. Quaestio – amely nemcsak a XV. Titulusban, hanem a XVI-ban is idézve van – a következő kérdéseket tárgyalja: *A bíró igazságtalansága* 1. Vajon jogosan megítélhető-e a nem alattvaló? 2. Vajon a bírónak szabad-e az előtte ismeretes igazság ellenére ítéletet hoznia merőben az ellenkező értelemben felhozottak alapján? 3. Vajon a bíró elítélhet-e valakit, ha nincs vádló? 4. Vajon a bírónak megvan-e engedve a büntetést enyhíteni? Ugyancsak mindkét Titulusban beazonosítható a LXIV. Quaestio is: *A kölcsönös igazság ellentétjei, először is a gyilkosság*: 6. szakasz: Szabad-e esetleg megölni az ártatlant? kérdésre adandó válaszokat tartalmazza. A bírónak csak a törvény és a jog szerint szabad ítéletet hoznia, nem elég a perbeli tanúvallomások és bizonyítékok meghallgatása. És felmerül a lelkiismeret kérdése is, amit a XVI. Titulus után tárgyalok.

Prol. Tit. XVI. *De duplici conscientia iudicis, videlicet rei et dicti.*	
Sed quia constans est theologorum sententia, quemlibet, qui contra conscientiam facit, peccare.	[…] nomen conscientiae importat appilcationem scientiae […]. Sed facere contra conscientiam est peccatum. (*ST II-II. 67. 2. ad 4.*)
§. 2. Idem de sacerdote confessionem audiente, qui etiam interrogatus per viam testimonio posset dicere se nescire audita in confessione, quia nescit ut testis. Sic etiam iudex debet informare conscientiam suam in his, quae ad propriam personam attinent, secundum ea, quae in publico iudicio sciri possunt.	Dicendum quod homo in his quae ad propriam personam pertinent, debet informare conscientiam suam ex propria scientia. Sed in his quae pertinent ad publicam potestatem, debet informare conscientiam suam secundum ea quae in publico iudicio sciri possunt [...]. (*ST II-II, 67.2*)[40]
§.5. […] Ideo secundum Sanctum Thomam: si sententia intolerabilem errorem et iniuriam contineret, non debent obedire; alioquin excusarentur carnifices, qui Martyres occiderunt. Si vero non adeo manifestam contineat iniustitiam, tunc non peccant exequendo, quia sententiam superioris non habent discutere. Nec ipsi innocentem interimunt, sed iudex, cui ministerium praebent.	Minister autem iudicis condemnantis innocentem, si sententia intolerabilem errorem contineat, non debet obedire; alias excusarentur carnifices, qui martyres occiderunt. Si vero non contineat manifestam iniustitiam, non peccat praeceptum exequendo, quia ipse non habet discutere superioris sententiam; nec ipse occidit innocentem, sed iudex, cui ministerium adhibet. (*ST II-II. 64. 6. ad 3.)*

Magyar Központi Levéltár, 1988. 9–17.

40 Rady (2006) i. m. 54.

A XVI. Titulus fejezet címének magyar fordítása az érdekes: *A bírónak úgymond tárgyi és bizonyítéki meggyőződéséről.* A *conscientia* szóról van szó, amelynek itt a fordítása: meggyőződés, együttes tudás, össztudás.

Az idézett szövegekből most a conscientia szóra fókuszálók, mert ezt tartom az egyik kulcsszónak a gondolatok tovább fűzésében.

A latin a *conscientia* szóval adja vissza *lelkiismeret* kifejezést, ami szó szerinti *közös, együttes tudás*t jelent. Szent Tamás pontosan a következőket írta (Lásd XVI. Tit. táblázatában): „Praeterea, nomen conscientiae importat applicationem scientiae ad aliquid agibile […]. Sed facere contra conscientiam est peccatum." („Továbbá a 'lelkiismeret' neve jelöli annak a tudásnak az alkalmazását, amely valamilyen (bűn)tettel kapcsolatos.")

Ilyen értelemben tehát a l*elkiismeret* olyan együttes tudást jelent, amelyet a bírónak az ítélet során figyelembe kell vennie.[41] A bírónak kétféle lelkiismereti tudása lehet: a dologból (tehát magából az eseményből) és a tanúvallomásokból eredő ismerete. A bíró személye kettős: magán- és közszemély. Ebből következik, hogy valamit tud, mint magánszemély, de azt nem tudhatja meg, mint közszemély. Ugyanígy a bírónak magánszemélyi ismerete nem szolgálhat ítélkezési ismeretanyagul, hanem a bírósági tárgyalás peranyaga szerint kell a kérdést eldöntenie közszemélyi és magánszemélyi *lelkiismerete* szerint. A *conscientia* szó megkülönböztetett használatát a hatályos egyházi törvénykönyv 1608. kánonja alapján tudom érzékeltetni: Az 1. § így szól:

„Ad pronuntiationem cuiuslibet sententiae requiritur *in* iudicis *animo moralis certitudo* circa rem sententia definiendam. (Bármely ítélet kimondásához szükséges, hogy a bíró lelkében erkölcsi bizonyosság legyen az ítélettel eldöntendő dolgot illetően.)

3–4. §-a kimondja: Probationes autem aestimare iudex debet *ex sua conscientia*, firmis praescriptis legis de quarundam probationum efficacia, Iudex qui eam certitudinem adipisci non potuit, pronuntiet non constare de iure actoris et conventum absolutum dimittat, nisi agatur de causa iuris favore fruente, quo in casu pro ipsa pronuntiandum est. **(**A bizonyítékokat pedig a bírónak kell értékelni a lelkiismerete szerint, az egyes bizonyítékok bizonyító erejéről szóló törvénybeli előírások megtartásával. Az a bíró, aki nem tudta elérni ezt a bizonyosságot, mondja ki ítéletében, hogy nem bizonyosult be a felperes

[41] Aquinói Szent Tamás megkülönbözteti a *szünderészisszt*, az általános erkölcsi készséget, képességet, és a *conscientiát*, azaz az erkölcsi ismeret alkalmazásának képességét. Ld. KRÁNITZ Mihály – SZOPKÓ Márk: *Teológiai kulcsfogalmak szótára.* Budapest, Szent István Társulat, 2001. 106.

joga, és bocsássa el felmentőleg az alperest, hacsak nem jogkedvezményt élvező ügyről folyt a per, mert ilyen esetben ennek javára kell ítélni.)"[42]

Tehát a bírónak *in animo moralis certitudija*, azaz erkölcsi bizonyosság van a lelkében, viszont szükséges a *conscientia,* azaz az *együttes tudás* az ítélethozatalkor.[43]

A bírói ítélkezésről hadd idézzem Werbőczy gondolatait – mintegy az *ítélkezés* értelmezésének lezárásaként – az általa írt Tízparancsolatból, amely nagyon egyszerűen fogalmaz az igazságtalan cselekedetekről (8. parancsolat): „Ne tégy hamis tanúbizonyságot. E parancsolat tiltja, hogy bárki is mást szóval bántson stb. E parancsolat ellen cselekszik mindenki, aki hamis tanúságot tesz. Minden igazságtalanul ítélkező, hamis pártot fogó bíró. Aki az igazát képviselő szegényt erővel és más eszközökkel arra kényszeríti, hogy saját kárára kössön egyezséget az ellenféllel. Aki az eljárást önkényesen elhúzza, holott módja volna késedelem nélkül döntést hoznia, de a szegény kárára halogatja az ítélethirdetést hónapokon, éveken át, míg végül a szegény kifogva és kimerülve kiegyezik az ellenféllel. Minden rágalmazó. Minden gyalázkodó és csúfolódó. Minden gonosz tanácsadó, Minden kötekedő. Minden hazug ígérgető. Minden képmutató. Mind, aki meghallgatja a rágalmat, és nem cáfolja meg, bár megtehetné. Mind, aki saját bűneit másokra hárítva menti. Mind, aki meggondolatlanul ítél. Mind, aki hamisan vall. Stb."[44]

4. A *privilegium fori* és az állami törvények

A Prológus IX. Titulusában megtaláljuk a hagyományos felfogást a kánonjog és a hazai törvény viszonyáról:

„Dic quo ad ius canonicum: si statutum sit contra libertatem ecclesiarum diuturnam, vel privilegia eis concessa, non valet. Idem dicendum, si circa ea fiunt statuta, quae salutem animae respiciunt. Circa causas vero profanas statuta civilia derogant canonibus et eos tollunt."(„Válaszoljuk, ez egyházi jogot illető-

[42] *Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal.* Szerkesztette, fordította és a magyarázatot írta: Erdő Péter. Budapest, Szent István Társulat, 1997. 1608. kán. A morális certitudo kánonjogban található helyére Szotyori–Nagy Ágnes hívta fel a figyelmemet.

[43] A filozófiai bizonyítások által metafizikai bizonyosság érhető el, amely kizárja a tévedés lehetőségét, az emberi cselekedetekkel kapcsolatban pedig ún. *morális bizonyosság,* amely ugyan nem zárja ki a tévedés lehetőségét, de kizárja a tévedéstől való ésszerű félelmet. Lásd Aquinói–Varga i. m. 232. adn. 186.

[44] Werbőczy (1988) i. m. 21–22.

leg, hogy ha a rendelmény az egyházak régi szabadságával vagy az azoknak engedett kiváltságokkal ellentétben van, akkor nem érvényes. Ugyanezt kell mondani akkor is, ha a rendelmények oly dolgokról intézkednek, melyek a lélek üdvösségére tartoznak. Ellenben a világi ügyekre nézve a polgári rendelmények megszorítják és erejükből kivetkőztetik az egyházi törvényeket.")

Szent István törvényben biztosította, hogy egyházi személyek ügyében csak egyházi bíróság (*forum spirituale, sacra sedes*) ítélkezhet.[45] A (későbbi nevén) *szentszékek* szervezete függetlenül a királytól és csak a pápa mint egyetemes egyházi bíró főhatósága alá került. Alsó fokon kisebb értékű perekben a főesperes (archidiaconus) bíráskodott, tőle a megyéspüspökhöz lehetett fellebbezni. A megyéspüspök volt az első fokú rendes bíró, de a XIV. században már szabályként helynöke (*vicarius*) képviselte.[46] A klerikusok a *privilegium fori* alapján mind peres, mind büntető ügyeikben tehát az egyházi bíróságok joghatósága alá tartoztak, és ez által ki voltak véve a világi bíráskodás illetékességi köréből. A hosszú jogfejlődés folyamán, a római jog időszakától kezdve, lépésről lépésre kikristályosodott illetékességi kompetenciák határainak rögzítése biztosította az egyház tevékenységének függetlenségét. Ennek a pontos leírását olvashatjuk különösen is a Decretum Gratiani, a Liber Extra, és a Liber Sextus által felsorolt rendelkezésekben, melyeket legrövidebben a (Gratianus) C. 11 q. 1 c. 1 általános irányelvével lehet összefoglalni: „Nemo umquam episcopum aut reliquos clericos apud iudicem secularem accusare presumat." A (Liber extra) X 2. 1. 8 pedig III. Lucius pápát idézve (1181–1185) – aki Miklós esztergomi érseknek írt oklevelet – kifejezetten a klerikusok bármely jellegű büntető ügyére vonatkoztatva szögezi le az egyházi bíróságok egyedüli illetékességét.[47]

Az egyházi bíróságok illetékessége Magyarországon egységes volt. A XIV. században ezt az illetékességet főként a szokásjog szabályozta. A XV. században egy sor állami törvény adott jegyzéket azokról az ügyekről, amelyekben egyházi bíróságok illetékesek. Az egyházi bíróságok illetékességébe tartoztak:

---

[45] SZILÁGYI Csaba: A privilegium fori Szent István király törvényében a római jog és az egykorú kánonjog tükrében In: Ursula TÓTH (szerk.): Hereditas Litteraria totius Graeco-Latinitatis II: *Agatha XXVIII.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014. 305–31.; Angol nyelven: Csaba SZILÁGYI: The Privilegium Fori in King Saint Stephen's Decrees, in Roman Law and in Contemporary Canon Law. In: Szabolcs Anzelm SZUROMI (szerk.): Il quindicesimo anniversario dell'Istituto di Diritto Canonico 'Ad Instar Facultatis' dell'Universita Cattolica Pázmány Péter. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 293–302.

[46] BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Zalaegerszeg, Zala M. Bíróság: M. Jogász Egylet Zala M. Szervezete, 1996. 29–31.

[47] A felsorolt adatokat lásd: SZUROMI Szabolcs Anzelm: A püspök erőszakos halála a kánonjog szempontjából. Megjegyzések Fráter György halálához. *Iustum Aequum Salutare,* 2010/01. 122.

1. a szentséggel kapcsolatos ügyek; 2. a hittel és az eretnekséggel kapcsolatos ügyek; 3. a végrendeletek; 4. a házassági ügyek és velük kapcsolatos perek, főként a hitbér-, hozomány és leánynegyedperek; 5. a dologi és személyi tizedek, meg a velük kapcsolatos kérdések; 6. az uzsora; 7. az özvegyek és árvák ügyei, kivéve a tulajdonjogi kérdéseket; 8. az esküszegés és a hamis eskü (az eskü alatt kötött szerződésekkel együtt); 9. minden olyan ügy, amelyben kiközösítésre került sor, akár önmagától beálló, akár utólag kimondandó büntetésként (így a klerikusok és a nők ellen elkövetett vérontás, megsebesítés, kifosztás is).[48]

Zsigmond határozott egyházpolitikája teljes fordulatot jelentett. A királyi városok és közösségek kérésére alkotott 1405. április 15-i decretuma XIV. cikkében megismételte az addig is érvényes szabályt, hogy egyháziak nem ítélkezhetnek világi ügyekben és megfordítva. Kiegészítése azonban egészen új: ha az egyházi és világi bíró között vita támad egy konkrétabb ügy hovatartozásáról, akkor a királyi különös jelenlét (*specialis praesentia*) dönt. [49]

A Hármaskönyv II. részének 44. titulusa azokról az esetekről szól, melyekben az egyházi személyek ellen is főbenjáró ítéletet lehet hozni. Eszerint három bűntettért sújtja világi bíróság az egyháziakat főbenjáró büntetéssel (sententia capitalis): 1. felségsértés, 2. hűtlenség, valamint 3. „[…] ha közülük valaki szántszándékosan és eltökélt emberölést és rablást követett vagy mással követtetett el."[50] A kánonjog csak akkor ismeri el bűnügyekben a világi bíróság illetékességét, ha előbb az egyházi bíróság a legsúlyosabb bűnök miatt papi személyt degradál (lefokoz), azaz kizár jogilag az egyházi rendből és a büntetés kiszabása végett átadja a világi bíróságnak. Werbőczy munkáját az1439:38 tc.-re való hivatkozással egészítette ki.[51] Az 1439-es törvényben *egyházi személy* visz *nemes*t *akármely rendes bíró elé* (ez lehet egyházi vagy világi), viszont egyházi személyt csak *egyházi bíró* elé lehetett megidézni. Nem hiszem, hogy e törvény lett volna a közvetlen ok a Hármaskönyvben megfogalmazottakra, hanem

48 Erdő Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon.* Budapest, Osiris, 122–123.

49 Bónis György: Az egyházi és világi jog határai a középkorban. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Székely György. Budapest, Akadémiai, 1984. 235–241.

50 Werbőczy i. m. 385. (Lásd 26. jegyzet.)

51 Király Kincső: Az ötszáz éves Tripartitum. *Jogelméleti Szemle,* 2013/4. 2. On-line: http://jesz.ajk.elte.hu/kiraly56.pdf A hivatkozott szerzők: Király János: *Magyar alkotmány és jogtörténet különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre.* Budapest, Franklin Társulat, 1908.; Béli Gábor: *Magyar jogtörténet: A tradicionális jog.* (Institutiones juris) Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2009. 134.; Szabó Béla: Development of law in Hungary: The first eight centuries. In: Gergely András – Máthé Gábor (szerk.): *The Hungarian State. Thousand years in Europe.* Budapest, Korona, 2000. 130–167.

inkább arról van szó, hogy a *privilegium fori* állami elismertsége a XVI. századra fokozatosan csökken.

Werbőczy az I. rész CVII. Titulus 1. §-ában fejti ki véleményét a vérrokonságról, itt is megerősíti a *szent kánonok e*lsőbbségét a házasságjogban: „Mert a vérrokonság a szent kánonok és országunk törvénye szerint is bezárólag negyed ízig akadályozza és tiltja a házasságot." Ha magával a *házasságga*l foglalkozik, akkor vagyonjogi kérdések merülnek fel: pl. leányági negyedjogok, az elhalt férj ingó javainak elosztása özvegye, gyermekei között stb. E kérdésekben már teljesen a magyar jogszokást, illetve törvényeket követi.

5. A bírói függetlenség

Werbőczy munkájában a bíró függetlenségének kérdése is előkerül. A bírónak a törvények szerint kell ítéletet hozni „[…] ha a törvények megalkotattak, nem lesz azután szabad róluk ítéletet mondani, hanem szerintük (secundum ipsas) kell ítéletet hozni."[52] A bírói függetlenség fogalma nem változik, csak az azt biztosító intézmények. Werbőczy korában a bírák a király hűségére kötelezettek, hiszen a nevükben ítélkeznek (pl. 1500:10. tv., 4. §), az ország törvényeit kötelesek megtartani (pl. 1492:10, 1647:79., 1791:18.). És ha valaki – ahogy az I. rész XIV. Titulusának 11. §-ában olvasható: felségsértést követnek el azok, „akik az ország nagybíráit (judices ordinarii) és azok törvénykezési helyetteseit megölik, letartóztatják, megverik vagy megsebesítik." A bírói függetlenség XVI. századi alakulását Degré Alajos így foglalta össze:

„.Mégis nagy jelentőségűek a bírói függetlenség szempontjából a XV. századi reformtörvények, mert a köztudatba vitték, hogy a bíróságok önálló hatóságok, nem egyszerűen a király által megbízott, őt helyettesítő közeg. Ezek a törvények csak a kezdeti megnyilatkozásai annak a fejlődési folyamatnak, melyben a központi bíróságok saját nevükben eljáró – és nem csupán a király személyét helyettesítő – önálló testületekké válnak, a vármegyék bíróságai lényegükben is autonómokká alakulnak, a rendek pedig állandóan tiltakoznak a bíróságot a felső beavatkozások folytán ért sérelmeik ellen.

A királynak és az ország rendes bíráinak továbbra is megmarad a joga a bírói parancsok kiadására. Törvényeink hosszú sora csak a törvényellenes mandátumok kiadását tiltja. Törvénytelennek csak az olyan bírói parancsot tekintették, amely valamely bíróságnak ok nélkül tiltja meg, valamely ügyben eljárjon,

[52] Prol. Tit. 6. 13. §.

vagy hogy ítéletét végrehajtsa, azonkívül az ügy érdembe beavatkozó utasításokat. Ezzel kapcsolatban korán kialakult a bíróságnak az a joga, hogy a hozzá intézett rendeletek, utasítások törvényessége tekintetében határozzon. Erre Werbőczy is feljogosítja a bíróságokat, azzal az utasítással, hogy a bíró annak alapján kell ítéletet hozzon, amit nyilvános tárgyaláson megállapít. Máshonnan merített tudását fel nem használhatja."[53]

A hatályos egyházi törvénykönyvben a bírói függetlenség elve nagy jelentőséggel bír. A felektől való függetlenség követelménye természetes, hiszen aki félként rész részt az eljárásban, az nem vehet részt a döntés hozatalban. Nemo iudex in propria causa, azaz senki sem lehet bíró a saját ügyében, hisz önbíráskodás lenne. Az Egyházi Törvénykönyv 1448. kánonja előírja[54] a bírák számára, hogy bizonyos körülmények esetén tartózkodniuk kell attól, hogy bíróként részt vegyenek a perben, és ha ezt nem teszik, akkor a felek visszautasíthatják a munkájukat. Ez a kánon kimondja, hogy a bíró ne vállaljon olyan ügyet, amelyben elfogult lehet bizonyos rokonsági kapcsolata miatt. A függőségre okot adó körülmények közé sorolja a törvényhozó a haszonszerzés miatt fennálló érdekeltséget. A törvényhozó célja, hogy segítse elkerülni a részrehajló bíráskodást. Ennek érdekében kétféle magatartás lehetséges: vagy maga a bíró tartózkodik a bírói munkától vagy a felek utasítják vissza a bírói tevékenységet. Amit a bíró a visszautasítás előtt tett, az érvényes marad, amit a visszautasítás után tett – azt a fél kérésére – a visszautasítás elfogadását követő naptól kezdve érvénytelenníteni kell.[55]

6. Konklúzió

Idézek egy ismert a római axiómát: „Iudex prout religio[56] suggerit, sententiam proferre debet", azaz a bírónak a lelkiismerete szerint kell ítéletet hoznia.

---

53 Degré Alajos: Adatok a magyar bírói függetlenség múltjához. In: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2004. 90–91.

54 Lásd a 41. jegyzetet.

55 Hársfai Katalin: *A kánoni eljárás principiumai*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 43–44.

56 A *religio* szó alapja *legere* ige, melynek jelentése *kiválogatni* (és később lesz az olvasni jelentése), a -re előtag ismétlést jelent. A *religio* tehát az újra és újra való válogatás tevékenysége és a magatartás, melyben ez a tevékenység gyökerezik, vagyis annak az embernek a magatartása, aki tetteit és szavait a leggondosabban újra és újra megválogatja. Ld. Thomas Köves–Zulauf: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*. Budapest, Telosz, 1995. 56. A *religio* egyes kutatók szerint a *religo* (össze)köt igéből is származhat: az égi és földi dolgok összekapcsolását jelenti.

Werbőczy közvetítette számunkra a lelkiismeretnek az Aquinói Szent Tamás által megfogalmazott jelentését, miszerint a bírónak az ítélethozatalkor a peres üggyel kapcsolatban a *conscientiá*ra kell hagyatkoznia. A bírónak ez a lelkiismereti kötelezettsége kétirányú: vonatkozik egyrészt az eléje kerülő ügyre, másrészt a törvényre. A bírónak nem szabad igazságtalanul alkalmaznia a törvényt, de éppúgy tiltja a lelkiismerete az igazságtalan törvények alkalmazását is. A természetjognak és konkrétan a bírói lelkiismeretnek a *pozitív törvények*et ellenőrző szerepe a közjó maradék nélküli megvalósítására elengedhetetlenül szükséges, hiszen végül is az államnak a lelkiismeretükben független és megrendíthetetlen tisztviselők jelentik igazi erejét és nagyságát.

Alaptörvényünk kimondja. „A bírák függetlenek, és csak a törvényeknek vannak alárendelve, ítélkezési tevékenységükben nem utasíthatóak."[57] Írásomban, ha jól világítottam meg a *lelkiismeret* szó jelentését, tartalmát, akkor bátorkodom javasolni: jó lett volna, ha az Alaptörvénybe is bekerült volna a lelkiismeret szó, ami alatt a peres üggyel kapcsolatos együttes tudás értendő. Valahogy így: A bírák függetlenek, és csak a lelkiismeretüknek és a törvényeknek vannak alárendelve, ítélkezési tevékenységükben nem utasíthatóak.

[57] 26. cikk.

A MAGYAR RENDI SZABADSÁGESZME FEJLŐDÉSE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A *HÁRMASKÖNYVBEN* FELLELHETŐ SZABÁLYOZÁSRA

VÖLGYESI Levente
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. Történelmi háttér: az egyes társadalmi csoportok kiváltságolásához vezető út

Megkésettség, periféria, modernizáció. Ezzel a három szóval jellemezhető Magyarország szinte egész történelme.[1] Geopolitikai helyzetét tekintve Közép-Európa keleti részén terül el, a Kárpát-medencében. A történészek még vitatják, hogy mikor és hány ütemben érkeztek meg a magyarok a népvándorlás egyik hullámával erre a területre,[2] de az önálló államiság megteremtésére a 9. században nyílt lehetőség. A magyar nemzet két nagyhatalom közé ékelődve kezdte el az önálló állam szervezését. A nyugati oldalon a Német-Római Császárság (962–1806) keleti perifériája határolta, ahol az antik korban Pannonia provincia helyezkedett el,[3] ameddig keletről a Bizánci Birodalom (395–1453) határolta, amely birodalomrész az antik korban Dacia provincia néven volt ismert.

A magyarok ekkor még törzsi-nemzetségi társadalomban éltek, a politikai egységet a törzsszövetség élén álló kettős fejedelemség adta. A Kazár Kaganátus mintájára, amelynek fennhatósága alatt a vándorló magyarság is élt rövidebb

---

1 MEZEY Barna: Feudális állammodellek Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris, 2003. 41–47. és MEZEY Barna: Alkotmány és képviselet a középkori Európában. In: SZENTE Zoltán – MEZEY Barna (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Budapest, Osiris, 2003. 95–101.

2 ENGEL Pál: A honfoglalás kora. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi magyar történet*. Budapest, Osiris, 2002. 24–26.

3 ENGEL i. m. 22.

ideig,[4] a két fejedelem közötti hatalom úgy oszlott meg, hogy volt egy szakrális fejedelem és egy hadvezér fejedelem. Ez a két hatalom egy kézben összpontosult 904-től, így megindulhatott a fejlődés a centralizált feudális állam irányába.[5] A magyar politikai vezetés végül Nyugat felé nyitott és nyugat-európai mintájú állam kiépítését kezdte meg. A quedlinburgi királytalálkozóra 973-ban Géza fejedelem nem ment el személyesen, csupán követeket küldött,[6] ezzel egyértelműen kifejezésre juttatta, hogy Magyarország független, szuverén európai állam kíván lenni.

Az elkövetkező száz év folyamán erőltetett és felülről jövő reformok keretében alakították át a magyar társadalmat. A már említett törzsi-nemzetségi társadalom legelőváltó gazdálkodása helyett a letelepedett életmódra való átállás jelentett komoly kihívást. A vérségi alapú szerveződés helyett a területi elven való szerveződés lépett előtérbe. A területi szerveződés közigazgatási alapja a megye lett, amely a német grófságok mintájára szerveződött, bár a megyei magyar elnevezése például szláv eredetű.

A társadalmi szerveződés is átalakult. A népességet szabadokra és szolgákra lehetett osztani. A szabadok három rétege volt jellemző: közszabadok, vitézek, ispánok.[7] A hagyományos társadalmi rétegződés lassan kezdett felbomlani és a nyugati minta alapján szerveződni. A bomlás jelei a 12. század fordulóján már erőteljesek, újabb átmeneti társadalmi csoportok jelentek meg. A Magna Carta kora Magyarországon egy átmenti időszak. A 13. században komoly társadalmi átalakulás történt, amely a 14. század közepére talált nyugvópontot.[8] Magyarországon végül négy rend (kiváltságos társadalmi csoport) alakult ki: főpapság (praelati), főnemesség (barones), nemesség (nobiles), szabad királyi városi polgárság (civites).[9]

---

4 KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc: *A kilencedik és a tizedik század története*. Szeged, Pannonica, 2001. 45.

5 ZSOLDOS Attila: Magyar középkor: az Árpádok és az Anjouk (950–1382). In: TÓTH (szerk., 2002) i. m. 37.

6 WEISZHÁR Attila – WEISZHÁR Balázs: *Német királyok, római császárok*. Budapest, Mæcenas, 1998. 35.

7 KRISTÓ Gyula: *A tizenegyedik század története.* Szeged, Pannonica, 1999. 126.

8 DÓKA Klára et al.: *Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956.* Budapest, ELTE ÁJK MÁJT – MOL, 2003. 138–141.

9 MEZEY Barna: Feudális állammodellek Magyarországon. In: MEZEY (szerk, 2003) i. m. 58–59.

2. Az egyes kiváltságos társadalmi rétegek jogainak fejlődése

Magyarországon tehát a 15. századra négy kiváltságos rend alakult ki.

Az első rend a főpapság (rendje) volt. Ez a fogalom eltér az általános kánonjogi fogalomtól,[10] tekintettel arra, hogy nem csupán a püspökké szentelt személyek tartoztak bele, hanem az úgynevezett süveges apátok és prépostok is. Így prelátus volt a székeskáptalanokat vezető tisztségviselő és a szerzetesi nagyobb elöljáró.[11] Általában a papság jogai közül kiemelkedett a privilegium fori, tehát a fórumnak a joga. Ez azt jelentette, hogy minden olyan személy egyházinak számított, aki a tonsurát felvette, függetlenül attól, hogy a további ún. kisebb rendekben részesült-e. A klérus tagja tehát bármely peres eljárás esetén, amennyiben alperesi pozícióba került, jogot formálhatott arra, hogy egyházi bíróság elé kerüljön, világi bíró nem ítélhetett felette sem magánjogi perben, de akkor sem, ha bűncselekmény elkövetésével vádolták meg. A főpapság kezdettől fogva tagja volt a királyi tanácsnak, a világi jogalkotásban és bíráskodásban egyaránt részt vett. A püspökök a székhelyükön lévő világi megyék vezetőivé is váltak, így valóságos közigazgatási hatalmuk volt. Később, amikor megjelent a parlament, annak is elnyerték tagságát: a püspökök a felsőtáblán, a többi főpap az alsótáblán foglalt helyet. A főpapok közül kiemelkedett az esztergomi érsek, aki Magyarország prímása volt, majd Habsburg III. Károly királytól 1714-ben örökös birodalmi hercegi címet kapott.[12] Az esztergomi érseké volt a pénzverés joga (később csak a jövedelmet szedte: pisetum jog), az ország főtitkára és főkancellárja, a király koronázója volt.[13]

A főnemesség és a nemesség jogai nagyban nem tértek el, tekintettel arra, hogy Anjou Lajos idején 1351-ben kimondták az una eadamque libertas elvét, amely szerint minden nemes embernek egy és ugyanazon szabadsága van.[14] Ezzel a deklarációval egyértelművé vált, hogy a Magyar Királyságban – szemben a germán területekkel – nincsen hűbéri lánc, nem ismert a hadipajzs rendszer, itt jogaiban minden nemes egyenlő. Természetesen a jelentős vagyo-

[10] Bánk József: *Kánoni jog I.* Budapest, Szent István Társulat, 1960. 460.

[11] Bódiné Beliznai Kinga – Horváth Attila: Az egyház. In: Mezey (szerk., 2003) i. m. 214–215.; 1608. évi I. tc. 4–7. § (közli: Mezey Barna: *Magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény.* Budapest, Osiris, 2000. 200–201.).

[12] Meszlényi Antal: *A magyar hercegprímások arcképsorozata.* Budapest, Szent István Társulat, 1970. 16.; Szántó Konrád: *A katolikus egyház története.* Budapest, Ecclesia, 1998. 298.

[13] Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére.* Budapest, Horánszky, 1903. 268–269.

[14] BerténYi Iván: *A tizennegyedik század története.* Szeged, Pannonica, 2000. 89.

ni különbségek ezt a jogi egyenlőséget fiktívvé tették, de a jogegyenlőség elvét senki nem vonta kétségbe. A főnemes és nemes ember vérdíja különbözött, más lényeges különbség nem mutatkozott.[15] A főnemes (báró) fogalomba kezdetben azok tartoztak bele, akik országos méltóságot viseltek[16] (pl. comes palatinus, iudex curiae, magister tavernicorum regalium, summus thesaurarius, woyvoda Transsilvanus, ianitorum regalium magister, dapiferorum regalium magister, pincernarum regalium magister, agasonum regalium magister, comes Siculorum,cancellarius secreta stb.) vagy felmenőik országos méltóságot viseltek.[17] A 15. századtól megjelent a pénzarisztokrácia, akiktől a valóságos bárók mindig kényesen megkülönböztették magukat.[18]

A nemesek jogait 1514-ben foglalták először írásba. Természetesen a nemesek a Magna Carta kortársának számító Aranybullát is magukra értelmezték, bár akkor, 1222-ben még nem létezett a nemesi rend. A nemesség számára a jogok összefoglalását Werbőczy István írta meg híres Tripartitum című jogkönyvében.[19] Ennek legfontosabb alkotmányos tétele, amelyre mint a nemesség sarkalatos jogaira hivatkoznak, a Primae Nonus, amely a Tripartitum I. részének 9. címére utal. Itt található meg a négy sarkalatos jog, így szavatolja a személyi szabadságot, az Aranybulla rendelkezései alapján: senkit sem lehet letartóztatni törvényes ítélet nélkül, tettenérés esetét kivéve. Minden nemes királyi bíróság alá tartozik, a megkoronázott fejedelmen kívül senki hatalmának sincsen alávetve. A harmadik alapjog az adómentesség, a negyedik pedig az Aranybulla 31. cikkében megfogalmazott ius resistendi, az ellenállási jog.[20]

A szabad királyi városok polgárságának jogai már nem annyira voltak egységesek, mint a nemesi renddé. Először is Magyarországon kevés város volt és gazdasági értelemben nem túl jelentősek.[21] A fontosabb nemzetközi kereskedelmi útvonalak elkerülték a Magyar Királyságot, így a városok inkább a piaci vonzáskörzet kézművesipari termékigényét voltak hivatottak kiszolgálni. Már IV. Béla (1235–1270), majd az Anjou uralkodók (1308–1382), majd pedig

---

15 1351. évi XI. tc.; Hármaskönyv I. rész 2. cím 1. §.

16 PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, MTA, 2010. 36.

17 BALÁZS János et al.: *A magyar nyelv értelmező kéziszótára VII*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962. 585.

18 ENGEL Pál – KRISTÓ Gyula – KUBINYI András: *Magyarország története 1301-1526*. Budapest, Osiris, 2001. 299–324.

19 BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Pécs, Dialóg Campus, 2009. 33–35.

20 Hármaskönyv I. rész 9. cím (közli: MÁRKUS Dezső: *Werbőczy István Hármaskönyve*. Budapest, Franklin, 1897. 64–69.)

21 GRÜNWALD Béla: *A régi Magyarország*. Budapest, Osiris, 2001. 95.

Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) sokat tett a városok fejlődéséért, de jelentős eredményeket nem tudtak elérni.[22] A városi polgárok jogainak alapját még II. András király (1205–1235) fektette le az 1224-ben kiadott Diploma Andreanum alapján, amely az Erdélyben lévő déli területeken, városokban élő, német nemzetiségű lakosság számára adott jelentős kedvezményeket. Ezek a valójában hospes jogok öröklődtek át más területek városaira is, ahol – bár igen eltérő szabályokkal – kialakul a városi jog. A városi polgár közembernek számított, de maga a város ún. kollektív nemes volt, tehát az egész városi közösség olyan jogokat kapott, mint egy nemesember. A városnak területi, politikai, gazdasági és igazgatási autonómiája volt. Saját területén földesúri jogokkal rendelkezett, területére a megye tisztségviselői nem léphettek be, egyedül a királynak voltak kötelesek engedelmeskedni. A parlamentbe követet küldtek. Tisztségviselőiket szabadon választották meg. A polgármester és a városi tanács statútumot alkotott, igazgatta a települést és igazságot szolgáltatott, bíráskodott. A város évente egyszer és egy összegben fizetett adót a királynak. A városi polgár szabadságának mértéke a város rangjától függött. A polgárok olyan privilégiumokkal rendelkeztek, amelyek az ipari, kereskedelmi tevékenység végzésében előnyt jelentettek. Minden városi polgárnak – bárhol is tartózkodott – joga volt perbe fogása esetén, hogy a saját városa bírósága előtt feleljen tetteiért. Előbbiek ellenére tény, hogy a magyar városok vegetáltak, ráadásul nem is illeszkedtek a magyar társadalomba, hiszen lakóik legtöbbször nem magyarok voltak, így a külvilággal való élénk kereskedelmi kapcsolat helyett az elzárkózás volt a jellemző.[23] A nemesség nem szerette volna látni a városok térnyerését, így a jogszabályi környezet nem kedvezett a városok és jogaik fejlődésének.[24]

3. A szabadságeszmény kodifikációja

A szabadságeszmény megjelenéséhez el kellett jutnia a magyarságnak a rendi tagozódás kezdeteihez. Természetes volt, hogy a szabad emberek mindig féltették függetlenségüket, el kívánták kerülni a személyi vagy dologi függésbe kerülésüket. Nagy volt a kísértés, hogy germán mintára elinduljon a szabad magyarok függésbe kényszerítése a tehetősebb előkelők részéről, ezzel létrehozva

22 Csizmadia Andor: *A magyar városi jog*. Kolozsvár, kn., 1941. 20.

23 Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. [Millenniumi Magyar Történelem – Historikusok] Budapest, Osiris, 2003. 350.

24 Bácskai Vera: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest, Osiris, 2002. 20.

a hűbéri lánc intézményét. II. András király (1205–1235) tovább növelte a feszültséget a mértéktelen birtokadományozással, amely erősen meggyengítette a királyi hatalom gazdasági bázisát. Ugyanígy az idegen tanácsadók megjelenése, túlzott előtérbe helyezése és privilegizálása elégedetlenséget szült.[25] Ezért 1222-ben a koronázó városban, Székesfehérváron egy szabadságjogokat garantáló oklevél kiállítására kényszerítették az uralkodót. Ez a híres Aranybulla.[26] Nevét arról az arany függőpecsétről kapta, amelyet más okleveleken is használt az uralkodó, de tulajdonnévként a magyar történelemben azonosíthatóan csak erre a privilégiumlevélre használják ezt az elnevezést.[27]

Jelenleg egyetlen eredeti példánya sem maradt fenn, a legkorábbi átirat 1318-ból maradt fenn,[28] amelyet az Esztergomi Érseki Levéltár őriz.[29]

A preambulum utal a megalkotás körülményeire: mivelhogy mind az ország nemeseinek, mind másoknak is, Szent István király által elrendelt szabadsága, némely királyoknak a hatalmaskodása folytán igen sok dologban kisebbedést szenvedett, ezek a nemesek megkeresték a királyokat panaszaikkal. Ezek a panaszok gyakran nem lettek orvosolva, ezért most II. András király a nemesek kéréseiknek mindenben eleget kívánván tenni. A szabadság deklarálása érdekében született az alábbi szabályozás.

A szövegben a nemes kifejezés mellett a szerviens szó is szerepel. A szerviens szóban felfedezhetjük a servus (szolga) latin kifejezést, de itt abban a kizáró értelemben használatos, miszerint ezek a szabad előkelők kizárólagosan a királynak tartoznak szolgálattal, senki másnak. Gyakorlatilag az Aranybulla megszületése a szerviensi szabadságmozgalom következménye. A báró urak függő viszonyba akarták hozni a szervienseket, amelyet az elerőtlenedett királyi hatalom tett lehetővé, de a szervisensek kiálltak azon joguk mellett, hogy szabad emberként csak a király joghatósága alatt álljanak. Ennek garanciáit tartalmazta az Aranybulla.

1. Így évente Székesfehérváron bíráskodnia kell a királynak – vagy a nádornak – Szent István király ünnepén. Ezen a bíróságon a szervienseknek szolgáltat jogot a király.

---

25 ZSOLDOS Attila: *Magyar középkor: az Árpádok és az Anjouk* (950–1382). In: TÓTH (szerk., 2002) i. m., 64–65.)

26 KOSÁRY Domokos: *Magyarország története*. Budapest, Szikra, 1945. 39.

27 BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, kn., 1947, 164–169.

28 ALMÁSY Tibor: *A tizenharmadik század története*. Szeged, Pannonica, 2000. 51.

29 Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum Saeculare Lad. V. No I.

2. A szerviensek személyének és birtokainak biztonságáról úgy gondoskodik az oklevél, hogy a szervienseket nem lehet letartóztatni vagy birtokaikat háborgatni, hacsak előtte bíróság elé nem idézték őket és bírói úton el nem ítélték őket.
3. A szervienseknek és az egyházak népei adófizetés és a beszállásolás alól mentesek.
4. A szerviensek birtokainak öröklésrendjéről úgy rendelkeztek, hogy ha valamely szerviens fiú nélkül halt meg, birtoka negyedrészét leánya örökölte, a többiről szabadon rendelkezhetett. Ha váratlan halála folytán intézkedni nem tudott, azok a rokonai örökölték vagyonát, akik hozzá közelebb álltak. A végső örökös természetesen a király.
5. A megyei ispánok a szerviensek birtokai felett általában nem ítélkezhettek, csupán saját váruk népei felett, tehát a király szolgálatában állók felett.
6. Az Aranybulla garantálta a szabályos büntetőeljárások lefolytatását, kiiktatva a népharag érvényesülésének eltűrését.
7. A hadba vonulás esetében, ha a király az országon kívül akart hadat vezetni, a szerviensek nem tartoztak vele menni, csak a király költségére. Ha azonban az ellenség betört az országba, mindnyájan egyetemlegesen menni tartoztak. Így a védelmi háború kötelező, a hódító háború költségeit viszont a király állta.
8. A nádor országunk minden embere felett különbség nélkül ítélkezett. De a nemesek (olyan) ügyeit, amelyek a fővesztésre vagy birtokháborításra vonatkoztak, a király tudta nélkül nem fejezhette be. A nádornak helyettes bírái nem lehettek, csak a saját udvarában.
9. A későbbi országbíró, amíg a királyi udvarban tartózkodott, mindenki fölött ítélhetett, és az udvarban elkezdett ügyeket bárhol befejezhette. De ha birtokán tartózkodott, a feleket nem idézhette meg.
10. Ha valamely főnemes a háborúban meghalt, annak fiát vagy testvérét hasonló tisztséggel kellett megajándékozni. Ha szerviens halt meg ilyen módon, annak fiát a király úgy ajándékozta meg, ahogy jónak látta.
11. Ha vendégek, tudniillik előkelő idegen emberek jöttek az országba, a királyi tanács meghallgatása nélkül a király nem emelhette őket méltóságra.
12. Az özvegyeket, akár természetesen halállal halt meg a férjük, akár a bírói ítélettel halálra ítéltettek vagy párbajban elestek, a hitbérüktől nem lehetett őket megfosztani.

13. A királyi főtisztviselői nem hatalmaskodhattak, csak úgy követhették a királyi udvart, vagy utazhattak bármerre, hogy a szegényeket el nem nyomhatták, és ki sem foszthatták őket.
14. A hatalmaskodó ispánokat megbüntették az Aranybulla szerint. Ha valamely ispán nem viselte magát tisztességesen, ispáni tisztéhez méltóan, vagy a várához tartozó népek birtokait feldúlta, ha ez rábizonyult, az egész ország színe előtt csúfosan fosztották meg tisztségétől, és az elvett dolgokat vissza kellett adnia.
15. Megtiltotta a király, hogy a lovászok, pecérek és solymárok a szerviensek falvaiban szálljanak meg.
16. Egész megyéket vagy bármiféle méltóságokat örök tulajdonul vagy birtokképpen nem adományozhat el a király. Ez a pont a mértéktelen birtokadományozás ellen szólt.
17. Azoktól a birtokoktól, amelyeket valaki igaz szolgálattal szerzett, nem volt szabad megfosztani.
18. A szerviensek, miután engedélyt kaptak a királytól, szabadon átmehettek szolgálni a rex iuniorhoz. A jog kijátszása ellen született meg a döntés, hogy senkit, akit a rex iunior igazságos ítélettel elítélt, vagy pedig valakit perbe vont, addig, amíg a per őelőtte be nem fejeződött, a király nem fogadta be, és viszont hasonlóképpen a rex iunior sem.
19. A várjobbágyokat (iobbagiones castri – várak körül szolgáló előkelők) Szent István (1000-1038) elrendelt szabadságban kellett megtartani. Hasonlóképpen a vendégeket is, bármilyen nemzetből valók voltak, a kezdettől fogva nekik engedett szabadságban kellett megtartani.
20. Az egyháznak járó tizedet sem kellett pénzben megváltani, hanem ahogy a föld meghozta a bort vagy termést, úgy kellett fizetni. És ha a püspökök ebben ellentmondottak, a király a tized pénzbeli behajtásához nem adott jogsegélyt.
21. A püspökök nem voltak kötelesek a királynak járadékot adniuk a szerviensek birtokain, valamint a püspöki birtokokon megtermett javakból.
22. A szerviensek birtokain a király állatai nem legelhettek.
23. A pénzrontás ellen is született szabály. Az új pénznek egy évig kellett használatban maradnia, húsvéttól húsvétig. A pénznek olyan minőségűnek kellett lennie, amilyen III. Béla király (1172–1196) idejében volt.
24. Kamaraispánok, pénzverők, sótisztek és vámszedők iszlám és zsidó hitűek nem lehettek.
25. Sót az ország belsejében nem volt szabad tartani.

26. A birtokokat nem volt szabad külföldi személyeknek adományozni. Ha ilyeneket adományoztak vagy eladtak, meg kellett engedni az ország lakóinak, hogy azokat visszaválthassák.
27. A nyestbőradót a Kálmán király (1095–1116) által rendelt szokás szerint kellett fizetni.
28. Ha valakit bírói úton elítéltek, a hatalmasok közül senkinek sem volt joga az elítéltnek védelmet nyújtani.
29. Döntés született a királyi és az ispáni jövedelmek elhatárolásáról. Ebből a szabályból látszik, hogy az ispán sokszor sajátjaként kezelte a király részére befolyó javadalmakat. Ezért most megszületett az elkülönítés. Az ispánok csupán ispáni tisztük jövedelmével élhettek. A bor utáni csöböradót, pénzadókat, ökköradót és a várak jövedelmének kétharmad részét a király kapta.
30. Szabály született az országos tisztségek halmozása ellen. A nádor, a bán és a király és a királyné udvarbíráin (iudex curiae) kívül senki nem viselhetett két méltóságot.

Az Aranybulla hét példányban készült. Egy példányt kapott a pápai udvar, a második került az ispotályos szerzetesekhez, a harmadik a királyi templomba, a negyediket a király megtartotta, az ötödik az esztergomi káptalanba, a hatodik a kalocsai káptalanba, a hetedik pedig a mindenkori nádorhoz került. Mint már említettük, ezek közül mára egy sem maradt fenn.

A legfontosabb kitétel – amelynek utóéletéről jelen tanulmány a későbbiekben részletesen szól – hogy a király elrendelte, hogy ha a király vagy bármelyik későbbi utód az Aranybulla rendelkezései ellen akarna cselekedni, ennek az oklevélnek erejénél fogva mind a püspöknek, mind a többi főnemesnek és az ország nemeseinek – együttesen és külön-külön – mindörökké szabadságukban álljon, hogy a hűtlenség bűncselekményének minden vétke nélkül a mindenkori királynak ellenállhassanak és ellentmondhassanak. Ez a híres ellenállási záradék.[30]

A Második Aranybulla vagy másnéven az Aranybulla megújítására 1231-ben került sor.[31] A kiváltságlevelet II. *András* király (1205-1235) a Róbert esztergomi érsek, valamint fiai, a IV. *Béla rex iunior* és *Kálmán* herceg sürgetésére adta ki. Ez a kiváltságlevél az 1222-es Aranybulla egyes szakaszait változatla-

[30] Bolla Ilona – Rottler Ferenc (szerk.): *Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993. 90–96.

[31] Asztalis Miklós: *A magyar nagyhatalom.* Gödöllő-Máriabesnyő, Attraktor, 2003. 321.

nul megismételte (királyi szerviensek jogai); de a királyi hatalmat korlátozó alkotmányjogi rendelkezéseket mellőzte; a külföldi hadba szállás kötelezettségét kifejezetten a megyés ispánokra, várjobbágyokra, a nagyobb adománybirtokosokra és a zsoldot élvezőkre korlátozta; a rendkívüli adó fizetését csupán a királyi gazdaságok népeinek kötelességévé tette. Ez utóbbi rendelkezés egyértelműen a király adóztató jogának megtagadásával volt azonos. Megtiltotta továbbá a nemesek és egyházak népeinek közmunkára kényszerítését; részletesebben szabályozta a beszállásolási tilalmat is: minden élelemszolgáltatást az ellenérték megtérítéséhez kötött. A pénzforgalomra és a pénz minőségére, valamint a sóraktárakra vonatkozó 1222. évi rendelkezések a nádor és a tárnokmester ellenzése miatt elmaradtak, s elhagytak mindent, amely IV. Béla rex iuniornak a királyi gazdaság és teljes hatalom helyreállítására irányuló törekvéseivel ellentétben volt.

Ez a kiváltságlevél növelte az egyház közjogi ellenőrző hatáskörét; az érsekeket és püspököket kötelezte a Szent István-napi királyi bírósági tanácsokban való megjelenésre, a nép panaszainak meghallgatására, s a nádor előző évi működésének elbírálására.

Legérdekesebb mégis az ellenállási jog – legalább is papíron történő – átalakulása. A záradékban úgy került újra fogalmazásra, hogy ha a kiváltságokat megsértené az uralkodó, az esztergomi érseknek hatalma legyen – előzetes törvényes figyelmeztetés mellett – a királyt kiközösítenie.[32] Ezzel a királyi tanácsnak (consilium regium), a nádornak és a bírósági napon a gyülekezetnek az Aranybullában biztosított alkotmányjogi hatáskörét és ellenőrző szerepét a főpapi rend, illetve az esztergomi érsek vette át, aki az ország első főpapjaként a királlyal egyenrangú tényező lett, a királyi akaratot korlátozó hatalom birtokába jutott.[33]

Harmadik Aranybullaként tartható számon IV. Béla király (1235–1270) Esztergom városban kelt, 1267. évi dekrétuma, amelyet fiaival, István rex iuniorral és Béla herceggel hozott. Itt már a preambulumban a nemes és a szerviens szót szinonimaként kezeli, tehát az egységes nemesi rend kialakulása felé visz az út. Ez a szabadságlevél tíz pontból áll:

1. Királyi adókat a nemesek népeitől nem lehet szedni, ugyanígy mentesek az élelem és a beszállásolás alól.

[32] MARCZALI Henrik: Az Árpádok kora. In: SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Magyarország története II.* Budapest, Athenaeum, 1898. 427.

[33] HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet I.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1929. 507.

2. Az összes királyi és királynéi várföldeket és az udvarnokok földjeit a várnak és az udvarnokoknak vissza kell adni.
3. A nemeseket bírói ítélet nélkül elfogni, bebörtönözni, vagyonában vagy személyében megkárosítani nem lehet, hanem bíróság elé rendelve, a bírók jelenlétében, harag, gyűlölet vagy kedvezés nélkül kell ítélni az ilyen fölött, megtartván a jog rendjét.
4. A nemesek szabadon megválaszthatják, hogy a király vagy a rex iunior vagy a herceg szolgálatában álljanak.
5. A nemesek földjeit, amiket a király vagy a királyné szabad falvainak népei, avagy udvarnokok, vagy pedig várnépek bármi ürüggyel elfoglaltak, a nemeseknek vissza kell adni. A visszaadásról a nemesek és a király által közösen felkért két főnemes (báró) ítélkezett.
6. Ha a nemesek közül valaki örökösök nélkül halt meg, a meghaltnak rokonait a király elé kellett hívni, és az öröklésről a király a bárók tanácsában döntött a magyar jog szabályai szerint.
7. Hódító háború esetén a nemesek csak önként és fizetség ellenében vonultak hadba.
8. Minden évben Szent István király ünnepén a király vagy a hercegek közül valaki tartozik Székesfehérvárra jönni, és minden megyéből két vagy három nemes tartozott megjelenni, ítélkezés céljából
9. Ha a nemesek közül bárki, akinek nincsen örököse, a hadjárat alakalmával meghalt, birtokai a hadban meghalt személy rokonaira szálltak és nem a királyra.
10. A nemesek ügyeit külön kérvények nélkül kellett elintézni.

Az ellenállási jog gyakorlására itt szintén az esztergomi érsek lett felruházva.[34]

A kodifikáció végső előkészítését I. Lajos király (1342–1382) 1351. évi dekrétuma adta. Ebben megerősítette – egyetlen öröklési jogi elvet kivéve – az eredeti Aranybullát, amely továbbiakban garantálta a magyar rendek szabadságát.[35] Az Aranybulla szövegét az 1351. évi dekrétum részleteiben nem idézi.[36]

---

[34] Marczali Henrik: *A magyar történet kútfőinek kézikönyve.* Budapest, Athenaeum, 1901. 168–169.; Szilágyi Lóránt: *Árpádkori törvények*. Budapest, Egyetemi Sokszorosító, 1951. 98–101.

[35] Király János: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Budapest, Grill Károly, 1908. 512.; Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1972. 136.

[36] Márkus Dezső: *Magyar törvénytár 1000–1526.* Budapest, Franklin, 1899. 166–169.

4. A szabadságeszményt tartalmazó összefoglaló jogkönyv megjelenése

II. Ulászló magyar király (1490–1516) és cseh király – aki a litván származású, de Lengyelországban is uralkodó Jagelló dinasztia IV. Kázmér királyának fia – 1504-ben megbízta Werbőczy Istvánt, hogy alkossa meg a magyarországi joganyagot teljes egészében tartalmazó törvénykönyvet. A 15. században már akkora mennyiségű joganyag gyűlt össze, hogy annak rendszerezése indokolttá vált. I. Mátyás király (1458–1490) komoly erőfeszítéseket tett az ország központosítása érdekében, így II. Ulászló számára nyilvánvaló volt a lépés az egységes joganyag összeállíttatása érdekében. Az elkészült munkát az 1514. évi országgyűlés tíz jogtudós által átvizsgáltatta. Miután a bizottság a munkát helyeselte, az országgyűlés támogatta és a király is megerősítette. Azonban a kihirdetés elmaradt. Miután a király a hiány pótlása nélkül 1516-ban meghalt, Werbőczy a munkát 1517-ben Bécsben saját költségén, Johann Singriener nyomdájában kinyomatta. A kihirdetés ellenére a Tripartitum névre hallgató összeállítást más jogszabálygyűjtemény hiányában alkalmazni kezdték a bíróságokon, és a későbbiekben, mint szokásjog érvényesült. Ez a mű – bár törvénnyé sohasem vált – még a 20. században is használták, alkotmányjogi és magánjogi kérdésekben alapvető mű maradt.[37]

A Tripartitum bevezetője elsősorban jogforrástani ismereteket nyújt. Az első könyv a nemesség (alkotmányos, magánjogi és büntető anyagi) jogait tartalmazza. A második könyv a peres eljárásról szól, ameddig a harmadik könyv a többi népcsoport jogrendjét tartalmazza.

A nemesi szabadságjogok közül kiemelkedik a már említett Primae Nonus, amely az I. könyv 9. titulusát jelzi. Ebben szerepel a nemesség négy fő és kiváltságos joga.

1. Nemes embert előzetes idézés vagy perbehívás és törvényes elmarasztalás nélkül nem lehet letartóztatni. Ezen szabály alól kivételt képez a súlyos bűncselekmény esetében történő tettenérés.
2. A nemesek senki másnak hatalma alatt nem állnak, csak a törvényesen megkoronázott uralkodónak, aki büntető hatalmát csak az első pontban említett törvényes keretek között gyakorolhatja.
3. A nemesek adót nem fizetnek, egyedül katonáskodási kötelezettségük van.

[37] BÓDINÉ BELIZNAI Kinga et al.: Jog, jogrendszerek, jogágak a magyar jogfejlődésben. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest: Osiris, 2007, 32.

4. Az Aranybullában (1222) foglalt ellenállási jog gyakorlásának lehetősége: amelyik uralkodó az Aranybullában megfogalmazott bármely szabadságjogban korlátozza bármely nemes embert, a nemes emberek joga van ellenállást tanúsítania a királlyal szemben és ezzel nem követi el a hűtlenség bűncselekményét.

Ennek a pontnak a végén[38] Werbőczy kiterjesztő módon értelmezte a nemes fogalmát: e helyen általában az összes főpapot, báró urakat és a többi mágnásokat, valamint az ország más előkelőit is értette, akik a Tripartitum I. rész 2. titulus 1. §-a szerint mindenkor egy és ugyanazon szabadság előjoga védelmezett.

A nemesek személyes szabadságjogainak leírása a Tripartitummal végérvényesen leírásra került, benne utalva az Aranybullára, s ezeket a jogokat a nemesi rend az 1848. évi polgári átalakulásig őrizte és védelmezte. Vitathatatlan, hogy az uralkodók szívesen szakítottak volna a Tripartitum által végérvényesként és szinte az örök időkre megállapított hagyományával, de erre reális esélyük soha sem keletkezett.

5. A magyarországi rendi jogok védelmezése és megőrzése az uralkodó hatalmi törekvéseivel szemben

A Tripartitum rögzítette a szabad királyválasztás jogát, így annak legfeljebb időszakos vagy egyes uralkodói ágakra történő korlátozása történhetett meg Magyarországon.[39] Ugyanígy a közjogi hagyomány kialakította a sarkalatos törvények fogalmát, amelyen a magyar alkotmányosság és szabadságjogok alapultak. Ezek leginkább – az Aranybullát leszámítva – az újkorban keletkezett, a Habsburg-házi uralkodókkal (1526–1740) vagy a későbbi Habsburg–Lotharingiai-házzal kötött egyezmények.[40]

Ezeknek a szerződéseknek az alapját az ún. hitlevelek[41] adták, amelyet a magyar uralkodójelöltek, a parlamentben történő megválasztásuk fejében fogadtak el írásban, majd a koronázáskor az eskü formájában szóban megerősítették. A hitlevél tartalmazta mindazokat a régi joganyagokat, amelyeknek megtartásá-

[38] Hármaskönyv I. rész 9. cím 7. § (közli: Márkus Dezső: *Werbőczy István Hármaskönyve.* Budapest, Franklin, 1897. 68–69.

[39] 1547. évi V. tc., 1687. évi II. tc., 1723. évi II. tc.

[40] Mezey Barna: *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény.* Budapest, Osiris, 2000. 23.

[41] Mezey (2003) i. m. 62.

ra az új király is kötelezte magát. Ezek be nem tartása esetén élt a magyar nemzet az ellenállási joggal.

A 16. század folyamán nehéz példát találni az ellenállási jogra való utalásra. Az első érdemleges említés a 17. századból való, de akkor sem közvetlenül az Aranybulla 31. cikkelyére, hanem Werbőczy Istvánra utalnak.

Magyarországon, amikor 1526-ban meghalt II. Lajos király (1516–1526), ezzel a Jagelló-ház ezen ága kihalt. A magyar rendek két királyt is választottak. [42] Az egyik Habsburg I. Ferdinánd király (1526–1664), a másik Szapolyai I. János király (1526–1541). Ezzel Magyarország kettészakadt. 1541-ben, I. János király halálakor a török hadsereg megszállta Buda várát, a fővárost, ezzel az ország három részre szakadt. Buda és Pest csak 1686-ban kerül vissza magyar kézre. A két király utóda, Habsburg I. Miksa király (1564–1576) és Szapolyai II. János (Zsigmond) király 1570-ben Speyerben békét kötöttek, így létrejött az Erdélyi Fejedelemség, Magyarország keleti területén. Ezt a magyar területet vezette Bocskai István (1605–1606) fejedelem, aki háborút indított a Habsburgok ellen. Bocskai István volt az első, aki az ellenállási jogra hivatkozva szervezte fölkelését, miután a nemesi kiváltságok tudata a nemességben az azokat hangsúlyozó Tripartitum révén megerősödött.[43] Érdekes megfigyelni, hogy Werbőczy csak arra az esetre tartja fenn az ellenállási jogot, ha a nemesi jogok Aranybullában foglalt rendelkezéseit sérti meg a király. Bocskai ezt már tágan értelmezte: minden esetben lehet élni az ellenállási joggal, ha az király az ország jogai és szokásai ellen cselekszik.[44]

A következő évtizedekben az ellenállási jogra való közvetlen hivatkozás elmaradt, de 1684-ben Thököly Imre, aki a Habsburg abszolutizmus ellenében Észak-Magyarországi területen önálló fejedelemséget alapított, azt nyilatkozta, hogy az ellenállási jog a magyar szabadság lelke, amely a lázadás vádját teljesen és tökéletesen lemossa a jog gyakorlójáról.[45]

Pozitív jogi keretek között az 1687. évi IV. törvényben mondott le a parlament az ellenállási jog gyakorlásáról.[46] Bár a szövegezés igen óvatos, mert valójában nem az 1222. évi XXXI. törvény hatályon kívül helyezése történt meg, hanem a parlament értelmezte a törvényt, tehát az Aranybulla ellenállási záradékát. S bár a törvény hosszabb szövegezésű és körmondatokkal teljes, valójában csu-

---

42 FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyválasztás története*. Budapest, Athenaeum, 1921. 167–181.

43 ECKHART Ferenc: Bocskai és híveinek közjogi felfogása. In: *Károlyi Árpád emlékkönyv*. Budapest, Sárkány, 1933. 137.

44 RÉVÉSZ Imre: Szempontok a magyar kálvinizmus eredetéhez. *Századok,* 67. évf. 1934. 271–272.

45 HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet IV.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1935. 203.

46 ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer, 1946. 31.

pán néhány szó fontos: úgy értelmezték az ellenállási jogot, hogy abból kizárták a fegyveres felkelés lehetőségét.[47]

Ezzel hivatalosan az ellenállási jog kérdése lekerült a parlamenti napirendről, s a 18. században már inkább a modern államfelfogások és a szabadságjogok modernkori tudományos magyarázatok mellett foglaltak állást a jogtudósok és politikusok.[48]

A kérdés a 18. század végén még egyszer felmerült,[49] de végül az 1790. évi X. törvény csupán arról rendelkezett, hogy – bár a Magyar Királyság és a Habsburg Birodalom uralkodója személyében ugyanaz[50] – mégis Magyarország független, saját állami léttel és alkotmánnyal rendelkező ország.[51] Ezt a törvényt megerősítette az 1827. évi III. törvény, amelyet Habsburg I. Ferenc király (1792-1835) szentesített.

Mégis a polgári átalakulás hajnalán, 1849-ben a II. törvény, a Magyar Nemzet Függetlenségi Nyilatkozata,[52] amely az osztrák – magyar szabadságharc (1848–1849) alatt született, a preambulum a magyar függetlenség hatályos jogszabályi alapjának az 1790. évi X. törvényt jelölte meg.[53]

A modern polgári korszakot közvetlenül megelőző magyar politikai mozgalom volt az 1848/1849-es magyar szabadságharcot leverő osztrákokkal szembeni ún. passzív ellenállás.[54] Ez egészen az 1867-ben bekövetkező osztrák–magyar kiegyezésig tartott. A birtokos nemesség és értelmiség tagjai ebben az önkényuralmi, neoabszolutista időszakban önmaguk 'belső emigrációba' kényszerítésével, a kormány- és hatósági rendeletek végre nem hajtásával, a politikai-közéleti feladatvállalástól elzárkózva fejezték ki álláspontjukat.[55] Kerülték ugyan a nyílt konfliktust a fennálló államszervezettel és az uralkodóval, de számos

---

47 Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1657–1740. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin, 1900. 336–337.

48 Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Az ellenállási jog története Magyarországon.* Budapest, Osiris, 2004. 69.

49 Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi?* Budapest, Gondolat, 1978. 82.

50 1723. évi II. tc. 7. §.

51 Jean Bérenger – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Budapest, Napvilág, 2008. 187.

52 Szeremlei Samu: *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről.* Pest, Emich, 1867. 106.

53 Mezey (2000) i. m. 271.

54 Bertényi Iván – Gyapay Gábor: *Magyarország rövid története*. Budapest, Maecenas, 1995. 397.

55 Hanák Péter: Deák és a kiegyezés közjogi megalapozása. In: Baranyai György – Degré Alajos et al.: *Tanulmányok Deák Ferencről.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1976. 305.

módot találtak az államgépezet kijátszására, illetve semmibevételére.[56] A magyar passzív ellenállás nemzetközi hírnévre is szert tett, Nehru indiai miniszterelnök szerint például Gandhi is hivatkozott rá erőszakmentes politikájának kialakításakor.[57]

Az ellenállási jog gyakorlására a parlamenten kívül még egy kiváló intézmény volt, ezek pedig a megyék. A megyéket mint területi közigazgatási egységeket még Szent István király (1000–1038) alapította, de a 13. századi szerviensi mozgalom kezdetétől a 16. századig a nemesek megszerezték a megye feletti uralmat, így a királyi központi rendelkezések végrehajtása idővel – egyéb helyi végrehajtó apparátus híján – a nemesség által vezetett megyékre maradt. A megyék viszont csak azokat a központi rendelkezéseket hajtották végre, amelyet alkotmányosnak találtak. Ezt a közjogi bojkottot minden megye gyakorolta, s mivel semmi köze nem volt a parlament által Habsburg I. Lipót király (1657–1705) indítványára kiiktatott fegyveres ellenálláshoz, a megyék töretlenül gyakorolták. A központi önkény ellen mindaddig szükség volt rá, ameddig az 1848. évi III. és IV. törvény, valamint az 1869. évi IV. törvény a klasszikus három hatalmi ágat szét nem választotta.[58] Ettől kezdve erre már nem volt szükség, mert a szabadságjogok és az önkény korlátozását a horizontális hatalommegosztás megvalósította, a vertikális (centrum – lokális) hatalommegosztás már a modern állam hatékonyságát rontotta volna. Ezért a parlament az 1870. évi megyei törvényben a passzív ellenállási jog lehetőségét kiiktatta azáltal, hogy kivételes hatalmat[59] biztosított a főispánnak, aki a centrum (belügyminisztérium) képviseletét látta el.[60]

6. Magyarország történelmi alkotmánya; kitekintés a jelenkorba

Magyarország szabad állapotában, demokratikus elveket tartalmazó kartális alkotmányt nem fogadott el. Még a modern korban is történelmi alkotmánnyal rendelkezett, amely az elmúlt évezred sarkalatos törvényeinek szelleméből te-

---

56 BERZEVICZY Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865.* I. Budapest, Franklin, 1922. 199.

57 LŐRINC László: Helyszíni közvetítés. *Heti Világgazdaság,* 2007/04. (január 24.)

58 KIRÁLY Béla: *Deák Ferenc.* Budapest, MTA, 1993. 177–178.

59 CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: *Magyar állam- és jogtörténet.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 345.

60 1870. évi XLII. tc. 53. §.

vődött össze. Ezt önálló kompiláció keretében sem gyűjtötték össze egy kötetbe. Magyarország 1919-ben és 1949-ben a kommunista elnyomás alatt kapott először kartális alkotmányt. Az 1949. évi alkotmányt a szabaddá váláskor 1989-ben és 1990-ben alakították át a demokratikus elvek szerint. Végül Magyarország 2011-ben hatályon kívül helyezte a kartális alkotmányát és Alaptörvényt fogadott el. Az Alaptörvény szellemisége visszatért a történelmi alkotmány eszméihez.

Az Alaptörvény, amely 2011. április 25-én született meg, nemzeti hitvallással kezdődik, amely – többek között – az alábbiakat tartalmazza.

Szent István király (1000–1038) ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és a keresztény Európa részévé tette. A magyar nemzet büszke az ország megmaradásáért, szabadságáért és függetlenségéért küzdő őseire. Magyarország vallja, hogy a polgárnak és az államnak közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság, a szabadság kiteljesítése. Népuralom csak ott van, ahol az állam szolgálja polgárait, ügyeiket méltányosan, visszaélés és részrehajlás nélkül intézi. A magyar nemzet tiszteletben tartja a történeti alkotmány vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét. Magyarország nem ismeri el a történeti alkotmány idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését. Nem ismeri el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítja érvénytelenségét. Magyarország 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselet megalakulásától számítja. Ezt a napot tekinti Magyarország új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.

Magyarország tehát jelenleg törekszik a helyreállítani azt az alkotmányos berendezkedést, amely Szent István államalapító tevékenységétől egészen 1944-ig fennállt. Bár 1990-től immáron két évtized eltelt, de a jogfolytonosság kérdése nem került komolyan előtérbe. Jelenleg Magyarország abban a stádiumban van, amikor szembenéz ezeréves múltjával, és törekszik a történelmi hagyomány erejéből meríteni a jövő építésére, továbbá a szabadságeszme újraértelmezésére és a megtartására.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei – Tanulmányok sorozat (ISSN 2061-7240)
legutóbb megjelent kötetei:

23. Nadja El Beheiri – János Erdődy: „INS HERZ GESCHRIEBEN”
Die Grundlagen des freiheitlichen Rechtsstaates
Budapest, Pázmány Press, 2014. 196. ISBN 978-963-308-184-6

24. Láncos Petra Lea (szerk.): *Válságban az Európai Unió*
Budapest, Pázmány Press, 2014. 252. ISBN 978-963-308-192-1

25. Paksy Máté: *A dialógus vonzásában*
Budapest, Pázmány Press, 2014. 186. ISBN 978-963-308-200-3

26. Csink LÓRÁNT – Szabó ISTVÁN (szerk.): *Az államfő jogállása II.*
Budapest, Pázmány Press, 2015. 228. ISBN 978-963-308-236-2

27. Wilhelm Brauneder – István SZABÓ (szerk.): *Die Bundesstaatlichen Staatsorganisationen*
Budapest, Pázmány Press, 2015. 168. ISBN 978-963-308-240-9

28. Gyulai-Schmidt Andrea: *Közbeszerzések a fenntartható és innovatív fejlődés szolgálatában*
Budapest, Pázmány Press, 2015. (kiadás alatt)

29. Csehi Z. – Szabó I. – Schanda B. – Varga Zs. A.: *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*
Budapest, Pázmány Press, 2015. 226. ISBN 978-963-308-242-3

30. Frivaldszky János: *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól: emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság*
Budapest, Pázmány Press, 2015. 192. ISBN 978-963-308-245-4

ISBN 978-963-308-242-3